Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

15048

891. 99
Г-63

4. B

2003

891.99
Ե-63

ՄԱՐԻՆ ԳԵՍԱՐԵԱՆ

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀԱՅԸ

ԱՉՔԱՅԻՆ ՎԻՊ

ՈՐՊԻՆ

ՀԲԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹԻՒՆ
ՄԱՐԻՆ ԳԵՍԱՐԵԱՆԻ

1925
ՏՊԱՐԱՆ «ԱԶԱՏ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»
Փողոց Զիբիթանոցի № 3
ԱՍՏԱՂ

4/131
17

ԻՄ ՎԱԳԱՄԱՐԵՑԻ ՕՐԴԻՆԴԱՍ

ՍԱՐԳԻՍ Ա. ՇԻՏԱՆԵՄԱՆԻ

ԱՆՄԱՀ ՑԻՇԱՏԱԿԸ

Որդեա՛կ իմ,

Երբ «Թաղաւորական Հայ»ը հրկաւորութիւնս անհրամանաւի ուզեաց հոս յիշատակիս կը նուիրեի, չէի մտածեր թէ դառն ցաւոց ճանապարհը մը պիտի պատրաստեր ինծի, որ այս հրկաթեայ ալ ոտս յիշատակիդ պիտի նուիրեմ:

ՀՕԳԵՊ.

Ա. ՇԻՏԱՆԵՄԱՆ

25 Հոկտ. 1925

Վառնա

312-2002

4731

92408-ԱՀ

Ա 145
Осетинская
Д 25/43
4131

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀԱՅԸ

ԱԶԳԱՑԻՆ Վ.ԷՊ

ՈՐԴԻՆ

ՄԱՄԱՆԱՌԱՋԻՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԿԻԼԻԿԻԱ...

1895 թուականին էր:

Զէյթունի լեռներուն վրայ պարզուած էր ապստամբութեան դրօշը: Դարաւոր գերութեան ծանր ու ժանգոտած չղթան թօթափել կուզէր հայ ժողովուրդն՝ ի՛նչ գնով որ ըլլար:

Թուրք կառավարութիւնը սարսափած՝ բանակներ իրարու հետէ դէպի Կիլիկիա կը համախմբեր, սակայն օրերով չէր համարձակեր յարձակումի սկսիլ, որովհետեւ Զէյթունի, Մարաշի և Զօք-Մարզուանի հայ բնակչութիւնը վճռած էր տեղի չտալ և, ինչպէս ըսինք, ինչպէս արեան վերջին կաթիլը կռուիլ:

Ահա այդ կռիւներէն եւս էր, Թափառական Հայուն Թափառական Որդին՝ Նուբի պէյ և իր պատերի նշանածուհին՝ Զարմուհի՝ Կիլիկիա կը մտնէին ծպտեալ դէպքով և կը հերկայանային Սսոյ Վեհափառ Կաթողիկոսին:

Տէր-Ղեւոնեանի Ազգանպաստ Թեկնէն յանձնարարագիր մը ունէ-

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ
ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՏՈՒՆ
Спец. Отдел
Гос. Публичная Б-ка СССР

ին անոնք ուզուած վեհափառ կաթողիկոսին: Նուբի պէյ այդ գաղտնի պաշտօնագիրը յանձնեց վեհափառին:

Վեհափառը խորին ակնածանքով ու յուզմունքով մը կարդաց պաշտօնագիրը և խռովայոյզ ձայնով մը բաւ.

— Որքա՜ն մեծ երջանկութիւն է լինծի, որ կը տեսնեմ Տիւրզիատանի գահաժառանգ իշխանն ու իշխանուհին: Ո՜հ, երկինք, հաւատա՞մ աչքերուս...

Ու ծերունազարդ կաթողիկոսը մեքենարար ոտքի ելլելով հայրական գորովալից համբոյր մը դրոշմեց Նուբի պէյի ու անոր նշանածուհիին ճակատներուն վրայ:

— Մորաքո՛յս կը ցաւինք որ կիլիկիոյ ազատամարտութիւնը չտեսաւ վերջ գտած է, նկատելով տուաւ Նուբի պէյ՝ սիրտը դառնութեամբ լեցուած: Ինչ ընէինք որ ճամբայ մը չգտանք սահմանն անցնելու:

— Այդպէ՞ս եղաւ... հեղձակաց վեհափառը: Կիլիկիոյ ազատամարտութիւնը չտեսաւ վերջ պիտի չտանէր, ընդ. Հ. թոպալեան պիտանութիւնը մեզի նպաստաւոր ըլլար: Ինչ կրնային ընել Զէյթունցին ու Մարաչցին, երբ արտաքին օգնութեան յոյս չարտեսնէր իրենց ու միջամտութիւնը խաբուսիկ երեւոյթ մը առաւ:

— Եթէ չարաթի մը չափ ուշնար ազատամարտութիւնը նկատեւ տուաւ Նուբի պէյ խռովայոյզ ձայնով մը, Տիւրզիատանի իշխանութիւնը պիտի յաջողէր թ՛է ռազմամթերք և թէ մէկ երկու ջոկատներ մացնել այս տառապեալ երկիրը: Այն ատեն ներքաղաքական դիւանագիտութիւնը պիտի չկարծէր այնպէս, ինչպէս չարժեցաւ մեր ակար ու ուժասպառ վարկեանններուն մէջ:

— Ճիշդ է, իրաւունք ունիք, զաւակնե՛րս, մեծ պետութիւնները չեն տեսներ ակարներուն վիճակը, ընդհատեց վեհափառը խոշոր խոշոր չնչաւոր մը: Անոնք խիղճ ըսուած բանը չունին: Երբ տեսնեն որ փոքրիկ ուժ մը ունիս, իակոյն թև ու թիկունք կ՚ելլեն հանդիսանան քեզի և կը ջանան քու թափած արիւնդ մէջ չ՚ վատակ որոնել:

Այս պահն միանգամայն արտակարգ խոսակցութեան մէջ եր որ վեհափառին դրանիկը ներս մտաւ և յայտնեց թէ անծանօթ մը նկած էր և զինքը տեսնել կը փափաքէր:

— Հրա՛ւիր վեհարան, պատուիրեց վեհափառը:

Երբ դրանիկը մեկնեցաւ, վեհափառը մինակ իր տաղտկարանին մէջ թողուց Նուբի պէյն ու Զարմուհին և քովնտի դուռնէ մը վեհարանը մտաւ:

— Երկու ամիսէն աւելի է որ կը թափառինք սահմաններու բլորտիքն և հազիւ յաջողեցանք մեր արիւնոտ հայրենիքի հողին վրայ ոտքերնիս դնել, մրմնջեց Նուբի պէյ: Ոչ մէկ կերպով չկրցանք պատսախան մը առնել Մահիր-Աւանէն: Արդիօք ի՞նչ եղած է ծերունի հօրս վիճակը:

— Իմ ալ մտածումս այդ է, վրայ բերաւ Զարմուհի՝ լալագին ձայնով մը: Ի՞նչու համար այսքան ուշացաւ մեր գաղտնի սուրհանդակը: Մ՚ի գուցէ իրեն ալ վտանգ մը պատահեցաւ:

Նուբի պէյ և Զարմուհի խոսակցութենեն ընդհատեցին, որովհետեւ դրանիկը ներս մտաւ և յայտնեց թէ վեհափառը զիրենք իր քովը կը հրաւիրէր:

Որքան մեծ եղաւ անոնց ուրախութիւնն, երբ վեհարանը մտնելուն պէս տեսան սուրհանդակն, որ տխուր ու դառնացած կերպարանքով մը ոտքի կը կենար:

Նորին Ս. օծութիւնը սեղանին վրայէն պաշտօնական նամակ մը առաւ ու յանձնեց Նուբի պէյին:

Նուբի պէյ բացաւ զայն ու ա՜հ ինչ որ կարդաց.

ԻՇԽԱՆԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՏԻՒՐԶԻԱՏԱՆԻ

Թիւ 3061

Պաշտօնական

Նորին Մեհրուբեան Տիւրզիատանի
Գահաժառանգ Իշխանին

— Ի Մաղրաւանիր Կիլիկիոյ

Տէ՛ր Իշխան,

Խորին կսկիծով վիճակուած է ինձի հաղորդել Քեզ՝ մեր աննման սիրելի եւ յաշխատեալ անմոռաց Իշխանին պատճառած կորուստը:

Անոյշ տագնին մահիանացուն կնքեց՝ ի խոր տուգ հակելով հանգեալ Տիւրզիատանի ժողովուրդը.

Ազգը խոր անձկութեամբ իր գահակառավիգին կը սպասէ։ Յանուն Տիրոջ Տիրոջ ժողովրդեան կը հրաւիրեմ Ձեզ այն փառաշուք գահն, որ մեր հայրենեաց նուիրական նուիրեալն է։

Իշխանուհի մայրդ Ձեզ կը սպասէ։

Թեւանախագ
Տիրոջ Տիրոջ Իշխանապետութեան
ՍԱՋՐԱՀԻԼ ՄՈՒՀԻՄ

Գրուեցաւ 18...
Ի Մանիր-Աշան

Այս գաժաներ հաղորդագրութեան ընթերցումէն ետքը, Նաբի պէյ նետուեցաւ Զարմահիին պերին ու մրմնջաց.

— Ոչ ևս է մեր իշխան հայրը, Զարմահի։ Մեր սուրբ անդակը բօթաբեր գոյժ մը բերաւ մեզի։

Ու դառնալով վեհափառին, արտակզակ ձայնով մը յարեց.

— Հաղորդագրութիւնը նուիրական պարտք կը դնէ մեր վրայ որ չտալ Տիրոջ վերադառնանք։ Թէև չափազանց դառն է այս բաժանումը մեր արիւնոտ հայրենիքէն, սակայն անպատճառ պիտի ըլլանք այդ բաժանման ցաւը կրելու։

— Այ՛ո, պէտք է մխիթարիք, նկատել առաւ վեհափառը քաղցր ու խանդաղատալի ձայնով մը։ Այն բարի Աստուածը, որ ձեր ողբացեալ հայրը Տիրոջ Տիրոջ գահը բարձրացուց և ձեզ այդ ժողովրդեան գահաժառանգն ըրաւ, օր մըն ալ այս տառապեալ երկրին վրայ պիտի դարձնէ իր նայուածքն ու անոր արիւնէ արցունք քամող ժողովրդեան պիտի զայ։ Զ'է, զաւակնե՛րս, չ'է, ևս չեմ յուսահատիր։ Ակնարկ ու կրած հառաչս դեռ բարձր պիտի բռնեմ և Հայաստանի ազատագրութեան պիտի սպասեմ։

Ու տարի եղեալ Նաբի պէյն ու Զարմահին Մայր Տաճարն առաջնորդեց։

— Գիտէ՞ք, ի՞նչու համար ձեզ հոս առաջնորդեցի այս պահուս, յայտնեց վեհափառը։ Դուք այս պիտի ճամբայ պիտի եղէք իմ անձնական մշակներուս հետ և պիտի յաւերժաբար մնայիք այն լեռնաձորին, ուր ձեր սահմանապահ ջոկատները կը սպասեն։ Այսպէս կարգադրութիւն մը եղած է։ Մինակ ձեզ կը յանձնեմ ուրիշ պաշտօնական հաղորդագրութիւն մը, զոր Տիրոջ Տիրոջ Իշխանապետութեան Աւագանեայ Գերագոյն Մարմնոյն յղած է ինծի։ Կարդացէ՛ք զայն այս պատմական տաճարին մէջ ու յայտնեցէ՛ք ձեր կամքը։

Նաբի պէյ բացաւ պաշտօնական հաղորդագրութիւնն, որ Աւագանեայ Մարմնոյն կողմէ խմբագրուած հրովարտակ մըն էր։ Այդ հրովարտակովը փափաք կը յայտնուէր որ Նաբի պէյն ու Զարմահին իրենց հայրենեաց պատմական վանքին մէջ կատարէին կրօնական պաշտօնագրութիւնն ու անդէպ վերադառնային։

— Իմ ժողովուրդիս ու աւագանեայ կամքն ըլլայ, փղձկաց Նաբի պէյ ու խորին ակնածանքով մը վեհափառին առջև ծունկի եկաւ ու անոր Ս. աջը համբուրեց։

Այն ատեն վեհափառը պատուիրեց որ սեղանին մօտենան ու տաճարին հանդիպ աղօթեն երկուքն ալ։

Նաբի պէյ և Զարմահի երկուքն ալ աղօթելու կեցան, իսկ վեհափառը գոգեց տաճարին նայն ու երկաթապատ դուռն ու գաղանի պահարանէ մը բերաւ մետաքսեայ ոսկեհուռն սրածանելի մը, սուրբ Ծիրանագոյն Թանկագին վերարկու մը, ադամանդներով քանդակուած ոսկեայ մակոյկ մը և մարգարիտներով պճնուած ոսկեայ պատեհ մը։

Ռուբինեաց Իշխանութեան օրով սովորութիւն էր որ հայ թագաւորները պսակադրութեան ժամուն ծունկի եկած կը հագնէին այդ Ծիրանագոյն սուրբ Թանկագին վերարկուն և ձեռքերնին կոնծիայի մարգարիտներով պճնուած ոսկեայ պատեհն մը։ Մակոյկը Նշան էր Իշխանութեան, իսկ պատեհն՝ Հնազանդութեան։

Վեհափառը ձիշդ այդ սովորութեան համաձայն կատարեց ու զոյց Տիրոջ Տիրոջ պահաժառանգ Իշխանին ու Իշխանուհին կրօնական պսակադրութիւնը։

Քանդ պսակադրական երկու թագերը դրաւ անոնց գլուխը ու Իշխանին ալ մատը Թանկագին մատանի մը անցուց, իսկ Իշխանուհին վիզն համակ ոսկեայ խաչ մը կախեց։

Երբ կրօնական արարողութիւնն մաս էր. Իշխանը երիցս կրկնեց.

Հաւատարիմ՝ կրօնի, Հայրենեաց եւ Ազգի։

Իսկ Իշխանուհին երիցս կրկնեց.

Հաւատարիմ՝ կրօնի, Հայրենեաց, Ազգի եւ գլխաւորի։

Այս էր հայ թագաւորներու երդման արարողութիւնն և այս ուխտն էր զոր կատարելին Նաբի պէյ և Զարմահի։

— Հիմակ մեկնինք այս տաճարէն, ու ձեր ճամբորդութեան պատրաստութիւնը տեսնենք, ըսաւ վէհափառը՝ արտաշարժ չնչտ մը դնելով իր հնչուն ու քաղցր ձայնին մէջ։

Նաբի պէյ և Զարմահի տաճարին գաղտնի դուռնէ մը ելլելով վէհափառին առանձնարանը մտան։

Կէս գիշերուան՝ անոնք ճամբայ ելան ու վէհափառին մշակներուն առաջնորդութեամբ անցան Կիլիկիոյ հրաշալի լեռնաձորերն ու առուտան դէմ կանգ առին լեռան մը կողքը չրջապատող ապառաժներուն մէջ։

Զրապահերին որ գիշեր ցերեկ և ապահով անցնէին այն սահմանին ուակից անգին կը տարածուէր Տիւրդիսանի երկրամասը։

Կէս օրուան մօտ էր. երբ Նաբի պէյն առաջնորդող մշակներէն մին արագ արագ մօտեցաւ և յայտնեց թէ ապառաժներուն ներքեւէն ձայներ կը լսուէին։ Հետեւաբար, առանց ապահալու, պէտք էին իրենց ապատանարանը փոխել։

Այդ տեղեկութեան վրայ՝ Նաբի պէյն ու Զարմահին առաջնորդները հանդիպակաց լեռնաձորին թիկունքը գտնուած քարանձաւին մէջ։

Մինչև մութը կոխելը՝ ձիացին հոն անոնք ու յետոյ մեկնեցան ապահով կերպով։

Երբ Նաբի պէյ իր չուրջը գտաւ Տիւրդի լեռնականներու տասմանապահ ջոկատ մը, երբ այլեւս վստահ եղաւ թէ այն հողին, որուն վրայ կը գտնուէր ինքը, իր իշխանապետութեան կը պատկանէր, մէկ խօսքով երբ զգաց թէ արիւնոտ երկրին բաժնուած էր, պահ մը խորհին գտնութեամբ լեցուեցաւ ու արտասուեց։

Արտասուե՜ց... այ՛ո, արտասուե՜ց, որովհետեւ իր պաշտելի կիլիկեան աչքէն հեռացած էր։ Արտասուե՜ց, որովհետեւ ալ պիտի չի տեսնէր կիլիկիոյ օդը, պիտի չի խմէր անոր ջուրը, պիտի չի տեսնէր անոր երկինքն, անոր լեռները, անոր գաշտերն ու կարկաչահոս վտակները։ Հեռա՜ւ... հեռա՜ւ էր Սիհունը, հեռա՜ւ էր Ճիհանը...

Ու հայրենեաց անդառնալ կարօտը սրտին խորը թաղած՝ չարունակեց ճամբան։

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԿԱՀԱՐԴՈՒՀԻ ՄԵԼՊԻՇԱ.

Հաղիւ թէ վերջացած էին իշխանական գահին արարողութիւնները ու խանդավառ հանդիսութիւնները և Նաբի պէյ ստացած էր «Մահիր պէկ» տիտղոսը, ահա առտու մը պալատի թիկնապահներու առաջնորդութեամբ տարիքն առած կին մը կը ներկայանար և կը խնդրէր զաղտնի տեսակցութիւն մը իշխանին հետ։

Մահիր պէկ իր գիւանատան մէջ գրաղած էր, երբ այս կինը ներս մտաւ և յարգալից եղանակով մը խոնարհեցաւ անոր առջեւ։

— Նստեցէ՛ք բաւ Մահիր բէկ։

Անծանօթ կինը բազմոցի մը մէկ անկիւնը կծկուեցաւ և խոր ու արտակարգ նայուածք մը արձակեց Մահիր պէկին վրայ։

— Ունի՞ք խնդրանք մը, հարցուց Մահիր պէկ։

— Ունիմ... գողդոջ անծանօթ կինը ակամայ չարժում մը ընելով։

— Խօսա լաւ, ի՞նչ է ձեր խնդրանքը. յայտնեցէ՛ք։

Անծանօթ կինն այս անգամ մեքենաբար ոտքի ելաւ ու արտաչարժ ձայնով մը բացայայտեց.

— Մտիկ ըրէ՛ք, բարի իշխա՛ն, ես հեռու աչխարհէ մը կուգամ, իմ անունս կախարդուհի Մելուչա է։ Երկինքը ինձի տուած է իմաստութիւն մը, որ ես իշխաններու ճակատագիրը գուչակեմ։ Դուք երիտասարդ էք և դեռ նոր է որ բազմած էք այս արի լեռնականներու գահին վրայ։ Դուք չգիտէք թէ ճակատագիրն ի՛նչ վերապահած է ձեզի։ Բայց պէտք է գիտնաք ու այնպէ՛ս առաջնորդուիք։ ես պիտի ըսեմ ձեզի յայտնութիւններ, որոնք մարդկ պիտի չհետացընեմ։ Այդ յայտնութիւններուս մէջ են ձեր երջանկութեան և դժբաղդութեան օրերը։

Ու կախարդուհի Մելուչա ակնածանքով մը մօտեցաւ Մահիր պէկին և խնդրեց որ ձախ ձեռքն իրեն երկարէ։

Մահիր պէկ, առանց ո և է տարակուսելու, երկարեց կախարդուհիին իր ձախ ձեռքն ու անոր աչքերուն մէջ նայեցաւ։

Մելուշա բացաւ ձախ ձեռքին ափն ու մտախոհ կերպով մը քննեց զայն։

— Իմաստութիւնը պարտք կը դնէ վրաս որ ոչինչ ծածկեմ ձենէ, բարի իշխանս, նկատել տուաւ Մելուշա հոգեցունց եղանակով մը։

Ու պահ մը լռելէ ետքը չարունակեց այսպէս.

— Դուք քիչ ժամանակ երջանիկ օրեր պիտի վայելէք, բարի իշխանս։ Դուք ամուսնոյն ձախորդութիւններէ պիտի անցնիք, որոնք անխուսափելի են։ Իմաստութիւնը կըսէ, որ դուք պահէք ձեր* դիւցազնական կորովն ու չի յուսահատիք։ Այս ժողովուրդը, որ սիրեց ու պաշտեց ձեր հանգուցեալ հայրը, միմիա՛յն անոր համար էր, որ ան ճանչցած էր երկրին ազատարարը։ Դուք այսօր այդ գահին վրայ կը բազմիք։ Բայց այդ գահը քաջերու եւ հերոսներու գահն է։ Այդ գահին վրայ միայն հերոսն է որ կրնայ բազմիլ եւ երկրին ազատարարն է որ կրնայ վայելել անոր փառքը։ Ձիշդ այդ պատճառով է որ երջանիկ օրերդ համրուած են ու այդ գահը պիտի չի մնայ ձեզի համար։

— Ուրեմն, ի՞նչ պէտք է ընել կանգուն պահելու համար գահս, փղձկաց մահիր պէկ խզդուելու մօտ ձայնով մը։

— Իմաստութիւնը կըսէ, նկատել տուաւ Մելուշա, քաղցր ու թրթռուն ձայնով մը, որ դուք աջալուրջ ըլլաք ու այս ժողովուրդին համար չի խնայէք ձեր ձեռքէն եկածը։ Մ՛ի նահիլ։ Երկրին ամէն անկիւնը անգամ մը ման եկէ՛ք, քննեցէ՛ք, ուսումնասիրեցէ՛ք։ Գիտէր, աւաններ, անոնց քաղաքներ կան յետնաձորերու մէջ։ Ատոնք վերականգնել, չինել կուզեն։ Այս բոլորը ձեր պարտականութիւնը թող ըլլայ։

— Երբ այդ պարտականութիւններս կատարեմ, ընդհատեց Մահիր բեկ, ճակատագիրս ի՞նչ պիտի ըլլայ։

— Ճակատագիրդ՝ ճակատագիր չէ։ Անիկա պիտի կատարուի։ Անիկա չի կրնար փոխուիլ։ Միայն թէ իմաստութիւնը կըսէ. «Երջանկութեան մէջ միշտ դժգոհութեան օրերդ աչքի առջեւ ունեցիր, որ չմոռնաս կեանքի դառնութիւնը»։

— Այդչա՞փ միայն...

— Սպասեցէ՛ք... հնչեց կախարդուհի Մելուշա։ Իմաստութիւնը կըսէ որ դուք նախանձոտ պիտի ըլլաք ու պիտի լքէք ձեր պաշտելի իշխանուհին.

— Երբե՛ք... ասիկա չկրնար ըլլալ։

— Դուք ասիկա պիտցէք, բարի իշխանս, ժպտեցաւ Մելուշա,

թէ իմ իմաստութիւնս սխալ յայտնութիւններ չըներ։ Այ՛ս, ձեր պաշտելի իշխանուհին օր մը նենգ դաւադրութեան մը զոհ պիտի երթայ ու ձեր աչքէն բոլորովին պիտի իյնայ... որովհետեւ...

Մելուշա սոսկում մը ղգաց ու խօսքին չարունակութիւնը խղդեց իր կոկորդին մէջ։

— Որովհետե՞ս... գոչեց Մահիր պէկ եւ զայրոյթով մը ոտքի ելաւ ու սկսաւ ման պալ հիւրանոցին մէկ ծայրէն միւսն։ Յայտնեցէ՛ք դուս ի՞նչ կըսէ ձեր իմաստութիւնը...

— Իմաստութիւնը կըսէ թէ՝ դուք կնոջ մը պիտի սիրահարուիք եւ անոր գերին պիտի ըլլաք, մրմնջեց Մելուշա անվերապահ կերպով։ Այդ կինը պիտի յաջողի վտանգ տալ իշխանուհիդ եւ մինչեւ իսկ արիւնը պիտի մանէ ձեր մէկ հատիկ զաւկին...

— Լո՛ւ... ալ չեմ ուզեր մտիկ ընել ձեզ, սաստեց Մահիր բեկ։ Դուք իմաստութիւն ըսելով յիմար խօսքեր դուրս տալ կը հանդիսանաք։ Ալ բաւական է, հեռացէ՛ք ասկից։ Միեւնոյն ատեն՝ զգուշացէք այդ խօսքերն ուրիշի մը առջեւ ըսելէ։

Կախարդուհի Մելուշա ժպտեցաւ։ Բայց այս ժպիտը հեգնական դառն արտայայտութիւն մըն էր, որ պատկերուեցաւ անոր մեծ մաղձոտ շրթանց վրայ։ Քեռոյ կամաց մը ոտքի ելաւ ու գլուխը խոնարհելով մրմնջեց։

— Աստուած պահ՛է ձեզ, իշխա՛ն ըսաւ ու մեկնեցաւ։

Երբ Մահիր պէկ առանձին մնաց, պահ մը ձեռքերուն մէջ առաւ իր հրատոջոր ճակատն ու սկսաւ մտածել։

Կախարդուհին իրեն ըսած էր թէ իր երջանկութեան օրերը կարճ պիտի ըլլային, թէ իր գահը կանգուն պիտի չըլլար, թէ ինքը կնոջ մը պիտի սիրահարէր, թէ իշխանուհին պիտի լքէր եւ թէ ամենէն ետքը իր մէկ հատիկ մանկան արիւնը պիտի մանէր։ Այս բոլորը յայտնած էր այդ պառաւ կինը։ Այս բոլորը գուշակած էր եւ ըսած էր թէ երկինքն էր որ այդ իմաստութիւնն իրեն տուած է։

— Բայց ի՞նչու վտանգի դնէր, հղձկաց Մահր պէկ զղջմ մի մի բռնադատ խռովքը դնելով իր ձայնին մէջ։ Ի՞նչ ըրաւ ան ինձի, ի՞նչ ըսաւ։ Ի՞նչու ականջ չուզեցի կախել անոր իմաստութեանը...

Ոտքի ելաւ Մահիր պէկ, մօտեցաւ լուսամուտին ու փղոցին երկայնքը դիտեց։ Ակամայ աչքը չորս դին պտուտցուց եւ Մելուշան փնտռեց։ Զը տեսա՛ւ, չը գտա՛ւ այդ կախարդուհին։

Ուստի, խռովատանջ վիճակով մը քաշուեցաւ իր առանձնասրանն ու ինկաւ անկողնին վրայ։

Բաւական ժամանակ այդ դրութեան մէջ մնացած էր, երբ կամացուկ մը առանձնարանին դուռը բացուելով ներս մտաւ Զարմուհի իշխանուհին։ Մօտեցաւ մահճակալին և դիտեց որ իշխանը չափազանց չարչրկուած կերպարանք մը ունէր և յայտնի կերեւար որ լացած էր։

— Իշխա՛ն, իշխա՛ն, ձայնեց Զարմուհի մեղանոյշ չեչտով մը։

Մահիր բէկ բացաւ աչքերն ու խորին թաղծութեամբ իր պաշտելի կնոջ աչքերուն մէջ նայեցաւ։

— Բայց դուն վիշտ մը ունիս, սիրելի իշխա՛նս, նկատել տուաւ Զարմուհի, դողդոջուն չեչտով մը։

Ոչի՛նչ... ջանաց ծածկել Մահիր բէկ։

— Ո՛չ... անպատճառ վիշտ մը ունիս ու կը ծածկես ինէ, ընդհատեց Զարմուհի։ Դուն տանջուած ես, դուն լացած ես, սիրելի իշխա՛նս։ Ըսէ, պատասխանէ՛, կը խորհի՞մ արդեօք։

— Բան մը չունիմ... բան մը պատահած չէ, կրկնեց Մահիր բէկ՝ բռնազբօսիկ ժպիտ մը պատկերացնելով իր չրթանց վրայ։ Զարհուրանց աչխատութիւն մը ունեցայ այս առտու... յոգնած էի... ևայ որ հանգչիմ... այս է բոլորը։

Իշխանուհին խանդաղատանքով մը նայեցաւ Մահիր բէկին քով և համբուրեց անոր քրտնաթոր ճակատը։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՍԱՓԱ ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՆ ԵՒ ԶԱՖԻՐ ՊԷԳ

Տիւրգիատանի իշխաններէն մէկուն աղջիկն էր Սափա իշխանուհին, որուն ամուսինը եղեռնագործութեան զոհ գացած էր տասն երկու տարի առաջ։

Հակառակ ամենախիստ հետապնդումներու և ոստիկանական քննութեանց՝ այս խորհրդաւոր ոճիրը երեւան հանուած չէր և չարագործներու հետքը գտնել կարելի եղած չէր։

Արդ, Սափա իշխանուհին որբեւայրի կը մնար երեսունի մօտ տարիքի մը մէջ, և զաւակ ալ չունէր։

Բարձրահասակ էր ան և չքնաղ կազմուածք մը ունէր։ Իր թաւ ու սեւ յօնքերուն տակ հմայիչ ու խոր նայուածքներ կային։ Ձակատը լայն ու այտերը նուագուն էին։ Խարտեաշ ծամերը հիւսակներով մը կը ծածկէին անոր վզին բոլորտիքը և մաս մըն ալ կը ցանցնուէին ուսերէն վար։

Այս կինը հաճոյասէր, զգայ կեանքի մը վարժուած և չափազանց նախանձոտ մէկն էր։ Ան կը ջանար իր զգերին գարձնել երիտասարդ զօրավարները, գնդապետները, պաշտօնատարներն ու իշխանները։ Բայց իր սէրը չէր կապեր անոնց ո՛չ մէկուն հետ։ Իր նպատակն էր անձ մը հետապնդել, զանի իր սիրոյն գերի ընել ու յետոյ աչքէ հանել։ Ինքը չէր նայեր այն անձին, որ իր նայուածքներէն խուսափիլ կը ջանար։ Եթէ սիրային միջոցներով չի կարենար երիտասարդ մը իր առջին խոնարհեցնել, կը գիմէր անզութ վրէժխնդրութեան մը և զանի ապտնել կուտար։

Ահա այս կինն էր, որ Մահիր բէկին կը սիրահարէր յանկարծ և ամէն գնով կը փափաքէր անոր սրտին տիրանալ։

Սափա իշխանուհին մինչև այն ատեն սիրոյ տեղ տափանք մը միայն զգացած էր և իր զրկոյ մէջ առած մարդիկը չէր սիրած։ Բայց հմակ կզգար թէ իր մէջ անզուսպ, անգիմադրելի սէր մը կար։ Կըզգար թէ Մահիր բէկ պիտի չըլլար իր գերին, այլ ինքը պիտի ըլլար անոր գերուհին, ինքը պիտի ըլլար անոր ստուերին եաւէն վազողը, մէկ խօսքով ինքը պիտի ըլլար անոր ձայնէն, անոր նայուածքէն, անոր հպումէն զողզողացողը։

Մօտաւորապէս տարիէ մը աւելի կըլլար որ Սափա Իչխանուհին Բարլիզէն վերադառնալով յաջողած էր Զարմանի Իչխանուհիին հետ մտերմութեան կեղծ կապ մը հաստատել և պալատը յաճախել։ Այդ մէկ տարուան ընթացքին մէջ ո՛չ իր նպատակքէն, ո՛չ իր տարիփառ խօսուածքէն և ո՛չ ալ իր հագուստներէն ազդուած էր Մահիր բէկ։

Սափա Իչխանուհին այլ եւս համոզուած էր թէ Մահիր բէկ իր պաշտելի կնոջմէն զատ՝ ուրիշ կին չէր ուզեր սիրել։

Այսպէս, երեկոյ մը վերջալոյսի աւանդ, երբ ինքը եղնիկի մը նմանութեամբ նազած կը մտածէր, իրեն մօտեցաւ քառասունի մօտ, միջահասակ, գիրուկ կազմուածքով, զառ մազերով, մաքուր հագուստ անձ մը և բարեւեց։

— Իշխ եղար... ա՛ւ մնայիր, Զաֆիր պէյ, հարցուց Սափա Իչխանուհին կիսկատար ու ցուրտ եղանակով մը։

Եկող անձը, որուն «Զաֆիր պէյ» անունն տուաւ Սափա Իչխանուհին, փախիլ չնուազ աթոռի մը վրայ նստեցաւ ու մէկէն ի մէկ չի պատասխանեց։

Իչխանուհի՛ն... բացատրեց Զաֆիր պէյ։ Իչխանուհի՛ն, կը պաղատի՛մ, ալ չեմ կրնար հանդուրժել...

Ինչո՞ւ չես խօսիր, յարեց Սափա Իչխանուհին։ Բա՞ն մը պատահած է։

— Ինչ կուզես որ պատասխանեմ, արտնջաց Զաֆիր պէյ։

— Տէր Աստո՛ւած... հարկաւ խօսք մը ընելու եկած ես, ժըպտեցաւ Սափա Իչխանուհին հեգնական ձեւով մը։ Ես յամր մարդ չեմ ուզեր իմ քովս։

— Իչխանուհի՛... բացատրեց Զաֆիր պէյ։ Իչխանուհի՛, կը պաղատի՛մ, ալ չեմ կրնար հանդուրժել...

— Ինչ բանի չես կրնար հանդուրժել։

— Կա՛մ մեռցուր և կա՛մ սիրէ զիս։

— Չա, չա, չա... առկից աւելի ինչ պիտին խօսք, ինդրեց Սափա Իչխանուհին լրջութեամբ մը։ Ըսել է թէ կամ սիրուիլ կուզես և կա՛մ մեռնիլ, այնպէս չէ։ Բայց ինչու համար եթէ չի սիրուիս լինէ, պիտի մեռնիս։ Ես ինչպէս կուզես որ սիրեմ քեզ... ինչ կերպով կը հաւնիս սէրը։

Զաֆիր պէյ գլուխը կախած, ձեռքերը կուրծքին վրայ խաչաձեւած մտիկ կընէր։

— Մ՚իթէ դուն տղամարդ չես, չարտնակեց Սափա Իչխանուհին՝

տղամարդ իրաւ տուող կնոջ պէս։ Մ՚իթէ այդ սարսռացուցիչ պիտի սպաննէ ես, Զաֆիր պէ՛յ։ Մ՚իթէ քու մէջդ կը պակսի առնականութիւն։ կին մը չես, կին մը այդպէս կը խօսի։ Երբ ես չեմ կրնար սիրել քեզ, ինչպէս կուզես որ քու փափաքդ գոհացնեմ։ Ո՛չ, ես քու կինդ չեմ կրնար ըլլալ և չեմ կրնար կապուիլ քու կեանքիդ...

— Գիտե՛մ... իրաւունք ունիք, չընչաց Զաֆիր պէյ, որովհետեւ...

— Որովհետե՞ւ... գոչեց Սափա Իչխանուհին՝ նստած թիկնաթոռին վրայէն ոտքի կանգնելով։

— Դուն ուրիշի մը կապած ես քու սէրդ։

— Որո՞... յայտնէ՛... նենգ խօսք մտիկ չեմ ըներ։

— Մահիր բէկին...

— Ո՛ւստա.... բերանդ մի առներ Իչխանին անունը, սաստեց Սափա Իչխանուհին։ Անիկա ճշմարիտ մարդն է զոր երեք երեսակ եած ըլլամ։ Մ՚ի զրպարտեր։ Հոգիդ սեւ կըլլայ, Զէֆիր պէ՛յ։

— Ապացոյցներ ունիմ...

— Յայտնէ՛... եթէ ո՛չ կանացի ձեռնոցս քու իրեսիդ կը նետեմ։ Յայտնէ՛։

— Դուն չի՞ս սիրեր զինքը, գոչեց Զաֆիր պէյ։

— Ես կրնամ չատ մարդ սիրել ու չի սիրել, ընդհատեց Սափա Իչխանուհին անարգական ձեւ մը գնելով իր չարժուածքին մէջ, առիկա կը նշանակէ թէ իմ սիրած մարդերս ալ զիս կը սիրեն։ Ա՞յդ է քու ապացոյցդ, եթէ ո՛չ ուրիշ ապացոյցներ ունիս։

— Լա՛ւ, ինչէն է որ քու ոտքդ պատռէն չես կարեր և միշտ Իչխանին ու Իչխանուհիին հետ չրջապատութեան կելլես։

— Առկից աւելի տխմար մտածում մը չի կրնար ըլլալ։ Ինչ կարելի է հետեւցնել, երբ Իչխանուհին իմ մտերիմն է և ես պատիւ կունենամ անոր հետ տեսնուելու։ Չա, կը հասկնամ, այդ քու նախանձդ է որ այդպէս ենթադրել կուտայ քեզի։

Զաֆիր պէյ պատասխեցաւ։ Դողդողալով մօտեցաւ Սափա Իչխանուհիին ու անոր առջին ծունկի եկաւ։

— Ոտքի ելի՛ր... հրամայեց Սափա Իչխանուհին անտարբեր դէպուածք մը արձակելով անոր վրայ։ Ոտքի ելի՛ր, որովհետեւ ատոր նաքարչ հոգիները սիրող մը չեմ։ Դուն տիրոջի մըն ես։ Տիրոջի մը չկրնար կնոջ մը առջեւ այդքան ստորնանալ։ Եթէ չէի սիրեր քեզ, եթէ չէի ուզեր որ սրտանց ինձ տիրանաս, սակայն կը յարգէի քեզ։ Իսկ այս պահուն չեմ ուզեր որ մօտ գաս քեզ, այլ յարգէ քեզ։

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ
ՀԱՍՈՒՆ ԲՍԺԻ
Спец. Отдел
Гос. Публична

գանքէս անգամ պիտի զրկուիս։ Գնա՛... Սափա Իչխանուհին պիտի սիրէ ա՛յն աղամարդն, որ առնականութիւն ունի և կը ճանչնայ ինքզինքը։ Գնա՛... ես ցնորամոլի մը հետ չեմ կրնար տեւտիլ։

— Կը վռնտե՞ս զիս, գոռգոռաց Զաքիր պէյ ոտքի կանգնելով։

— Ո՛չ... այլ կը հեռացնեմ քովէս, հեգնեց Սափա Իչխանուհին ու մեքենաբար թայլ մը առնելով դէպի ապարանքը յառաջացաւ։

Զաքիր պէյ մնայուն մնաց։ Տաք պաղ քրտինք մը պատեց գինքը։ Սիրտը սկսաւ զարնել ու զգաց որ ծունկերը կը կթմռտէին։

Պահ մը լռկաւ աթոռին վրայ և լուռ վիճակով մը սպասեց։

Գիչերուան սուսերները կը թանձրանային ու թուչուններու դայլայլիկները դադրած էին։

Զաքիր պէյ ուժասպառ ու յուսահատ պարտէզին լայն դռնակէն դուրս ելաւ և մտաւ նեղ ու մանուածապատ փողոց մը, որուն վրայ կառուցուած էին միայարկ տուներ։

Ամրողջ ութը տարի Սափա Իչխանուհիին գերին եղած էր և բոլոր հոգիով կը սիրէր զանի։ Չի նայելով որ այդ կինը վատահամբաւ կեանք մը կը վարէր, չնայելով սա պիտէր թէ ան էր որ իր ամուսնոյն եղեռնագործութիւնը կատարել տուած էր, վերջապէս չի նայելով որ իր սիրուհւոյ նպատակներուն օր մը օրանոց պատասխանած չէր, զարձեալ չէր կրնար անկից բաժնուիլ, չէր կրնար զանի մոռնալ։

Զաքիր պէյ Եւրոպական համալսարան մը մտարուած եւ իրաւաբանութեան ոսկեմօրի տիտղոս ստացած անձ մըն էր, և քանի մը տարիէ իվեր պատուոյ պաշտօն կը վարէր Մահիր Աւանին մէջ։ Ինքը ծերունի մայր մը ունէր։ Հայրը բաւական տարիներ առաջ մեռած և չատ մը հասութաբեր կալուածներ թողած էր։ Հակառակ իր ծերունի մօր ազաչանքներուն՝ չէր ուզած ամուսնանալ ուրիշ աղջիկներու հետ, այլ բոլոր նպատակն էր Սափա Իչխանուհիին տիրանալ։

Զաքիր պէյ իր տունը մտաւ։ Ծերունի մայրը ճաչի սեղանը դրած կըսպասէր անհամբեր։ Բայց պատառ մը հաց դնել չուզեց բերանը։

— Զա՛ակա, մրմնջեց մայրը զորովալի ձայնով մը, այսօր կառավարչուհի Մելուչային գացի։ Անիկա չատ ճիշտ կերպով տեղեկացաւ կըսէ թէ ինչ ազէկ կամ պէչ ճակատագիր վիճակուած է։ Ուզեցի որ քու ճակատագիրդ ալ իմանայ։ Սիրով ընդունեց, բայց խնդրեց որ դուն անձամբ երթաս, որովհետև քու ձեռքիդ ափը կը բանայ ան-

անոր մէջէն կը կարդայ իր գուշակութիւնները։ Վաղը հոս կանչել տանք։ Մ՛ի մերժեր. ես կուզեմ որ ան ճշմարտութիւնն իմանայ։

Զաքիր պէյ չպատասխանեց։ Իսկոյն հանուեցաւ ու անկողինը մտաւ։ Աստուան դէմ մահճակալէն սարսափած վեր ցատկեց ու խոովայոյզ կերպարանքով մը դէպի լուսամուտը յառաջացաւ։

Զարհուրելի երազ մը տեսած էր։ «Ինքը Սափա Իչխանուհիին քով կը գտնուէր։ Առանձին էին և երկնցած էին մետաքսեայ վերմակի մը վրայ, որ կը ծածկէր փետրալից անկողին մը։ Վերջապէ՛ս, իր սիրած, իր պաշտած կնոջ բազուկներուն մէջ պիտի ըլլար։ Ալ իր փափաքին, իր տենջանքներուն գոհացում պիտի ստանար։ Իր՛ը, իր՛ը պիտի ըլլար Սափա Իչխանուհին։ Եւ այս երանութեան մէջ էր, երբ Սափա Իչխանուհին իր քովէն իվեր սև օձի մը կեպարանքը կառնէր ու կը փաթթուէր վզին։ Ուզած էր ձչել, ուզած էր աղաղակել, ուզած էր անոր գալարումներէն ձողպըրիլ... Անօգո՛ւտ. խիր զլուխը վեր բարձրացուցած ու խայթոցն երկարած՝ կը քամէր անոր երակներու արիւնը և կը ներարկէր գարչելի թոյն մը։ Սաստիկ ցաւի մը ու չարչարանքի մը մէջ կարծենար ինքը...։»

Արչալոյսը նոր բացուած էր։ Զաքիր պէյ կանչեց մայրն ու բսաւ.

— Մա՛յր, չէ՞ որ իմ ճակատագիրս հասկնալ կուզէիր։

— Այ՛ս զաւակս, կախարդուհի Մելուչան երկինքէն տրուած իմաստութիւն մը ունի և ճիշդը կը յայտնէ, յարեց միամիտ կինը։

— Աղէ՛կ, գնա՛ հոս բոր զինքը։ Ես ալ կուզեմ գիտնալ թէ՝ իմ ճակատագիրս ի՛նչ պիտի ըլլայ։

Պառաւ մայրը դուրս նետուեցաւ ու քիչ յետոյ կախարդուհի Մելուչան իր հետ առած վերադարձաւ։

— Ոչի՛նչ պիտի ծածկես, պատուիրեց Զաքիր պէյ։

— Մինակ այդ բանը ինծի՛ տրուած չէ, առարկեց կախարդուհի Մելուչան։ Իմաստութեան նուիրական յայտնութիւններէն մին կըսէ, «կեղծե՛լ ճշմարտութիւնը, կը նշանակէ ուրանալ պարտականութիւնը։» Լեզուս չկրնար խեղդել հոգւոյ արտայայտութիւնը։

Ու Մելուչա նստեցաւ Զաքիր պէյի քովիկն ու իր չինուքերուն մէջ առաւ անոր ձախ ձեռքը։

Երկա՛ր, մտայո՛ղ ու ուշադի՛ր նայուածքով մը քննեց անոր ձախ ձեռքին ափն ու գլուխը չարժելով ըսաւ.

— Մ՛ի սիրեր այն կինն, որ չի սիրեր քեզ։ Խարուսիկ ժպիտը նոյն է, ինչպէս է սուտերը խոր անդունդի մը վրայ։ Իմ խնամուե-

թիւնա կը պատգամէ քեզի. «Անօգուտ է տառապանքդ և անմտութիւն է սորբնացումդ։ Ճշմարիտ մարդն այն է որ ճանչցած է կինը։ Ճշմարիտ մարդն այն է որ չի խորտակիր իր կեանքը վաղանցուկ տուփանք մը յագեցնելու համար։

Զաֆիր պէյ ապուշ կրթած կը դիտէր իր դէմ կեցող կախարդուհի կնոջ կերպարանքը։ Հասարակ մահկանացու մը չէր, որ իր կեանքը պատկերացնելու եկած էր։

— Միայն այսքա՞ն յայտնութիւն ունի քու խմաստութիւնդ իմ ճակատագրիս համար, հարցուց Զաֆիր պէյ։

— Քու ճակատագիրդ ախուր սկզբնատառութիւն մը ունեցած է, նկատեց Մելուչա ծանր ու կատացի զորովալից ձայնով. սակայն երջանկալից վախճան մը պիտի ունենայ, եթէ...

— Բայց ինչ՛ք, գոչեց Զաֆիր պէյ։

— Եթէ աչքերնիդ բանաք ու առաքլի մը հանէն ուղղակի չի յառաջանաք դէպի անդունդ մը։

— Պարզ խօսեցէ՛ք։

— Ընել կուզեմ թէ մէկը կայ, զոր սիրած էք ու երբե՛ք փոխարէն սէր մը չէք ընդունած, անկից հետու մնաք ու նոր կեանք մը ստեղծէք ձեզի։ Կը տեսնեմ, կը կարդամ ձեր ափին մէջ. այդ մէկը կին մըն է, որ բարձր դասուն կը պատկանի։ Անոր հոգին խաւար է, ինչպէս փոթորկայոյզ գիշերը, անոր սիրտը ժեռացած է ինչպէս հրաբուխի լաւայէ մը արձակուած քարակոյտ, անոր հայեացքը զարհուրելի է, ինչպէս մացառի մը խորէն պատկերուած իժի մը նայուածքը, արիւն, ոճի՛ր, անպատուութի՛ւն կայ անոր չուրջը...

Կախարդուհի Մելուչան վերջացուց իր գուշակութիւններն ու յայտնութիւններն և մեկնեցաւ։

Զաֆիր պէյ պատրաստուեցաւ տունէն դուրս ելլելու, երբ իր հնջասենեակին դուռը բացուեցաւ և ներս մտաւ Սափա իշխանուհին։

— Կը մեկնի՞ր, հարցուց Սափա իշխանուհին մտերմական չեչտ մը դնելով իր ձայնին մէջ։

— Այդպէ՛ս է... մրմնջեց Զաֆիր պէյ ու դողդողաց։

— Վարկեան մը կարելի չ՚է լինի հետ տեսակցութիւն մը ունենալ։

— Կարելի է... ըսաւ Զաֆիր պէյ ու աթոռ մը հրամցուց Սափա իշխանուհին, իսկ ինքը մահճակալին կրթնեցաւ։

— Եկայ որ ճանչնանք միմեանց, չեչտեց Սափա իշխանուհին ծանր ու հաստատ ձայնով մը։ Երեկ չափազանց վիրաւորեցի քեզ։

Գիտեմ ասիկա։ Բայց անիրաւ տեղ չէր։ Դուն գիտնալու ես որ Տիւրզի իշխանուհի մը քաջասիրտ ու յանդուգն տղամարդը կը սիրէ։ Ես չի ներեցի քեզի, դուն երբ ծունկի եկար իմ դէմս։ Փոխանակ դուն խոնարհելու ու տարկանալու իմ առջև, պէտք է որ ես քու դէմդ տարուկ մը դառնայի, պէտք էր որ ես քեզ իմ կուռքս նկատէի։ Դուն, ընդհակառակն ըլլալով, տարիներէ իվեր տուեր ինձ վազեցիր ու չկրցար այնպիսի արիւթիւն մը ցոյց տալ որ իմ սիրտս գրաւէր։ Ա՛հ այսօր առիթն եկած է որ դուն այդ արիւթիւնը ցոյց տաս ու իմ պաշտելիս ըլլաս։ Ըսի՛ր, պիտի ուզե՞ս որ սիրեմ քեզ...

Զաֆիր պէյ մոռցաւ կախարդուհի Մելուչային յայտնութիւնները։ Սէրը կրակ կտրեցաւ իր մէջ և իր էութիւնը ցնցուեցաւ հրդեհի մը պէս։ Չի կրցա՛ւ, չի կրցա՛ւ այդ կնոջը երեսին պօռալ թէ քու չուրջդ արիւն կայ, ոճիր կայ, անպատուութիւն կայ...

— Կը լսե՞ս... հնչեց Սափա իշխանուհին։ Բայց՛ր, պիտի ուզե՞ս որ սիրեմ քեզ ու քուկդ ըլլամ...

— Ո՛հ... այ՛ո, կուզեմ որ սիրես զիս, կուզեմ որ իմս ըլլաս, հեղձակաց Զաֆիր պէյ։

— Ուրեմն երդում ըր՛է խղճիդ ու պատուդ վրայ որ քու վրադ դրուած պարտականութիւն մը գլուխ պիտի հանես, հնչեց Սափա իշխանուհին՝ դիւային ժպիտ մը թոթռացնելով իր տենդալառ շրթունքներուն վրայ։

— Կերդնո՛ւմ... սարսռաց Զաֆիր պէյ։

— Խի՛ստ լաւ. վաղը գիշերը հիւրս պիտի ըլլաս. առայժմ հնաս բարով։

Սափա իշխանուհին գնդրչութեամբ իր ձեռքը երկարեց Զաֆիր պէյին ու համբուրել տուաւ։

ԳԼՈՒԽ Դ.

ԴԱԻԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ըսինք թէ Սափա իշխանուհին համոզուած էր թէ Մաիր բեկ պիտի չազդուէր իր սիրալառ նայուածքներէն, իր գրգռիչ հպումներէն և ոչ ալ իր մտերմիկ խօսուածքներէն։ Ան բոլոր հոգւով, բոլոր սրտով իր կինը կը սիրէր։ Հետևաբար, պէտք էր նախանձի և տառապանքի սև թոյն մը մատուցակել և կաթիլ առ կաթիլ խառնել անոնց սիրոյն մէջ։ Պէտք էր որ Մաիր բեկ իր կնոջ սիրոյն մէջ կեղծիք ու խարէութիւն նկատէր, և հետևաբար չարաչար խաբուած էր։ Մէկ խօսքով գիտնար թէ իր պաշտելի իշխանուհին իրը չէր, իր հոգւոյն միակ պաշտելի կուռքը չէր, այլ պոռնիկ մըն էր, որ իր անբիծ անկողինը կը պղծէր և իր չրթունքը կապականէր։

Երբ Մաիր բեկ այս վիճակին մէջ ըլլար, ան առեն Սափա իշխանուհին չատ դիւրութեամբ իր նպատակին պիտի հասնէր և զանի իր գրկաց մէջ առած պիտի յագեցնէր այն սէրը, զոր կըզգար բուռն և անզուսպ կերպով։

Եւ այս նպատակին հասնելու համար, Սափա իշխանուհին Զաֆիր պէյը գործիք պիտի դարձնէր։ Ժամանակ մը միտին պղտոր պիտի երթար գար։ Իր միջոցաւ մտերմութիւն մը պիտի կապէր իշխանին և իշխանուհիին հետ։ Յետոյ կամաց կամաց լինքը Մաիր բեկին միտքը պիտի պղտորէր և անոր ականջին պիտի փսփսար կնոջ անհաւատարիմ ընթացքը...

Այս էր Սափա իշխանուհիին նպատակը։

Ահա, այդ դաւը գլուխ հանելու համար էր որ նենդութեամբ իր ապարանքը կը հրաւիրէր Զաֆիր պէյը։

Երբեք այնքան սիրահարի նայուածքով, այնքան գրգռիչ և իանդգնաթ գրկախառնութեամբ գիտցած չէր Սափա իշխանուհին ա՛յն տարուկ դարձած անձը, որքան այդ գիշերը

— Համբուե՛ք գիս... համբոյր կուգամ, կը կրկնէր Սափա իշխանուհին, երբ կը տեսնէր որ Զաֆիր պէյ խելայեղ վիճակ մը կառ-

նէր ու տղա մը պէս իր գրկաց մէջ կը դողդողար։ Համբուե՛ք... որովհետև երդում ըրիր որ անձնուրաթիւն մը պիտի ցոյց տաս ինծի։

Ժամերով պիտի թե՛ց, համբո՛ց, գրգռե՛ց որ ան մտածելու, դատելու կարողութիւնը չտնտնար։

— Մաիկ ըրի՛ք, պէ՛յ, բաւ Սափա իշխանուհին՝ տաք ու գրգռիչ համբոյրէ մը ետքը, քու պարտականութիւնդ պիտի ըլլայ քանի մը անգամ իշխանուհիին առանձնարանը մտնել առանց հրաւէրի. յետոյ քու դաչոյդ կերպով մը անոր բարձին տակ դնելով դուրս պիտի ելլես։ Այս այցելութիւններդ այնպէս մը պիտի ձևացնես որ գաղտնի են իշխանէն։ Անկէ ձիւղն ըսելով այնպէս մը պիտի ցուցնես որ դուն սիրային յարաբերութեան մէջ ես Զարմանի իշխանուհիին հետ։

Զաֆիր պէյ ցնցուեցաւ։ Երբեք մտքէն չէր անցներ թէ Սափա իշխանուհին այս դաւը լարելուն համար էր որ ինք կերդուընցնէր և սիրային գաղտնի համբոյրներ կը չոայլէր։

— Անկա ուրիշ բանի համար չէ, սիրելի պէյս, չողոմից Սափա իշխանուհին, եթէ ոչ հակցնել իշխանին որ հաւատարիմ կինը գոյութիւն չի կրնար ունենալ։

— Ես ի՞նչպէս կրնամ իր առանձնարանը մտնել, դողդողաց Զաֆիր պէյ. Չ՚է որ ներքնապահուհիներ կան։ Ի՞նչ պիտի բսեմ անոնց։

— Անհարակ մի ըլլար։ Ես քանի մը անգամ հետս կը տանիմ քեզ։ Ներքնապահուհիները պիտի ճանչնան թէ դուն մտերիմ բարեկամներէն մին ես Զարմանի իշխանուհիին։ Անկէց ետքը պարզ այցաքարտ մը բաւական է։ Մինամ թէ՛ ուշադրութիւն ըրէ որ Մայր իշխանուհին չի տեսնէ քեզ։

Այսպէս, Սափա իշխանուհին յաջողեցաւ իր դատաղրութիւնը պլուխ հանել։

Այն օրը, ուր Զաֆիր պէյ իր անձնական դաչոյնը դրած էր Զարմանի իշխանուհիի բարձին տակ, Սափա իշխանուհին կը ներկայանար Մաիր բեկին և առանձին կերպով տեսակցութիւն մը կը խնդրէն։

Մաիր բեկ իր գիւանատան կից առանձնասենեակն առաջնորդեց Սափա իշխանուհին ու ապասեց որ ան իր այցելութեան պատճառը յայտնէր։

— Շատ ցաւալի տեղեկութիւն մը հաղորդելու եկած եմ ձեզ, իշխա՛ն, բաւ Սափա իշխանուհին իր աչաց մէջ ցոլացնելով դիւային ժպիտ մը։ Բայց նախ պիտի խնդրէի որ չի վրդովուիք և ասպետական հոգի մը մը ունենաք։ Որքան որ տեղեկութիւնս ընտանե-

կան կեանքի մէկ զարհուրելի երեւոյթը պիտի պատկերացնէ, զարհեալ ջանալու էք խորին չըջահայեցութեամբ մը վերջ տալ անոր։ Խնդիրը ձեր իշխանական պատուոյն հետ է։

— Իմ իշխանական պատո՞ւս հետ... գոչեց Մաիր բեկ։

— Այ՞ո... ըսել կուզեմ թէ սիրային տագամ մը տեղի կուտենաձեր ամուսնական յարկին տակ։

— Իշխանուհ՛ի... ի՞նչ կըսէք...

— Ըսելիքս պարզ է։ Ձեր հաւատարիմ կարծած իշխանուհին սիրային յարաբերութեան մէջ է։

— Որո՞ւ հետ...

— Ձեր մտերիմ Զաֆիր պէյին հետ։

— Ի՞նչպէս կրնաք հաստատել։

— Մտիկ ըրէ՛ք իշխանս։ Գիտէք թէ Զաֆիր պէյ իմ բարեկամս է եւ իմ միջոցաւս է որ պալատը սկսաւ յաճախել։ Այն, ինչպէս կերեւի զաղտնի տեսակցութիւններով յաջողած է Զարմուհի իշխանուհիին սիրտը գրաւել։ Այսօր չփոթած վիճակով մը լինձի եկաւ եւ յայտնեց թէ առտուան նախաճաշիկը միասին ըրած էին եւ մոռացամոր իր անձնական դաշոյնը Զարմուհի իշխանուհիին բարձին տակ թողած է։ Խնդրեց լինէ որ կերթայ մը այդ դաշոյնն առնեմ ու իրեն տանիմ։ Թէեւ խոստացայ, բայց նկատելով որ գործը կրնայ մեծ զայթակղութիւններու դուռ բանալ եւ պալատին պատիւը բերնէ բերան ծամոց ըլլալ, նախամեծար համարեցի ուղղակի ձեզ յայտնել եւ առաջքը առնելու ջանալ։ Ըսաիս, լաւ է որ Զաֆիր պէյ այլեւս ընտանեկան յայ բարեհաճութեան դարձի ձեզ հետ։ Իսկ եթէ այսքանով համոզում չէք գոյացներ, ան առեն լրտեսել սուէք իշխանուհին...

Լուռ էր Մաիր բեկ։ Անաւոր երեւոյթ մը կը պատկերանար անոր աչքին։ Կըզգար թէ իր էութիւնը կը լեցուէր, իր սիրտը կուռէր եւ աներեւոյթ ուժ մը կը սեղմէր իր կոկորդը։

— Իշխանուհ՛ի... պոռթկաց Մաիր բեկ, ի՞նչ կըսէք, ի՞նչ կը յայտնէք... սոսկալի, սոսկալի են այդ խօսքերդ։

Ու առանց չարունակելու իր դառն ու խշխշացնող բառերը, տխուր խանիկի դուռը կեցող Թիկնապահին հրամայեց որ Զարմուհի իշխանուհին իր քով կանչել տայ, իսկ ինքը քովնի դուռնէ մը ուղղակի քաչուեցաւ այն միջանցքը, որուն վրայ կը բացուէր Զարմուհի իշխանուհիին ննջասենեակին դուռը։

Թիկնապահին հետ Զարմուհի իշխանուհին իր առանձնարան նըշ-

ջարանէն դուրս կելլէր, ա՛ւ Մաիր բեկ զաղտազողի այդ ննջարանը կը մտնէր եւ բարձին տակէն կը հանէր դաշոյն մը, որուն կոթին վրայ քանդակուած էին

Զ. Մ.

սկզբնատառերը։

Մաիր բեկ ծոցը դնելով դաշոյնը վերադարձաւ իր դասնատան առանձնարանն, ուր կսպասէր Զարմուհի իշխանուհին։

Սակայ իշխանուհին մնկնած էր։

Մաիր բեկ պահ մը մտն եկաւ իր առանձնարանին մէջ, լուսամուտներէն դէպի փողոցն ու պարտէզը նայեցաւ, ձեռքը դուռ ու թաւ մազերուն տարաւ, բայց չխօսեցաւ եւ ոչ ալ իր պաչտելի կնոջ երեսը դիտեց։

— Ի՞նչ է այդ... ի՞նչ ունիս իշխանս, հեղձկաց Զարմուհի իշխանուհին ոտքի կելլելով։ Պատճառն ի՞նչ է որ քու առանձնարանդ կանչել տուիր զիս ու չես խօսիր։ Ի՞նձի ըսելիք մը ունիս։

— Ոչի՛նչ... կրնաս մեկնիլ քու առանձնարանդ, հնչեց Մաիր բեկ, որուն ձայնին մէջ դառնութիւն ու կսկիծ խառնուած էին։

Զարմուհի իշխանուհին վարկեան մը վարանեցաւ, յետոյ նետուելով ամուսնոյն աջքին ու բացագանչեց.

— Ո՛չ, իշխանս, ո՛չ, քայլ մը չեմ առներ եւ ասկից պիտի չերեւանամ, մինչեւ որ քու վիշտդ չյայտնես ինձի։ Կը պաղատի՛մ...

Ու խանդաղատալի ձեւով մը անոր գիրկին մէջ լինկաւ։

Մաիր բեկ պժգանքով մը մէկդի հրեց անոր գեղեցիկ գլուխն ու հրամայեց որ հեռանայ։

Զարմուհի իշխանուհին ետ ետ քաչուեցաւ, իր պաչտելի ամուսնոյն աչքերուն մէջ նայեցաւ եւ առանց բառ մը հանելու բերնէն, դուրս ելաւ առանձնարանէն։

Մաիր բեկ վիրաւորուած գղնիկի մը պէս լինկաւ բազմոցին անկիւնն ու սկսաւ արտասուել։

Խորտակուա՛ծ էր իր սիրտը, քայքայուա՛ծ էր իր ընտանեկան չքնաղ միութիւնը, մթնցա՛ծ էր այլեւս աչխարհը իրեն համար։

Մտածե՛ց, մտածե՛ց... յետոյ աչքը չորս դին պտտցնելէ ետք, ծոցէն կամացուկ մը հանեց ոսկեկոթ դաշոյն մը, քննե՛ց, նորէն քննե՛ց և պատեանէն դուրս քաչելով դայն, կարգաց հետեւեալ բառերը։

ՋԱՖԻՐ ՍԱՏԸՐ

Չէր մնար ո՛չ մէկ կասկած, որ դաշոյնին տէրն էր իր մտերիմ

կարծած Զաքիր պէյ. նոյնպէս՝ ո՛չ մէկ կասկած, որ այդ անձը սիրային յարաբերութեան մէջ էր և իր հաւատարիմ կարծած կնոջ հետ։ Սափա իշխանուհին ստած չէր, իրենց ամուսնական կեանքին մէջ Թոյն խառնել ուզած չէր, մէկ խօսքով՝ վատ գեր մը խաղացած չէր։ Ընդհակառակն՝ այդ կինը ճշմարիտ ու անկեղծ բարեկամուհի մը պէս սոսկալի անպատուութենէ մը ղինք փրկած էր և պալատին պայթակղութիւնը ծածկած էր։

— Ինչ... ինչ պիտի ընէի... ինչ պիտի ըլլար իմ վիճակս, գոչեց Մահիր բեկ խռովատանջ ձայնով մը, եթէ պալատական թիկնապահներս կռահէին։

Այս հակադէմ ու անազորոյն մտածումներուն մէջ էր, երբ ներս մտաւ Սափա իշխանուհին ու գոհունակ դէմքով մը մօտեցաւ Մահիր բեկին ու ըսաւ.

— Կը հաւատամ թէ այլեւս կասկածելու պատճառ մը չունիք իմ տեղեկութեանս մասին։ Բայց, միևնոյն ատեն, կը հաւատամ թէ իշխանը լուրջ քայլեր պիտի առնէ որ գայթակղութիւնը պալատի չորս պատերէն դուրս չելլէ։

— Մահիր բեկ նայեցաւ իր դէմ խօսող կնոջ կերպարանքը։ Հառաչանք մը հանեց սրտէն ու չպատասխանեց։

— Էհ, իշխանս... այսպէ՞ս է... գլուխը չարժեց Սափա իշխանուհին, աւելի մտերիմ ու սիրաւարի ձեւ մը դնելով իր չարժուածքին մէջ։ Դուք չգիտէք թէ ի՛նչ է կինը... ինչ է անոր հոգեկան վազմութիւնը։ Դուք, լաւ գիտեմ, բոլոր արուով, բոլոր անձնուիրութեամբ սիրած էք Զարմուհի իշխանուհին և բնական է որ պիտի ուզէք փոխադարձ սէր մը, փոխադարձ անձնուիրութիւն մը։ Սակայն այս խէալը կնոջ մէջ յարափոփոխ է։ Կին մը կը սիրէ... և իր սէրը չատ աւելի զօրաւոր է քան աչխարհին մէջ գտնուած զօրութիւնը։ Մինակ թէ այդ կինը հազուագիւտ է, այդ սէրը բոլորովին եզական է։ Ճանչնալու է այդ կինը. ճանչնալու է նաև այդ եզական սէրը։ Դժբաղդաբար տղամարդը միշտ խաբուած է։ Ան չկրնար իր սրտին կապել ընտրեալ կինն, որուն զգուանքը, որուն խանդաղատանքը, որուն քաղցրութիւնը գերբնական բան մը ունի։ Դո՛ւք, սիրելի իշխանս, դուք այդ ընտրեալ կինը ճանչնալու էք։

— Ա՛լ հաւատացած եմ որ այդ ձեր բսած ընտրեալ կինը գոյութիւն չունի, առարկեց Մահիր բեկ հոգին դառնացած վիճակով... մը։

Ամենևի՛ն... կը սխալիք, երբ այսպէս կը տրամաբանէք՝ իշխա՛նս, ժխտեց Սափա իշխանուհին՝ որ մեղմիկ կերպով իր գեղեցիկ գլուխը հակած էր Մահիր բեկի ուսերուն վրայ։ Կը սխալիք, կըսեմ, որովհետև ինչպէս կայ և գոյութիւն ունի ճշմարիտ մարդը, նոյնպէս՝ կայ և գոյութիւն ունի ճշմարիտ կինը։

— Ո՛չ, ո՛չ... անկարելի է... ալ այդ խօսքը մի ընէք ինձի բացայայտեց Մահիր բեկ սրտաչարժ բայց վրէժխնդիր ձայնով մը։

Բայց դուք, ո՛վ իշխան, միայն ձեր կնոջ սիրոյն մէջ դրած էիք ձեր սիրտը, ընդհատեց Սափա իշխանուհին. ի՞նչու այդ սիրտը չէք դներ ձեզ պաշտող ուրիշ կնոջ մը սիրոյն մէջ...

— Իմ սիրտս խորտակուած է այլեւս։ Այդ խորտակուած սրտիս մէջ սէրը չկրնար փթթիլ։ Ո՛չ, ո՛չ... կը կրկնեմ. ինձի համար կինը մեռած է...

Ու Մահիր բեկ խելայեղ վիճակով մը իր առանձնարանէն ելլելով պաչտօնատան դիւանատան սենեակը մտաւ։

Սափա իշխանուհին աչքը չորպէին դարձուց ու խորհրդաւոր ժպիտ մը հանելով սրտէն մեկնեցաւ։

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԼՔՈՒԱԾ ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՆ

Մահիր բեկ չկրցաւ համբերել։ Բացարձակապէս հաւատացած էր որ Զարմուհի Իշխանուհին իր ամուսնական կեանքին մէջ թոյն խառնած էր և իր պատիւը ոտնակոխ ըրած էր։ Այդ պատճառով որոշեց կանչել տալ իր Իշխանուհի մայրն ու անոր յայտնել եղելութիւնն ու իր մտադրութիւնը։ Տարբեր կերպով չէր կրնար ընել։ Չէր կրնար մտնել այն ննջարանին, որուն սեմերէն ներս իր պատիւը գողցող մը սպրդած էր հոն գտնուած անկողնին վրայ սրտապղձութեան ստուեր մը կը թանձրանար իր աչքին հանդէպ։

Իշխանուհի մայրն չուտով իր առանձնարանն մտաւ։

— Մա՛յր իմ... հեզձկաց Մահիր բեկ անոր զորովագութ դրկայ մէջ նետուելով, մա՛յր իմ, դժբա՛զդ եմ, չափազանց դժբազդ եմ...

Ու դառնապէս արտասուեց։

— Դժբա՞զդ... ի՞նչու դժբազդ ըլլաս, զաւակս, դրկայ մնջէն վեր բարձրացնելով անոր հոյակապ գլուխը։

— Այ՛օ, դժբազդ եմ, որովհետև Զարմուհիպ լքած է զիս...

— Ի՞նչպէս... Զարմուհին լքա՞ծ է քեզ։ Ի՞նչ խօսք է այդ...

— Անպատիւ կեանք մը վարել կուզէ... ա՛ռ բոլորը։

— Չեմ հասկնար... բացայայտ խօսէ՛...

Մահիր բեկ արտասուքը սրբելով, մայրը բազմոցին մէկ անկիւնը նստեցուց և անոր պատմեց բոլոր եղելութիւնը։

— Ահա այն անարգ դո՛ւքը զոր պատիւս գողցող սրիկան իր հետը բերած ու մեր անկողնին մէջ թողուցած է մոռնալով։ Ո՛վ գիտէ... ի՛նչ գնայուն նպատակի ծառայեցնելու համար միասին առած է այս գաշոյնը։

— Ո՞վ է այդ անձը... որո՞ւ կը պատկանի այդ գաշոյնը, ձչեց Զահրումար Իշխանուհին՝ սարսափած նայուածք մը արձակելով իր զաւկին վրայ, որ տղու մը պէս կը հեծկլտար։

— Անձը կարեւորութիւն չունի, մա՛յր իմ։ Բանցանքը չպիտի վերագրենք այն անձին որ ընտանեկան հարկիս ներքև սողոսկելով իր նպատակին կը հասնի։ Ո՛չ։ Բանցանքը կնոջս է որ զուտներ

բացած, զանի գաղտագողի իմ ննջարանս մտցուցած ու իր պատիւը յանձնած է անոր։ Մ՞իթէ այսպէս չ՞է։

— Այ՛օ... ճշմարտութիւնը այդ է... հեկեկաց մայր Իշխանուհին ու իր սիրելի որդւոյն գլուխն իր գրկաց մէջ սեղմելով լինքն ալ սկսաւ արտասուել։

— Հի՞մա... բացագանչեց Մահիր բեկ, հիմա ի՞նչ կը նայիս մեղմ ընելու, մա՛յր իմ։ Պիտի թողունք որ մեր հաւատարիմ ու պաշտելի կարծած կինը իր սիրային տառնիները. պիտի հանդուրժե՞նք որ ան արբապղձէ մեր ամուսնական անկողինը։ Ըսէ՛, պատասխանէ՛ մա՛յր իմ։ Ի՞նչ ընելու ենք։ Արդեօ՞ք արդար չէ որ այս գաղտնին ես անոր սրտին մէջ մինեմ և իր արիւնովը լուամ իր անուրանկելի անպատուութիւնը։

— Ո՛չ այդպէս..., հեծկլտաց մայր Իշխանուհին։ Ո՛չ այդպէս... կը հասկնա՞ս։

— Հապ՞ա...

— Պիտի խնդրեմ որ այդ պարտականութիւնն ինծի թողուս։ Գիտես որ քու տառապեալ մայրդ եմ։ Գիտես որ Թահիր փաչայի ապարանքէն կինչև Տիւրլիտաշի ապարանքը զալը՝ ինչի՛ր քաշած եմ...։ Քանի որ հաստատ ապացոյցդ քու ձեռքիդ մէջ է, քանի որ այլ ևս Զարմուհի Իշխանուհին մեռած է քեզի համար, մեզի կը նայի հեռացնել գինքը...

— Ո՞ւր... ո՞ւր կրնայ երթալ։

— Իմ ծերունի մայրը մօտակայ ատանի մէջ կը բնակի։ Ան վստահած էր որ ապարակ մը երթայ և հոն անցնի իր կեանքը։ Զարմուհին կը դրկենք անոր քով...

— Հապ՞ա մանկիկը... ի՞նչ պիտի ընենք այդ նորածին տղեկը։

— Մահիր Աւանի դղեակը կը տանինք ու կը յանձնենք սպասուհի մը։

Մահիր բեկ գլուխը չարժեց ու ոտքի կանգնելով

— Մա՛յր իմ, ըսաւ, ատով կը լուծո՞ւի իմ վրէժս։ Մի՞թէ այդպէս պէտք է վարուիլ կնոջ մը հետ որ խաբած է զիս, և որուն չերեսներէն՝ պիղծ կեղծիք մը, աչքերէն՝ ամօթալի դիմակ մը և կերպարանքէն՝ լալիք զգուանք մը տեսած ըլլալ կերեւակայես...

— Եթէ մեղաւոր է... տատամսեցաւ Զահրումար Իշխանուհին, իր զղջումը զսպն ու ահաւոր պիտի ըլլայ։ Երկինքը կը զարնէ, ասոր հաւատա՛ս, զաւա՛կս։

Մահիր բեկ ա՛լ չխօսեցաւ։

Մայր իշխանուհին քրտնաթոր ճակատը սրբելով անցաւ Մահիր բեկի առանձնարանը բաժնող միջանցքէն և մաւ այն միջանցքն, որուն վրայ կը բացուէր Զարմուհի իշխանուհիին ննջարանը։

Կամաց մը դուռը հրեց և ներս մտաւ։

— Զարմուհի իշխանուհին լինկած էր բազկաթոռին մէկ անկիւնն ու յայտնի կերեւար որ ժամերով լացած էր։

Աչքնցուց զանի և աթոռ մը առնելով անոր մօտ նստեցաւ։

Զարմուհի, աղջի՛կս, ըսաւ Զահրումար իշխանուհին, եկայ որ հօրդ գտնուած ազարա՛յն երթանք։ Մի՛տ կը փափաքէիր որ ես ալ հետդ գամ ու օդափոխութիւն մը ընեմ։ Հիմա իշխանին յայտնեցի փափաքս։ Սիրով ընդունեց։ Պատրաստ կըլլաս ժամէ մը, այնպէս չէ՞։

— Իշխանին քովէ՞ն եկար, դողդողաց Զարմուհի իշխանուհին։

— Այ՛ո... բաւական առեն է որ հոն էի։

— Ուրիշ խօսք մը չըրա՞ւ։

— Ո՛չ... բան մը չըսաւ։

— Իշխանուհի մա՛յր, կը ծածկես ինէ։ Իշխանն այս առտու չափազանց յուզուած էր ու չուզեց խօսիլ ինծի հետ։ Անպատճառ դաւ մը լարուած էր մեր չուրջը...

— Հանդարտ պահէ սիրտդ։ Ատուած կայ...

— Լա՛ւ, իշխանը չպիտի ընկերանայ մեզի։

— Ան կարեւոր գործի մը համար պիտի մնայ մայրաքաղաքը։ Յետոյ կա պիտի վերադառնամ ու միասին ազարակը կուգանք։ Մանկիկն ալ ատնտուին հետ դղեակը կը դրկենք որ քեզի ներկայութիւն չի պատճառէ։ Կարզադրութիւնն այսպէս ըրինք։ Մի՞թէ լաւ չէ այս կարգադրութիւնը։

Զարմուհի իշխանուհին համոզուեցաւ և նոյն օրը մեկնեցաւ ծերունի հօրը ազարակը։

Զարմուհի իշխանուհին ջանաց ամէն բան ծածկել, հետևաբար քանի մը օր մնալէ ետքը, հաւատացուց Զարմուհի իշխանուհիին թէ մայրաքաղաքը պիտի երթար որ իշխանին հետ կրկին ազարակը գար։

Այսպէս, մինչ տարաբաղդ Զարմուհի իշխանուհին անհամբեր կը սպասէր որ մայր իշխանուհին իր որդւոյն հետ ազարակը գայլին, անա առտու մը իշխանին անձնապահ սպասներէն մին երին ներկայացաւ և նամակ մը յանձնեց։ Զարմուհի իշխանուհին, որ յուզուած ու ժամերով տառապած վիճակի մը մէջ լինկած էր, դողդողալով բացաւ այդ գրութիւնն ու կարդաց հետևեալը.

ՄԱՀԻՐ ԲԵԿ
Իշխան Տիւրգիևերէս

ԻՆՔՆԱԳԻՐ ՆԱՄԱԿ
Գաղտնի

ՎՃՌԱԳԻՐ

Քոյր ամուսնակցի սրտմրդի չի հրապարակելու համար, այս վճռագրովս կուզամ յայտնել թէ դադրած ես կինս ըլլալէ և զրկուած ես իշխանուհիի տիտղոս կրելէ. հետեւաբար այդ ազարակը պիտի ըլլայ քու արտրակայդդ։

Գրաքեր ապաշխս յանձնեցէք քեզի իշխանուհիի տիտղոսը կրելու իրաւունքը տուող վաւերակը, զոր վզիդ կախած ես, և այն մատանին, որ մեր ամուսնական միութեան գրաւականն է։

Տուեալ 18.., ՄԱՀԻՐ ԲԵԿ
Ի Մահիր Ատան

Զարմուհի երկու ձեռքերուն մէջ առաւ իր գեղեցիկ գլուխն ու սարսափած նայեցաւ իր դէմը կեցող սպային կերպարանքը։ Ցետոյ վեր ցատկեց տեղէն, քալել ուզեց, դէպի պատուհանը յառաջանալ ջանաց, բայց ներքին խռովք մը ցնցեց իր էութիւնն ու կթռուտած ու խելագ՛նար վիճակի մը մէջ լինկաւ բազմոցին վրայ։

Բաւական առեն այդ եղերական դրութեան մէջ մնաց։

Լացա՛ւ, բարձրաձայն լացա՛ւ...

Հանեց իշխանական մանեակն ու մատանին և յանձնեց զանոնք սպային, որ արձանացա՛ծ ու յուզուած կըսպասէր։

— Տար՛ք, պարոն գնդապե՛տ, տարէ՛ք այս մանեակն ու մատանին իշխանին և ըսէք թէ իր Ատծոյն ու իր խղճին կը թողում այս դատապարտութիւնս։

Սպան իր գլուխը ծռեց, յարգանքով մը խոնարհութիւն ըրաւ ու մեկնեցաւ։

ԳԼՈՒԽ Չ.

ՍԱՓԱ ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՆ ԻՐ ԴԵՐԻՆ ՄԷՋ

Զարմանի իշխանուհին հետաքրքրասէր եղաւ՝ Սափա իշխանուհին ժամանակ գտաւ իր նպատակին հասնելու համար յաճախ պալատը մտնել ու ժամերով իշխանին հետ տեսակցութիւններ ունենալ։

Մահիր բեկ այլ եւս մեկ աստեղ կասկածած էր թէ Սափա իշխանուհին կը սիրեր զինքը։ Անոր այցելութիւնները, մտերմական տեսակցութիւնները բարեկամական նկատած էր։

Սակայն մայր իշխանուհին այդպէս չէր մտածեր։ Անիկա կզգար թէ այդ վատահամբաւ կինը ծուղակի մը մէջ ձգելու կաչխատէր իր զաւակը։

Եւ որովհետեւ Սափա իշխանուհին կոտրած էր որ մայր իշխանուհին իր այցելութիւններէն չէր ախորժեր, այդ պատճառով կը ջանար անկէց գաղտնի մտնել Մահիր բեկի առանձնարանն և անկից գաղտնի տեսակցութիւններ ունենալ։

Արդ, Սափա իշխանուհին երեկոյ մը Մահիր բեկին յայտնեց թէ կը սիրէր զինքը։

Մահիր բեկ, ինչպէս ըսինք, այս սիրային առաջարկութեան չէր սպասեր և երբեք մտքէն չէր անցներ։

— Ես քու իշխանական պատիւդ փրկեցի, բացայայտեց Սափա իշխանուհին և կը հաւատամ թէ իրաւունք ունիմ սիրոյդ արժանանալու։

— Իմ մէջս սիրտ չկայ, պոչեց մահիր բեկ։ Սիրտս խորտակուած է և իզուր պիտի ըլլայ քու սէրդ անոր մէջ կեանք գտնելու։

— Ո՛չ... այդպէս մի՛ ըսեր, իշխա՛նս։ Քու սիրտդ ի՞նչու խորտակուած ըլլայ։ Քու սէրդ ի՞նչու չունենայ իր փութումը։ Ո՞իմէ ասպետական հոգիի մը համար կը վայելէ այդ անտեղի մտածումդ, համարէ թէ ան կենդանի չէ, ան մեռա...։ Մի՞թէ դուն աչխարհդ խաւար, ու կեանքդ քայքայուած պիտի նկատես։ Մտածէ, իշխա՛նս, մտածէ որ քու դէմդ կին մը կայ որ քեզ կը սիրէ, քեզ կը պաչտէ և բոլոր հոգւովը քուկդ ըլլալ կուզէ։ Այդ կինը հասարակ ընտանիքէ մը չէ։ Ան երկրին ազատարար իշխանուհիէն մէկուն աղջիկն է։

— Կը խղդե՛մ... ոչինչ կրնամ ըսել... ընդմիջեց Մահիր բեկ։

— Բա՛յց... ճչաց Սափա իշխանուհին։ Ըսէ, պիտի մեռնի՞մ իմ սէրս։

— Սիրոյ համար սիրտ չունիմ ըսի։

— Զգուշացի՛ր... սպառնաց Սափա իշխանուհին էգ առիւծի մը պէս, որ արդէն սրտէն կը զարնուի։ Զգուշացի՛ր իմ վրէժխնդրութենէս։ Դուն կըսպաննես իմ սիրտս, բայց քու կեանքդ ալ իմ սրտիս պէս հարուած մը պիտի ունենայ։ Ես Սափա իշխանուհին եմ...

— Կը կրկնեմ. սիրտդ համար սիրտ չունիմ...

Այս վերջին խօսքն ըսելով Մահիր բեկ առանձնարանէն դուրս ելաւ և հարկադրեց որ Սափա իշխանուհին ալ մեկնի։

Արդարև, Սափա իշխանուհին քիչ յետոյ պալատէն մեկնեցաւ և ուղղակի Զաֆիր պէյի ապարանքը գնաց։

— Գիշերով տունդ գալուս պատճառը պիտի ցուցնէ թէ Սափա իշխանուհին ո՛չ խոստմնադրուժ մը և ո՛չ ալ սիրադրուժ մըն է, նկատել տուաւ չարագի կինը։ Թէև դուն կանցնես մտքէդ աստղ բան մը։ Սակայն պիտի չանցնես, որովհետեւ իմ խօսքս խօսք է և իմ ուխտս՝ ուխտ։ Ըսի թէ պիտի սիրեմ քեզ և քուկդ պիտի ըլլամ, հետեւաբար քու կեանքդ ինձի համար թանկագին ու քու երջանկութիւնդ բաղձալի պիտի ըլլայ։ Իսկ հիմա որ կը տեսնեմ քու թանկագին կեանքիդ դէմ յարուցած գաբը, չեմ կրնար հանդուրժել և կուզեմ որ ղզայ ըլլաս...

— Կեանքիդ դէմ դա՞ւ մը... սարսռաց Զաֆիր պէյ։

— Այ՛ո, կեանքդ վտանգի տակ է։

— Ո՞վ է կեանքիս դաւադիրը։

— Նոյն ինքն իշխանը։

— Պատճա՞ռը։

— Որովհետեւ քու դաչոյդ իր ձեռքն անցած է, հետեւաբար վճռած է իր վրէժը լուծել։

— Ուրե՞մն... դողդողաց Զաֆիր պէյ։

— Տղա մը պէս վախկոտ մի՛ ըլլար։ Դաչոյնդ՝ բռնողը, դաչոյնով կկրնայ։ Անոր արիւնը՝ արիւն է, քու արիւնդ պատա մը չարժի՞լ է։ Ան իր վրէժը չի լուծած, մենք գործի կդնենք ու մենք կը լուծենք մեր վրէժը։ Թո՛ղ այդ օտարականը պակաս ըլլայ մեր

մէջէն։ Բաւական է որ մեր գոն ու տերտ[illegible]ան դիմէ այդ թափառական հայերուն ձեռքը խաղալիք դարձած։ Հետևէլ ու է որ անոնք գան հոս և իշխան ու իշխանուհի սիրտս առնեն։ Մե՛նք, Զաֆիր պէ՛յ, մենք փրկելու ենք երկրին պատիւը։ Իշխան ալ ունինք, իշխանուհի ալ։ Օտարը՝ օտար է և չի կրնար մեր ձգտումներն ու զգացումները ունենալ։

Զաֆիր պէյ մտիկ կընէր։ Ան չէր գիտէր թէ իր գաչոյնը մատնութեամբ իշխանին ձեռքն անցած էր։ Իր մտածումն այն էր որ իշխանուհին պիտի գտնէր բարձին տակէն ու զարձեա՛լ անձայն ու անշշուկ իրեն պիտի յանձնէր։ Ինքը պարզ գործ մը կատարած պիտի ըլլար ու իր երդումը պիտի պահէր։ Սափա իշխանուհին իրեն յայտնած չէր թէ ինքը պիտի մատնանշէ գաչոյնին հոն ըլլալը։

Ուստի, ապուշ կրթած կը նայէր և կը հասկնար թէ վատ գործի՛ք մը եղած էր։ Կայր սէր մը վինքը մինչև անպատում արբեք մը մղած էր և այսօր այդ նոյն կայր սէրը վինքը մինչև գարչելի ոճիր մը կը քաշկռտէր։

— Մ՛ի լար... և ա՛չ ալ մտածէ։ Կեանքդ վտանգի տակ դրած կ՛ըսէ, գոչեց Սափա իշխանուհին քիչ մը գայրացած ձայնով մը։ Եթէ ապահով ըլլաս, քու գաչոյնդ քու սիրտդ պիտի մնայ։

— Ի՞նչ ընելու է... ինչ կուզես որ ընեմ, փղձկաց Զաֆիր պէյ։

— Տխրդի մը այդպէս չի խօսիր։ Պէտք է կամ կեանքդ ազատես քու երդումդ ու օրհներիմ թշնամիդդ որ զօրաւոր է այս պահուս և կամ քաջ կնոջ մը պէս իյնաս անոր առջին ու ապրակիա արիւնդ մէջ։ Քեզի համար երկարանք չկայ. կամ դուն քաջ կըլլաս ու կապրիս սիրտս մէջ և կամ ան կը յաջողի իր վրէժը լուծելու...

— Ի՞նչ միջոցներով այդ ոճիրը կրնանք պատճառել, գոչեցաց Զաֆիր պէյ յիմարական ձև մը առնելով։

— Դուն մեռնամարտելու մարդը չես, պիտի, իջոցաց Սափա իշխանուհին, քու մէջդ ասպետական ոգի մը չկայ, այդ պատճառով ապահովութիւնը պիտի կատարեմ մութի մէջ։ Ես երեկոյ մը գարձեալ իշխանին կերթամ։ Գաղտնի կերթամ, այնպէս առանց այլայլութիւն ներկայացնելու, պիտի յաջողիմ մեր գտած առաձնարանը մատնելու։ Մեր սենեակցութեան միջոցին պիտի աշխատիմ որ իշխանի թէյին գաւաթին մէջ ափիոն խառնեմ, որ ուժասպառ ըլլայ։ Երբ ան իրմէն իր ներկայութիւնն բրած է, կամայակ մը ներս կը մտնեմ ու գործդ կը տեսնես։ Ես հոն չպիտի ըլլամ և ապահովութենէն կը

ժամ առաջ պիտի մեկնիմ։ Մինակ թէ՝ մի մոռնար որ քու գաչոյնդ իշխանին իր կուրծքին տակ պահած է։ Ա՛ռ այդ գաչոյնդ և քովնտի գտնէ մը պարտէզին վրայ բացուող միջանքն ելլես։ Ես հոն կըսպասեմ քեզ։ Անկէց անդին վտանգ չկայ, որովհետև պահապանները պարտէզին կողմը չեն գտնուիր։ Այս բոլորը շատ գիւրութեամբ պիտի կատարես, եթէ քիչ մը առնականութիւն ունենաս և գիտնաս թէ քու անձդ փրկելու համար կընես։

Զաֆիր պէյ հաւանութիւն տուաւ։

Սափա իշխանուհին ժպիտով մը շրթները մօտեցուց Զաֆիր պէյին ու համբուրել տուաւ։

Ու երբ առանձին մնաց, երբ Զաֆիր պէյ նենգ չարագործութեան մղած էր, մէկ խօսքով երբ համոզուեցաւ թէ պիտի յաջողէր իր ոճրագործութեան մէջ քաշկռտել այդ օտարական իշխանն, որ սէրը մերժած էր, պահ մը թևերը վեր առաւ, բոլոր մարմինովը ձգկռտաց ու յետոյ քան քան մը փրցնելով ինկաւ իր անկողնին վրայ՝ խեղնեցած ու լկրտուած երիտասարդի մը պէս։

Համբոյրը պիտի փոխուէր ոճիրի...

ԳԼՈՒԽ Է

ԱՆՄԱՆՕԹ ԿԻՆԸ...

Գիշերուան թանձր խաւարը պատած էր ա՛յն պարտէզն, որուն վրայ կը բացուէին Մաէիր պէկի առանձնարան-ննջարանին պատուհանները։ Պարտէզը նեղլիկ դուռ մը ունէր, ուակից նեռա կը մտնէին կենդանիներուն գործաւորները։

Պարտէզին այդ դուռնէն սեւերու մէջ ծածկուած կին մը նեռա կը մտնէր ու ոտքի մատներուն վրայ կոխելով կամաց կամաց կը մօտենար Մաէիր պէկի առանձնարան-ննջարանը տանող միջանցքին, որուն լուսամուտները բարձր չվերուած չէին։

Անծանօթ կինը վեր առաւ լուսամուտներու ապակին ու դէպ ներս թեւամբ իջաւ միջանցքը։

Փոքրիկ լամպար մը հանեց ծոցէն, որուն ազօտ լոյսին մէջ պատկերուած անծանօթ կինն, ուրիշ մէկը չէր, եթէ ո՛չ էքսան Զարմուհի իչխանուհին։

Տարաբաղդ կինը չէր գիտեր թէ ի՞նչու էքսան էր իչխանուհին ի՞նչու իրմէ առած էին մանեակն ու մատանին, ի՞նչու աքսորուած էր և ի՞նչ էր իր յանցանքը։ Բայց օրվհետեւ չէր կրնար իչխանուհին ներկայանալ և դէմ առ դէմ բացատրութիւն ուզել և միեւնոյն առիթը իրեն թոյլ չէին տար որ ապարակի սահմանէն քայլ մը հեռանայ, այդ պատճառով ծպտուած էր և յաջողած է մինչեւ Մաէիր բէկի ապարանքը գալ։

Եւ այդ կը պատահէր այն գիշերը, երբ Սափա իչխանուհին Զաֆիր պէյ պատրաստուած էին իրենց եղեռնական արարքը գործադրելու։

Արդ, Զարմուհի իչխանուհին գաղանի դուռնէ մը մտած էր Մաէիր բէկի ննջարանն ու պահուըտած էր անկիւն մը։ Գիտէր թէ Մաէիր բէկ իր առանձնարանի աշխատանքը վերջացնելէ ետքը, գրիչը գիշերուան ժամը տասնի տասնհինգերն կը մտնէր իր ննջարանը։

Մինակ պիտի ըլլային անոնք գէմ առ դէմ։ Ան ատեն իչխանուհին պիտի սպիէր որ իչխանն իր յանցանքը պարզէր և իր արարքը արդարացնէր։

Զարմուհի իչխանուհին անհամբեր Մաէիր բեկին կը սպասէր, անա առանձնարանէն ձայն մը հասաւ իր ականջին։ Շուտով մը մօտեցաւ առանձնարանը տանող փոքրնաի դրան և անոր ծակը վարդագոյներէն մին վեր առնելով մոխիկ ըրաւ։

Խօսողը Սափա իչխանուհին էր։

Ան ատեն գուռը կեսովին բացաւ և դիտեց Սափա իչխանուհին որ իր սիրելի ամուսնոյն քովը նստած կը խօսէր։ Տեսա՜... անոր աչքերուն մէջ լսիրչ ցոլացում մը կար, անոր դէմքը կը ճառագայթէր և անոր չարժուածքը սիրալիր ձեւ մը ունէր։

Անքթի՜թ ու զզուելո՜ւն կեցուածքով մը դիտեց այդ տեսարանը։

Եւ ճիշդ այն պահուն, ուր Սափա իչխանուհին գաղտագողի կերպով աֆիոնի փոշին յաջողեցաւ Մաէիր բեկի թէյի բաժակին մէջ ձգելու և զայն ներկայացուց որ իչխանը ումպ առ ումպ դարձեցուչ, ասնէ, Զարմուհի իչխանուհին իր կեցած տեղէն գուրս նետուեցաւ և աներկիւղ կերպով թէյին բաժակը խլեց ու մէկ անկիւնը պատեց զայն։

— Պասնի՜կ... գոչեց Զարմուհի իչխանուհին անվեհեր ձայնով մը, բաւակա՛ն է... մէկզի նետէ ծոր պահած թունաւոր փոշին, որ իչխանը տեսնէ թէ ո՛վ ես դուն և ի՛նչ գերէ որ կը խաղաս այս պալատին մէջ։ Դո՛ւն, չարախնդ ոգի, դուն ես որ այս վիճակին ստուգիր գիս։ Ա՛լ հասկցայ... ա՛լ ամէն բան պարզուեցաւ...

Սափա իչխանուհին կատաղութենէն փրփրած՝ ոտքի ելաւ նստած տեղէն ու գոչեց.

— Որո՞ւ կոտտաս այդ անուշը...

— Քեզ՛ի կոտտամ այդ անուշը։ Դուն արժանի ես այդ անուշին...

— Չգոչա՛յիր... աչխարհը գիտէ որ դուն ի՛նչ բրած ես և ի՛նչու աքսորուած ես։

Մաէիր բեկ լուռ էր, ինչպէս մարդկային քարայրի մը մէջ պատկերուած ուրուական մը։ Մէկ խօսքով լուռ էր ան, ինչպէս ոճրագործի մը դատարանին ներքեւ քաչկոտուած գոհ մը։ Կը կարծէր թէ տեսածը ցնորք կամ զարմանալի երազ մըն էր։ Կը տեսնէ՛ր... այ՛ո, աչքին կը պատկերանէին երկու կիներ... Անոնք գէմ առ գէմ կանգնած էին։ Այդ ի՞նչ կը խօսէին, ի՞նչ կըսէին, ատոնք չէր հասկնար... չէր լսեր... չէր լսանար...։

Սափա իչխանուհին դէպի դուռն ուղղուեցաւ և առանձնարանին

մլջանցքը մտաւ։ Զուզեց ժամանակ կորսնցնել։ Գիտէր թէ Զաֆիր պէյ պիտի գար։

Արդարեւ անոր մեկնելէն քիչ վերջը, կառապետ մը դուռ բացուեցաւ եւ ներս մտաւ չարագործ Զաֆիր պէյ։ Զարմուհի տեսաւ անոր ձեռքին մէջ պահած դաշոյնը։ Կեցած անկիւնէն անոր առջեւ նետուեցաւ եւ ճչեց։

— Դո՛ւրս, թշուառական չարագո՛րծ, դուրս կորսուէ...

Զաֆիր պէյ չմթնեցաւ եւ մէկէն ի մէկ չի կրցաւ ուղղուիլ դէպի կիսաբաց դուռը։

Զարմուհի իշխանուհիին ձայնէն սթափեցաւ Մահիր բեկ եւ տեղէն ընդոստ վեր ցատկելով Զաֆիր պէյին մօտեցաւ ու անոր բազուկը ուժգին կերպով իր ձեռքերուն մէջ առաւ։

Զաֆիր պէյ ձեռքէն վար ձգեց դաշոյնն եւ սկսաւ պաղատիլ։

— Ձգմարտութիւնն ըսէ, գոչեց Մահիր բեկ, այս դաշոյնը քուկդ է, այնպէս չ՚է։

Ու ծռեցաւ հանեց Զաֆիր պէյի դաշոյնն, զոր Զարմուհի իշխանուհիի բարձին տակէն առած էր։

— Ձի՛չդ է, այդ դաշոյնը իմս է, կակազեց Զաֆիր պէյ վախցած ու խնկած առանակի մը պէս դողալով։

— Դո՞ւն գրիր իմ անկողնոյս բարձին տակ։

— Այ՛ո, ես իմ ձեռքովս գրի զայն իշխանուհիին բարձին ներքեւ։

— Պատճա՞ռը։։։

— Որպէսզի իշխանուհին ձեր աչքէն իյնար...

— Թշնամութիւնս մը ունէի՞ր անոր դէմ։

— Ո՛հ, իշխա՛ն, մոխիկ ըրէք որ բանի թէ ես ա՛յ մէկ կերպ թշնամութիւն ունիմ ձեր կնոջ դէմ։ Անոր թշնամին այն կ՚ընդունի որ քիչ առաջ ձեր քով կը գտնուէր։ Ա՛ն է որ առաջ զայն իշխանուհիին բարձին տակ դետեղեմ... ա՛ն է որ պիտի այս վատ գործիքը ձեռքս գրաւ ու մինչեւ հոս քաշկռտեց զիս։ Խոստովանի՛մ... կոյր սէր մը կերպին ըրած է զիս անոր ձեռքի մէջ։ Ան ի՛նչ ըսէ, ան ի՛նչ հրամայէ, ես կատրօրէն պիտի ի՛նչ վատաբար պիտի գործեմ...

— Ա՞ն կուզէր որ սպաննէիր զիս։

— Այ՛ո, այդպէս կուզէր...

— Բայց ի՞նչու համար... Սոփա իշխանուհին ի՞նչու կուզէր սպաննէր զիս։

— Չեմ գիտեր... չեմ գիտեր իշխա՛ն։ Ինչպէս ըսի, ես

կոյր գործիքն եղած եմ ու անոր հրամանէն դուրս չեմ կրնար ելլել։ Մինակ թէ, այս վարկեանէն սկսեայ, ես իմ անձիս տէրն եմ։ Արդարութիւնը ճանչցայ... տեսայ որ անզգոյշի մը եզրը քաշկռտուած եմ։ Տեսայ որ ան իմ առաջնորդս էր եւ կը մղէր զիս դէպի չարագործութիւնը, դէպի ոճիրը, դէպի անմեղ արիւնը...։ Իշխա՛ն, աւ՛ա կրանամ, զուք իրաւունք ունիք ձեր ձեռքը գտնուած երկու մահացու գործիքներէն մին ընտրել ու անով ձեր վրէժը լուծել։ Ես արժանի եմ ու այդ վրէժը կուզեմ որ լուծուի։

— Գնա՛... հեռացի՛ր, հրամայեց Մահիր բեկ խրոխտ ու հասատատ ձայնով մը. ես քու արիւնդ չեմ ուզեր։ Գնա՛... որովհետեւ կրանաս թէ կոյր սէրդ է որ քեզ մղած է անմեղ արիւն մը թափելու։ Մինակ թէ՛ լա՛ւ իմացի քու դրդումդ։

Զաֆիր պէյ ժպտեցաւ եւ անոր կերպարանքն առնելի սկսաւ։ Ինչպէս յայտներ թէ ինքը բարձր հմայարան մը ուսուցած էր, թէ իրաւախուճան ոգիներն իրեն ծառայ էին եւ թէ եղեռնագործ դասուորի պաշտօնին մէջ էր,

— Ինչու չես յայտներ զրպարտիդ, վրայ բերաս Մահիր բեկ։ Ուր է զոհ մը չունի՞ս մայրաքաղաքին մէջ։

— Ունի՛մ... գոռաց Զաֆիր պէյ։

— Ի՞նչ զոհ կրնաս։

— Դատուոր եմ...

— Դատուո՞ր...

— Այ՛ո, պատմական դատարանին մէջ անդամ եմ։

— Եւ կնոջ մը խարտեակ սիրոյն համար անմեղ մարդ մը սպաննելու եկած էիր ուրեմն չէ, գոռաց Մահիր բեկ։

— Կը խոստովանի՛մ... մռմռաց Զաֆիր պէյ ծոռնիի զալով իշխանին առջեւը։

— Երէ՛ք... կը ներեմ քեզ, որովհետեւ զառն զղջումի մը տակ կը գտնեմ ու այլեւս քու անձիդ տէրը պիտի ըլլաս։ Առակից հարը՝ քու պատուոյդիդ մէջ անդամ. պիտի նայիս որ այդպէս միշտ դէպի արդարութիւն ըլլայ։ Իսկ այն չարագործն կրնան, որ քեզ մինչեւ հոս առաջնորդեց եւ քու ձեռքդ այս երկու դաշոյնները դրաւ, մէկով իմ պատուիրն կենսագործելու համար, իսկ միւսով իմ անմեղ արիւնս թափելու, այդ չարագործն կրնաս, կըսեմ, թո՛ղ քու եւ իմ վրէժիս առջին քաշկռտուի։ Գնա՛... այս է քու ճառադումդ եւ այս պիտի ըլլայ մեր ընդհրիքը։

Զաֆիր պէյ, որ ատրճի կտրտնած, դողդողալով խոնարհութիւն

մը բրաւ ու քայլ մը առնելով մօտեցաւ Զարմուհիին ու ողորիչ ձայնով մը հարցուց.

— Իսկ դո՞ն... դուն ալ պիտի ներե՞ս ինձի։

— Ո՛չ մէկ խօսք... արդարութիւնը ճանչնալէդ ետք, կը թողամ որ խղճիդ հարցնես, հնչեց Զարմուհի իչխանուհին։

Ու դէմքը մէկդի դարձնելով դէպի լուսամուտը յառաջացաւ։

— Զաֆիր պէյ գլուխը ծռեց ու կթռտած ու ընկճուած քայլերով դուրս նետուեցաւ պալատէն։

Ներսերը թանձր էր ու կէս գիշերն անցած էր։

Զաֆիր պէյ չկրցաւ չարունակել իր քայլերը։ Փողոցի մը անկիւնը կանգ առաւ և հակայ եղևնիի մը բունին կրթնեցաւ։ Ձակատն ոլոռն ոլոռն քրտինք մը կը հոսէր ու կուրծքը կը բարախէր ուժգին կերպով մը։

Ծանկարծ զգաց որ մէկը կը չարժէր գլխուն ու իր անունը կը հնչէր նուաղկոտ ձայնով մը։

Շարժուեցաւ ու դէմը կեցող էակին երեսը նայեցաւ։

— Մ՛ի կասկածիր... ձայնեց մութին մէջ իր թևէն բռնող էակը. ե՛ս եմ, քու Սափա իչխանուհիդ եմ։ Ըսէ, ի՞նչ եղաւ... ի՞նչ ըրիր... յաջողեցա՞ր թէ ո՛չ։

— Հեռացի՛ր... խմս չես դուն, մռնչեց Զաֆիր պէյ կուրծքէն զարնուած գազանի մը պէս։ Ոչինչ կրնամ խօսիլ քեզի հետ։ Դուն իմ թշնամիս ես։ Ձանչցա՛յ, ճանչցայ քեզ...

— Խելքը վրադ բե՛ր, Զաֆիր պէյ, ընդհատեց նենգամիտ կինը ու անոր օձիքէն բռնած ամուր մը չարժեց։ Ի՞նչու յիմարական խօսքեր կընես։ Մի՞թէ գիշերով քու կեանքդ փրկելու համար չէ որ փողոցներն ինկած եմ... մի՞թէ քու սիրոյդ համար չէ որ ամէն վտանգ աչքս առնելով պալատը մտայ։

— Սմենևի՛ն... գոչեց Զաֆիր պէյ։

— Հապա՞...

— Այդ բոլոր քու անձնական վրէժխնդրութեանդ համար է որ կընես և միևնոյն ատեն չարաչար կը խարես զիս։

— Թշուառակա՛ն... լռէ, հրամայեց Սափա իչխանուհին ու իր ձեռքը Զաֆիր պէյի բերնին դնելով չի թողուց որ անոր ձայնը խաւարին մէջ արձագանգուի։

— Ուրի՞մ... պէտք է հեռանաս ասկից և ոևէ հարցում չընես ինծի նկատմամբ տուաւ Զաֆիր պէյ։

Սափա իչխանուհին հեռացաւ։

Զաֆիր պէյ ահանջ դրաւ անոր ոտնաձայներուն և հակցաւ թէ հեռացած էր։ Ան ատեն ինքն ալ չարունակեց իր ճամբան ու մտաւ իր տունը։

Գալով Մահիր բեկին, զժբազդ մարդը կզգար թէ երկուառաք հրէշտակի մը հանդիպ կը գտնուէր։ Չէր համարձակեր բառ մը խօսք մը, ճիչ մը հանել բերնէն։ Հո՛ն, իր առանձնարանին մէկ անկիւնը, կը կենար էակ մը, որ լքուած էր իրմէն, որ աքսորուած վիճակի մը դատապարտուած էր իր հրամանով։ Այդ կինը չանկարծ վերածուած մահէ մը կազատէր գինքն և իր անմեղութիւնը կը հաստատէր։ Ի՞նչ ընէր... ի՞նչ ըսէր... ի՞նչպէս մօտենար անոր։ Ինքը չատ անգութ, չատ անարդար եղած էր և զատապարտած էր զանի, առանց իրմէն բացատրութիւն մը ուզելու, առանց անոր խմացնելու իր գործած յանցանքը։

Նոյնպէս լուռ էր Զարմուհի իչխանուհին և կեցած տեղը կը նամանէր անրջային տեսիլք ունեցող ուրուականի մը, որուն կերպարանքէն լուսոյ ճառագայթ մը կը չողար։

Այսպէս ժամերով երկուքն ալ լուռ մնացին։

Մահիր բեկ իր նայուածքը սևեռեց կնոջ վրայ ու թրթռուն ձայնով մը ըսաւ.

— Դուն եկար որ իմ կեանքս փրկես, այնպէս չէ։

Ո՛չ... ես եկայ որ տեսնես թէ արդարութիւն կայ... պատասխանեց Զարմուհի իչխանուհին։

Մահիր բեկ սրտաչարժ կերպարանքով մը մօտեցաւ իր կնոջ և անոր երկու ձեռքերն իր ձեռքերուն մէջ ամուր մը սեղմելով մրմնջեց.

— Ա՛խ... ճչմարիտ է... եկար որ ինծի ըսես թէ արդարութիւն կայ, կրկնեց Մահիր բեկ ու գորովանքով մը իր գրկաց մէջ առաւ Զարմուհի իչխանուհին գողտրիկ գլուխը։

Ու երկուքն ալ դառնապէս լացին...։

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԶԱՀԻՐՈՒՄԱՐ ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՆ

Հետևեալ օրը Զահրումար իշխանուհին ուրախ ու ընկճուած վիճակով մը Մահիր բեկին ներկայացաւ և խնդրեց անկից որ թոյլ տայ իրեն ազատին երթալու և, միևնոյն ատեն, իր հետ տանելու այն նորածին մանկիկին, որուն կարօտով հալումաշ կըլլար Զարմահի իշխանուհին։

— Գան՛ի քան՛ի նամակներ եղաւ որ կը գրէ ինծի այդ ժլատը իշխանուհին, որ գոնէ անգամ մը ևս քովն երթամ և իր մանկիկն ալ տանիմ որ իր կարօտն առնէ, բաւ Զահրումար իշխանուհին։ Չէի համարձակեր քեզի յայտնելու։ Բայց չկրցի հանգուրժել։ Այս պիչերը սոսկալի երազներով անդադար և չարունակ լացի։ Կը պաղատիմ, զաւա՛կս, այս խնդրանքս մի մերժեր։ Ես Թչուառութիւն տեսած եմ և գիտեմ թէ ի՛նչ է կնոջ մը Թչուառութիւնը։

— Պիտի կատարեմ փափաքդ, փղձկաց Մահիր բեկ։ Գնա՛ յաւ տուր դրանիկներուս որ մանկիկը հոս բերեն։ Արդէօ՞ք չըլլար որ Զարմահի իշխանուհին ալ հոս գայ ու տեսակցութիւննիդ պալատին մէջ ըլլայ, փոխանակ ագարակին մէջ ըլլալու։

— Ինչպէս թէ չէ՛... բացագանչեց Զահրումար իշխանուհին խելացնոր ձայնով մը։ Ո՛հ, զաւա՛կս, անա վերն Աստուած, վարը մենք ենք, ես կասկածներ ունիմ և ինծի այնպէս կուգայ որ նենգուած գաղի մը գոնը գարձաւ մեր պաշտելի աղջիկը։

— Ո՞վ կրնայ սարքել ատանկ գաղ մը։ Որո՞է կրնանք կասկածիլ։

— Չգիտե՛մ... սակայն Սափա իշխանուհիի մասին յաւ տեղեկութիւններ չեմ առներ։ Ականջս այնպէս չտակ մը եկաւ, որ իբր թէ այդ կինը չարագործ մըն է և ոչ թէ միայն իր ամուսնոյն անմեղ արիւն մէջ իր ձեռքը թաթղած է, այլ չատ մը երիտասարդներ անյայտ բրած է։

Այս խօսակցութիւնը վերջացած չէր, ահա սենեկապետուհին ներս մտաւ և գրկին մէջ սեղմած երկամեայ մանչ տղեկը Մահիր բեկին տուաւ։

Սիրասուն, հրեշտակային կերպարանքով, սևորակ ու խոշոր աչքերով, գոտզ մազերով ու վարդերանգ այտերով մանկիկ մըն էր։

Զարմահի իշխանուհիի ափսոսուելէն իվեր մէկ ու կէս տարի կըլլար, յորմէ ցետոյ Մահիր բեկ լքած էր նաև այդ տղեկն և այնպէս կը կարծէր որ ան մեղապարտ յարաբերութեան ծնունդ մըն էր։ Շատ անգամ մտածած էր որ այդ մանկիկը հեռու երկիր մը ղրկել տալ և զաւակ ունենալը չի պիտնար։

Հիմա այդ մանկիկը, որ իր գրկոյ մէջ էր և զարմանքով մը իրեն կը նայէր, հիմա հաւատացած էր որ իրն էր, իր արիւնէն էր, իր սրտին պատառէն էր։

Ուստի, գորովանքով մը համբուրել եաբը, գարձաւ իշխանուհի Զահրումարին ու բաւ.

— Ուրեմն, լաւ տանք որ Զարմահի իշխանուհին ալ գայ, այնպէս չ՞է։

— Հու կամքդ... ժպտեցաւ Զահրումար իշխանուհին։

— Եթէ բացատրութիւն ուզէ մենէ և ըսէ թէ ի՞նչ է իր յանցանքը, որ աքսորուած է, ի՞նչ պատասխան տանք։

— Անիկա այդ խօսքն անգամ չընար. «Ես Աստուծոյ արդարութեան թազուցած եմ որ իմ անկեղծութիւնս երեան բերէ» գրած է ինծի։

Մահիր բեկ մանկիկը Զահրումար իշխանուհիին գրկը թողուց ու ինքը գոմնտի գուռնէ մը անցնելով այն առանձնարանը գնաց, ուր կը նստար Զարմահի իշխանուհին։

Ինչ ցետոյ միասին վերադարձան։

Ընտանեկան սիրոյ առինքն յուզիչ, առինքն սրտաչարժ և առինքն անբացատրելի տեսարանն էր որ տեղի կունենար։

Զարմահի իշխանուհին ձիչ մը արձակելով իր մանկան վրայ թռչցաւ և գանի իր երկու բազուկներուն մէջ առնելով սկսաւ համբուրել ու բարձրաձայն արտասուել։ Ցետոյ մանկան հետ Զահրումար իշխանուհիին մօտեցաւ և անոր պիրկն ինկաւ հնձկլտալով։

Մահիր բեկ յուզուած ու զառնացած վիճակով մը կը կենար ու չէր կրնար բաւ մը հասնել բերնէն։

Երկնքի արդարութիւնն էր որ կը տեսնար աննկարագրելի ճառագայթներու մէջ։

— Զաւակնե՛րս, ընդմիջեց Զահրումար իշխանուհին, ձեր այս քաղցր երջանկութիւնը տեսնելէս ցետոյ, կզգամ թէ նուիրական պարտականութիւն մը ունիմ կատարելու։ Այդ նուիրական պարտականութիւնը ձեր հանգուցեալ իշխան հօր կասկն է զոր իր մահուան

անկողնոյն մէջ ըրաւ ինծի։ Ինչի որ զառամած չէ վիճակս, քանի որ հոգւոյս մէջ ուժ մը կայ և այդ ուժը կենդանի է ու հրաւառ, մէկ խօսքով՝ քանի որ կուրծքիս տակ բարախող սիրտս սիրով կը լեցուած է որ բուռն է և անպիսակրելի, ես պէտք այդ նուիրական ուխտս զլուխ հանեմ։ Ժամանակ է որ բաժնուիմ ձենէ։ Ժամանակ է որ մտնեմ մեր արիւնոտ հայրենիքին, որ արհաւիրքի ու կործանումի մէջ է։

— Ի՞նչպէս... դո՛ն մինակ բաժնուի՞ս, հնչեց Մահիր բեկ։

— Այ՛ո... պիտի բաժնուիմ ձենէ, և սակայն ո՛չ անդարձ կերպով։ Ահա եւրոպական լրագիր մը, որով Հալանատական կառավարութիւնը հրաւէր կը կարդայ մարդասէր կիներու, որ յանձն առնեն «Գթութեան ապաստանարան» անուն իր հաստատութեան մէջ ծառայելու։ Այդ «Գթութեան ապաստանարան» անուն հաստատութիւնը Թուրքիոյ երկրամասին համար է և նպատակն է անոր անտէր անտիրական կիներու, մանուկներու և թշուառութեան մատնուած տարագրուածներուն օգնութեան հասնիլ և զանոնք մահուընէ ազատել...։ Եւ րոպտի կիները պիտի երթան... բայց անոնք այն զգացումը չունին որքան պիտի ունենայ հայ կինը։

Ես Անգլիերէն ու Գաղիերէն լեզուներու համուտ եմ և պիտի կրնամ իմ ինքնութիւնս ծածկելով մտնել մեր աւերի ու սուրի հայրենիքը։ Դուք գացիք. դուք տեսաք այդ հողը։ Շատոնց է որ ես զրկուած եմ անոր հողէն ու ջուրէն։ Երթամ որ կարօտս առնեմ և քոյրերուս և եղբայրներուս օգնութեան ձեռք կարկառեմ։

— Միասի՛ն, մա՛յր իմ, միասին, բացագանչեցին Մահիր բեկ և Զարմուհի իշխանուհին։

— Անկար չէ։ Դուք այս երկրէն պէտք չէ որ հեռանաք, ընդմիջեց Զահրումար իշխանը հին։ Թուրքիա պատերազմի մէջ է և կը կռուի Անգլիոյ դէմ, Ֆրանսայի դէմ, Իտալիոյ դէմ և Ամերիկայի դէմ։ Դիւրին է գուշակել թէ ի՛նչ վախճան պիտի ունենայ այս համաշխարհային արիւնալի պատերազմը։ Մեծն բրիտանիոյ դէմ պատերազմ մղելը պարզապէս Թուրքիոյ համար ինքնասպանութեան դիմել կը նշանակէ։ Եւ որովհետև պատերազմի զօտին կրնայ երկարիլ մինչև այս լեռնաշղթաները և զուտ պատերազմիկներն ասկից ալ անցնին, այդ պարագային ձեր ներկայութիւնն արհաւիրքի պիտի ըլլայ։ Ես հաւատացած եմ որ պատերազմը չատուլ կը վերջանայ և Թուրքիա բաժան բաժան վիճակի մը պիտի դատապարտուի։ Ո՜հ, թերևս այն ատեն է որ երկինքը պիտի գթայ հայ ժողովուրդի դարաւոր տառա-

պանքին վրայ և անոր ազատագրութեան արշալոյսը պիտի ճառագայթէ գեղածիծաղ հորիզոնէ մը։

Մահիր բեկ և Զարմուհի իշխանուհին համակերպեցան և ոչ է առարկութիւն մը ըրին։ Անոնք զգացին որ մայր իշխանուհին չէր կրնար չի նուիրուիլ այն վեհ գործին, որուն պիտի կոչուէին անոնք միայն որ օտար էին. մէկ խօսքով անոնք միայն որ Գթութեան ապաստանարանը պիտի լեցնէին թուրքի և այլազան ազգերու մանուկներով և կամ պատահական աղքատներով։ Զահրումար իշխանուհին այդ կերպով պիտի չի կառավարէր պմութեան ապաստանարանը։ Շնորհիւ իր տիրողական ան ամէն իրաւասութիւն պիտի ունենար այդ հաստատութիւնը հայ տարագիրներուն յատկացնելու համար։

ՄԱՄԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՄԵԾ ՀԱՑՈՒՆ ՄԵԾ ՀԱՑՈՐԴԻՆ

Գիշեր էր...

Մթին ամպերը ծածկած էին երկինքն և բարակ մշուշահատն անձրև մը կը մաղէր։ Մերթ ընդ մերթ հեռաւոր հորիզոնի մը վրայ փայլատակումներ կարձակուէին ու կը լսուէր քաղաքին ժխորը։

Այդ պահուն, փարատոններու փառապանծ մայրաքաղաքին ամենէն հոյակապ արուարձաններէն մէկուն անկիւնը, հրաշագեղ հրապարակի մը վրայ, հոյակերտ ապարանքի մը մէջ, մարդ մը կար, որ խորունկ մտածումով մը ծրագիր մը կը պատրաստէր։

Այս անձը Մեծ Հայուն Մեծ Հայորդին էր։

Հազիւ վաթսունի մօտ, յոգեթակազմ, քիչ մը կքած մէջքով, խորհրդածութեան ու վեհ կերպարանքով էր։ Անոր լայնչէն ճակատը, անոր հոյակապ գլխագիծը, այս բոլորը պատկառելի երեւոյթ մը ունէին։ Մոայլ ու խորհրդաւոր էր ինքը, ինչպէս խորհրդաւոր է առաքեալը, ինչպէս խորհրդաւոր է մարգարէ մը։ Մարմնացած մը բարութեան ու անձնազոհութեան։ Իր բոլոր դէմքէն հինաւուրց կուռք մը՝ զոր պիտի պաշտէիր խոր ու անկեղծ հաւատքով մը։

Կը խոկար ան, քանիէ կը գրէր։ Երբեմն գրածը մէկդի կընէր ու դառնութեամբ մը կը մրմնջէր ինքնիրեն.

— Արդեօ՞ք պիտի խորունկ նորէն։ Եւրոպան պիտի զո՞հ հայ ժողովուրդն իր անարդ չահուն համար։ Այս ծրագիրներս անօգո՞ւտ պիտի ըլլան։

Այսպէս խօսեցաւ Մեծ Հայորդին, այսպէս մինախօսեց ժամերով։ Ինքը՝ իր խղճին հետ էր։ Ինքը՝ իր ամրողջ էարչրհումներուն մէջ

էր։ Մէկ խօսքով ինքը իր պատմութեան ու արարումներուն մէջ էր։

Անոր աչքին կը թուանար հանդուցեալ, հօրը Մեծ Հայուն, հրաչակերտ յիշատակարանը։ Կը տեսնէ՛ր...։ Արձանը կը չարժէր, կը ցնցուէր՝ կարծես մարմարեայ չիրիմը բացուելով վեր կը բարձրանար իր սիրելի հայրը։ Ան լուսերու մէջ էր, ու կերպարանքը կը պղպղար։

Այդ ուրուականն էր որ իրեն կը պատգամէր.

— «Գործդո՛ւր ևու՝ րակաև կեանիս ֆու վրաղ ծաևուացած պարտականութիւններդ։ Բաղխե՛ Եւրոպայի դուռները։ Մ՛ի տատանիր։ Բաղխե, յառաջացի՛ր... ետգ չի քի ևախանձն ու ատելութիւնը ֆու ետեւիդ պիտի հասնին։

Մեծ Հայորդին բոլոր գիշերը չէր քնացեր։ Առտուան լոյսը ծագած էր թէ չէ, ան՝ զրանիկներէն մին ներս մտաւ և յայտնեց թէ, ևերսպացի տիկնի մը եկած էր և գինքը տեսնել կը փափաքէր։

— Հրաւիր՛է ֆոս, պատասխանեց Մեծ Հայորդին։

Քիչ յետոյ գուռը բացուեցաւ և ներս մտաւ մեր ծանօթ Զահրումար իշխանուհին։

— Ներեցէ՛ք որ առտուն կանուխ Ձեր վեհմութեան հանգիստը կը խռովեմ, բայց Զահրումար իշխանուհին ու յարգանքով մը բարևեց։

— Քաև լիցի։ Ի՞նչու անհանգիստ ըլլաս, առարկեց Մեծ Հայորդին և խնդրեց որ բազմուհի վրայ նստի։

— Դժբաղդաբար մեկնելու պարտաւորուած եմ, տէ՛ր իմ, այդ պատճառով երկար տեսակցութիւն մը պիտի չունենանք այս պահուս։

Ու ծոցէն իշխանական պիտակով այցաքարտ մը հանեց ու ներկայացուց Մեծ Հայորդւոյն։

Մեծ Հայորդին յուզուած ու ինքնիրմէ ելած վիճակով մը ուժգին կանդնեցաւ Զահրումար իշխանուհիին ձեռքը համբուրելու։

— Ձեր հանդուցեալ ամուսինն իմ բարեկամս էր, իշխանո՛ւհի, յայտնեց Մեծ Հայորդին։ Իմացած էի անոր մասը։ Բայց բաւական ժամանակ եղած որ չի կրցի ոևէ տեղեկութիւն մը առնեմ։ Ուրախ եմ որ դուք անձամբ եկաք որ փափաքած տեղեկութիւնները տաք ինծի։ Յայտնեցէ՛ք, ո՞րը վիճակուեցաւ Տիրոլիատանի գահը։

— Որդի՛ոյս... մրմնջեց Զահրումար իշխանուհին։

— Բարի Աստո՛ւած, ատիկա մեծ պատիւ ու բաղդ է հայ ժողովուրդին, որովհետև քիչ օրուան մէջ Անգլիական բանակը պիտի անցնի այդ հողամասերէն և պիտի գրաւէ Թուրքիոյ հողամասը։ Տիրոջ պատանի քաջ ու արիասիրտ ժողովուրդը ձեռքը ծոցը պիտի չդրապատ

անչուչա։ Ան պիտի միանայ պատերազմիկներու ազատարար բանակին ու պիտի վճռէ իր դարաւոր վրէժը լուծելու թուրքերէն։

— Այ՛ո, ես ալ այդպէս կը խորհիմ։ Մինակ թէ՛ կը կասկածիմ որ պատերազմիկներու ազատարար բանակները գերի ժողովուրդները չի ըլլան վերջ վերջոյ։

— Ատիկա գիւանագիտութեան գործն է։ Իմ՛ւ թէ անարդ չարը չի դրուի այս անգամ չուխայով ծածկուած սեղանին վրայ։

Զարեհմար իշխանուհին հառաչանք մը հանեց ու ոտքի ելաւ։

— Բայց կարելի է հարցնել թէ ո՞ւր կերթաք, իշխանուհի՛, հարցուց Մեծ Հայորդին։

Զարեհմար իշխանուհին պատմեց Մեծ Հայորդւոյն իր մտադրութիւնները եւ միւնոյն առեն, խնդրեց որ հարկ եղած միջոցներով օգնութեան փութայ եւ «Գթութեան ապաստանարան»ը չի մոռնայ։

— Հոլանտական կառավարութեան կողմէ դրկուած «Գթութեան ապաստանարան»ը հայ ժողովուրդին համար հաստատուած ըլլալը գիտեմ, բայց Մեծ Հայորդին եւ ձեռքիս եկածը չեմ խնայեր անոր օգնութեան փութալու։ Եւ որչափ որ կառավարութեան պաշտօնեաներ յայտարարութիւնէն տեղեկացայ, այդ ապաստանարանին վարիչ տեսչուհին որքւայրի դքսուհի մըն է եղեր, որ բաւական տարիներէ ի վեր առանձնակեաց կեանք մը կը վարէր արտասահմանի մէջ։

— Ճշմարիտ է... ժպտեցաւ Զարեհմար իշխանուհին անուշիկ ժպիտ մը պատկերացնելով իր չրթանց վրայ։ Բայց անչուչա եմ որ ձեր վեհմութիւնը չպիտի զարմանայ, երբ իմանայ որ այդ որբ՛ւայրի դքսուհին ուրիշ մէկը չէ, եթէ ո՛չ այն տառապեալ հայուհին որ պատիւն ունեցած է ձեզ հետ տեսնուելու։

Մեծ Հայորդիին աչքերուն մէջ խնդութեան անբացատրելի ճառագայթ մը չողաց։ Զարեհմար իշխանուհին կը ներկայանար իրեն խորհրդաւոր երեւոյթով մը։

— Այդ պարագային՝ «Գթութեան ապաստանարան»ը չէ թէ Հոլանտական կառավարութեան հաստատութիւնն է, նկատի առաւ Մեծ Հայորդին, այլ ուղղակի Հայկական հաստատութիւն մըն է եւ պիտի ծառայէ հայուն թշուառութիւնն ամոքելու համար։

— Այդպէս պէտք է ըլլայ համայն հայութեան հաւատքն, բաւ Զարեհմար իշխանուհին եւ յարգանքով մը իր ձեռքը երկարեց Մեծ Հայորդւոյն եւ զօրավանդով մը անոր համբոյրն առնելէետքը մեկնեցաւ։

Մեծ Հայորդին առանձինն մնաց։ Ուրախութիւն մը լեցուած էր իր հոգւոյն մէջ զոր չէր կրնար չափել։

Տեղեկացած էր որ Թուրք կառավարութիւնը Անատոլուի մէկ ծայրէն սկսեալ մինչեւ հայարնակ գաւառները հայ մը չէր թողուցած, այլ գանգատ տեղւոյն բրած ու տարագրած էր Միջագետքի անապատներուն մէջ։ Տեղեկացած էր որ Սուլթանը հրաւարակած էր ձիւնաս, այսինքն խաղաղութեան Սուրբ պատերազմը։ Վերջապէս արհաւրքէն էր հայ ժողովուրդի կացութիւնը։ Հետեւաբար չեզոք երկիրներու կառավարութենէն կողմէ հաստատուած «Գթութեան ապաստանարանները ո՛չ միայն պիտի ըլլային պատսպարան»ներ անտէր մանուկներու եւ յետին աստիճան թշուառութեան մատնուած կիներու, այլ կարելի պիտի ըլլար այդ հաստատութենէն միջոցաւ դրամական օգնութիւններ փութացնել։

— Նորին Ս. Օծութեան Ամենայն Հայոց հայրապետին կողմէ կարգուած Ազգային Պատուիրակութիւնը պէտք է լուրջ քայլեր առնէ այս մասին, մտածեց Մեծ Հայորդին ինքնիրեն։ Պէտք է Տէր Զօրի անապատներուն մէջ հաստատուած այս ապաստանարաններուն նիւթական օգնութիւններ հասցնել։

Այս մտածումներուն մէջ էր, երբ դրանիկը ներս մտաւ եւ այցաքարտ մը ներկայացուց, որ գրուած էր ոսկեզէն սկուտեղի մը վրայ։

Մեծ Հայորդին խորին պիտակութեամբ պիտեց այցաքարտն ու կարդաց հետեւեալը.

Մելիք Նազար

«Գոհարաւաճառ»

Ճամբա

— Լա՛ւ որ ներս գայ, պատուիրեց Մեծ Հայորդին։

Քիչ յետոյ դրանիկը բացաւ դահլիճին դուռն ու ներս հրաւիրեց պարթեւ հասակով, յուշնն անցած, ճաղատ ճակատով, վեհ կերպարանքով անձ մը եւ խնդրեց որ վարկեան մը սպասէ։

Եկողը ձավացի հարուստ հայ մըն էր և գոհարավաճառութիւն կընէր։ Փարիզ գացած էր ու անկից վերադառնալով փափաքած էր Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութեան նախագահին ներկայանալ և անոր հետ տեսակցութիւն մը ունենալ։

— Բարի տեսութիւն, ըսաւ Մեծ Հայորդին՝ քովնտի դառնէ մը գոհլիճը մտնելով։

— Բարի տեսութիւն, կրկնեց ձավացի գոհարավաճառը։

Երկուքն ալ մտերմօրէն իրարու ձեռքը սեղմեցին։

— Ուղղակի ձավա կզնէ՞ն կուգաք հարցուց Մեծ Հայորդին։

— Ո՛չ փաչա, ուղղակի Բարիզէն կը վերադառնամ և փափաքս էր ձեր վսեմութեան հետ տեսակցութիւն մը ունենալ։

— Ուրախ եմ։ Ես ալ ձեզ նման հայրենակիցներու կարօտը կը քաշեմ։ Սիրելի է ինծի հետաւոր երկիրներու անկիւնը գտնուող հայերու հետ ծանօթանալ, զանոնք ճանչնալ, նկատել տուաւ Մեծ Հայորդին։

— Իմացայ որ Հոլանտական կառավարութիւնը «Գթութեան Ապաստանարան» մը հաստատած է Տէր Զօրի անապատներուն մէջ։ Հոն տարագրուած են Հայկական գաւառներու մեր հայրենակիցները։ կուզեմ անոնց օգնել, և այդ կրնամ ընել միայն ձեր վսեմութեան միջոցաւ։

— Շատ սիրով։ Քիչ առաջ հոս էր այդ հաստատութեան վարիչ տեսչուհին, որ բարեպաշտաբար հայուհի մըն է։

— Բայց լրագիրներուն մէջ գրուած էր թէ վարիչ տեսչուհին ռրբևայրի դքսուհի մըն է, փաչա, արդեօ՞ք սխալ տեղեկութեան մը վրայ հիմնուած են այդ լրագիրները։

— Հաւատալ պղըտիկ տեղեկացած եմ որ հայուհի մըն է։ Այսու հանդերձ այս տեղեկութիւնն ալ կրնայ չհաթուած ըլլալ, վրայ բերաւ Մեծ Հայորդին՝ չուզելով ասկից ետքը կերպով հաղորդելու իր պատճառը։

— Ուրեմն ձեր վսեմութեան տրամադրութեան ներքև կը դնեմ փոքրիկ գումար մը, զոր այդ հաստատութեան պիտի յատկացնէք, յայտնեց ձավացի հայ գոհարավաճառը։

— Իրա՛ւ թէ քանի մը ժամ առաջ հոս ըլլայիք, ընդհատեց Մեծ Հայորդին։

— Ի՞նչ կար որ։ ։

— Այս գումարը կը յանձնէիք այդ հաստատութեան վարիչ անդամուհիներէն մէկուն, որ ուղղակի Տէր Զօր մեկնեցաւ։

— Հոգ չ'է, ձեր վսեմութիւնը կրնայ այդ գումարը ղրկել։

Ձավացի գոհարավաճառ խոր մտածումէ մը ետքը, հարցուց.

— Այս համաշխարհային պատերազմին վերջ ճակատագիրը վերապահած է հայ ժողովուրդին, փաչա, պիտի թօթափէ՞ն իր վզին վրայ ծանրացող գերութեան լուծն, եթէ ոչ յաւիտենապէս պիտի թաղուի իր աւերակներուն տակ։

— Չեմ գիտե՛ր։ ։ գլուխը չարժեց Մեծ Հայորդին։ Համաշխարհային պատերազմը չուտով վերջանալու երեւոյթ չունի։ Բայց յամենայն դէպս Անգլիան է որ յաղթական դուրս պիտի գայ արեան դաշտէն և իր բանակներն են որ իրենց ոտքը պիտի դնեն մեր հայրենի հողերուն վրայ։ Միայն թէ՝ Անգլիական դիւանագիտութեան առանցքը չարժելով ո՛ւր և ո՛ր կէտին վրայ կանգ պիտի առնէ, աւելորդ այժմէն գուշակել կարելի չէ։ Մեր ժողովուրդը կարծած ու կը հաւատայ թէ գերի ազգերու ազատագրութիւնը խղճի ու գթութեան գործ է։ Մինչդեռ այդպէս չէ։ Պատմութիւնը կը ցուցնէ թէ՝ գերի ազգերու ազատագրութիւնը լոկ չահու և անհատական լայն ասպարէզ մը ձեռք ձգելու համար եղած է։ Ուրեմն, եթէ Անգլիոյ և կամ իր դաշնակիցներուն չահը կը համապատասխանէ որ հայ ցեղն ալ արեւու ներքև ազատ կեանք մը վարէ, երբեք կասկածելու չէ որ անոր ազատագրութիւնը պիտի ուշանայ։ Ահա իմ մտածումս։ Ակնիկ անդին, սիրելի հայրենակի՛ցս, ինչ որ ալ ըսուի, չկրնար դրական ըլլալ։

— Խի՛ստ լաւ, չ'է որ հայ ժողովուրդն ալ գաղնակիցներու կողքին ուժ մը եղած՝ կը կռուի այս պահուս։ Մի՞թէ իրաւունք չունի իր արեան գինը ընդու իր հայրենեաց ազատագրութիւնը։

— Իրաւունք ունի։ ։ բայց այդ իրաւունքը կրնայ նաև ոտնակոխ ըլլալ։ Ինչպէս ըսի, պատերազմն ուրիշ երես է, դիւանագիտութիւնն ուրիշ երես է։ Պատերազմը կը վերջանայ արեան գաշտին մէջ ու կը թաղուի քաղաքներու մոխրացած աւերակներուն տակ։ Բայց դիւանագիտութիւնը կը չարունակէ իր աւերջ կռիւն, ու ան է որ այդ աւերակներուն տակ հեծկլտացող գերի ազգերը կը վերակենդանացնէ և կամ զանոնք իրենց օրհասական ճիգերուն ու աղաղակներուն մէջ թողած՝ կը կոխտակ կանցնի։

— Աւ՜ազ չատ ճշմարիտ են ձեր վսեմութեան յայտնութիւնները, փաչա, այլայլեցաւ ձավացի հայ գոհարավաճառը խոր կսկծանք մը պատկերացնելով իր կերպարանքին վրայ։ Ես ալ կը տարակուսիմ որ Եւրոպական դիւանագիտութիւնը պիտի զոհէ հայ ժողովուրդը, ինչ-

պէս զոհած է ասկէ առաջ մեռած պատերազմներէն եաքը։

— Պիտի թողունք մեր ճակատագրին, ընդմիջեց Մեծ Հայորդին։ Մեր ջանքը պիտի ըլլայ լուրջ ու չէջահայեաց ձեռնարկներ ընել գաղնակիցներու պաշտօնատանց մէջ և պետական անձնաւորութիւններէ խնդրել որ իրարկէն չի լքեն մեր արդար գատին լուծումը։

Ճամացի հայ գոնարամաճառը գոհ սրտով բաժնուեցաւ Մեծ Հայորդիէն և խօստացաւ ձեռքէն եկած դրամական օգնութիւնը վերթացնել առաջին առթիւ։

Մեծ Հայորդին այդ օրը Բարիզ ուղեւորեցաւ, ներին Ս. օծութեան Ամենայն հայոց հայրապետին հրաւանդը գործադրելու համար։

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԱԶԳԱՑԻՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Կէս օրը ժամ մը անցած էր։

Բարիզի արուարձաններէն մէկուն անկիւնը չէնք մը կար որ ժիտրէ ու ազմուկէ հեռու կը մնար։ Այդ չէնքին մէջ հաւաքուած էին Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսէն ընտրուած և հայ ժողովուրդին հանդէպ հեղինակութիւն ու պիրք ունեցող քանի մը անձնաւորութիւններ, որոնք պիտի խորհէին թէ՝ ինչ միջոցներով պիտի կարենային Դաշնակից Տէրութեանց դիմումներ կատարել և Ազգային գատին լուծման աշխատիլ։

Այդ հեղինակաւոր անձնաւորութեանց դլուխը կը գտնուէր մեր ծանօթ Հայորդին, որ երկու օր առաջ Եղիպտոսէն մեկնած էր Բարիզ և ամենայն սիրով ստանձնած էր իր վրայ դրուած պարտականութիւնը։

— Մե՛նք թափառական հայեր ենք, սիրելիներս, խօսք առաւ Մեծ Հայորդին։ Գիտէնք թէ Եղիպտոսի ֆէլլահը, Հնդկաստանի ֆաքիրը, Ափրիկէի ամենէն յետնեալ ցեղը մինչ չատ աւելի երջանիկ են և չատ աւելի յարգ ունին, որովհետև անոնց վերին վրայ գերութեան գարատոր լուծը չկայ։ Կուզամ կրնամ ձեր զգացումներուն որ խօսքերուս մէջ չափազանցութիւն չի նշմարէք։ Ես այսպէս հաստատած եմ և այս եղած էր իմ հանգուցեալ հօրս վերջին խօսքը։ Մեր պիրքը, մեր վիճակը, մեր հարստութիւնը պարզ խաբեպատկ երեւոյթ մըն է։ Ֆաքիրն այդ չունի, ֆէլլահն ամէն զուրկ է, բայց անոնք արեւին բան մը ունին, որուն «ազատութիւն» կըսեն։ Մենք այդ բոլորէն աւելի ազգային ազատագրութիւնն ունենալու ենք։

— Ամենուս բաղձանքն է այդ, ընդհատեց պատուիրակութեան անդամներէն մին. միայն թէ մոռնալու չենք որ պատմութիւնը չատ ներական վիճակներ արձանագրած է։ Ուզի ուշով հետեւիլ ենք պատմութեան։ Եթէ այս անգամ ալ մեր քայլերը սայթաքին այլևս

կորսուած, յաւիտենապէս կորսուած է հայ ցեղն, և չպիտի ունենայ երկրագնդիս վրայ ափ մը հող, ուր իր գլուխը հանդչեցնէ:

— Շատ արդարացի է նկատողութիւնդ ու մտածումդ, վրայ բերաւ Հայ Պատուիրակութեան նախագահը: Մեր պարտականութիւնը պիտի ըլլայ հետևելու թէ պատերազմի իրերագարձութեանց և թէ դաշինքներու խոր անկիւնը նկատած դիւանագիտական խաղերուն: Երկուքն ալ զօրաւոր են և ահարկու: Պատերազմը կը վերջանայ, բայց դիւանագիտութիւնը վերջ չունի և կը չարունակէ իր կեանքը:

Այսպէս Հայ Պատուիրակութեան անդամները խօսեցան, ճաշեցին, և երբ պատրաստուած էին մեկնելու, անա դռնապանը նամակածրար մը դրաւ սեղանին վրայ:

Հայ Պատուիրակութեան Նախագահը բացաւ այդ նամակածրարն ու մէջէն հանեց այն հրովարտակին մէկ պատճէնը, զոր ստորագրած էր Թուրքիոյ Սուլթանը:

Ատիկա «Ֆիրման» ի հրովարտակն էր:

Հայ Ազգ. Պատուիրակութիւնը չատ ջանք թափած էր այդ հրովարտակին մէկ պատճէնը ձեռք անցնել, սակայն չէր յաջողած: Հիմա գաղտնի նամակի մը մէջ ներփակուած Մեծ Հայորդւոյն հասցէին կը ղրկուէր այդ կարևոր յայտարարութիւնն, որուն հաղորդագրութիւնները միմիայն կատակներու և զինուորական բարձր հրամանատարութեանց յղուած էին գաղտնի հեռագիրներով:

Նամակածրարին մէջ քանի մը տողով հետևեալ գրութիւնը կար.

Վսեմափայլ տէր,

Յաջողեցայ ձեռք բերել Սուլթանի ստորագրած Ֆիրմանին հրովարտակը: Զգիտէի կրնայ լուել թէ ի՛նչ միջոցներով յաջողեցայ: Յարմար առթիւ պիտի տեղեկացնեմ...

Յարգանքներով

ՋԱՀՐՈՒՄԱՐ

— Ո՞վ է այս Ջահրումարը, հարցուցին Ազգ. Պատուիրակութեան անդամները բոլորովին զարմացած:

— Հայուհի մըն է որ իր բազմազան կեանքը հայ ստրագրութիւներու օգնութեան գործին նուիրած է, պատասխանեց Մեծ Հայորդին:

— Սպրի ամանակ հայուհի մը, գոչեցին Պատուիրակութեան անդամները միաբերան: Շիտակն ըսելով ասանկ կարևոր փաստաթուղթ մը ձեռք բերելը հերոսութիւն է, մանաւանդ երբ կին մըն է հեղինակը:

Մեծ Հայորդին ժպտեցաւ և իր վեհ գլուխը քաղցրութեամբ չարժեց:

— Կարդացէ՛ք որ ամէնքս ալ իմանանք թէ ի՛նչ գրուած է այդ հրովարտակին մէջ, ինդրեցին պատուիրակութեան անդամները ու նորէն չարունակեցան կանանչ չուխայով ծածկուած սեղանին չուրջը:

Պատուիրակութեան Նախագահը բացաւ հրովարտակն ու զայն յանձնեց քարտուղարին, որ բարձրաձայն կարդայ:

Ահա ինչ որ կարդաց քարտուղարը.

Զինուորական բարձր հրամանատարութեանց
և կուսակալներու

ԲԱՑԱՐՁԱԿ ԳԱՂՏՆԻ

ՖԻՐՄԱՆ

Բարձրեալն Աստուծոյ զօրութեամբ՝ ես Թուրքիոյ գահակալն և հաւատացի իսլամական աշխարհին խալիֆան, կը յայտարարեմ «Ֆիրման» ը, որ է Սուրբ պատերազմ Քրիստոնէութեան դէմ: Ես կը հրամայեմ՝ օրօրոցէն սկսեալ մինչեւ իսր Տերութեան հասնող քրիստոնեաները կոտորել և բանդել անոնց բնակավայրերը:

անկախութեան համար աշխատող Շէրիֆ փաշան։

Երբ անոնք յարգանքով մը զիրար բարեւեցին, Շէրիֆ փաշան մտերմական ձայնով մը ըսաւ.

— Եկած եմ որ համաձայնութիւն մը կնքենք ու երկու ազգերու անկախութեան դաւը միացնենք։ Այն երկրամասը, որուն «Արեւելեան Նահանգ» անուն կուտայ Թուրք կառավարութիւնը, կը պատկանի հայերու և քիւրտերու։ Անոնք իրարու հետ ապրած են, իրարու բարեկամութիւնն ու եղբայրութիւնը վայելած են։ Իսկ եթէ եղած է պարագայ մը, ուր այդ համաձայնութիւնը թշնամութեան փոխուած է, առոր յանցանքը Թուրք կառավարութեան է, որովհետեւ ջանք չէ խնայած զժուարութիւն ստեղծելու երկու ազգերու միջեւ...։ Ո՛չ, փաշա՛, ո՛չ, պէտք է վերջ տանք այս յիմար ընթացքին ու հակադնենք այս երկու ցեղերուն որ իրենք զերի են, իրենք զործիք են Թուրք փաշաներու ձեռքը։

— Համաձայն եմ ձեր առաջարկութեանց, նկատել տուաւ Մեծ Հայորդին, սակայն ինչ կրնանք ընել ներկայ կացութեան մէջ։ Երկրին մէկ ծայրէն միւսը արիւն կը հոսի։ Թրքական բանակները թէ Քիւրտիստանի և թէ Հայաստանի մէջ բնակչութիւն. Թողած չէ։ Եւ եթէ քիւրտերն ուզեն վնաս չհասցնել, զարձեալ չեն կրնար, որովհետեւ Թուրքերու թշնամութենէն կը վախնան։ Ես կը կարծեմ թէ չատ ուշ մնացեր ենք, փաշա՛։

— Ճիշդ է որ չատ ուշ մնացեր ենք, կրկնեց Քիւրտ ցեղապետը տեսակ մը զառն ու անկեղծ չեչտ մը գնելով իր ձայնին մէջ, սակայն նկատելու ենք որ վաղը կը վերջանայ պատերազմը, դաշնակիցները պիտի զրաւեն ամբողջ Անատոլուն և Հայկական Նահանգները։ Մի՞թէ այդ զրաւուած հողամասերը չպիտի յանձնեն իրենց տէրերուն։ Արդարութիւնն այս չպահանջե՞ր։

— Արդարութիւնն այդ կը պահանջէ, հաստատեց Մեծ Հայորդին լայնչէ ճակտէն հոսած քրտինքը սրբելով։ Ես ալ կը դնդովնեմ այդ հաստատքդ։ Միայն թէ մեր հակցած արդարութեան և Մեծ Տէրութեանց հակցած արդարութեան մէջ անպէտն տարբերութիւններ կան։ Գոնէ զուք ալ գիտէք որ այո՛ այսպէս է։ Հետեւաբար վաղուան անդնին վրայ զրուելիք իրաւունքի գաւերը չենք կրնար ըսել որ անպատճառ արդարութեամբ պիտի քննուին և արդարութեամբ պիտի լուծուին։

— Շէրիֆ փաշա չի կրցաւ առարկել։ Ինքն ալ համոզուած էր թէ զերի ազգերու անկախութեան հարցը քաղաքական հանդամանքներէ կախում պիտի ունենար։ Տարիներու չրջանին՝ իր պաշտօնին բերմամբ՝ ուսումնասիրած էր թէ ինչ դիւային առանցքի մը վրայ կը չարժէր եւրոպական դիւանագիտութիւնը։ Սուլթան Համիտի օրով ան եղած էր Թուրքիոյ լիազօր դեսպան և մինչև իսկ Հայկական ազատագրութեան չարժումներուն դէմ արտայայտուած է։

Ներկայն Մեծ Հայորդին չուզեց անոր երեսին տալ այդ անցեալը։ Մեծ Հայորդիին համար արժէքէ զուրկ էր Շէրիֆ փաշայի մը անձնուիրութիւնը, կը բաւէր որ քիւրտ ժողովուրդը կերպով մը զսպուէր և գործիք չի դառնար Թուրք զեկավար պետերուն ձեռքին մէջ։ Շէրիֆ փաշա ցեղապետ մը էլլալով, անոր ազդեցութիւնը կրնար մեծ դեր խաղալ։ Հետեւաբար Մեծ Հայորդին չանաց օգտուիլ այդ ազդեցութենէն։ Միայն թէ, ինչպէս ըսինք, Մեծ Հայորդին այդ համոզումն ունէր և կը կարծէր թէ Շէրիֆ փաշան այդ ազդեցութիւնը չպիտի կրնար իզուր գնել. նախ այն պատճառով որ իր ձայնը պիտի չկրնար լսելի ընել, երկրորդ՝ քիւրտերը զարձած էին արիւնախում զազաններ և հրաման ստացած էին որ իրենց կատարձին, զանգաձին ու մեռցնողին հաչիւը պահանջող մը պիտի չըլլար։

— Զուք թերեւս այն հաստատն ունիք թէ իմ ձայնս չկրնար լսելի ըլլալ, այնպէս չէ, փաշա՛, ընդհատեց Շէրիֆ փաշա, որ կարծես կռահեց Մեծ Հայորդիին միտքէն անցածը։ Մինչդեռ կը համարձակիմ ձեր վսեմութեան յայտնելու թէ բացի Հայկական Նահանգներու մէջ ցանուցիր եղած կարգ մը մոլեռանդ Աչիրէթներէ, ապին Տէրսիմի ու Կիլիկիոյ լեռնադգեաններու մէջ բնակուած քիւրտ Աչիրէթները բոլորովին ըմբոստ վիճակ մը ունին և անոնք են որ հայ թափառական տարագիրները կը պատսպարեն ու չեն ուզեր Թուրքիոյ յանձնել զանոնք։ Այդ Աչիրապետներուն հետ յարաբերութեան մէջ է «Քիւրտիստան»ի անկախութեան կոմիթէին։ Ես այդ կոմիթէին անունով է որ կը ներկայանամ ձեր վսեմութեան։ Այն համաձայնութիւնը զոր կուզենք զոյացնել մեր միջև, օգտակար պիտի ըլլայ թէ ձեզի համար և թէ մեզի համար։

— Այդ համաձայնութեան հակառակ մը չէլլար ա՛չ մէկ հայու կողմէ, գոչեց Մեծ Հայորդին։ Պատրաստ իսօք որ կրնամ տալ ձեզ։

Շէրիֆ փաշա պահ մը լռեց և յետոյ յայտնեց թէ նպատակ ունէին կոմիթէին կողմէն մէկը զրկել Տերսիմ և կարգ մը զաղտնի որոշումներ հաղորդել Աչիրեթապետերուն։ Այդ զաղտնի հաղորդութիւնները կարգին պիտի ըլլար Հայ և Քիւրտ Պատուիրակութիւններու

թեանց հանձայնագիրը։

— Մեծ բարիք մը ըրած պիտի ըլլաք, երբ այդ ուղղութեամբ չարժիք, նկատել տուաւ Մեծ Հայրապետը։ Տէրսիմի քիւրտերը չքնաղ ու անուտոյտ նկարագիր մը ունին և այդ հաղորդագրութիւններով աւելի պիտի ազդուին։ Սակայն ներկայ պարագաներու մէջ ինչպէս պիտի կրնաք այդ հաղորդագրութիւնները հասցնել ձեր Աչիրապետներուն։

— Ձեր վանմութենէն չենք պահեր, փաչա, դիտել տուաւ Շէրիֆ փաչա անվերապահ ձեւով մը։ Այդ հաղորդագրութիւնները անձնուրաց քրդուհիի մը միջոցաւ պիտի կատարուին։

— Քրդուհի՞ի մը միջոցաւ, զարմացաւ Մեծ Հայրապետը։

— Այ՛ո, մեր ամենէն սիրուած ցեղապետներէն մէկուն աղջիկն է, որ բարձրագոյն վարժարան մը աւարտած է և զերման սպայի մը հետ յանձն առած է հայրենիքը վերադառնալու։ Գերման սպան իրեն պիտի ընկերանայ մինչև Տէրսիմ, յետոյ պիտի մեկնի պաշտօնով ուղղակի Տէր Զօրի բանակատեղին։ Անիկա մեր քօմիթէի անձնուրաց անդամներէն մին է։ Պէտք է խոստովանիլ որ չափազանց հայասէր աղջիկ մըն է և մինչև իսկ փափաք ունեցած է Հոլանտական կառավարութեան կողմէ Տէր Զօրի մէջ հաստատուած Գթութեան «Պաստանարան»ին մէջ պաշտօն մը ստանձնել։ Այդ իրեն չյաջողեցաւ, որովհետև պատասխանատուին վարիչ Տիւչէնին չուսաւ մեկնած էր Փարիզէն և լրացուցած էր պաշտօնեաններու թիւը։

— Եթէ հնար է, անդամ մը տեսնէի այդ աղջիկը, խնդրեց Մեծ Հայրապետը։

— Քանի մը ժամէն ձեր վանմութեան փափաքը պիտի կատարուի, ժպտեցաւ Շէրիֆ փաչա։ Դուք մինչև այսօր հերոսներ տեսած էք, իսկ այսօր հերոսուհի պիտի տեսնէք։

Արդարև, նոյն օրը. բարձրահասակ, վայելչակազմ, սև ու խոշոր աչքերով, գրաւիչ կերպարանքով, ժպտերես ու քաղցր և չորս տարեկանի մօտ մանկամարդ կին մը ներկայացաւ Մեծ Հայրապետին ու խորին յարգանքով մը համբուրեց անոր ձեռքը։

— Դուք հայրենիքը պիտի մեկնիք եղեր, մրմնջեց Մեծ Հայրապետը։ Վտանգաւոր չէ՞ք գտներ ձեր ուղեւորութիւնը, քանի որ արեան դաշտերէն պիտի անցնիք։

— Եթէ հայուհի մը ըլլայի, փաչա էֆէնտի, չատ վտանգաւոր պիտի ըլլար ուղեւորութիւնս և ես թերևս նպատակիս ալ չհասնէի, բայց ցեղիս քրդուհին դաղդղուն ու թաղձոտ ձայնով մը։ Թուրքերը մեր բարեկամներն են ու չեն կասկածիր որ մեր մէջ ալ ազգային ոգին կրնայ զօրութիւն ունենալ և մենք ալ պիտի վճռենք օր մը անկախութեան դրօշակը պարզել մեր հայրենիքի լեռներուն վրայ։

— Եւ ինչու ընէք... երբ ձեր միջև խորութիւն չկայ, երբ թուրքերը ձեզ ալ ոչ միայն իրենց կրօնակից, այլ ազգակից կը նկատեն։

— Ձեմ կարծեր որ ձեր վանմութիւնը կրնայ հաւատք ընծայել թէ թուրքեր և քիւրտեր ո՛չ միայն կրօնակից են, այլ ազգակից կը նկատուին։ Ո՛չ... ձեր վանմութենն այդ զգացումը չկրնար ունենալ։ Կայ Հայ ցեղ մը, կայ նաև Հայաստան մը. նոյնպէս քիւրտ ցեղ մը, նաև քիւրտստան մը։ Թուրք ազգը բան մը չունի և ինչ որ իր ձեռքին մէջ առած է, ատիկա բռնութեան և յափշտակութեան արդիւնքն է։ Մի՞թէ այսպէս չէ... սխա՛լ կը դատեմ արդեօք։

Մեծ Հայրապետը մտիկ կընէր, և միևնոյն ատեն կսքանչանար քրդուհիին յայտնած համոզումներուն վրայ։

— Շէրիֆ փաչային լմնցայ որ փափաք ունեցած էք Տէր Զօրի մէջ հաստատուած «Գթութեան ապաստանարան»ին մէջ պաշտօն մը ստանձնելու, խօսքը փոխեց Մեծ Հայրապետը։

— Այդ փափաքս չի յաջողեցաւ ինձի, ցաւեցաւ քրդուհին իր դրպալի աչքերուն մէջ տխրութեան ստուեր մը թրթռացնելով։ Կուզէի այդ ապաստանարանին մէջ պաշտօն մը ստանձնել, որպէսզի հայ եղբայրներուս ու քոյրերուս ձեռքէս եկածը չի խնայէի։ Այսու հանդերձ, դարձեալ եթէ միջոց մը գտնեմ, պիտի աշխատիմ որ «Կարմիր Մահ»ի հիւանդանոցներէն մէկուն մէջ պաշտօն մը ունենալ։

— Գերման սպան հինէն ծանօթ էր քեզի։

— Ձեր վանմութենէն չեմ պահեր. ես միւսլիման մը չ՛ամաչեցի։

— Ո՞րհնի... չէ՞ք ուզեր մեծ հայրապետը որ կարծեց իր ականջներուն եկած ձայնն երթալով խորհրդաւոր կը դառնար։

— Ես քրիստոնեայ եղած եմ, և քաղաքական պատճառով կինս եմ այդ գերման սպային, բայց այսօրէն քրդուհին, որ ինչպէս կերևար, բնաւ չէր կասկածեր որ հայու մը առջև կը գտնուէր։ Բայց յաղթ հօրմէս, մեր գերդաստանէն ոչ ոք համացած է իմ ամուսնութենս, պատճառով կրօնափոխութեան, ատիկա հօրմէս ալ գաղտնի է և ցարդ չեմ յայտնած։ Ա՛ռ իմ պատմութիւնս, փաչա էֆէնտի։ Ես կրօնքը

կը նկատեմ խղճի գործ, ինծի համար կարևորն ազգային ոգին է։ Ես ազգութիւնս չեմ ուրացեր։

— Ո՞րչափ առեն է որ ամուսնացած ես։

— Մօտաւորապէս երկու տարիէն աւելի է։ Այս երկրորդ անգամն է որ ամուսնոյս հետ Թուրքիա կը մտնեմ։ Անշուշտ, մեր կոմիթէի պատկառելի Նախագահը Շէրիֆ փաշա յայտնած է ձեր վանմութեան թէ ինչ գերեզման մէջ գտնուած եմ և թէ ինչպէս հոգևին փարած եմ այդ նուիրական գործին։

— Ձեր ամուսինը տնկնկութիւն ունի՞ թէ դուք Քիւրտիստանի անկախութեան անձնուրաց անդամուհիներէն մին էք։

— Այ՛ո... ամուսինս գիտէ և չատ պարագաներու մէջ կը գործակցի ինծի հետ։ Ան չափազանց կատէ թուրք ժողովուրդը և բացարձակապէս դէմ է հայկական ջարդերուն։ Ինքը գնդապետութեան աստիճան ունի և միշտ փափաքած է որ ջնկատներուն մէջ հայ գինուորներ գտնուին։

— Եթէ հայրդ իմանայ որ դուք քրիստոնեայ եղած էք։

— Չեմ կարծեր որ խնդիր յարուցանէ այդ մասին, որովհետև եւրոպական համալսարաններու մէջ ուսում առած է և չափազանց աղատամիտ մէկն է։ Սուլթան Համիտի գահակալութեան օրով չատ բարձր պաշտօններ առաջարկուած են իրեն, սակայն ինքը չուզեց իր ծննդավայրէն հեռանալ։ Փաչայութեան տիտղոս և պատուանշաններ ունի։

— Կրնա՞մ գիտնալ ձեր փաչա հօր անունը։

— Հիւսէին Ատիլ փաչա կը կոչուի։

Մեծ Հայորդին յիշեց Ատիկա այն քիւրտ բարձրաստիճան գեղապետն էր որ Կիլիկիոյ ջարդերը դադրեցնել տուաւ և չի թողուց որ Տէրսիմի քիւրտերը Առտնալի կոտորածին մասնակցէին։

— Մտնօթ բարձրաստիճան գեղապետ մըն է ձեր փաչա հայրիկը, դիտել տուաւ Մեծ Հայորդին։ Կիլիկիոյ հայութիւնն իր կեանքին տնօր կը պարտի։ Այ՛ո, կը հաւատամ, անիկա ազատամիտ մէկն է և չեմ տարակուսիր որ ձեր կրօնափոխութիւնը խնդրոյ առարկայ ընէ։

Մեծ Հայորդին պահ մը լռելէ յետոյ՝ հարցուց.

— Զաւակ չունի՞ք։

— Մանչ տղեկ մը ունիմ, որ կը մնայ ամուսնոյս մօրը քովն Անկից բաժնուիլս ծանր եկաւ ինծի, սակայն հայրենիքիս սէրը հարկադրեց որ այդ գոհողութիւնն ընեմ։ Շատ պիտի չուշանամ։ Թերևս մէկ կամ երկու տարի, այնուհետև մինչև պատերազմին վերջանալը։

երբ վերադառնամ, ան առեն մանկիկս մեծցած պիտի գտնեմ։ Ան գերման չէ, փաչա էֆէնտի, ան քիւրտ է և օր մը Քիւրտիստանի պատուութիւնը պիտի վայելէ։

— Տա՛յ Աստուած... Փղձկաց Մեծ Հայորդին։ Ցետոյ յարեց.

— Ձեր անունը կը յայտնէ՞ք ինծի։

— Անուշա Զիւլքիւ է, բայց քրդուհին և ոտքն կլլելով կրկին համբուրեց Մեծ Հայորդւոյն ձեռքը։

Մեծ Հայորդին կռահեց թէ քրդուհին կաճապարէր, այդ պատճառաւ չուզեց որ խօսակցութիւնը երկարի։

— Աստուած ձեր պաշտպանն ըլլա՛յ, հնչեց ան հայրական գորովալի ձայնով մը և մինչև առանձնարանին միջանցքը հետևեցաւ անոր քայլերուն։

Քրդուհին մեկնած էր ու ինքը միս մինակ թողուած էր իր մտածումներուն մէջ, երբ գրանիկը մօտեցաւ իրեն և յայտնեց թէ հեռաձայնով նախարարաց պաշտօնատունը կը հրաւիրէին զինքը։

Աճապարանքով մը նախարարաց պալատը գնաց և ընդունուեցաւ ներքին գործոց նախարարին կողմէ։

— Ուրախ եմ ձեզ յայտնելու, բաւ ներքին գործոց նախարարը հնչուն ու միանգամայն պանծալի ձայնով մը, թէ պատերազմական նախարարութեան հետ հաղորդակցութեան մէջ չատապնդիք մը կայ հայ ժողովուրդին համար, որովհետև հայ լէգէոնները ջնկատները մեծ յաղթանակներ տարած են Միջագետքի ճակատին վրայ։

— Հայ գինուորներն իրենց պարտականութիւնը կատարած են, նկատել տուաւ Մեծ Հայորդին։ Անոնք ամէն գոհողութիւն յանձն պիտի առնեն որ այս պատերազմէն ետքը գերի չմնան և արևմտահայ ազատ անկիւն մը ունենան ապրելու համար։

— Ատիկա բոլոր գաղնակից պետութեանց փափաքն է, յայտարարեց Ֆրանսայի ամենէն հեղինակաւոր նախարարը։ Կասկած չկայ որ այս արիւնալի պատերազմը չատ և աշխարհակալութեան համար չէնք մղեր, այլ այս պատերազմին ազատագրական պատերազմին է, որմէ անհատն պիտի չմնայ հայ ժողովուրդը։

— Բոլոր գերի ազգերն այդ հաւատքն ունին, պրն. Նախարար վրայ բերաւ Մեծ Հայորդին, որ մաերիմ բարեկամի մը պէս ներքին գործոց նախարարին քովը նստած էր։ Անոնք իրենց աչքը դէպի Կովկաս ուղղեցին և իրենց աղատագրութեան գեղածիծաղ հորիզոնը յառած՝ կըսպասեն և իրենց ձեռքէն եկածը չեն խնայեր որ Ֆրանսան իր Ալզաս Լօրէնն ունենայ, մակեդոնացին իր ինքնավարութիւնը ձեռք բերէ և հայ ժողովուրդն

ալ իր բնիկ երկրին մէջ ամի մը հողին տէր դառնայ ու դարաւոր գերութեան լուծն իր վզէն թօթափէ։

Ներքին գործոց Նախարարը ժպտելով ոտքի կանգնեցաւ և իր ձեռքը Մեծ Հայորդւոյն ուսերուն վրայ դնելով, ըսաւ.

— Ըսի և կը կրկնեմ. ո՛չ մէկ կասկած՝ այդ մասին։ Պատերազմին ազատագրական պատերազմ է։ Գերի ժողովուրդ մը պիտի չի մնայ։

Մեծ Հայորդին ուրախութեամբ լեցուած՝ ներքին գործոց պաշտօնատունէն դէպի իր բնակարանը վերադարձաւ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԽՈՐՀՐԴԱԿՈՐ ՆԱՄԱԿԱՆՐԱՐ ՄԸ

Մեծ Հայորդին երբ իր աշխատութեան առանձնասենեակը մտաւ հոն անդանի մը վրայ դրուած բաւական մեծկակ և կնքուած պահարան մը գտաւ որ աւելի նամակատարար մըն էր։

Բացաւ այդ նամակատարն ու մէջէն հանեց մաքուր կերպով դրուած ու առանձին առանձին ծալլուած հետևեալ դրութիւնները, որոնք օրը օրին չարագրուած օրագիրներ էին։

Ահա այդ օրագիրները, որոնք գրկուած էին Կ. Պոլսէն և գրուած էին իշխանուհի Զահրատմարի ձեռքով։

ՕՐԱԳԻՐ ԱՌԱՋԻՆ

Կ. Պոլիս 21 Օգոստոս 1916

Երկու օր է որ Պոլիս կը գտնուիմ։ Առաջին գործս եղաւ Հոգևոր դեսպանատունը դիմել հիւպատական վաւերաթուղթերը դեսպանին ներկայացնել։ Բարի, առաքիւնազարդ ու չափազանց մարդասէր անձ մը երեւաց ինձի դեսպանը։

— Ո՛չ մէկ ջանք չեմ խնայեր որ չի փութաք մեկնելու այն ոսկեայ վայրն, ուսկից աղիողորմ ձայներ կը հասնին ամէն օր, հա տատանց լինձի այս մարդասէր անձնաւորութիւնը։

Հիւպատական վաւերաթուղթերուս մէջ նշանակուած է որ ես որբեհաւաքի դրութիւն մըն եմ եւ ազգով հոգևոր։ Այս միջոցին դիմելով է որ յաջողած եմ բոլոր պետական անձնաւորութենից հետ տեսակցութիւններ ունենալու։

Երեկ Պապ Աղի կոչուած պաշտօնատունը գացի։ Հոգևոր դեսպանին յանձնարարագիր մը ունէի, որպէսզի

թագեցած փաշային ներկայանալու: Ինչպես իմացայ, այդ գազանին ալ փափաքած է որ մասնաւոր տեսակցութիւն մը ունենայ ինձի հետ:

Շատ կեղծ վարմունքով մը դիմաւորեց ան ինձի եւ հրաւիրեց որ զսպանակաւոր բազկաթոռի մը վրայ նըստիմ: Ջեռքս անոր ներկայած էի զոր չարգանքով մը սեղմեց:

— Չափազանց ուրախ եմ որ Հոլանտական կառավարութիւնը յանձն առած է այդ գոհազութիւնը կատարելու, ըսաւ Թագեթի փաշան, որ քառասունի մօտ, վայելչակազմ ու լեցուն դիմագծերով անձ մըն էր: Անշուշտ, մանաւանդ ներկայ պարագաներու մէջ, նախախնամական գործ մը պիտի ըլլայ օգնութեան փութալ այն բոլոր թըշուառներուն, որոնք մեր ոխերիմ թշնամիներու կրակէն ճողոպրած պէտք կեզուտ անապատները կը նետուին եւ պէտք կզգան ապաստանարանի մը:

Մտիկ ըրի իր խօսքերը: Լուռ մնացի եւ կզգայի թէ աչքառարիս մէջ գտնուած ամենեն ստոր արարածի մը հետ էր գործս:

Վերչապէս Թագեթաբ փաշան շատ մը մանուշաճատպատ ու ներգաւիտ ներատողութիւններէ ետքը, թելադրեց որ հայերու ձեռքը գործիք չի դառնամ եւ անոնց տարագրեալներու վիճակը ներատողութեան չառնեմ:

— Անոնք անանուն ազգ մըն են որ ոչ բարիք կը ճանչնան եւ ոչ ալ օր մը չնորհակալութիւն պիտի յայտնեն ձեզ, վրայ բերաւ ան գլուխը չարժելով: Գթութեան արժանի ազգ մը չեն:

Այս նողկալի յայտնութեան վրայ, ներքին խռովքս չի կրցի զսպել:

— Գթութեան զգացին մէջ խարութիւն չեմ կրնար դնել փաշա էֆէնտի, առարկեցի ժժմնաց ձեռվ մը: Հոն ուր թշուառ մը կայ, հո՛ն ուր գթութեան արժանի մէկը կայ, իմ պարտականութիւնս է անոր օգնութեան փութալու: Շնորհակալութիւն չեմ ապասեր թըշուառէ մը, որուն հանդէպ իմ պարտականութիւնս կայ: Այդ կիպրա-ցի հայ ժողովուրդը գթութեան արժանի չէ՞ մեզի:

Թագեթաբ փաշան մեկեն ի մեկ չկրցաւ ոնէ է առարկութիւն մը ընել:

— Ձեր մեկնելէն առաջ, գըսուե՛ր, (այս անունով ճանչցած էր զիս) անգամ մը կը փափաքէի որ ազատանքս այցելէիք, ըսաւ ան մտերմական ձայնով մը:

— Սխնայեն սիրով... խոստացայ ես ու կրկին այդ գազանին ձեռքը սեղմելով դուրս նետուեցայ պալատնատունէն:

ՕՐԱԳԻՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

Կ. Պոլիս 27 Օգոստոս 1916

Ամեն կարգադրութիւն եղած ու վերչացած է: Երկու օրեն ուղղակի Տէր-Զօր պիտի մեկնիմ « Գերութեան ապաստանարանիս » պաշտօնեաներով:

Պաշտօնեաներուս մէջ գերի հայ չկայ մը կայ, զոր Թագեթաբ փաշային հատեւանցիկ ազատած եմ: Ասիկա իմ առաջին ազատարար դերս պիտի ըլլայ: Պատմեմ.

Թագեթաբ փաշան հրաւիրած էր որ իր ապարանքին երթամ ու ճաշկերոյթ մը ունենամ իրեն հետ: Ձի մերժեցի այս հրաւէրը, քանզի այս ճաշը ինձի համար արեան ճաշ մըն էր:

Կէս օրուան ճաշին էր զոր կրնէիք, ուստի սպասատարի թիկնապահ մը եկաւ ու գաղտնի հետապիր մը յանձնեց Թագեթաբ փաշային: Ցետոյ որ Թագեթաբ փաշան այրայրեցաւ եւ ոտքի ելլելով մեկ երկու ժամուան համար ներողութիւն խնդրեց:

Երբ ան մեկնեցաւ, ես առիթին օգտուելով ունեցած հարեւանցիկ միչտացքը մտայ: Այդ միչտացքին վրայ առանձնասենեակներ կային: Ես սպատահմամբ սենեակ մը մտայ, ուր գեղեցիկ կին մը միսակ նստած էր:

Երկար բառակ բնութեան չմնաց, ան՛ա գերուհին յայտնեց իր հայուհի մը ըլլալը: Մերձեցայն ատեն պատմեց թէ իր ամուսինը կենդանի մնալու համար ստիպուած էր այդ կեանքը տանելու:

— Բայց ասկից վերջը պիտի չի կրնամ հանդուրժել, տիկի՛ն,

ճչեց ան իրեն յուսահատ ձայնով մը։ Կարգեմ վերջ տալ կեանքիս։

— Ո՛չ, ահա իմ հասցէս, պատուիրեցի իրեն։ Վաղը միջոց մը գտիր ու խոյս տուր իմ քովս։ Թերևս քու ամուսինդ ալ կերպով մը կազատենք։

Շուտով մը հիշեցինք վերադարձայ, որ ներքինիներուն աչքին կասկածելի չըլլար այս տեսակցութիւնը։

Ժամը կէս օրեն ետքը չորսն անցած էր, երբ Թալեաթ վերադարձաւ։ Անոր կերպարանքին ժամերէ մը երեսոյթին առած էր ոչ շրջուելիները ներքինին ցնցումէ մը պրիշած կը պատրաստին։ Աչքերուն մէջ կատաղութիւն մը կը ցոլար զոր չէր կրնար զսպել։

Անխօսակ կերպով թիկնաթոռի մը մէջ խորասուզուեցաւ եւ ձեռքին հարիւրէը ձմրթկեց ափին մէջ։

Ոտքի եղայ ու շնորհակալութիւն յայտնեցի։

— Կը մեկնիք, այնպէս չէ, փրփնջաց Թալեաթ փաշան։

— Այ՛ո... ցտեսութի՛ւն, մրմնջեցի ու բաժնուեցայ երթէն։

ՕՐԱԳԻՐ ԵՐՐՈՐԴ

Կ. Պոլիս 28 Օգոստոս 1916

Ինչպէս յիշատակած էի, գերի հայուհիին յանչորած էր պարտէզին դռեռնէն փախուստ տալով գալ ա՛յն պահուրկն, զոր Հոլանտական դեսպանը յատկացուցած էր մեզի հանգար։

— Եկա՛յ, տիկի՛ն... եկայ որ կեանքս ձերն ըլլայ, բացագանչեց տարաբաղդ կինը։ Մինակ թէ այդ գազանն երբ խմանայ իմ հասըլլալս ու առնելու գայ զիս, պիտի նախընտրեմ այս պահուկէն պատուհաններէն վար նետուիլ։

Ու դողդողալով թղթասրար մը յանձնեց ինձի, որուն մէջ ոսկեզօծ տառերով եւ Սուլթանի տուրագրութեամբ հրովարտակ մը կար։ Այդ հրովարտակը »Ֆիրման« ն էր, այսինքն Բրիտանուհուհւոյ դէմ յայտարարուած տուրք պատերազմը։

Իբրեւ պատուական անիմեալ վաճառքարժէք մը, փոխա-

ցի այդ ահռ հրովարտակը Մեծ Հայրիկին դրկել գաղտնի տուրնակով մը։

Աւ՜ադ... ո՛վ գիտէ, ան հոյակապ ոչ կրկնափեղկերով Տաճկուհոյ ապագանիներուն պատուհաններուն առջեւ որքա՜ն քշուառներ կան, որ արիւնէ արցունք կը բաժնեն։

Այսօր սիրտս դառնութեամբ լեցուած է։ Գերի հայուհիին պատմութիւնը դէպի անցեալ կեանքս տարաւ գիս։ Անոր պէս երիտասարդ էի, անոր պէս հոգւոյս մէջ գեղեցիկ կեանքի մը փթթումներ կային։ Մէկ խօսքով այդ տարաբաղդ հայուհիին պէս ես հարեւանցիի մը սեմերէն ներս բաշխուուցած ոչ գազանութիւնի գիրկն իյնած էի։

Չի մոռնար գերեզ թէ իրիկուան Թալեաթ փաշայի այցելութեան պատճառը կոմիտաի ձակատին վրայ բրդեայ բանակին առօթքի պարտուրիչն էր։ Պատերազմի պաշտօնատան առաջնոյ հարցրպագրութեան հանճարեղ այդ առօթքի պարտուրեան մէջ ահռ դեր ունեցած են Հայ կանաչտրական գունդերը։ Այդ ձակատին պաշտպանութեան համար բրդեայ ինչերգուներն եւ հետեւակազօրաց կիսաբաժին մը, առանց գնդակ մը արձակելու, պատպահ եղած էին, որովհետեւ հայ դիւցազուն մը-Անդրանիկ փաշա կոչուած- անունց վրայ յարձակած ոչ տասնիկ կրակի մը մէջ առած է եղեր զանոնք։

Քիչ մնաց տասնի եղեր Անդրանիկի անունին ոչ այնպէս հաշտուածներ են թէ տուրք մնի է. ան գնդակ չի բանիր մարմնոյն վրայ։

Տրտունջներուն մէջ այս լուրը սիրտերնիս էր։

Առտուան նախաճաշը դեսպանին հետ ըրի։ Առիթին օգտուելով խնդրեցի որ գերուհւոյ ապագային մէջ գտնուած Տանիօր զօրավարի մը միջոցաւ քշուած հայուհիս առնուին ազատի։

Դեսպանը չմերժեց եւ չարիագուշակ վրդովուեցաւ որ պետութեան մը նախարարարար այս ատոհձանի առորնացած է

եւ բռնի կերպով կնոջ մը պատիւը ոտնակոխ կրնէ:

— Այս ազգը բարոյապէս ինկած է, ին՛չ որ ալ ըլլայ, բացատնչեց գեսպանը: Բարոյապէս ինկած ազգ մը ատենկ պատառ պատառ կըլլայ և չատ չտեւեր կը փճանայ: Զգիտե՜մ, գքառնի չգիտեմ, վրայ բերաւ գեսպանը խորին դառնութեամբ, ես այս ժողովուրդին մէջ տեսայ ո՛չ պատուոյ զգացում և ոչ ալ արժանապատուութեան գիտակցութիւն: Կարելի չէ խորութիւն դնել զարգացած թուրքին և Սօֆթա կոչուած թուրքին մէջև: Տարբերութիւն մը եթէ կայ, այդ ալ այն է, զարգացածը փաթթոց չունի:

Գեսպանը ինչպէս կերեւար, շատ մօտէն ըմբռնում ոտնձգուլով թուրք հրչակակիրներուն հետ, ուսումնասիրած էր անոնց յոռի բարքերն ու նկարագիրն եւ հաստատած էր թէ թուրք ազգը բարոյապէս ինկած էր:

Նախաճաշէն ետքը պանդոկը վերադարձած եւ զարմանալու մեծ եղած երբ սեղանին վրայ հետեւեալ այցագրատոմսը տեսայ.

ԹԱԼԵԱԹ ՓԱՇԱ.

Ներքին գործոց նախարար Թուրքիոյ

Հարցուցի սպասուհիին թէ ո՞վ բերած այս այցագրատոմսը սպասուհին պատասխանեց թէ պանդոկին դուռին առչեւ գոց կառք մը կեցած եւ այցագրատոմսը կառապանին ըսվ կեցող սպասաւորը բերած յանձնեց:

Այցագրատոմսին ետին փրանսերէն լեզուով հետեւեալ երկու նախազգուշութիւնները կային.

«Ձեր մեկնումը պէտք է յետաձգուի: Իրիկուան ժամը վեցի առենները պանդոկին կուգամ գալ: »

Անմիջապէս կռնչեցի թէ ի՞նչու կը հրաւիրուէր որ մեր մեկնումը յետաձգուի եւ թէ ի՞նչու այդ ձիշտը տեսակցելու կուգար մեզի հետ:

Բայց ժամանակ չկորսնցուցի: Կառք մը նստած ուղղակի Հոթանոական դեսպանատունը գացի եւ խնդրի իրեն հարցը դեցի:

— Չկրնար ըլլալ, գոչեց գեսպանը, կարգադրուած է որ վաղը մեկնիք: Ոեւէ յետաձգում կարելի չէ: Ես հետաձգնով վարչապետին ու գերմանի սպայակոյտի նախագահին կը դիմեմ: Դուք հանգիստ եղէք:

Պանդոկի էի եւ ժամը վեցը կը զարնէր: Սպասուհիս ներս եկաւ եւ յայտնեց թէ այցագրատոմսը տուող անձը տեսնելու կուզէ: Ըսի որ հիւրանոցը տանի: Քիչ յետոյ եւս ալ հիւրանոցը մտայ ոչ բարեւեցի:

— Թէեւ կը փափաքէի որ գոնէ ձեր մեկնումը երեք չորս օրուան համար յետաձգուէր, սրմինչէր Թալեաթ փաշան ընկճուած ձեւով մը, սակայն նկատելով որ չզեկտրքերու երթեւեկութիւնը կարող է դադրիլ եւ միայն զինուորներու յատկացուիլ, այդ պատճառով ձեր մեկնումը չգիտեի յապաղել: Միայն, թէ՛ կուզէի գիտնալ ձեր պաշտօնէութիւնն ու անունց քանի այր, քանի կին ըլլալը:

Զարուրեան ոչ դիւանային հոգիով ղեցուած այս մարդուն ըսպառնակը հատկցայ: Պէտք զգացի իր հարեւանցիկ խոյս տուած հարցումին ալ տղաւարդ հարցուել, եւ իհարկիկ զանի Տրպոնեալ կերպով չզեկտրքերը դնելու մասին:

Ըստի յայտնեցի թէ Գրուբեան ապատուանարանին մէջ պիտի աշխատիմ չորս տղաւարդ եւ տասներկու կին եւ աղչիկ հիւանդապահուհիներ:

Թալեաթ փաշան գլուխը տռեց եւ հետացաւ սրանդոկեն:

ՕՐԱԳԻՐ ԶՈՐՈՐԴ — կ. Պոլիս 30 Օգոստոս 1916

Առտուն կանուխ կարթնանամ: Պարտուտիւնս պատրաստուած եմ ու ինձի կրպասեն: Նեղը իմ առանձնարանիս մէկ անկիւնը, կը կանչեմ Թալեաթ փաշայի հարեւանցիկ խոյս տուած հարցումին եւ կառապաններու բովը նստած ապասաւորի մը տարագը կը հագցնեմ եւ բաւ մը Տպոնեալ կը յանձնեմ անոր կերպարանքը:

Յաւէտ մը պատրաստ էր արդէն բան ու կառքերը նստեցուց ղուղուղակի Հայոտար փաշա տանող շոգենաւը դիմեցինք: Շոգե-

կառքը բիչ մը յապաղած ըլլալուն, ատիպոչեցանք կայարանին սրահը ապաստել:

Կէս ժամ մը տեւած էր թէ չէ, շոգեկառքը հասաւ եւ դիպի Ալեաստոյի գաշտանները գացող ուղեւորները փոխադրելու խառնուիլ վակոնները:

Ես իմ պաշտօնեաներուս մնալուկը վակոն մը մնալնիս ոչ կրնայինք որ շոգեկառքը մեկնի: Ձիերը այդ պահուն էր որ մեր մնալուկը ոչխարներ եւ ուրիշ անհատներ ալ կը մնային:

Զայն չի հասկցի, մինչեւ որ շոգեկառքին տունակները բնկող պաշտօնեան եկաւ: Ան առնել պիտի տուի որ վակօնը մնալուկը կերպով փաթթոցած եւ միայն Հորանտական Գրատեան ապրատուական պաշտօնեաներուս յատկացուցած էր, ինչպէս կրնար որ ուրիշ ուղեւոր մը հոն կը մնէր: Շոգեկառքի պաշտօնեան այդ մը այդ անհատներուն վրայ դարձուց, այդ մըն ալ իմ վրաս պոռոտցուց եւ առանց պատասխանելու դուրս եկաւ:

Հասկցայ որ եկողը յուռեն մըն էր, այնինքն ատիկանուհեան գաղտնի գործակալ մը, զոր ղրկած էր Թաշեան փաշան:

Ծպտուցած հաշուին նստած էր մէկ անկիւնն ու դէմ առ դէմ կուգար գաղտնի գործակալին:

Երկու օր, երկու գիշեր ձամբորդելէ ետքը, յանկարծ հրաման մը եկաւ որ ուղեւորները վար իջնեն վակօնին, որովհետեւ Ալեաստոյի մէջ կեդրոնացած իրենց գիւղերուն բանակի բանեւակատեղին աշելի եւրոպացիներ տանելու հարկադրուած էին թուրքերը, Հռոմական յառաջխաղացութենէն ապատահելով:

Մնացինք անկնդան կայարան մը աշելի քան տասը օրմինչեւ որ շոգեկառքը դարձեալ ուղեւորները տրանսպորտելու ետքերնիս: Դիտելի էր որ մեր նստած շոգեկառքին մէջ հայ մը չի կար. ամէնքն ալ ապագ, թուրք քաղաքացիներ պաշտօնեայ ոչ թուրք կրօնաւորներ էին:

Վերջապէս ամիսէ մը Տէր-Զօր հասանք:

Առաջին գործս եղաւ այս օրագիրները ժամանաւոր անձի մը ձեռքով Հորանտական դեսպանին ձեռքը հասցնել:

Ձի մտածած ըլլալու թէ շոգեկառքը տասն օրի չափ ապասելու պարտաւորուած կայարանին մէջ, անշուշտ եղաւ Թաշեան փաշայի գաղտնի գործակալը:

Անշուշտ ժամերի ճամբուած մը ոչ նողկալի կերպարանք մը ունէր ան, զոր այլեւս օրերով չի կրցի հեռացնել:

Վաղը պիտի տեղաւորուինք այն շէնքին մէջ, որ Տէր Զօրի բիչ շատ օրատուն արուարձաններէն մէկուն անկիւնը կառուցած է եւ իր առջին կը տարածուի ազատատ ամայութիւն մը. որուն «Երեսիր անապատ» անուն տուած են հայ տարագրեալները:

Այդեւս վերջ կուտամ օրագիրներուս: Միայն թէ չի պիտի մտածած տեղեկութիւններ հաղորդելու այն բոլոր խժդժութիւններուն մասին գոնէ թուրքերը իգործ կը դնեն թշուառ ու չարչարուած հայ ժողովուրդին վրայ

ԶԱՀՐՈՒՄԱՐ

Այս օրագիրները ծայրէ ի ծայր կարդալէ ետքը, Մեծ Հայրդին կարդաց նաեւ քանի մը տողերէ բաղկացած անձնական նամակ մը, զոր Զահրումար իշխանուհին ուղղած էր իրեն, որով կը խնդրէր որ ան, իր իշխան որդիէն տեղեկութիւն մը ստանայ եւ Հոլանտական դեսպանատան միջոցաւ իրեն հաղորդէ:

— Եթէ Մհեր յանձն առնէ մինչեւ Միջագետքի անգլիական բանակատեղին երթալու, մտածեց Մեծ Հայրդին, անկից անգլին պիտի է ուղղի մը միջոցաւ նամակ մը հասցնելու Տիրզիատանի իշխանին եւ անկից ստանալ ճշգրիտ տեղեկութիւններ թէ իշխանը մասին եւ թէ երկրի մէջ անցած դարձածներուն մասին: Մհեր քաջ մէկն է եւ քանիցս եղաւ որ իրեն կը խնդրէ, որ ֆրանսական բանակին մէջ ծառայող հայ կամաւորներու պատղին ընկերանայ: Հաւանութիւնս չէի տար, որովհետեւ կրակի մէջ նետուող մէկն է եւ խրամատներու անկիւնը պատսպարիլ չի գիտեր: Վստահ եմ թէ այս գործը կըրնայ գլուխ հանել:

ՄԱՄՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՏԷՐ ՋՕՐ...

Թուրք կառավարութիւնը մասայական ահաւոր կոտորածներով ջարդերով պիտի չի կրնար հայ ցեղն այնքան չափով վհատցնել, որքան չափով յաջողեցաւ իր նպատակին հասնիլ՝ հայ ժողովուրդը Տէր Ջօրի անապատներուն մէջ ցան ու ցիր ընելով։

Տէր Ջօր պատմական աղգի մը գերեզմանն եղաւ։ Հոն փչուած էին ո՛չ միայն Հայկական գաւառներու հայ բնակչութիւնն, այլ Թուրքիոյ մէջ, անոր ամէն մէկ անկիւնն ապաստան գտնող հայերը։ Ցիներու ազատագրութիւն ջատագովող Թուրք վարիչները վատութեամբ վայրագութեամբ, գազանային բնազդներով ծրագրած էին հայ ժողովրդեան բնաջնջումը, հետևաբար Անատոլուի մէկ ծայրէն մինչև Տէր Ջօրի անապատներն անմեղ զիակներով և արեան հեղեղներով լեցուելին։

Այս զարհուրելի վայրին մէջ էր որ Ջահրումար իշխանուհին կը հաստատէր «Գթութեան ապաստանարան»ը, որ Հոլանտական «կարմիր Խաչ»ի հովանաւորութեան ներքև դրուած էր։

Ջահրումար իշխանուհին, ինչպէս տեսանք, իր ինքնութիւնը կեղծելու համար Վիլհելմինա անունով կը կոչուէր և այնպէս վաւերաթուղթեր ձեռք բերած էր, որով կը հաստատէր թէ ինքը հանգուցեալ գաղթի մը կինն եղած է և չատ տարիէ իվեր առանձնակեաց կեանք մը կը վարէր։

Այսպէս, Հոլանտական կառավարութեան և անոր «կարմիր Խաչ» կազմակերպութեան հովանաւորութիւնն ու պաշտպանութիւնը վայելով, այս «Գթութեան ապաստանարան» կոչուած հաստատութիւնը քիչ օրուան մէջ փաղցը նեղուած, անօթութենէ կիսամեռ եղած,

մէկ խօսքով անտէր ու անտուղ մնացած մանուկներով և որբերով լեցուեցաւ։

Դքսուհի Վիլհելմինա — այսպէս պիտի կոչենք զինքը — չէր կրնար իր գուն ափ առած այդ թշուառները մերժել. հետևաբար ջանայ մէկ կերկու չէնքեր ալ վարձել, որոնք յատկացուեցաւ այդ ընտանիքներուն, որ զուրկ էին նեցուկէ և չէին կրնար աշխատիլ։

Մօտաւորապէս երկու ամիս անցած էր։ Դքսուհի Վիլհելմինա յոյս չունէր որ կրնար Տիրոջմատանէն տեղեկութիւն մը ստանալ։ Գիտէր թէ Թրքական բանակը պաշարած էր անոր լեռնադիրքներն ու Թոչունն անգամ անկից պիտի չի կրնար անցնիլ։

Այս գառն մտածումներուն մէջ էր, երբ առտու մը կնքուած նամակ մը ստացաւ, զոր իրեն զրկած էր կ. Պոլսոյ Հոլանտական դեսպանը։ Բացաւ նամակն ու ուրախութեան ճիչ մը արձակեց։ Նամակն իր իշխան որդւոյն ձեռքով գրուած և իշխանուհին և իշխանն սարսափած գային։ Չէին մտածեր նաև մէկ անկիւնն ալ իր Թոռնիկին մասր մելանին մէջ թաթխել ու իրեն զրկել։

— Արդեօք ի՞նչ միջոցով այս նամակը ձեռք բերուած է, մտածեց դքսուհի Վիլհելմինա ինքնիրեն մենախօսելով։ Մինակ թէ Մեծ Հայրպետին ձեռամբ եղած է բոլոր զոհողութիւնը։

Իրկնուան գէմ դքսուհի Վիլհելմինա հոգեկան քաղցր երևոյթ մը պատկերացուցած իր կերպարանքին վրայ, մտաւ մանկանց ապաստանարանին յարկաբաժինն ու քննեց մանուկներու վիճակը։ Յետոյ իր աշխատութեան սենեակը գնաց և օրուան հաշիւներն ալ քէն անցուց։

Այդ պահուն էր որ գերմանացի սպայ մը ներս մտաւ և տեսակցութիւն մը խնդրեց։

— Շատ մեծ հաճութեամբ, ըսաւ դքսուհի Վիլհելմինա և իր ձեռքը յարգանքով մը գերմանացի սպային երկարեց և համբուրել տուաւ։

— Անշուշտ կը յիշէք թէ, ըսաւ գերմանացի սպան, Բարիզ գտնուած ժամանակներդ թերթերու մէջ յայտարարած էիք որ ձեր այս ապաստանարանին համար պաշտօնեաներ պիտի էին։

— Այ՛ո, թէ Ֆրանսական և թէ Հոլանտական թերթերու մէջ ըրած էի այդ յայտարարութիւնս։ Բայց ասկից կը փափաքէի որ պաշտօնեաներս չեղած երկիրներու պատկառոյ անձեր ըլլային։ Ուրախ եմ որ այդպէս եղաւ։ Պաշտօնեաներս, թէ արևելեան և թէ լատինական սեռէ են, ամէնքն ալ հոլանտացի և մաս մըն ալ զուիցերիացի են։

— Արդեօք կարելի չէ պաշտօն մը տալ այս երկրին մէջ ծնած

ու անոր ժողովուրդին նուիրուած երիտասարդ կինոջ մը...

— Ի՞նչ ազգ է։

— Ազգութիւնը պէ՞տք է հակցուի։

— Անչո՛ւշ... որովհետեւ թշնամի պետութեան մը պատկանող պաշտօնեայ մը կրնայ աչքի զարնել եւ հետապնդուիլ։

— Բանի որ այդպէս է, կը փութամ յայտնել թէ ձեր ապաստանարանին մէջ պաշտօն մը ստանձնելու փափաքող կինը քրդուհի մըն է եւ նշանաւոր գերդաստանի մը կը պատկանի։ Անիկա Փարիզ կը գտնուէր, երբ դուք ձեր պաշտօնեաները կազմելու կը ջանայիք։ Չէր կրնար Գերմանիա անցնիլ, ուր մէկ հատիկ զաւակ մը կը մնար։

— Հիմա ո՞րու կը թողու իր մանկիկը։

— Իր մանկիկը կը մնայ Գերմանիա։

— Ըսել է թէ հիմա ամուսնացած է։ Իր ամուսինը ի՞նչ ազգ է։

— Իր ամուսինն ես եմ, դքսուհի, ժպտեցաւ գերմանացի սպան։

— Շատ լաւ. չեմ մերժեր, վիակ տուաւ դքսուհի Վիլհելմինա։ Հիմա ո՞ւր է ինքը։

— Քաղաքին մէջ տուն մը վարձած ենք, հոն կապրինք։ Բայց ես ստիպուած եմ Արեւմտեան ճակատ երթալու։ Կինս կը թողում ձեր պաշտպանութեան ներքեւ եւ վստահ եմ թէ զոհ պիտի մնաք անոր ախտաժութենէն։ Ան չատ ուրախ եղած է որ այս ապաստանարանին մէջ հայ ժողովուրդի թշնամիներն են որ կը խնամուին։ Զարհուրանք հայասէր է եւ թուրքերու բռնած ընթացքը չարունակ կայպանէ։

— Ո՞ր կողմերու քնարերգն է։

— Իր ծննդավայրը Տէրսիմն է, ուր բազմաթիւ հայ տարագրեալներ կան։ Ինքը փարիզ գտնուած միջոցին նշանաւոր հայ փաչայի մը ներկայացած եւ անոր ալ խոստացած է որ այս ապաստանարանին մէջ պիտի ծառայէ եւ իր ձեռքէն եկածը չպիտի խնայէ։

Դքսուհի Վիլհելմինա հակցաւ թէ փաչան ուրիշ մէկը չէր, եթէ ոչ Մեծ Հայորդին։ Հետեւաբար օր մը առաջ փափաքեցաւ որ այդ քրդուհին տեսնէ եւ անկից իմանայ իրենց տեսակցութեանց արդիւնքը։

Գերմանացի սպան զոհ սրտով մեկնեցաւ։

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՋԻԼՖԻ

Օր մը վերջը, կէս օրուան մօտ, երբ դքսուհի Վիլհելմինա նոր դարձած էր «Կարմիր անապատ»ի գեանափոր հիւզակներէն, ան՝ ներս մտաւ կին մը, որ մեր ծանօթ Զիւլֆին էր։

— Ամէ՛ն, մօտ նստէ, աղջի՛կս, հրաւիրեց դքսուհի Վիլհելմինա իր ձեռքը Զիւլֆիին երկարելով։

Զիւլֆի համբուրեց դքսուհի Վիլհելմինային ձեռքն ու անոր քովը նստեցաւ։

— Փափաք յայտներ ես որ այս «պետութեան ապաստանարան»ին մէջ ծառայես, պիտի տուաւ դքսուհի Վիլհելմինա գորովալի ձայնով մը։ Շատ ուրախ եմ, եւ սիրով կընդունիմ քու առաջարկութիւնդ։ Տարակոյս չկայ որ ինծի համար աւելի նախնտրելի է ունենալ այնպիսի պաշտօնեաներ, որոնք այս երկրին զաւակներն են։ Անոնք միայն կրնան զգալ այն ազնիւարշ ողբերգութիւնն, որ տարիզրութեաց մէջ արձանագրուած չէ։

— Ո՜հ, դքսուհի՛, մրմնջեց Զիւլֆի խոր թաղումեամբ մը, այս երկրին զաւակներն եթէ զգային իրենց քաչածները, եթէ ճանչնային զիրար, եթէ գիտնային այդ ազնիւարշ ողբերգութեան հեղինակներուն ո՛վ ըլլալը, ան ատեն այս ժողովուրդը պիտի չի տատղտկէր «Կարմիր անապատ»ի աւազներուն մէջ։ Այ՛ո, ճշմարիտ կը խօսիք դքսուհի՛, երբ կըսէք թէ մարդկային տարիզրութեանց մէջ արձանագրուած չէ կատարուած եղեռնագործութիւնները։

— Ո՞րքան ատեն եղաւ որ փարիզէն վերադարձած ես, ընդմիջեց դքսուհի Վիլհելմինա՝ խօսքը փոխելով։

Շատ չեղաւ պատ։ Մօտաւորապէս երկու ամիսի չափ ծնողքիս մնացի։ Յետոյ ամուսնացա գտնուած աննշան գիւղը բնակեցայ։ Հիմա ալ այս քաղաքին մէջ կապրիմ։ Ծնողքիս քով չատ չի կրցի կենալ, որովհետեւ իմացան իմ ամուսնութիւնս եւ միեւնոյն ատեն իմ կրօնափոխութիւնս։ Հայրս որ ազատամիտ եւ եւրոպական կրթութիւն առած անձ մըն է, ան անդամ չի ներեց որ ես կրօնափոխ ըլլայի։ Մոսկալի մտայնութիւն մըն է ասիկա, երբ կը կարծեն թէ կրօնքը

փոխելով ազգութիւնն ու բացած կըլլայ մէկը։ գալով մօրս, անիկա բոլորովին լքեց զիս, որովհետեւ իր մտագրած ամուսնութիւնս ջուրն ինկած էր և ես չէի կրնար ձեռքս տալ ուրիշ մարդու մը, որուն ինք խօսք տուած էր։

Մայրդ կը սիրէր որ կրկի՞ն ամուսնանայիր։

— Ո՛չ միայն կըսիրէր որ իր փեսացուին ձեռքս տայի, այլ բացարձակապէս կը պահանջէր որ լքեմ վերմանացի ազան և չի մտածեմ մէկ հատիկ զաւկիս վրայ։ Մինչդեռ սիրկա անկարելի էր ինձի համար, և ես այդքան սուրին արարած մը պիտի չի կարենայի ըլլալ։ Ես իմ ամուսինս կը սիրեմ, դքսուհի, և համոզուած եմ թէ ան ազգով վերմանացի է և ես ազգով քիւրտ եմ։ Ան իմ խըղճիս վրայ չէ ծանրացած ու ես անոր ազգային մոլեռանդութենէն չեմ ազդուած։ Թերեւս չափազանցութիւն կըլլայ, երբ ըսեմ թէ չատ հազուագիւտ են ամուսնոյս նման նկարագիր ունեցող անձեր վերմանների մէջ։ Աչքովս տեսած եմ, որ արցունք թափած է սա հայ ժողովուրդի տարագիրներու թշուառութեան վրայ։ Սակիս մը առաջ դաշնի հրամանագիր մը ղրկուած էր Իրին, որ հայ զինուորները «Ամելէ թաթուր»ի անունով մէկտեղ հաւաքէ և Տէրսիմի լեռնաշղթաներուն մէջ աշխատութեան ղրկէ։ Ամուսինս չի կատարեց այս դաշնի հրամանը։ Գիտէր թէ «ամելէ թաթուր»ի անուան տակ կազմուած զինուորական ջոկատները պարզ այն նպատակով եղած էին որ անոնք անգամօք վայրեր ղրկուին և հոն կատարուին թուրք հրամանատարներու ձեռքով։

— Ամուսինդ խնայայ որ Փարիզ եղած ատենդ հայ փաչայի մը հետ տեսնուած ես, ընդհատեց դքսուհի Վիլհելմինա, դարձեալ խօսքը փոխելով։

— Այ՛ո, կարճ տեսակցութիւն մը ունեցայ այդ պատկառելի անձնաւորութեան հետ, յայտնեց Զիւլքիւ։ Ան չատ ուրախ էր որ Հոլանտական մարզասէր կառավարութիւնը «Գիմութեան ապաստանարան»ը կը հաստատէր այնպիսի վայր մը, ուր պատմական ազգ մը՝ օրհասական ու ազիտոտիւ ազազակներով սուրի ու կրակներուն մէջ կը քաշկռտուէր։ Մանաւանդ, ինչպէս կռահեցի, աւելի ուրախ էր որ ձեզ նման բարի ու գիտուն դքսուհի մը յանձն առած էր այդ հաստատութեան տնօրէնին ըլլալ։

Դքսուհի Վիլհելմինա քաղցր նայուածք մը արձակեց Զիւլքիւի վրայ և թրթռուն ձայնով մը բաւ.

— Սիրելի աղջի՛կս, քեզի չեմ ուզեր ծածկել, որովհետեւ հասկըցայ թէ ի՛նչ քնքոյշ և ի՛նչ հրեշտակային անձնական հոգի մը կայ քու էութեանդ մէջ։ Այ՛ո, չի պիտի ծածկեմ քեզի թէ ես ալ այս երկրին զաւակն եմ և կը պատկանիմ այ՛ն ցեղին, որուն վրայ քու աղիս արցունքներդ կը թափին և որուն անմեղ մանուկները խնամելու եկած ես։

— Ի՞նչպէս... փղձկաց Զիւլքիւ հոգեկան անբացատրելի ուրախութենէն մը պատկերացնելով իր դիմքին կերպարանքին վրայ։ Դուք հայուհի՞ մըն էք։

— Այ՛ո, հայուհի մըն եմ, աղջի՛կս։ Բայց պէտք է խոստովանիմ որ քու զգացումներուդ, քու չքնաղ հոգիիդ, քու անձնական սըրտիդ առջին պարտաւորուած եմ խոնարհիլ։ Եթէ իմ ջանքս պարտականութենէս է, քու ջանքդ անձնուիրութիւն պիտի նկատեմ։ Դուն այս գիմութեան ապաստանարանին մէջ երկնառաք հրեշտակ մը և բարութեան ոգի մը պիտի ըլլաս։ Կը յայտնես թէ ամուսինդ ալ հայ ցեղը չափազանց կը սիրէ։ Ուրեմն հոգեկան այն մեծութիւնը զոր քու մէջդ ունիս, երկինքը միևնոյն մեծութիւնը դրած է ամուսնոյդ էութեան մէջ։ Ինչպէս հարազատ սէրը չքնաղ է ձեր հոգիներուն մէջ այնպէս ալ գիմութիւնը վսեմ է ձեր էութեան մէջ։ Երջանիկ ես, Զիւլքի՛, երջանիկ ես։

Դքսուհի Վիլհելմինա և Զիւլքիւ ճաչեցին. յետոյ մանկանց ապաստանարանը գացին։

— Ես մանուկները խնամելու գործը վրաս կառնեմ, խնդրեց Զիւլքիւ։

— Սրճնէն ծանր պարտականութիւնն է այդ, նկատեց տուտ դքսուհի Վիլհելմինա։ Ես պիտի ուզէի որ աւելի թեթև աշխատանք մը առնէիր վրադ։

— Երիտասարդ եմ, դքսուհի՛, առարկեց Զիւլքիւ։ Ցետոյ մօրս համար մանուկ խնամելու գործը ծանր չի նաեւարութիւր։ Մանուկը ժպիտ մը և խանդաղատալի չարժումմ մը ունի, որ մոռցնել պիտի տայ ինձի բոլոր չարչարանքս։ Մանաւանդ որ այդ մանկիկները կարօտ կը քաչեն մօր մը քաղցր ձայնին ու գորովանքներուն։

— Թո՛ղ այդպէս ըլլայ... չեմ մերժեր քու փափաքդ, ժպտեցաւ դքսուհի Վիլհելմինա։

Երկուքն ալ մտած էին մանկանց ապաստանարանը։

Հոն կային հիւանդապահուհիներ, որոնց մէջ կը գտնուէր թաւթ փաչայի հարեմանոցէն խոյս տուած գերի հայուհին։

— Այս տարաբաղդ կինը, դիտել տուաւ դքսուհի Վիլհելմինա, զերի կը մնար Թալեաթ փաշայի ապարանքը: Անոր ամուսինը պետական պաշտօնի մէջ է եղեր ու տարագրուած է անծանօթ վայր մը: Խեղճ կինը պաղատելու կերթայ, որ ամուսինն ազատուի: Գաղտնաբարոյ նախարարը կը խոստանայ... պայմանաւ որ ժամանակ մը իր պալատը մնայ և անձնատուր ըլլայ իր կիրքերուն: Երևակայե՛ք... ի՞նչ ընել պէտք էր, երբ երկու անչափահաս մանուկներն և ծեր հայր մը կը մնային երեսի վրայ: Սոսկալու կը համակերպի, միայն որ ամուսինը տարագրուած վայրէն վերադառնար: Ուրիշ փրկութիւն չի կար, որովհետև Թալեաթ փաշան մարդկային կերպարանքով ա՛յն չուանն էր, որ կրնար զինքն ալ տարագրել և աւելի սոսկալի վիճակներու ենթարկել:

Զիւլքիի կնոջ տեղը զղջաց ու յայտնի երևցաւ որ անոր չքնաղ հոգիին մէջ ցնցում մը զգաւորեցաւ: Խորին յուզմունքով մը մօտեցաւ թշուառ կնոջն ու հարցուց:

— Գիտե՞ս որ կողմ տարագրուած է քու ամուսինդ:

— Առաջին ամուսնան մէջ նամակ մը առի, որ կը գտնուի եղեր Գոնիայի կողմը, պատասխանեց կինը. սակայն վերջէն լսեցայ որ Գոնիայի մէջ կեդրոնացած զինուորական բանակատեղին ուրիշ վայր մը փոխադրուած է և ամուսինս ղրկուած է «ամիւլէ թապուր»ի գունդերուն հետ:

— Ուրեմն կասկած մի ունենար, երբ ըսեմ թէ քիչ օրէն ամուսինդ պիտի ազատուի:

— Եթէ մինչև այսօր կենդանի մնացած են, հաճկլուայ թշուառ կինն, որ չի կրցաւ իր արցունքներուն կաթիլները զսպել:

— Հոլանտական դեսպանն այդ մասին դիմումներ կատարելու խոստացաւ, վրայ բերաւ դքսուհի Վիլհելմինա:

Այս խօսակցութեան վրայ էին, ահա հոնկէ մտաւ դերմանացի սպան, այսինքն Զիւլքիի ամուսինը:

— Վին՛երթ, մտիկ ըրէ, ձայնեց Զիւլքի կանացի քնքոյշ ձայնն աւելի քաղցրացնելով, սա թշուառ կինը Թալեաթ փաշայի հարեմանոցէն խոյս տուած է: Անոր ամուսինը կը գտնուի եղեր «ամիւլէ թապուր»ի կոչուած զինուորական գունդերուն մէջ: Դուն այդ գունդերուն հրամանատարն ես: Արդեօք անոր ուր ըլլալը չուտով չե՞ս կրնար հասկնալ:

— Ըսէ՛ք անոր անունն ու մականունը, բսաւ դերմանացի սպան, որուն Վիներ անուն տուած էր Զիւլքի: Այսօր այդ գունդերը կոլ-

կասի ճակատը կը ղրկուին և կրակի գիծերուն մէջ պիտի ըլլան: Այս հրամանն եղած է, որպէսզի անոնք դէմ առ դէմ դան իրենց եղբայրներուն, որոնք Ռուսական բանակին յաւաջապահ զինուորներն են: Լաւ եղաւ որ չուտով խմացուիք: Անոնք դեռ մեռնած չեն: Անունն ու մականունն ըսէք որ նշանակեմ և գաղտնի թելեֆոնով հաղորդեմ որ ան ինծի սպասէ ու չի մեկնի.

— Անունը Վահրամ է, իսկ մականունը Թամիրեան կը կոչուի, դողդողացող դժբաղդ կինը խեղդուկ ձայնով մը:

— Իսկ ձեր անունը, տիկի՛ն, յարեց դերմանացի սպան:

— Իմ անունս Վերոնիկ է:

Գերմանացի սպան ներողութիւն խնդրեց ու աճապարանքով մը ճակատէն հոսող քրտինքը սրբեց ու դուրս ելաւ:

— Աստուծոյ յաջողութեամբ ողջ առողջ ամուսինդ պիտի տեսնես, տիկին Վերոնի՛կ, հաւատաց Զիւլքի և անոր ձեռքը բռնած դորովալի նայուածք մը արձակեց անոր աչքերուն մէջ:

Զիւլքի ստանձնեց իր պաշտօնը: Դքսուհի Վիլհելմինան բաժնուեցաւ իրմէն:

Ան առեն մտաւ երկու երեք... մինչև տասը տարու եղած մանուկներու մեծ հաւաքատարը: Ճաչէն, զբօսանքէն ու առտուան պարթնուքէն ետքը՝ անոնք այդ հաւաքատարին մէջ ժամանց կընէին: Զիւլքի ժպտուն երեսով, քաղցր նայուածքով, մայրական դորովալի խանդաղատանքով զրկեց ամենէն փոքրները, համբուրեց ու գգուեց զանոնք: Ինքը հայերէն լեզուն սորված էր, երբ մանուկ եղած, ու իր թաղին հայ աղջիկներուն հետ կը խաղար: Այդ լեզուն չէր մոռցած և կզգար թէ այդ լեզուով կրնար մանուկներն իրեն կապել ու անոնց «մայրիկն» ըլլալ:

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԳԱՂՏՆԻ ԳՈՐԾԱԿԱԼԸ

Հազիւ ամիս մը անցած էր այն օրէն իվեր, յորմէ հետէ Զիւլֆի ստանձնած էր ազաստանարանին ներքին խնամակալութիւնն, առտու մը մանկանց հաւաքատեղին մէջ մէկը գտաւ, որ առանց հիւանդապահուհիներուն լուր տալու դուռը բացած և անկիւնը մը կը սպասէր։

Միջահասակ, ծաղկաւէր կերպարանքով, ժանգի գոյն առած գիմագծերով, լորձնոտած չբխներով անձ մըն էր և երեսունի մօտ տարիք մը ունէր։

— Ո՛վ կուզէք, էֆէնդի՛, հարցուց Զիւլֆի քիչ մը նեղացած ձայնով մը։ Հոս մանկանց հաւաքատեղին է։ Ի՞նչու չէք ներկայացնար գործուի վիլհելմինային։

— Ո՛չ... պէտք չեմ տեսներ գործուի վիլհելմինային ներկայանալու, ըսաւ անծանօթ մարդը։ Նպատակս էր առանձին գտնել ձեզ և առանձնապէս ձեզ հետ տեսնուիլ։

— Շատ լաւ, պատրաստ եմ. ի՞նչ է ձեր խնդրածը։

— Նախ կուզէի հասկնալ թէ դուք Հիւսէին Ասիլ փաշայի աղջիկը չէ՞ք։

— Այ՛ո, Հիւսէին Ասիլ փաշայի աղջիկն եմ։

— Ձեր ամուսինը գերմանացի մըն է։

— Այդ պարագային՝ պիտի վստահիմ ձեզի և պիտի չի կասկածիմ որ դուք ճշմարտութիւնը պիտի ծածկէք։ Ըսէ՛ք ինծի, այս ազաստանարանին մէջ Վերոնիկ անուն հայուհի մը կա՞յ, թէ ոչ։

Այս ազաստանարանին մէջ եղողներն ամէնքն ալ հայ ըլլալուն չատ բնական է որ անոնց մէջ կրնան գտնուիլ Վերոնիկ անունով հայուհիներ։ Ձեր խնդրած և կամ ասելի ճիշդը կըլլայ ըսել, ձեր

փնտռած հայուհին աղջի՞կ է, թէ կնիկ։

Անծանօթ մարդն, առանց պատասխան մը տալու, ծոցէն կնոջ մը լուսանկարը հանեց և կամաց մը Զիւլֆիին ցուցնելով, ըսաւ.

— Այս կինն է փնտռածս։

— Ո՞տկից եկած է այդ կինը... ի՞նչու կը փնտռէք զանի, առարկեց Զիւլֆի, գրեթէ կցկտուր բացատրութեամբ մը։

— Եթէ պատասխդ վրայ երդում ընես որ յայտնած գաղտնիքդ մէկու մը չի պիտի լսես, դարձաւ անծանօթ մարդը, ես պիտի խնդրեմ ձեզի այդ կնոջ ուսկից գալն և ինչու փնտռուիլը։

— Տղամարդ մը կրնա՞յ հաւատալ կնոջ մը երդումին, ժպտեցաւ Զիւլֆի։

— Երբ այդ կինը քրտուհի մըն է, և մանաւանդ Հիւսէին Ասիլ փաշայի մը աղջիկը, կեղծեց անծանօթ մարդը չղոմիչ լեզուով մը, բացարձակապէս կը հաւատամ, և երբեք չեմ տարակուսիր։ Քրտուհին իր կեանքը կուտայ, բայց իր խոստումը, իր երդումը չի դրժեր։

Զիւլֆի կը հասկնար թէ կեղծաւոր, չափազանց չղոքորդ և միևնոյն ատեն նենգամիտ անձի մը դէմ կը գտնուէր։

— Բայց, էֆէնդի, ձեր ճանչցած քրտուհին ալ կարծեմ թէ ամէն դէմը ելլողին իր երդումը չըներ, ընդհատեց Զիւլֆի։ Ինչ գիտեմ... թերևս ձեր յայտնած գաղտնիքը գաւադրութիւն մըն է իմ սիրելիներուս նկատմամբ։ Ան ատեն ի՞նչ կարժէ իմ երդումս։

— Կը վստահացնեմ ձեզ թէ յայտնելիքս ոևէ կապ չունի ձեր անձին և կամ ձեր ազգին պատկանող անհատներուն հետ։

— Ուրե՞մն... թո՛ղ այդպէս ըլլայ։

— Կերդնուա, չէ՞...

— Կերդնո՛ւմ..., մրմնջեց Զիւլֆի։

— Ան ատեն՝ կը յայտնեմ թէ փնտռած կինս հարեմանոցէն խոյս տուող հարճերէն մին է...

— Ո՞րու հարեմանոցէն խոյս տուած է... հարցուց Զիւլֆի զարմանք ու ապշութիւն կեղծելով։

— Պեհտութեան ամէնէն բարձր պաշտօն ունեցող փաշայի մը հարեմանոցէն։ Ան միասին էր այն պաշտօնեաներուն հետ, որոնք կ. Պոլսէն մինչև այս քաղաքը ճամբորդեցին։ Ծպտուած ըլլալուն, չի համարձակեցայ անոր օձիքէն բռնել։

— Ի՞նչպէս թէ ծպտուած էր... չեմ հասկնար։

— Կերպարանքը կնոջ մը, իսկ հագուստը տղամարդու էին։

— Հիմա ի՞նչ է ձեր նպատակը։

— Նպատակս է զանի ճանչնալ եւ հարեմը վերադարձնել։

— Բռնութե՞ամբ։

— Եթէ հարկ ըլլայ, բռնութեան պիտի դիմեմ։

— Ձեմ կարծեր որ Հոլանտական կառավարութեան պաշտպանութիւնը վայելող ապաստանարանի մը մէջ ոտքերնիդ դնէք եւ բռնութեամբ կին մը առնէք։ Ասիկա չմար ձեռնարկ մը պիտի ըլլայ։

Քանի որ պետութեան ամենէն բարձր պաշտօնը վարող նախարարի մը հարեմանոցէն խոյս տուած է, ես ուրիշ ծրագիր մը կ'առաջարկեմ ձեզի։ Այդ ծրագրին համաձայն՝ բոլորովին անաղմուկ ու անչշուկ պիտի կատարուի ձեր փախքը։

— Շատ լա՛ւ, ըսէ՛ք լսեմ այդ ծրագիրը։

— Նախ՝ պիտի ջանանք այդ լուսանկարին նամառող կինը խոտորեցնել եւ հաստատ կերպով պիտանալ թէ ա՞ն է հարեմանոցէն խոյս տուողը։ Ձենք կրնար լուսանկարին նամառող ամէն հայուհին փաչայի մը հարեմը նկատել։ Շեղակ չ'է ըսածս։

— Ճշմարիտ է... կակազեց անձանօթ մարդը։

— Այդ պարագային՝ դուք մնկնելու էք եւ լինել թողելու էք հարկ եղած քննութիւնը։ Մենք կին ենք, տղամարդու մը պէս ամպարանքով չենք գործեր։ Միայն թէ՝ այդ փաչային ինչ նուէր պիտի ատանաք դուք ձեզի համար եւ ինչ վարձատրութիւն պիտի ըլլէք լինել։

— Ձեր վարձատրութիւնը չատ մեծ եւ ձեր անձնուիրութիւնն անդնահատելի պիտի ըլլայ, խոստացաւ անձանօթ մարդը։

— Ասիկա այդպէս թո՛ղ ըլլայ։ Այժմ ձեր պարապմանութիւնը պիտի ըլլայ մկկու մը չնչելիլ։ Ցետոյ այս գիշերը, ժամը տասնը մէկէն հաքը, ապաստանարանին եակին, լայն հեղեղատին մէջ մտէք ու մեզի սպասեցէք։ Եթէ ձեր ըսած կինը հիւանդապատահելիներու մէջ է, ես կը համոզեմ զանի եւ գիշերով կը բերեմ ձեր քով։ Անչշուշ, չեմ ըսեր որ կրկին հարեմանոցը պիտի դառնայ, այլ պիտի համոզեմ թէ ամուսնդ եկած ու քեզ տեսնել կուզէ։

Անձանօթ մարդը հատանութիւնը յայտնելէ ետքը՝ հատաքաղ բաժնէն մեկնեցաւ։

Ձիւլքի լակոն իր քովը կանչեց սիկին վերոնիկն ու անոր ըսաւ.

— Ինձի նայէ, քոյրս, եթէ գործին վերջնական յայտնեմ, անիկա իր գիծը ու բարի զգացումներէն սպասելով, պիտի խանգարէ ծրագիրը մը զոր ես ու դուն պէտք է գործադրենք։ Կուգես պատ-

ասդ վրէժը լուծել։

— Ինչու չէ, ինչու չէ... գոչեց սիկին վերոնիկ։ Ո՞վ է որ չուզեր իր պատասդն վրէժը լուծել։

— Ինչպէս ըսի, եթէ գործին վերջնական յայտնենք, անպատճառ պիտի չի թողու գործարանք ծրագիրը մը, որով պիտի լուծուի գործ պատասդ վրէժը։ Ո՛չ, անկից զատ պիտի ըլլայ մեր ընելիքն ու միայն արդար երկինքը պիտի տեսնէ։ Արդ, գիտցիր որ Թալեաթ փաչան գործ հետքդ գտնելու համար մինչեւ այս կիրուան անապատը լրտեսներ ու զատանի գործակալներ ղրկած է։ Այդ գործակալներէն մին քիչ առաջ հոս էր։ Անիկա հետեւած է ձեր կ. Պոլսէն մինչեւ այն աննշան կայարանը, ուր չոգեկառքը զինուորական փոխադրութեան համար կանգ առած է ու սպան օրի չափ ձեզ հոն թողուցած է։ Ինչպէս տեսայ, այս գատանի գործակալը վճռած ամէն գնով քեզ բռնագատել որ վերադառնաս հարեմանոցը։ Թէեւ ապաստանարանը Հոլանտական հատուածութիւն մըն է, սակայն ներկայ փափուկ պարագաներու մէջ լաւագոյն է որ խոհեմ ըլլանք ու տեղի չի տանք թշնամութեան։

— Ի՞նչ կրնանք ընել... ես մեռնիլս չեմ ուզեր, բայց չեմ վերադառնար այդ գազանին հարեմանոցը։

— Ընելիքնիս այն պիտի ըլլայ որ ազատենք այդ գազանին գազանի գործակալէն։

— Ինչպէս պիտի կրնանք ազատիլ։

— Ան մեզի պիտի սպասէ մեր ապաստանարանին եակին գտնուղ հեղեղատին մէջ։ Ժամադրութիւնիս այդտեղ պիտի ըլլայ։ Ժամը տասնը մ'կէն միասին հոն կերթանք։ Ան սակն ես ու դուն պիտի չի խօսինք, այլ այս արդար գործիքը զոր անոր սրտին մէջ պիտի մխեմք։ Ոճիր մը չէ գործած արարքնիս։ Համաձա՞յն ես...

— Բո՛յրս... ինչպէս կրնամ համաձայն չըլլալ, երբ դուն իմ պատասդս վրէժը լուծել մտադրած ես։

Աբդարեւ, պիտերատան ժամը տասնը մէկկն սակնները Ձիւլքի եւ սիկին վերոնիկ զատասդողի կերպով ապաստանարանէն դուրս եկան եւ մտան այն հեղեղատը, ուսկից կանցնէր քաղաքին մէջ գտնուած պղպեղանոցը։

Խանութին մէջ անոնք նշմարեցին մարդկային սուսերի մեծ ցանց։ Թալեաթ փաչայի զատանի գործակալն էր։

— Ձեր վնասած կինն է եղեր այս կինը, մրմնջեց Ձիւլքի կամայ ձայնով մը։ Բայց բայարձակապէս կը մերժէ Թալեաթ փաչայի

հարեմանոցը վերադառնալ։ Կարելի չ՚է փաշային լսացնես թէ իր հարեմանոցէն խոյս տուող կինը չի գտնուիր Հոլանտական ապաստանարանին մէջ։

— Կարելի չէ... ժխտեց գաղտնի գործակալը հրամայական չեչտով մը։

— Ուրե՞մն... բռնութեա՞ն պիտի դիմէք։

— Հա՛յ հայ... որովհետեւ գործին մէջ նախարարի մը արժանապատուութիւնը կայ։ Ինծի համար այդչափը բաւական է։ Վաղն իսկ գինու զօրութեամբ այդ կինը պիտի յանձնուի ինծի։ Ան թերեւս չի գիտեր թէ կարելի չէ ձեռքէս ազատի, ինչպէս չի կրցար ազատիլ երբ ստիպուած կը հետեւէր ինծի մինչեւ փաշային հարեմանոցը։

— Գազա՛ն... դուն էիր որ ամուսնոյս արիւնը մտար ու զանի մատնեցիր, այնպէս չ՚է, ճչաց սիկլին Վերոնիկ զերբնական ձիգ մը ընելով ինքզինքէն։

— Ե՛ս էի... և այսօր ալ ե՛ս պիտի ըլլամ զարձեալ քեզ հոն տանողը, ոտնաց թաւեաթ փաշայի գործակալը։

Բայց յանկարծ սոսկալի ճիչ մը արձակից ու գլորուեցաւ հեղեղատին մէջ։ Զիւլֆի գաշտնի ուժգին հարուած մը իջեցուցած էր անոր կուրծքին մէջ։

Լուռ էր ամէն կողմ։ Գաղտնի գործակալը կը տապլտկէր արեան ճապաղիքներու մէջ ու ծանր խորդիւններով վերջ կուտար իր կեանքին։

Շուտով Զիւլֆի և սիկլին Վերոնիկ վերադարձան իրենց ննջասենեակները։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՈՃԻՐԻՆ ԵՏՔԸ

Այն պահուն երբ Զիւլֆի և սիկլին Վերոնիկ ապաստանարանին բացատրութիւնն անցնելով յաջողած էին վիշերապահներու ուշադրութիւնը չի հրաւիրել իրենց վրայ, ահա վինուորական հագուստով անձ մը կանցնէր հեղեղատին վրիվրկած ու ցածուկ տեղէ մը և պատի մը տակ կը նստէր։

Այդ վինուորը սիկլին Վերոնիկին ամուսինն էր, որ զերմանական պետական հրամանով «ամիլ թաղար» կոչուած ջոկատներէն բաժնուած և վիշերով եկած էր ապաստանարանը պահպանելու համար։ Գերմանական հակառակութեան տեղի չի տալու և իր ընթացքին դէմ թշնամութիւն չի հրաւիրելու համար պատրաստուած էր վարդապետին որ ժամանակ մը Գիւմրիի ապաստանարանին մէջ ծածկուած մնայ։ Այդ պատճառով վարդապետ վիշերով մինչեւ բացատրութեան անկիւնն եկած էր և կրպակէր որ առտուան դէմ, գիւղ լոյսը չի բացուած, հոն հասնի։

Այսպէս, առտուան դէմ, երբ կամացուկ մը բացատրութեան անցնելով դէպի ապաստանարանին յետնակողմին վրայ բացուած դուռը կը յառաջանար, անկից անցնող վիշերապահ վինուորներու կողմէն նշմարուելու և ձերբակալուելու։

Ոեւէ առարկութիւն մը չէր կրնար ընել, որովհետեւ թէ վինուորական հագուստով էր և թէ ձեռքը «վեսիքա» կոչուած վկայաթուղթը չունէր։ Եւ որովհետեւ մինչեւ որ «վեսիքա» հանուէր և ետքէն մը պաշտօնական ձեւակերպութիւններ կատարուէին ժամանակ մը պիտի անցնէր և վարդապետին կրնար վտանգուիլ, վերջապէս այս միջոցին դիմած էր և վստահ էր թէ Գիւմրիի այդ կարին ապաստանող մը երկիւղ մը պիտի չունենար։

Վարդապետին ձերբակալութենէն ժամ մը ետքը՝ վիշերապահ վինուորները պահականոցը տարին ապանուած զաղտնի գործակալին դիակը։ Անմիջապէս քննութեան առնուեցաւ վարդապետը։

— Կրնաք իմ սպայէս տեղեկանալ իմ հոս գալուս պարագաները։ «Վեսիքա» չի կրցի ունենալ, որովհետեւ ժամանակ չի կար, յայտնեց Վահրամ՝ կիցկուռը բացատրութեամբ մը։

Անտարակոյս էր որ Վահրամի տուած բացատրութիւնները հաւատք ընծայող մը չի կար, քանի որ հայ մըն էր եւ սպանուածն ալ թուրք մը։ Ուստի առանց սպասելու, զինուորական տեսանի մը առջեւ հանուեցաւ Վահրամ։

Զինուորական տեսանը հարկ դատեց կերմանացի սպան ալ դատի հրաւիրել։

Վինեբթ — այս էր սպային անունը — զինուորական տեսանին առջեւ յայտնեց բոլոր եղելութիւնը։

— Ես պիտի ըսեմ թէ այս ոճիրը գործուած չէ այս մարդուն կողմէն, գոչեց Վինեբթ։ Եթէ անպատճառ հայ մըն է բանալով մանուան դատապարտել կուզուի, սուտ բանիւք չի կայ։ Բայց զինուորական տեսան մը պէտք է արդարութեամբ կատարէ քննութիւնը եւ արդարութեամբ արձակէ իր վճիռը։ Ոճրագործ մը նկատել անմեղ մարդ մը եւ զայն գնդակահար ընելը՝ կը նշանակէ նոր ոճիր մը գործել արդարութեան անունով։ Այ՛ս, ես միզաւոր եմ որ ժամանակ չունեցայ այս զինուորին ձեռքը «վեսիքա» մը տալու։ Եթէ այդ վկայականը ունենայի, անկա գիշերով չէ պիտի գար իր կինը տանելու։ Ես կը կրկնեմ, ես եմ միզաւորը։ Բայց, ինչպէս ըսի, ժամանակ պէտք էր պաշտօնական ձեւակերպութիւններէ անցնելու իր վեսիքան. մինչդեռ կրնար ըլլալ որ կինը չի մնար Հոլանտական Կառավարութեան հաստատած «Գթութեան ապաստանարան»ին մէջ։

Վինեբթի խօսքերը զուր անցան։ Զինուորական տեսանի անդամները կարճ խորհրդակցութենէ մը ետքը, հետեւեալ վճիռն ալ ձակեցին.

Նկատելով որ Վահրամ Թամամիրեան անուշն ունի պիտի ներքաղաքացի է գորհուած ոճիրի մը գանուած վայրը, մահուան կը դատապարտուի։

Այս մահավճիռը կարգացած ժամանակ, դատաւորներն դուրս բացուեցաւ ու սեւեր հագած եւ գլուխ կոխուկին ծածկած կին մը ներս մտաւ։ Այդ կինը սիկին Վերոնիկն էր, որ լմնցած էր ամուսնոյն ներքաղաքացութիւնն ու եկած էր անոր ազատութիւնը խնդրելու

Թշուառ կինը չէր գիտեր թէ իրենց գործած ոճիրը Վահրամին վերագրած էին եւ թէ Վահրամ արդէն մահուան դատապարտուած էր։

— Անիկա մահուան դատապարտուեցաւ, հանո՛ր, գոչեց զինուորական տեսանի անդամներէն մին։ Գնա՛, քեզի պէտք չէ ոճրագործ մուսլին մը։

— Ամուսինս ոճրագո՛րծ... ճչաց սիկին Վերոնիկ եւ ուզեց ամուսնոյն գիրկը նետուիլ, սակայն զրկուեցաւ զինքը։ Ո՛չ, էֆէնտիներ, ո՛չ, ամուսինս ոճրագործ մը չէ։ Երեկ գիշերուան ոճիրը ես գործեցի, որովհետեւ իմ արհնս մանող զազան մըն էր սպանուածս։ Ես գործեցի կրեմ, եւ հեղեղաին մէկ անկիւնը թողուցի։ Անիկա Թալեաթ փաշայի զազանի գործակալն է եւ օրն իրուն կը ջանայ անմեղ աղջիկներ ու գժբաղդ կիներ ձեռք անցնել ու զանոնք այդ փաշային հարեմանոցը լեցնել։ Սպաններցի զինքը, որովհետեւ ամուսնոյս Թշուառութեան պատճառն այն եղաւ։ Ե՛ս, ես եմ միզաւորը...

Այս ձայնը հնչեց դատաւորներն մէջ եւ երբ զինուորական տեսանի անդամներն իրարու երես կը նայէին, ահա ներս մտաւ Զիւլֆի եւ բարձրաձայն գոչեց.

— Ո՛չ, էֆէնտիներ՛ը, ո՛չ, այս կինը չի գործեց ոճիրը, այլ ոճիրը ես գործեցի։ Ահա այն դաշոյնը զոր այդ զազանին սիրտը մխեցի ու զոր արհնաթաթախ վիճակի մը մէջ կը պահեմ։ Գործեցի այդ ոճիրն, որովհետեւ քրոջ մը պատուոյ վրէժը բոլոր էութիւնս ցնցած էր։

Զինուորական տեսանի անդամները սաստկած վիճակով մը ոտքի ելան ու դատաւորներէն մեկնեցան։ Այն տեսն սիկին Վերոնիկ եւ Զիւլֆի մօտեցան Վինեբթի, որ անկիւն մը կեցած էր եւ բոլոր մարմնով կը դողար։

— Վինե՛բթ... փղձկաց Զիւլֆի, ամէն ջանք իզուր պիտի անմեղ մը մահուան չի. դատապարտուի։ Պատերազմական տեսանի անդամները տեսան դաշոյնս ու գայն տուին որ գտնեն։ Կասկած չի կայ որ վէրքին ձեղքը գաշոյնիս եղած ըլլալը պիտի հաստատուի։ Վինե՛բթ, ես գործեցի այդ ոճիրը։ Քու Զիւլֆին միեց գաշոյնը զազանի մը սրտին մէջ, որ անմեղներու արիւնը մտնելով չոյնը գազանի մը սրտին մէջ, որ անմեղներու արիւնը մտնելով կեանք մը կը քաշկռտէր։ Սպաններցի, Վինե՛բթ, սպաններցի այդ ճուաղը, որպէսզի քոյրերուս վրէժը լուծուէր։

Այսպէս, այդ օրը գաղը յետաձգուեցաւ։ Մահուան վճիռը գործադրելու հրաման չի գրուեցաւ։

Գիտեմ Վիլհելմինա չատ ուշ իմացաւ բոլոր արհնալի անցքե-

բու պատմութիւնը։

Անմիջապէս վերմանական ապայակոյի ընդհ. քննիչին դիմաց, որ նոյն միջոցին կավկասի ճակատին վրայ կեդրոնացած պինուորական կիսարաժիններուը աչքէ անցնելէն ետքը վերադարձած էր և կը պատրաստուէր Միջագետքի բանակատեղին ուղևորելու։

— Պարոն Հոլվե՛կ, ըսաւ դքսուհի Վիլհելմինա, երեկ պինուորական ատեանը դատապարտած է անմեղ անձ մը և մահուան վճիռ մը արձակած է անոր մասին։ Ոճրագործը երեան ելլելէն ետքը, պէտք չ՚է որ անմեղ անձն ազատ արձակուի։

— Անտարակոյս որ այդպէս պէտք է ըլլայ, պատասխանեց քննիչը աչքերուն ակնոցները մաքրելով։ Բանի որ ոճրագործն երեան եկած է և կը խոստովանի իր գործած ոճիրն, ալ ի՞նչ ձերբակալուած պահել անմեղ մը։

— Պիտի խնդրէի ձեր մեծութենէն, պարոն Հոլվե՛կ, յարեց դքսուհի Վիլհելմինա, որպէսզի կանչել տայիք բուն ոճրագործն, որ ազատ կը մնայ, և իրմէն լսելիք ոճիրին խոստովանութիւնը։ Տարօրինակ չ՚է պինուորական ատեանի անպատիներու արարքը, երբ մէկը դատապարտին մէջ իրենց ներկայութեան, «ես սպաննեցի այդ պատգանը» կըսէ և արիւնոտ դաշոյնն ալ ծոցէն հանելով անոնց կը յանձնէ և սակայն չի ձերբակալուիր ու ազատ կը ձգուի։

— Արդարև, չատ տարօրինակ է, հաստատեց քննիչը յօնքերը պատելով։ Եթէ կարելի է կանչել տանք։ Ո՞ւր կը գտնուի։ Ջինուո՞ր է, թէ պարզ քաղաքացի մը։

— Ձեր մեծութեան կը յայտնեմ թէ բուն ոճրագործը ո՛չ պինուոր է և ո՛չ ալ պարզ քաղաքացի մը, այլ կին մըն է և այս պահուս իմ Գթութեան ապաստանարանը կը գտնուի։

— Կի՞ն մը։.. ոճրագո՞րծ... և կը խոստովանի՞, կըսէ, բացագանչեց վերմանական ապայակոյի ընդհ. քննիչը։ Հետաքրքիր եմ իմանալու թէ ի՛նչն է որ հարկադրած է կինքն այդ ոճիրը գործելու։

Դքսուհի Վիլհելմինա իր ապաստարին հրամայեց որ ապաստանարանն երթայ ու Զուլֆիին և տիկին Վերանիկին ըսէ որ վերմանական ղօրաց հրամանատարին պաշտօնատունը գան։

Կէս ժամ չանցած, ներս մտան Զուլֆիին ու տիկին Վերանիկ, երկուքն ալ հագած էին սև պլուզ մը և պուլանին ծածկած էին չղարչով մը։

Քննիչը զարմանքով մը Զուլֆիին նայեցաւ ու գոչեց.

— Դուք ի՞նչ գործ ունիք հոս, տիկին Վիներթ։

— Ձեր մեծութիւնը չ՚է որ փափաքած է ոճրագործը տեսնել անոր խոստովանութիւնը լսել ու այնպէս արդարութիւնն իւգործ դնել, մրմնջեց Զուլֆիի, անվհներ ու թրթռուն չեչտ մը դնելով իր կանացի քաղցր ձայնին մէջ։

— Այ՛ս, հետաքրքիր եմ իմանալու թէ ո՞վ է այն կինն որ ոճիր մը գործած է և ի՞նչ պատճառներ ունեցած է այդ արարքին դիմելու։ Նախ ո՞վ է ոճրագործ կինը։

— Ե՛ս եմ... հնչեց Զուլֆիի։

— Ո՛չ... միասին գործած ենք, գոչեց տիկին Վերանիկ ֆրանսերէն լեզուով մը։

— Պատճա՞ռը, հարցուց սպայակոյի ընդհանուր քննիչը։

— Բոլոր կը թողում պատճառը միասին խուսափ չեչտց Զուլֆիի։ Անոր ազնկատուր պատմութիւնն է որ յառաջ բերաւ այս տագնապը։

— Պատմեցէ՛ք... դիմել տուաւ քննիչը։

Տիկին Վերանիկ մանրամասնօրէն նկարագրեց իր ընտանեկան հանգստութիւնը, երկու անչափահաս մանուկներու մայր ըլլալը, ամուսնոյն աքսորուիլը, իր յուսահատ վիճակով Թարեաթ փաշայի ներկայանալը, անոր հարեմանոցը մնալու պարտադրութիւնը, մէկ խօսքով փախուստն ու ոճիր գործելու պարագան։

— Դաշոյնը ո՞ւն միեցիր սպանեալին սրտին մէջ, թէ տիկին Վիներթ, հարցուց քննիչը։

Տիկին Վերանիկ լուռ մնաց և պատասխան նայուածք մը արձակեց Զուլֆիին վրայ։ Չի կրցաւ ատել, բայց և այնպէս չի կրցաւ ճշմարտութիւնն ալ մէկէն իմէկ յայտնել։

— Դաշոյնը գաղտնի կուրծքը մխողը տիկին Վիներթն է, պատասխանեց Զուլֆիի, այս է ճշմարտութիւնը։ Պատրաստ եմ պատիժս քաշելու մինակ թէ անմեղ մը թող չ՚ըլլայ։ Արդարութիւնը միասին թուլացի այն սեղանին առջև, որուն չուրջը բազմած էին արդարութիւնն վնասող պինուորական բարձր պաշտօնեաները։ Չի պիտի թէ անոնք ի՞նչպէս կը հակնայէին արդարութիւնն։ Ի՞նչպէս կը հակնայէին արդարութիւնն, երբ ոճրագործ մը թողուցին և անմեղ մը բանտը նետին։ Հիմա այդ արդարութիւնը գոնէ ցոյց տուէք այս մարդոց և աչքի առջև ունեցէք ոճրագործն ու անմեղ հայ մը։

Քննիչը խոր ու արտակարգ նայուածք մը դարձուց Զուլֆիին փոխ կեցող կնոջ վրայ և սերտը դառնացած ձեւով մը բաւ.

— Դուք պէտք չէ որ ոճրին մեղսակցութիւնը ձեր վրայ առնէք

տիկին, որովհետև հայուհի մըն էք և կրնայ ըլլալ որ գործը ծայրայեղութեան հասնի և ձեր ամուսնոյն կեանքն ալ վտանգուի:

— Ո՛չ, ոչ՛ըր իմ, ո՛չ, այդ սարսռութիւնը չեմ կրնար ընել, ժխտեց տիկին Վերնիկ խռովատանջ ձայնով մը: Իմ պատուոյս վրէժն է որ լուծուած է, ի՞նչպէս կըլլայ որ ես ուրանամ մեղադրութիւնս, և ի՞նչպէս կարելի է յանցանքը վերագրել ուրիշի մը:

Քննիչը գլուխը չարժեց ու խնդրեց որ երկուքն ալ մեկնին: Երկու կիները հեռացան: պաշտօնատան մէջ դքսուհի Վիլհելմինա և քննիչը մնացին:

— Ամէն կերպով պիտի ջանամ անմեղ անձն ազատել, յայտնեց քննիչը ծանր ու հաստատ եղանակով մը: Կը մնայ տիկին Վիլհելմին և այդ թշուառ կնոջ մասին խորհիլը: Թէև բաւական կնճռոտ պիտի ըլլայ անոնց ազատումը հարցը, սակայն պիտի աշխատիմ որ վնասարակն առանց յապաղումի գործի չի ձեռնարկէ: Կրնայ ըլլալ որ պատերազմը չատ վերջանայ. ան ատեն քաղաքային իշխանութեանց ձեռքով պիտի քննուի ոճիրն ու պիտին կըլլայ տարբեր միջոցներով ազատել զանոնք:

Դքսուհի Վիլհելմինա դոն արտով մեկնեցաւ:

❖

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԴՔՍՈՒՀԻ ՎԻԼՀԵԼՄԻՆԱ «ԿԱՐՄԻՐ ԱՆԱՊԱՏ»ԻՆ ՄԷՋ

Եւ որպէսզի մարզկային տարեգրութեանց մէջ արձանագրուած մնայ Թուրք վարիչներու կարմիր էջերէն մին ալ նախճիրները, այս տեղ պիտի մատնանշենք Տէր-Զօրի Կարմիր անապատ կոչուած ազատներուն վրայ ցանուցիր եղած հայ տարագիրներու եղերական դրութիւնը:

Այդ տարագիրականները կը մնային ամենք բացօթեայ ու ամենք պատսպարուելու հնարաւոր կառոյներով չհոգուած վրանները տակ: Անոնց մէջէն մատաղահաս աղջիկները, պեղանի կիներն ու սիրուն մանկները կը յափշտակուին բռնութեամբ ու հետաւոր քաղաքները կը տարուէին: Արիւն ամէն կողմ, ոճիր ամէն անկիւն և սարսափ ու արհաւիրք ամէն ուրեք...

Այս չարիքներէն յետոյ, Թուրք կառավարութեան վարիչները պատմի կերպով հրաման տուած էին որ գաղիճներու ձեռքով յօշոտուին փոքրիկ մանուկներն և չի ձգուին որ զինուորական ազատուածրանները զանոնք իրենց պաշտպանութեան ներքեւն առնեն:

Այդ պատմի գաղիճներէն մին էր արաբ վնիվել անուն անձ մը որ մարզկային կերպարանքով ճիւաղ մըն էր:

Իր բնակարանը քաղաքէն բաւական հեռու տեղ մը չինուած էր միայարկ ու հողին հաւասարելու սահման օրմեր ունէր այդ չինքն և ներքինապէսը լայն ու խոր նկուղ մը կար:

Արաբ վնիվել ամէն գիշեր այդ նկուղին մէջ կը տանէր իրեն յանձնուած մանուկները — հինգ, վեց, ութ տարու — և զանոնք գլխատելէ ետքը բնակարանին հետ տարածուող ազատուած դաշտին մէջ կը թաղէր:

Եւ որպէսզի կարենար վարձատրութիւնը ստանալ, պարտաւորուած էր զոհերուն աչքերը հանել և զանոնք կատակալին ներկայացնել:

Արաբ վնիվել գաղտնի գործակալներէ մին, իր տրամադրութեան ներքեւն ունէր խումբ մը չուանէ փախած, անբարոյականա

ցած ու անխիղճ թուրք երիտասարդներ, որոնք գիշերով կը յարձակէին վրանները վրայ, կոխ կը հանէին և առիթէն օգտուելով, փոքրերը կը յափշտակած կը փախչէին։ Այս արիկա անոպաներն ալ մատ ու բան մը կառնէին այն վարձատրութենէն զոր կըստանար ճէլլատ Վէհիպ։

Դքսուհի Վիլհելմինա իմացած էր Թրքական այս անտրակելի ծրագիրը։ Կը ջանար կերպով մը գաղիճներու բնակարանները գտնել։ Սակայն իր ջանքերն անօգուտ եղած էին, որովհետև կառավարութիւնը չատ զգոնի կը պահէր և գաղիճները կը մերհայերն անյայտ, կը մնային խորհրդաւոր վիճակի մը մէջ։

Ի՞նչ ընէր... ինչ միջոցներու դիմելով այդ գաղիճներու գոյութիւնը պիտի կարենար երեւան հանել։ Այս էր դքսուհի Վիլհելմինայի բոլոր մտածումները։

Իրիկուն մը. արեւը մարը մտնելու առնուներ, երբ քաղաքին հեռաւոր արուարձաններէն կը գառնար, տեսաւ երկու տարեկանի մօտ տղակ մը զոր արար աղջիկ մը գրկած տուն կը տանէր։

Ճանկարծ կանգ առաւ ու մտածեց։

— Մ՛ի գուցէ տղակը հայ ըլլայ։

Ու ինքն ալ այդ տունէն ներս մտաւ։

Արար աղջիկն Վիլհելմինային դէմն ելաւ և. հարցուց թէ ինչ կ՛ուզէր։

— Կը փափաքէի քեզ հետ տեսնուիլ, բաւ դքսուհի Վիլհելմինա ու կամացուկ մը գնդին ոսկի մը սպրդեց անոր ձեռքին մէջ։ Կուգե՞ս սա բացատրանքը չատ ջանայ։

— Ամենայն սիրով, մրմնջեց խաղխղուհին, որուն աչքը խընդութեան ճառագայթով մը կը չողար։ Երթանք հոն։ Թեւիս հարցում մը ունիք ինձի ընելու։

Միասին մինչեւ բացատրանին ծայրը չատ ջացան։ Եղևնիի ծառ մը կար, որուն ճիւղերէն մեծ մասը գօսացեր էին։ Անոր բունին քով կեցան։

— Դուն ծնողք ունի՞ս, հարցուց Վիլհելմինա։

— Ո՛հ, հանը՛մ, մեռած են, պատերազմէն խաղխղուհին։

— Ազգական ալ չունի՞ս։

— Մէկը չունիմ։ Ես սպասուհի եմ փաչայի մը քով։

— Քիչ առաջ տղակ մը ունէիր գիրկդ, ան քու ի՞նդ էր։

— Այդ տղակը... կիրճաց խաղխղուհին ու սկսաւ երկիւղալի

հայուածքով մը չորդին պատմել իր աչքերը։

— Մ՛ի վախնար. ըս՛է, հոս մէկը չկայ լսող մը։

— Ո՛հ, հանը՛մ, Աստուծոյ սիրոյն ըլլայ, եթէ այդ տղեկի մասին խօսք մը ընեմ. գլուխս կերթայ և ես վարկեան մը չեմ կրնար ապրիլ այս քաղաքին մէջ։ Ջ՛է, չ՛է, քու բաղդ ինկած ըլլամ, այդ հարցումը մի ըներ։ Մեղք եմ ես, խնայէ թշուառութեանս։

— Ինծի մտիկ ըր՛է, աղջիկ՛ս, ես քեզ առանձինն չեմ թողուր։ Կը տեսնե՞ս սա խոչոր չէնքը, հոն կը տանիմ։ Մէկը չի կրնար քու մազիդ դպչիլ։

— Իրա՞... դքսուհի՞ն պիտի տանին զիս։ Ան չատ բարի ու գթած մէկն է կըսեն։

— Ա՛յո... անոր քով պիտի տանիմ քեզ։

Խաղխղուհին կամաց ձայնով մը յայտնեց թէ այդ տղեկը կեանքի տղեկ մըն էր զոր կը յանձնէին ջալլատ Վէհիպին։

— Ո՞վ է ջալլատ վէհիպ... ի՞նչ որ իրեն կը յանձնուի այդ կեանքի տղեկը... ի՞նչ կընէ գանոնք։

— Ջալլատ վէհիպ տղա գլուխ առնող մէկն է և այդ մանուկներն իրեն կը յանձնուին որ սպաննէ։

— Այդ չէնքը ջալլատ վէհիպի՞ն է։

— Ո՛չ, այդ չէնքը ջալլատ վէհիպին մեղսակից եղող չարագործի մըն է, որուն միջոցաւ մանուկները կը հաւաքէ։ Ես այդ տղեկը մեր փաչայի բարեկամներէն մէկուն տունէն առի և բերի որ յանձնուի ջալլատ վէհիպին։ Ա՛խ, հանը՛մ, եթէ կեանքս չի վախնայի, ես մտադրեցի բարեւորս դքսուհիին տանիլ զինքը։ Սակայն ի՞նչպէս կրնայի ազատել ինքզինքս։

— Դուն այդ ջալլատ վէհիպին տունը գիտե՞ս, ո՞ւր է։

— Գիտեմ։ Սակից բաւական հեռու է։

— Կը կարծե՞ս որ հիմակ այդ տղեկէն զատ ուրիշ մանուկներ ալ գտնուին այդ ջալլատ վէհիպին քով։

— Հաւատալի է, որովհետև ամէն առտու այդ մանուկներու արիւնաթաթախ աչքերը պղինձէ տուփի մը մէջ լեցուած մեր փաչային ցուցնելու կը բերեն և իւրաքանչիւրին կը տանին։ Ո՛հ, Աստուած իմ, տեսնելու էք մեր փաչային ուրախութիւնը։ Կը քաշէ նարկիլէն ու ժամերով այդ մանկական աչքերուն կը նայի։

— Եկուր ինծի հետ, հնդհատեց դքսուհի Վիլհելմինա։

— Եթէ դքսուհի մայրիկը չընդո՞ւնի զիս։

— Ջ՞է որ բարի է կըսես։

— Ամէնըը կըսեն։ Ես տեսած չեմ պինըը։

Դ. քաւոն Վիլհելմինա քովնոտի փողոցներէն անցնելով ապառատնարանը հասաւ։ Մապչիկուհին հետևեցաւ իրեն։

Գիշերուան ժամը տասնի տասնհինգ, դ. քաւոն Վիլհելմինա իր հնաոճն առաւ Մապչիկուհին և երկու յաղթականդ պահակներ և ուղղակի Ջալլատ Վէհիպին բնակարանը գնաց։

Տունին առջև փոքրիկ պարտէզ մը կար զոր ցանկապատ մը կը շրջապատէր։ Անցաւ այդ ցանկապատէն և մտաւ այն խաւարային յարկը, ուսկից ուղղակի նկուղը կիջնցուէր։

— Ինըը նկուղն ըլլալու է անպատճառ, նկատել տուաւ խոպչիկուհին, որովհետև իր սենեակին մէջ ձրագ անգամ չի կայ։

Դ. քաւոն Վիլհելմինա անվրկիւղ կերպով քարէ սանդուխէ մը վար իջաւ և գետնափոր լայն նկուղին դուռը բանալով ներս մտաւ։ Նկուղին մէկ անկիւնը, տոզ ձրագէ մը արձակուած աղօտ լոյսին մէջ տեսնուեցաւ կոնձած հասակով, նոգկալի դիմագծերով մարդկային ուրուական մը, որուն ձեռքը վազր մը կայ և առջևը՝ արտրէ խոչոր սալ մը հաստատուած կը մնար գետնին մէջ։

Դ. քաւոն Վիլհելմինա յառաջացաւ և մօտեցաւ այդ կմախացած ուրուականին, որուն գարշացած ու ծուխի գոյն առած երկայն մազերը կը թափուէին ուսերէն վար, իսկ մօրուքը գոգնոցի առած ու կարծես մչլոտած էր։ Ասիկա Ջալլատ Վէհիպն էր։

Տեսա՜ դ. քաւոն Վիլհելմինա... տեսա՜ նկուղին մէկ անկիւնը դնուած երկու դիակներ, որոնք նոր գլխատուած էին, և գետ այն պղնձէ տուփն, որուն մէջ լեցուած էին այդ զոհերու արիւնաթաթախ աչքերը։

— Դուն գլխատեցիր այս մանուկները, ըսաւ դ. քաւոն Վիլհելմինա։

— ...

— Ձեռ պատասխանէ՛ր, դայրացաւ դ. քաւոն Վիլհելմինա և անոր օձիքէն բռնած ամուր մը թօթուեց։ Ըսէ՛. եթէ ո՛չ քու վազրովդ քու գլուխդ պիտի լլկուայ։

Ջալլատ Վէհիպ վատ ու անպիտ ըլլալով հանդերձ, չափազանց վախկոտ մէկն էր։ Երբ տեսաւ դ. քաւոն Վիլհելմինային ետին կանգնած երկու պարթև հասակով պահակները, բոլոր մարմնովը սկսաւ դողդողալ ու ձեռքէն ձգեց հաստ կոթով վազրը։

— Դեռ կը լռե՞ս, վա՛տ, հնչեց դ. քաւոն Վիլհելմինա։ Ի՞նչու չես ըսեր թէ ո՞վ գլխատեց այս մանուկները... ի՞նչ էր անոնց մեղքը... ի՞նչ ըրած էին։

Ջալլատ Վէհիպ նորէն չպատասխանեց։

— Այս չորսին գլուխը սալին վրայ դրէ՛ք, հրամայեց դ. քաւոն Վիլհելմինա, իր երկու պահակներուն ուղղելով խօսքը։

Պահակները մէկ ակնթարթի մէջ գրկեցին Վէհիպն ու անոր սալին վրայ դնելու պատրաստուեցան։

Այն ատեն Ջալլատ Վէհիպ ոռնալու նմանող ձայնով մը պատասխանեց որ Թողուն զինըը, որովհետև պիտի յայտնէր ճշմարտութիւնը։

Դ. քաւոն Վիլհելմինա հրամայեց որ բաց Թողնեն զինըը։

— Ես գլխատեցի այս մանուկները, կազկանձեց Ջալլատ Վէհիպ չորսի մը պէս, որ գնդակահար եղած՝ իր արեան ճապաղիքներուն մէջ կը տապալուէր։ Բայց ես մեղաւոր չեմ։ Հրամանը վերէն եկած է և ես պաշտօնեա բերմամբ այդ հրամանը գործադրելու պարտաւորուած եմ։ Այս մանուկները ինձի կը զրկուին վալի փաշայի և ուրիշ բարձրաստիճան էֆէնտիներու միջոցաւ։ Անոնք են որ հաւաքել կուտան ու ամէն գիշեր ինձի կը զրկեն։ Շատ անգամ Թուրք փաշա մը կայ որ գիշերանց հոս կուգայ ու աչքով տեսնել կը փափաքի գլխատուած Թեհան արիւաոը։ Հաճոյք է իրեն համար երբ այս մանուկներու գլուխը կտնջատուի, և սալին վրայ կը ցայտէ մարմնէն խուժած արիւնը։ Թերևս այս գիշերն ալ գայ, որովհետև տղեկ մը պիտի բերէին անպատճառ...։

Ջալլատ Վէհիպին խօսքերն աւարտած չէին, ահ՜ա գետնէն ձայն մը լսուեցաւ։

— Ա՛ն է... Թուրք փաշա՛ն է... հաւաստեց Ջալլատ Վէհիպ։

— Մ՛ի չտարիր։ Պօռ՛ա Թող հոս գայ։

Ջալլատ Վէհիպ գոռնչէ՛։

— Եազուպ Նայիլ փաշ՛ա, ներս եկուր գոչեց։

Ինչ յետոյ ներս մտաւ վաթսունի մօտ, բարձրահասակ, ալեխառն մազերով, գիրակազմ անձ մը, որուն կը հետևէր մանկամարդ խաղչիկուհի մը, հետերնին բերած էին տղեկը։

Դ. քաւոն Վիլհելմինա և իր երկու պահակներն անկիւն մը քաշուեցան և անձայն ու անշշուկ սպասեցին։

— Ուշացայ կարծեմ, ըսաւ եկողը, որ Եազուպ Նայիլ փաշան էր և սոսկալի կերպով կաւէր քրիստոնեաներէն։ Միանգամայն գործը

վերջացուցի՞ր, թէ չէ։

— Ես այդ տղեկին գլուխը պիտի չի կրնամ առնել, խղճահարեալ Ջալլատ Վէհիպ։ Կրնաս միւս Ջալլատներուն տանիլ։

— Պատճա՞ռը, մռայլած փաչան սոսկալի բարկացած եղանակով մը։

— Պատճառն այն է որ Ջալլատ Վէհիպ այսօր պարտաւորուած է քու գլուխդ առնելու, բացագանչեց դքսուհի Վիլհելմինա և առանց վարկեան մը սպասելու հրամայեց իր պահակներուն որ բռնեն զանի և գլուխը սալին վրայ դնեն։

Պահակները չի թողացին որ բառ մը, ճիչ մը անգամ փաչան իր բերնէն հանէր։ Սմոլ մը կաշկանդեցին զանի ու մօտեցուցին սալին։

— Ա՛ս վազրդ ու ցուցուր քու արհեստդ, հրամայեց դքսուհի Վիլհելմինա. ես ալ քու վարձատրութիւնդ չեմ մոռնար։

Ջալլատ Վէհիպ առաւ վաղրն ու բոլոր ուժգնութեամբ իջեցուց փաչայի վզին վրայ։

Գլուխն անջատուեցաւ մարմնէն և արիւնը յորդեց չորպին։

— Դաշտնահար ըրէք այս չունն ալ, հրամայեց դքսուհի Վիլհելմինա որ գաղտնիքը մնայ այս նկուղին մէջ։

— Պահակները Ջալլատ Վէհիպին գործն ալ լմնցուցին ու մահուկն առած ուղղակի ապաստանարանը վերադարձան։

❖

ԳԼՈՒԽ Չ.

ԴԱՐՁԵԱԼ «ԿԱՐՄԻՐ ԱՆԱՊԱՏ»ԻՆ ՄԷՋ

Դքսուհի Վիլհելմինա դուլ ու դադար չունէր։ Ան իր գթութեան ապաստանարանին համար առատ գումարներ ստանալով, բնաւ չէր մտածանջուէր անոր ներքին կարգադրութեան մասին, որովհետև Զիւլֆին ամէն կերպով ջանացած էր գոհացնել զինքը։ Միակ մը մտածումը, միակ հոգևկան անդիմադրելի չարչարանք մը եթէ կար իրեն համար, ատիկա Կարմիր Անապատի արհաւիրքն էր, ատիկա հայոց ծայրայեղ թշուառութիւնն էր։

Եթէ ապրին Ջալլատ Վէհիպ մը մանուկները խողխողելով հայ ցեղին բնաջնջման կաչխատէր, անիկա ալ պէյերը, փաչաները կոչուած անարատյական էֆէնտիներն ու փաչաները արձակ ու համարձակ՝ ամէն տեսակ խժդժութիւններէ ետքը կլինեը ու գեռատի աղջիկները կը ւկէին, կը բռնաբարէին ու վրէժխնդրութիւնն յագեցնելու համար աւազակոյտերու մէջ ողջ ողջ թաղել կուտային։

Դքսուհի Վիլհելմինա կը ջանար գոնէ այդ ւկուած, այդ բռնաբարուած կոյս աղջիկներն ու կիները ձեռք ձգել և չի թողուր որ աւազակոյտերու մէջ ողջ ողջ թաղուին։

Գիշեր մը հիւրութեան գնաց գերման զինուորական հրամանատարին, որու կինը նոր եկած է և մէկ երկու ամսուան չափ քաղաքը պիտի մնար։

Բարեհամբոյր ու ժպիրես գերմանուհի մըն էր և կը կոչուէր Հանրիէթ։ Հազիւ քսան և ութ տարեկան կար։

— Շատ համակրած եմ հոլանտացի կիներուն, ըսաւ Հանրիէթ անկեղծ ձայնով մը։ Երբ տեղ մը հոլանտուհի մը տեսնեմ, ինծի կուզայ որ երկու քոյրեր հնք և գիրար չանկարծ կը գտնենք։ Ո՞րքան պատնէշ հոս կը գտնուիք դքսուհի՛։

— Մօտաւորապէս երկու տարի կըլլայ, պատասխանեց դքսուհի Վիլհելմինա։ Բայց սոսկալի անցքերու հանդիսատես եղայ։

— Ի՞նչ կերպով... ի՞նչ եղաւ որ ընդհատեց Հանրիէթ հետաքրքրուած ձայնով մը։

— Անոգաստը տեսաք, չ՞է... անոր մէկ ծայրէն միւսը մարդկային անմիզ արիւն կը հոսի։ Արհաւիրք, սոսկում, խժդժութիւն, այս բոլորը պատերազմի դաշտին վրայ թերևս այնքան զարհուրելի տեսարաններ չեն պարզեր, որքան այդ անոգաստին մէջ։

— Ո՞րտեղ ձեռքով։ Արդ՞օք վայրենիներ կը բնակին այս անոգաստին մէջ։

— Գիտնալու ենք որ Ափրիկէի վայրենիները չատ ահեղ խիզճ ու գութ պիտի ունենային այն թշուառներուն վրայ, որոնք ո՛չ բնակարան մը ունին, ո՛չ պատսպ մը չոր հաց կարող են մուրալ, և չատ անգամ կաթիլ մը ջուր կարող են գտնել, քան թէ քաղաքակիրթ ազգերու մէջ մեծցած ու գերման ժողովուրդի մը բարիքը վայելած այս ազգը, որ ոչ գութ ունի և ո՛չ Աստուած...

— Ո՜հ, Աստուած իմ... ինչ կը լսեմ։ ինչու հրամանատարը նկատողութեան չառնեք։ Ինչ պիտի ըսէ մեր ազգայ պատմութիւնը մեզի։ Միթէ՞ այսպէս պիտի ներկայանանք քաղաքակիրթ աշխարհին։

— Անշուշտ է որ դուք ձեր աչքով տեսնէք, ականջ լսէք և ականջ սրտցաւ վիճակով մը հրամանատարին պիտի ըսէք որ աչք չի դոցէ գերման պատմութիւնը մթագնող արարքներու վրայ

— Այ՛ս, այ՛ս, տեսնել կուգամ... հառաչեց Հանրի՛էթ։

— Մտիկ ըրէ՛ք, սիրելի քոյրս, յարեց դքսուհի Վիլհելմինա դողդոջուն ձայնով մը. մտիկ ըրէ՛ք որ ըսեմ թէ այս քաղաքին մէջ պէյեր կան, էֆէնտիներ կան, փաշաներ կան որոնք այս անոգաստի տաղներու վրայ թափառող կիներն ու աղջիկները բռնութեամբ իրենց հարճանոցները կը տանին, զանոնք կը լկտեն ու կը բռնաբարեն... յետոյ դիւերանց ողջ ողջ թաղել կուտան։

— Ողջ ողջ թաղե՞լ կուտան...

— Այ՛ս։

— Եւ ասիկա գերման զինուորներու և գերման հրամանատարներու աչքին հանդէպ այնպէս չէ՞։

— Թերևս գերման զինուորներն ու հրամանատարները կատած չեն կատարած այս անլուր եղեռնագործութիւնները... Կատիլ տուաւ դքսուհի Վիլհելմինա՝ զգալով որ դառն ու կսկծալի երևոյթ մը պատկերացուցած Հանրի՛էթի կերպարանքին վրայ։

— Ինչպէս կարելի է վերջ տալ այդ վայրագութեանց, հարցուց Հանրիէթ։

— Ես կը հաւատամ թէ հրամանատարը կարող է յայտարարութիւն մը ցրուել, որով արգիլուի թշուառ տարագրեալներու վրայ իգործ դրուած բռնութիւնը։

— Ի՞նչու չէ, ի՞նչու չէ... այդ կը պահանջէ գերման ժողովուրդին պատիւը, և նոյնպէս մարդկային խիղճը։ Վաղը, երբ այս արիւնալի պատերազմը վերջանայ, երբ դուք դառնաք ձեր սիրելի հայրենիքը... ի՞նչ պիտի ըսէք գերման ազգին անունով կուռող զինուորին ու անոր հրամանատարներուն։ Ի՞նչ խիղճ պիտի դնէք գերման զինուորին սրտին մէջ և ի՛նչ մեծութիւն պիտի տաք գերման հրամանատարներուն։

— Ձեմ գիտեր... երբ այս արիւնալի պատերազմը վերջանայ, երբ ես իմ սիրելի հայրենիքս վերադառնամ, կրկնեց դքսուհի Վիլհելմինա, գերման զինուորին ու անոր հրամանատարներուն փառք և մեծութիւն պիտի տամ, եթէ անունք ասկէ վերջ հետամուտ ըլլան թուրքերու կամայականութեանց և չի թողուն որ այդ վատերը գերկան զինուորին սուրն ու անոր հրամանատարներուն ատիճանն արատաւորեն։ Ես այնպէս կը հաւատամ թէ թուրքերը հայրենիքի համար ու անոր անունով չէ որ կը կռուին, այլ՝ ազատ ըլլան վայրենութիւններ գործելու...

Հրամանատարին կինը գառնութեամբ մտիկ կընէր և յայտնի կերևար որ անոր հոգին խորին թաղծութեամբ կը համակուէր։

— Երբ Զուիցերիա էի, դքսուհի, յիշեց Հանրիէթ, կը կարդայի ֆրանսական թերթերը։ Շատ զարմանալի վիճակ մը կը ներկայացնէին այդ թերթերը տեղացւոց եղած ժողովուրդներու մասին։ Կը կարծէի թէ թշնամական կերպարանքներ էին ատոնք։ Մինչդեռ կը հաստատէք դուք անոնց պրուած գործերը։

— Եթէ ասիթ ունենայիք, Հանրիէ՛թ, Անատոլուի կայարաններն աչքէ անցնելու, պիտի տեսնէիք թէ ինչպէ՛ս տեղացի ժողովուրդ մը և ի՛նչպէս կը կատարուի տարագրութիւնը։ Կրնամ ըսել թէ տեղացւոց եղող ժողովուրդին մէկ քառորդը ճնշելով հոս հասած է, իսկ ճնշուելու մասը լեռներու մէջ, գետերու մէջ, անապատներու մէջ և կամ սոսկալի սառնամանիքներու մէջ մնած ու անհայտ եղած է։ Հանրիէթ, Հանրիէ՛թ, Ափրիկէի վայրենի ցեղերուն մէջ կրնա՞յ գտնուիլ զարգացած ու եւրոպական կրթութիւն առած բժիշկ մը, որ իրեն յանձնուած երկու երեք տարիական մանուկներու արեան մէջ մահացու միքրոպներ ներարկէ և զանոնք սպաննէ. կըրնայ գտնուիլ անձ մը, որ կամենակը մանուկները յաւիտենական ու զանոնք նաւակներու մէջ լեցուցած տանի ծովուն խորերը թաղէ. վեր-

ջապէս՝ կրնա՞յ գտնուիլ գազանաբարոյ մարդկային էակ մը, որ բըռնութեամբ իր անկողնոյն մէջ առնէ զեղանի կիներ ու աղջիկներ, ու զանոնք լկելի եաքը, ողջ ողջ թաղել տայ։ Այս նկարագրութիւնները էին զոր կը կարդայիք, բայց չէիք հաւատար, այնպէս չ՚է։ Աւա՛ղ... ձեր կարդացածները բան մը չեն։ Այս անապատին մէջ թուրքերը այնպիսի եղեռնագործական արարքներ կատարած են ու դեռ կը կատարեն, որոնք պատմութեան և մարդկային տարեգրութեանց մէջ արձանագրուած չեն։

— Դքսուհի՛... կը սոսկամ, հեղձկաց գերման հրամանատարին երիտասարդ տիկինն ու ոտքի ելլելով անոր կրկռւ ձեռքերն իր ձեռքերուն մէջ առաւ։ Ո՜հ, դժոխք է այս երկիրը։

Այս միջոցին ներս մտաւ բարձրահասակ, թիկնեղ ու գիրուկ կազմուածքով, առոյգ ու գրոսալի անձ մը։ Այս անձը գերման զօրաց ընդհանուր հրամանատարն էր, որ բանակատեղին գացած ու նոր կը վերադառնար։

— Ամուսինը՝ զօրավար Պէթման, ներկայացուց զանի դքսուհի Վիլհելմինային։ Յետոյ՝ բարեկամուհիս, դքսուհի Վիլհելմինա, ներկայացուց իր ամուսնոյն։

— Իմացած եմ ձեր անունը, դիտել տուաւ զօրավարը։ Հոլանտական կառավարութեան կողմէ հաստատուած տեղւոյս Գեղութեան ապաստանարանին վարիչ տեսչուհին էք, այնպէս չ՚է։

— Այ՛ո, պարո՛ն զօրավա՛ր, պատասխանեց դքսուհի Վիլհելմինա։

— Հոլանտական դեսպանէն հաղորդագրութիւն մը ստացայ այսօր։ Այդ հաղորդագրութիւնը ձեր ապաստանարանին մէջ հիւանդ, պառաւի պաշտօն ունեցող կնոջ մը ամուսնոյն համար բարեխօսութիւն մըն է։ Վաղը պիտի յանձնեմ գնդապետ Վիլհելմին, որ հարկ եղած քննութիւնն ընէ ու այդ անձին ողջ կամ մեռած ըլլալը պարզուանէ ինծի։ Դեսպանը, ինչպէս կերեւի, քանի մը անգամ դիմումներ կատարած է, բայց իր դիմումներն անհետեւանք մնացած են։ Հիմա այս հաղորդագրութիւնն ուղղակի մեր սպայակոյտի նախագահին կողմէն եղած է։

— Այդ փոխուած անձը մեծ դժուարութիւն անցնելէն եաքը կրցաւ ազատիլ և հիմա կը գտնուի ապաստանարանս։ Անոր ազատութիւնը կը պարտինք բանակի ընդհանուր քննիչ զօրավար Հօլվեկին։

— Ըսել է թէ՝ քննութիւն բանալու և զանի փոխուելու հարկ չի մնացեր, այնպէս չ՚է, դքսուհի՛։

— Քննութիւնը բանալու է այդ խժդժութեանց մասին, զոր կարդացի զուցերիական անկոմինական թերթերուն մէջ, նկատել տալու համար իրենց գրեթէ յաղուած ձայնով մը։ Այդ քննութիւնը անպայման կերպով թող կատարուի, որովհետեւ այդ կը պահանջէ գերման ժողովուրդի պատիւը։

— Ի՞նչ կայ որ... ի՞նչ է պատահածը, հարցուց զօրավարը բոլորովին այլայլած կերպարանքով մը։

— Արիւն, ոճիր և մարդկային զզացումէ զուրկ հորդանուներու խժդժութիւններ կան, զօրավա՛ր, պէտք է վերջ տալ այս արարքներուն։

— Հո՞ս... մեր գինուորական չրջանակի՞ն մէջ։

— Այ՛ո, հոս... գերման զօրաց չրջանակին մէջ։

— Որո՞նք են այդ ոճիրները այդ խժդժութիւնները գործողները։

— Անո՛նք, որոնց համար գերման գինուորն իր արիւնը կը թափէ։

— Թուրքե՞րը...

— Անոնց քաղաքակրթուած դասակարգը. այսինքն մարդիկ՝ որ խուժան չեն, որ ազէտ չեն, բայց անխիղճ ու անաստուած են։

Գերման բանակին Միջագետքի ընդհ. հրամանատարը սակայն մը խորունկ մտածումներու մէջ թաղուեցաւ։ Իր դէմը կը գտնուէր երկու կիներ, որոնց մէկն իր պաշտելի Հանրիէթն էր և նոր կը մրմնջէր այն երկիրն, ուր գերման գինուորը իր արիւնը կը թափէր. իսկ միւսը՝ հոլանտուհի մը, որ բարեգործական հաստատութեան մը հաստատած էր և բարձր դասակարգի մը կը պատկանէր։ Իր պաշտօնատրուած էր և բարձր դասակարգի մը կը պատկանէր։ Իր պաշտօնատրուած էր Թրքական խժդժութիւններ, որոնք ի լի Հանրիէթ կարդացած էր Թրքական խժդժութիւններ, որոնք ի գործ դրուած էին տեղւոյն եղած քրիստոնեայ բնակչութեանց և մանաւանդ հայ ժողովուրդի տարագիրներուն վրայ։ Այդ գրուածքները, այդ հրատարակութիւնները, մեկ խօսքով՝ չեզոք երկիրներու մէջ տարածուած բոլոր տեղեկութիւնները առաջնակարգ համարուած էին գերմաններու կողմէ և թշնամական նկատուած էին։ Հիմա իր կինն էր իրեն լսողը թէ ոճիր կայ, արիւն կայ, գազանութիւն կայ, և այդ ալ գերման զօրաց չրջանակին մէջ, այսինքն՝ իր աչքին առջեւ։

Ի՞նչ պատասխան էր... Ուսումնարերուած էր Թուրք ժողովուրդին բարքերը։ Գիտէր թէ՝ այդ ժողովուրդը պատմութեան համար միմիայն անարգ ու ստորին վիճակ մը վերապահած էր։

— Պիտի քննե՛մ... անաչառօրէն պիտի քննե՛մ... յայտարա-

բեց զօրավարը։ Եւ անոնք պիտի ըլլամ չարիքի հեղինակներուն դէմ։

— Այդ վտանգը չատ անգամ խիստ գաղտնի միջոցներով կ՚գործ կը դնեն իրենց արարքները, նկատել տուաւ գքսուհի Վիլհելմինա, որուն հոգին սկսած էր ճառագայթել և կերպարանքին վրայ հրեշտակային թրթռացում մը պատել։ Ես պիտի խնդրէի պարոն զօրավարէն որ զինուորներ դնէ իմ տրամադրութեանս ներքեւ, որպէսզի այդ չարագործները ձերբակալել տամ և արդարադատ տեսանողներու յանձնեմ։

— Ամենայն սիրով։ Նոյն իսկ գնդապետ Վիլհերմ պիտի թողում այս չրջանակին մէջ։ Անոր կրնաք դիմել, որ տակն որ հարկադրուած ըլլաք։

— Ո՛հ, ես իմացած եմ թէ գնդապետ Վիլհերմ «Ամենէ Թապուրը» կոչուած զինուորական ջոկատներու հրամանատարն է և իր պաշտօնը խղճմտօք կը կատարէ։ Թող ան իր պաշտօնին մէջ մնայ։ Անոր հրամանին ներքեւ գործող զինուորները կը պահպանեն այն ազգին, որուն ծերերը, անկարները, կիներն ու աղջիկները սա լայնատարած անապատին մէջ կը թափառին ու ամէն օր անօթութենէն, ծշտապտութենէն և մարդկային վայրագ բռնութենէն արհաւիրքը կը տեսնեն։

— Կը տեսնեմ որ չափազանց զգացած է ձեր հոգին, գքսուհի, ընդմիջեց զօրավար Պէյճման։ Իրա՞ւ է որ այդ ժողովուրդը միմիայն բնաջնջուելու համար քշուած է այս անապատին մէջ, ինչպէս կը գրեն մեր թշնամիները։

— Ո՛չ մէկ կասկած... հնչեց գքսուհի Վիլհելմինա։ Դուք, պարոն զօրավա՛ր, թերեւս ձեր պաշտօնին բերմամբ միջոց ունեցած չէք աչքով տեսնելու թէ ինչպէս տեղահանուած է այդ ժողովուրդը, ինչպէս կոտորուած է երկրին խարերը, ինչպէս մինչեւ այս կիզուտ տարածութիւնը պիտի կրնայ բացատրութիւններ գտնել, անաչառօրէն նկարագրելու համար եղերական անցուդարձերը մի, զոր կը կատարեն Թուրք վարիչները։ Պարո՛ն զօրավա՛ր... ինչպէ՞ս զէնքի տակ առնել այս ժողովուրդի երիտասարդներն ու զանոնք անդէն վիճակի մը մէջ դէպի անծանօթ վայրեր քշել ու հոն անխնայ կոտորել տալ... ինչպէ՞ս կարող է ըլլալ անգէն մարդ մը։ Ըսէ որ կոտորելու, բնաջնջելու ծրագիր մը իրագործ դնելու համար կը կատարուի այս վայրագութիւնը։ Ձեր մեծութիւնը համոզելու պէտք մը պիտի չտեսնեմ։ Բաւական պատկառելի կին մը, երբ աւելի մը ունենալ անձամբ մինչեւ այն գեղանալուր բնակարանները երթալու, որոնց մէջ կը բնակին քիչ չատ զարգացած ու եւրոպական կրթութիւն առած և մինչեւ իսկ բարձրագոյն վարժարաններէ եկած անձերը։ Դուք պիտի տեսնէք անոնց թշուառութիւնը, պիտի լսէք անոնց զարհուրելի պատմութիւնները, պիտի իմանաք անոնց վրայ իրագործ գրուած պատութիւնները։ Անոնց մանուկները, անոնց անչափահաս աղջիկները անոնց մանկամարդ կիներն ու երիտասարդ աղամարդիկ օրերով, չաբաթներով, ամիսներով առանց լոյսը չեն տեսներ ու գրեթէ խարվիրապի մը մէջ կապրին։ Լլկուա՛ծ, բռնաբարուա՛ծ, խոչտանգուած են ամէնքն ալ։ Այդ բնակարաններու մէջ արձակ կը մնայ թուրք պետական պաշտօնեան ալ, թուրք խուժանի ամենէն անպարոյակած անագան ալ։ Անոնք կը լլկեն ու գերծ են գատ ու դատաստանէ։ Եւ դուք, պարո՛ն զօրավա՛ր, այս ժողովուրդին համար արիւն թափել կուզաք գերման զինուորին, այնպէս չէ՞։

Այս վերջին պարբերութիւնը հրաչէկ երկաթի կտորներու պէս գերման զօրավարի սրտին մէջ մխուեցան։ Հոլանտացի գքսուհին ճգմած, գալարած, ցնցած էր իր բոլանդակ էութիւնը։

— Բայց, գքսուհի՛, պիտակու է որ ամէն պետութիւն ինքնիր մէջ անկախ է և անկաշկանդ, առարկեց հրամանատարը՝ ջանալով արդարացուցիչ բացատրութիւն մը տալ։ Որքա՛ն որ Թուրքիա մեր դիտակիցն է, որքա՛ն որ գերման սպայակոյտ մը գոյութիւն ունենայ Թուրքիոյ մայրաքաղաքին մէջ, մէկ խօսքով՝ որքան որ գերման զինուորն ու անոր հրամանատարները կը պտուտին այս հողամասերուն վրայ, գարձեալ օրէնք մը, պետական ներքին իրաւակարգ մը կայ որ կը պարտադրէ մեզ միջամտել չըլլալ այնպիսի ատելագործութեանց, որոնք կը կատարուին այդ երկրի պետական անձնատուրութեանց ձեռքով։ Մի՞թէ այսպէս չէ...

— Այդ՝ այդպէս է... առարկեցիք չունիմ այդ մասին, վրձկաց գքսուհի Վիլհելմինա. սակայն գիտնալու է որ Թուրքիա անկախ ու անկաշկանդ վիճակի մը մէջ գտնելը՝ պարզապէս անոր ժողովուրդը, այսինքն Թուրք ազգը վայրենի ցեղ մը գարձնել կը նշանակէ։ Հետեւաբար, պարո՛ն զօրավա՛ր, պիտի համարձակիմ ըսել թէ գերման զինուորի գէնքն ու գերման հրամանատարներուն ուժն է որ Թուրք ժողովուրդը վայրագ ըրաւ, գազան ըրաւ, մարդկային զգացումէ զրկեալ մը։ գարձուց։ Եթէ գերման զինուորը, գերման հրամանատարներ

նատաբը, վերման բանակը չըլլար այս երկրին մէջ, ես հաւատացած եմ թէ այս եղեռնական արարքները չի պիտի գործուէին և մէկ ու կէս միլիոն քրիստոնեայ բնակչութիւնն մը չի պիտի կոտորուէր։ Ասիկա, պարոն զօրավար, ես չէ որ կըսեմ, ասիկա իմ ազազակս չէ, այլ պատմութիւնն է ըսողը, պատմութիւնն է ազազակողը։

— Այ՛ո... ընդհատեց Հանրիէթ, որ խոհուած կերպարանքով մը մտիկ կընէր ու բոլոր մարմնովը կը դողդողար, այ՛ո, պատմութիւնը պիտի ըսէ ատիկա, պատմութիւնը պիտի ազազակէ օր մը։ Բայց ժամանակ է որ մեր հրամանատարները, մեր զինուորները, մեր բանակը պատմութեան անէծքը չառնելու համար պազանները ա-րարքը նկատի առնեն ու չի թողուն որ անոնք անկախութեան անուն՝ ոճիրներ գործեն։

Այսպէս, զօրավարն ու երկու կիները ժամերով խօսելէ ետքը, վերջ տուին իրենց տեսակցութեան ու բաժնուեցան իրարմէ։

Դքսուհի Վիլհելմինա գիշերուան ժամը տասներկուքին մօտ էր, երբ ապաստանարանը հասաւ։

Զիւլֆին քնացած չէր։ Դքսուհի Վիլհելմինայի աշխատութեան առանձնասենեակը նստած կըսպասէր։

—Ա՛, սիրելի աղջիկս ի՞նչու քնացած չես, զարմացաւ դքսուհի Վիլհելմինա։

— Ձեզի սպասեցի, պատասխանեց Զիւլֆի։

— Պատճա՞ռ։

— Կուզէի որ «կարմիր անապատ»ի կողմն երթանք։

— Գիշերո՞վ։

— Այ՛ո, գիշերով։

— Ի՞նչ կայ... ի՞նչ պատահած է որ...

— Տեղեկութիւն առի որ փաչայի մը հարեմանոցին մէջ բըռնարարուած երկու անչափահաս աղջիկները գիշերանց «Կարմիր Անապատ»ի մէկ անկիւնը պիտի տարուին և քանի մը անապաներու ձեռքով լկտիւէ եռքը՝ աղջ աղջ պիտի թաղուին։ Լաւ բերուեր արագ մըն էր, որ չատ բարեւիրա կերեւար։ Անոնք ստաղակատարու մէջ պիտի ըլլան գիշերուան ժամը տասներկուքի սահմանին։ Մինչև որ այդ անապանները գտարձանան, մինչև որ իրենց անատնական կիրքերը յագեցնեն, մենք պիտի հասնինք հոն և պիտի կրնանք փրկել այդ եղկելի արարածները։ Չի կրցո՞ւ, դքսուհի՛ս, չի կրցի հանգուցիլ...։ Եթէ ուշանայիր, ես յիմարարար ստազներուն մէջ պիտի նետուէի և մինակս մինչև այն տեղը պիտի վազէի...։

— Հոս կանչէ՛ք մեր պահակներէն մին, ըսաւ դքսուհի Վիլհելմինա։

— Չիւլֆի չուտով վեր կանչեց ապաստանարանի պահակներէն մին և ըսաւ որ դքսուհիին ներկայանայ։ Պահակը ներս մտաւ։

— Ա՛ռ այս այցաքարտն ու գերման զօրաց պահականոցը տար, պատուիրեց դքսուհի Վիլհելմինա։ Անկից ետսը զինուոր հետդ առած չուտով վերադարձիր։

Պահակը գնաց ու կէս ժամ չանցած, հետը բերաւ գերմանացի այն տասը զինուորները, որոնք հրականատարին կողմէ նշանակուած էին միշտ դքսուհի Վիլհելմինայի աջակցելու համար։

Դքսուհի Վիլհելմինա, Զիւլֆի և գերման զինուորները չտապով մը գիմեցին այն ստազակոյտերը, որոնց մէջ լսէրչ ու վատչէր ստահակներու խումբ մը հաւաքուած էին և կը զուարճանային՝ երկու անչափահաս աղջիկները փոխն ի փոխ լկելով ու խոչտանգելով։

Այս ստահակներն, որոնք հինգ հոգի էին, չանկարծ ոտքի ելան և ուզեցին խոյս տալ։ սակայն տեսան որ գերման զինուորներէ պաշարուած են, կանգ առին և սկսան գողդղալ։

— Ո՞սկից յայիշակեցիք այս աղջիկները, հարցուց Վիլհելմինա ստահակներէն մէկուն ուղղելով իր խօսքը։

— Զալիմ փաչայի ազարանքէն յանձնուեցան անոնք մեզի, պատասխանեց ստահակը։

— Ի՞նչ ըսելով յանձնեցին։

— Հայ աղջիկներ են... Անոնք ժամանակ մը հոն մնացեր են Քեսոյ գուբա նետուելնուն...

— Դուք ի՞նչու հոս բերիք զանոնք։ Շեյտակը պիտի խօսիք, եթէ ո՛չ հրաման կընամ սա զօրքերուս որ գնդակի բանեն ձեզ։

— Ես չեյտակը պիտի խօսիմ, հանրի էֆէնտի, մէկը մտաբերէ ստահակ մը քիչ մը առաջ նետուելով։

— Լա՛ւ, խօսէ՛ նայիմ։

— Այս երկու աղջիկները կեսարու հայերու աղջիկներ են։ Զալիմ փաչան իր հարեմանոցը տարած ու անոնց կուսութիւնն առած է։ Ստահակներ չատ կուհեհոպ, ատոր համար չատ չի բռներ իր հարեմանոցին մէջ։ Կը կանչէ մեզի պէս երիտասարդներ ու կըսէ «տարէք ու քէֆէրնիդ կատարեցէ՛ք ետք անոյշ սրէք։» Մենք ալ փաչային հրամանը կատարելու եկած ենք։ Բիչ յետոյ, այս աղջիկները անոյշ պիտի ընէինք։

— Ի՞նչպէս անոյշ պիտի կրնային ընել... ո՞ւր պիտի տանէ-

իք, հարցուց դքսուհի Վիլհելմինա չի հասկնալու ձև մը ընելով։

— Սա աւազակոյտերու մէջ ողջ ողջ պիտի թաղէինք զանոնք։

— Գազաննե՛ր, ճչաց Զիւլֆի, որ երկու աղջիկներու քովը գացած էր ու անոնց հետ կը խօսէր, գազաննե՛ր, ի՛նչպէս խլուճ պիտի ունենայիք այս թշուառներն ողջ ողջ թաղելու։ Մ՚իթէ գուք մարդկային կերպարանքով հրէշներ էք։

— Ի՞նչ ընէինք... եթէ այդ հրամանը չի գործադրէինք, մեր գլուխը կ՚երթար, հանըմ էֆէնտի՛, առարկեց ստահակը։ Մ՚իթէ այս աւազակոյտերուն մէջ քիչ պղծուած։ լկտած ու խոչտանգուած աղջիկներ թաղուած են։ Անոնք բացուելու են, որ տեսնէք թէ ի՛նչքան ողջ ողջ թաղուած կան։ Մինակ Զալիմ փաչայի ապարանքէն չարաթ չըլլար որ ութ տասը աղջիկներ գուրս կը նետուին։

— Ո՞վ է այդ Զալիմ փաչան... ի՞նչ պաշտօն ունի։

— Անիկա պաշտօն չունի, բայց առանց անոր պիտի թեան տերեւն անգամ չի չարժիր այս քաղաքին մէջ։ Անիկա վեզիրներէն, սատրազամներէն աւելի մեծ է։ Եկողը փաչան, երթալը վեզիրը, վերջապէս՝ երթղ գօրավարը պիտի տեսնուի անոր հետ ու այնպէս գործի պիտի ձեռնարկէ։

— Ազէ՛։ հիմա մեզի հետ մինչեւ գերմանի պահականոցը պիտի գաք. այնտեղ ամէն բան պիտի խօսուի. կը հասկնա՞ք։

— Ի՞նչու չէ... ի՞նչու չէ... զուչեցին ստահակները միաբերան ու գերմանի գօրաց առջին իյնալով դէպի պահականոցն առաջնորդուեցան։

Կէս գիշերն անցած էր։ Երկինքն պայծառ էր ու լուսնկան բարձրացած էր երկնակամարին վրայ և կը լուսաւորէր «Կարմիր Աստղատուր»։

Աւազակոյտերն, որոնք կազմուած էին անապատի սովորական թաթաւուկ մը և գրեթէ քանի մը մէթր բարձրութիւն ցոյց կուտային քաղքէն կէս ժամ հեռաւորութիւն մը ունէին։

Դքսուհի Վիլհելմինա գերմանի պահականոցին պատը դուրս կանչեց և անոր պատուիրեց որ հակողութիւն կատարէ իրեն յանձնուած ստահակները խոյս չի տան։

❖

ԳԼՈՒԽ Է.

ՀԱՐԵՄԱՆՈՑ

Թրքական հարեմանոցներու մէջ գեղանի չերքէզուհիներու տեղ լեցուած էին հայուհիները։ Չերքեզուհի մը յափշտակելու և զանի մինչեւ հարեմանոց մը բերելու համար չատ մը վտանգներ աչք առնել պէտք էր և մանաւանդ նիւթական անպակաս պիտի ըլլային։ Մինչդեռ տարագրուած հայ ժողովուրդին անչափահաս աղջիկներուն ու մանկամարդ կիներուն համար ա՛չ վտանգ աչք առնել պէտք էր և ա՛չ ալ նիւթական զոհողութիւններ կատարել անհրաժեշտ էր։ Անոնք օր ցորեկով կը քաշկռտուէին հարեմանոցներու մէջ և երբե՛ք ձայն չէին կրնար հանել։ Անոնք մարդկային պաշտպանութենէ զրկուած էակներ էին։

Թուրք վէզիրն իր հարեմանոցն ունէր, թուրք սատրազամն իր հարեմանոցն ունէր, թուրք զօրավարն իր հարեմանոցն ունէր։ Այս յարկաբաժիններն սակ լսկիր կիրք մը և չատ անգամ անասնական բնազդ մը յագեցնելու յատկացուած յարկաբաժիններ էին, որոնց սեմերուն և լուսամուտներուն վրայ արցունքի յորդ կաթիլներ թափուած էին։

Դքսուհի Վիլհելմինա այդ հարեմանոցներու սեմերէն ներս մտնել կուզէր։ Այդ էր իր բովանդակ մտածումը։

«Կարմիր Աստղատուր»ին մէջ լեռնացած աւազակոյտերը հարեմանոցներու դերեզմանն էր։

Արդ, դքսուհի Վիլհելմինա գիմեց գերմանի զօրաց ընդհ. հրամանատարին և պատմեց կատարուած չարագործութիւնը։

— Այ՛ս, աւիլին է որ գուք, պարոն զօրավա՛ր, ձեր ականջով, լսէք չարագործներու խոստովանութիւնն, ըսաւ դքսուհի Վիլհելմինա։ Այդ չարագործներն որ ձեր մեծութիւնը պիտի առաջնորդեն թուրք պետական մարդոց ապարանքներու մէկ չարկաբաժինը, որ հարեմանոց կը կոչուի։ Հոն ցոյց պիտի տան ձեր մեծութեան թէ որքա՛ն անմեղ ու անչափահաս աղջիկներ կան, որոնք լուսամուտներուն մոտեցնելու հրաման չունին։

Գերմանի զօրաց հրամանատարը լուր ղրկեց պահականոցի պետին

որ իրեն յանձնուած բանտարկեալները չուտով իր պաշտօնատունը բերէ։

Այս հրամանը կատարուեցաւ։ Գրեթէ կէս ժամ չանցած, անա պաշտօնական սրահը մտան ա՛յն հինգ սրիկայ թուրքերն, որոնք, ինչպէս տեսանք, երկու անչափահաս հայ աղջիկները «Կարմիր անապատ»ի աւազակոյտերուն մէջ տարած և զանոնք լկելէ ետքը պատրաստուած էին ողջ ողջ թաղելու։

— Դուք ո՞ւր էիք երեկ գիշերը և ի՞նչու ձերբակալուեցաք, պօտաց զօրավար Պէթման խիստ ու հրամայական ձայնով մը, որ աւելի խրոխտ չէր մը կառնէր թուրքերէն լեզուով եղած կիցկուծը բառերու մէջ։

— Փաչա էֆէնտի՛, կակազեց ատամակներէն մին. երեկ գիշեր «Կարմիր Անապատ»ը գացինք որ երկու աղջիկներ անյայտ ընենք։

— Պատճառո՞ը։

— Զալիմ փաչայի հրամանով։

— Ո՞վ է այդ Զալիմ փաչան... ի՞նչէնի է այդ մարդը։

— Հարուստ է, շատ հարուստ է, այդ հողերուն կէսն իրն է։

Գերմանն հրամանատարը մեքենաբար ոտքի ելաւ և դքսուհի Վիլհելմինային ըսաւ.

— Կուզեմ այդ անարդ ու գաղանաբարոյ մարդուն հարեմանոցը տեսնել։ Թերևս ուրիշ անմեղ աղջիկներ ալ կան։

— Շատ հետաքրքրական է, պիտի տեսա դքսուհի Վիլհելմինա։

Հրամանատարը և դքսուհի Վիլհելմինա ուղղակի Զալիմ փաչա կոչուած հարուստ մարդուն ապարանքը գացին։

Զալիմ փաչան ամենևին տեղեկութիւն չունէր աւջի պիչերուան անցքէն և չէր իմացած իր չարագործ ատամակներուն ձերբակալուիլը։ Նստած էր եր սիւռնխանէ կոչուած առանձնարանին ու նարկիլէ կը քաշէր։ Հազիւ յիսունի մօտ, կռնձաւ մէկքով, կուզը ցցած կմախքով, ժանգը կապած գոյն գիմագծերով, նենգալից նայուածքով, թօչնած ու կապուտցած շրթունքներով անձ մըն էր։ Անոր բռնակալական կերպարանքը մարդուս վրայ այն տպաւորութիւնը կը թողուր նոյնպէս կռնձնաց մէկը, երբ յանկարծ մութին մէջ չարագուշակ բուի մը աչքերու ահաւոր նայուածքը կը տեսնէ։

Երբ հրամանատարն ու դքսուհի Վիլհելմինա այդ սիւռնխանէն մտան, Զալիմ փաչան ոտքի ելաւ ու գիմաւորեց զանոնք։

— Առաջնորդէ մեզի քու հարեմանոցդ, հրամայեց զօրավար Պէթման. ժամանակ պիտի չունենանք նստելու։

— Հարեմանո՞ց... կակազեց Զալիմ փաչա, և չի հասկնալ ձևացնելով՝ զօրավարին երեսը նայեցաւ։

— Այ՛ո, քու հարեմանոցդ տեսնել կուզեմ, կրկնեց զօրավարը։

Չկրնալով իմ հարեմանո՞ց մտնել կուզէ, հարցուց Զալիմ փաչա այս անդամ զարմանքի ձև մը ընելով։

— Ձի՛շդ է...

— Ներողութիւն... ըլլալի՞ք բան է, պարոն զօրավար, ի՞նչպէս կրնաք մտնել այն տարկս, որ յատկացուած է կիներուս։ Մ՞իթէ չի գիտէք թէ մենք «Նամահրամ» ըսուած օրէնքն ունինք։ Երբ կինս մը ծածկուած չի մնայ օտար տղամարդէ մը, իր ամուսնական կապը կը քայքայուի և մեր «Նիքահը» կը լուծուի։

— Աւելորդ խօսք չեմ ուզեր։ Հրաման մըն է քեզի համար իմ ըսածս, հետևաբար դուն պիտի կատարես։

Զալիմ փաչա կթոտած քայլերով անցաւ սիւռնխանէի քովնտի դուռնէ մը երկայն միջանցք մը և մտաւ կանանց յարկաբաժինը։ Զօրավար Պէթման ու դքսուհի Վիլհելմինա անոր հետևեցան։

Յարկաբաժինին կից, լայն ու չքեղ կերպով կառուցուած բաղնիք մը կար, որուն սրահին մէկ անկիւնը մարմարեայ ու թանկագին քարերով չինուած աւազան մը կերևար։

Կանանոցի բոլոր կիներն այդ սրահին մէջ կը գտնուէին և յայտնի կերևար որ այդ պահուն լոգանք կատարեր ու նստեր օշարակ ու սուրճ կը խմէին։

Զօրավար պէթման կանգ առաւ։

— Քու բոլոր կիներդ ասո՞նք են, հարցուց զօրավարը։

— Ասոնք են... դողդողալ Զալիմ փաչա։

Այն ատեն դքսուհի Վիլհելմինան քայլ մը յառաջացաւ և հարցուց։

— Կա՞յ ձեր մէջ հայուհիներ...

— Մե՛նք ենք... ձայնեցին չորս հինգ դեռատի աղջիկները, որոնք սփածանելիով մը ծածկուած էին և նոր կատարած էին լոգանքնին։

— Ո՞վ բերաւ ձեզ այս տեղ։

— Բռնութեամբ բերին։ Մենք չատուր էինք։ Անդին գիշեր դուրս կը նետեն մեզ մէկ երկու հոգի... Ա՛խ, չգիտենք թէ առնեն ա՛ր կը տարուինք։ Թուրք պառաւէ մը իմացանք որ...

Չի կրցան չարունակել։ Վերջին խօսքը խղդուեցաւ իրենց կոկորդին մէջ։ Սկսան էին արտասուել...

Գերման զօրավարը քիչ չաս Թուրքերէն լեզուն սորված ըլլալուն, Թէ կրնար հակիռակ և Թէ կրնար խօսիլ։

— Չէ լացնելու չենք եկած ձեզ, զորվեց զօրավարը։ Հիմա կը փափաքիք որ ձեզ ասկէց առնենք ու ձեր ծնողքին յանձնե՛ք։

— Ո՛հ, ան՛ը լա՛, մենք ծնողք, ազգական, մկկը չունինք. բայց կրնաք մեր ազգին յանձնել մեզ։

— Անոնք Թչուառ են, անոնք անօթի են, անոնք Թախտաւական են, աղջիկնե՛րս, հեղձկաց գերման վիլհելմինա։ գուք ի՞նչ պիտի ընէք անոնց քովն։

— Մենք ալ Թո՛ղ Թչուառ ըլլանք, Թո՛ղ անօթի ըլլանք, Թո՛ղ Թախտաւական ըլլանք, միայ հանը՛մ, հեծկլտացին ձերմակ մազերով չղարչներու մէջ ծածկուած աղջիկները։ Հոգ չէ, անոնք մերն են, մեր եղբայրներն են, անոնք մեր սիրելիներն են։ Ազատեցէք մեզ այս չէնքէն, ազատեցէ՛ք... Աստուծոյ սիրոյն ըլլա՛...

Զօրավար Պէթման հրաման ըրաւ որ անոնց հագուստները հագցնեն և ուղղակի ապաստանարան առաջնորդեն։

— Տեսա՞ր, փաչա, հակցար Թէ ի՞նչու կուզէի քու հարեմացդ մոռնալ։ Հիմա ի՞նչ եղաւ քու «Նամէհրամ»իդ և ի՞նչ պիտի ըլլայ քու «Նիքեհան»դ։ Դուն այս տասը տասներկու տարեկան աղջկանոց հետ ալ նիքեհան կնքած էիր և անո՞նք ալ «Նամէհրամ» ունէին։ Մարդ ես, մարդկային զգացում ունիս, ի՞նչպէս կը համարձակիս այդ անչափահաս աղջիկները լկել և յետոյ ողջ ողջ Թաղել տալու համար փողոցային սրիկաներու ձեռքը Թողուլ։ Ո՞վ է որ առանց դատի, առանց դատաստանի ձգած է այս երկիրը։ Պատերազմը վայրենութիւն ըսել չէ... պատերազմը ձեր անասնական բնազդներուն յագուրդ տալու համար չէ, մինչդեռ գուք այդպէս հակցած էք։

Զալիմ փաչա կը դողար մահապարտի մը պէս, որուն վիզը չուան մը անցնելէն առքը մահավճիռը կը կարդար։ Անոր փոխն ինկած ու լսկելու վիճակին հասած աչքերուն մէջ լորձանքի նմանող չարաչ մը կը Թանձրանար ու չրԹունքը կը պրկուէր գալարումով մը։ Չէր կրնար խօսիլ, չէր կրնար պատասխան մը տալ։ Իմացած էր Թէ գերման զօրավարը խստաբարոյ ու միանգամայն անաչառ անձ մըն էր ու երբեք չէր ուզեր որ իր պիւներները վատ ընԹացք մը ունենային տ՚ղական ազգաբնակչութեան հանդէպ։

— Քու փողոցային սրիկաներդ ձերբակալուած են, փաչա՛, վերջապէս զօրավար Պէթման։ Անոնք են որ քու չարագործութիւնդ ի լոյս աշխարհի պիտի յայտարարեն, անոնք են որ վրէժխնդիր պիտի ըլլան քու անձիդ դէմ։

Եւ զօրավարը հրամայեց պահակ պիւներներուն, որոնք գերին կըսպասէին և պահականոցէն դրկուած էին, որ առաջնորդեն փաչան այդ ատահականներուն քով։ Իսկ յետոյ դարձաւ Վիլհելմինային հետ ուղղուեցաւ դէպի «Կարմիր Անապատ»ի աւազակոյտերը.

— Հարեմանոցներու գերեզմանատունն է ասիկա, մատնանշեց դարձեալ Վիլհելմինա այն աւազակոյտերն, որոնք լայնատարած անապատին մէջ կը բարձրանային բլուրներու պէս և կամ պատերազմի դաշտին վրայ չինուած հողակոյտերու նմանութեամբ։

Զօրավար Պէթման չորս դին զննեց։ Տեսաւ որ աւազակոյտերու ետին, տեղ-տեղ նոր փորուած փոսեր կային և այդ փոսերուն քովը քիչ մը վեր բարձրացած աւազակոյտեր կային։

— Անապատաձաւ այդ աւազակոյտերուն ներքև մարդկային դիակներ կան Թաղուած, դիտել տուաւ դարձեալ Վիլհելմինա, որ ինքն ալ խորին դառնութեամբ այդ փոսերուն յառած էր աչքերը։

— Աւազներու մէջ ցաւալի վրաններ կան, նշմարեց զօրավար Պէթման, առանց չըլլայ որ տարագրեալներու բնակութեան յատկացուած վրաններ ըլլան։

— Անոնք հազարաւորներ են, բացատրեց դարձեալ Վիլհելմինա բայց իրարմէ մղոններով հեռու կը գտնուին։ Անիկա եղած է ո՛չ Թէ տարագրեալներու հաճութեամբ, այլ կառավարութիւնը մանաւանդ դիտմամբ մը ունեցած է այդ խշտեակներն անջատ-անջատ չինել տալու որ կարենայ փճացնել անոնց մէջ ապրողները։

— Երթա՛նք հոն... կուզեմ այդ Թչուառներն տեսնել, ընդհատեց զօրավար Պէթման։

Երկուքն ալ կառքն ուղղեցին դէպի աւազուտ անապատին տարածութեան մէջ չինուած վրաններն։ Անոնք նման էին գնչուներու չինած վրաններուն, այն տարբերութեամբ որ գնչուներու վրանները կանաչուտ մարգագետիններու մէջ չինուած էին, իսկ այս վրանները չինուած էին կիզուտ աւազներու վրայ։

Զօրավար Պէթման ու դարձեալ Վիլհելմինա մօտեցան վրանի մը, որուն առջին զօսացած կմախքով մարդկային արաբած մը կեցած էր, և ներսը կային երկու անկողիններ, որոնք ցնցոտիներու և քարշկերու կոյտի մը կը նմանէին։

— Հիւանդ ունիք վրանին տակ, հարցուց դարձեալ Վիլհելմինա Թուրքերէն լեզուով։

— Ո՛չ, վիրաւոր ունինք, պատասխանեց քայքայուած ու կը-

ընձեռած ծերուկն, որ կը դողդողար ու ոտքի վրայ կենալու ճիգ մը կընէր։

— Վիրաւո՞ր...

— Այ՛ո, հանըմ էֆէնտի, երեկ չէ առջի գիշերը վիրաւորուեցան։ Երկու զաւակներս են։ Մ՛ըխ, ի՞նչ ընեմ, բժիշկ չի կայ, դեղ չի կայ, չուարեր մնացեր եմ։

— Բայց ո՞վ վիրաւորեց զանոնք։

— Ինչպէս չատ անգամներ, անցեալ գիշերն ալ յարձակում գործեցին մեր բնակարանին վրայ։ Յարձակում գործողներու նպատակն էր երկու տարու մանչ Թոռնիկս յափշտակել։ Զգիտե՜մ, ի՛նչու կը հանուքեն այդ երեխաները։ Տարածնուն հետքը չի գտնուիր...

— Յետո՞յ...

— Երկու զաւակներս դիմադրեցին ու չուզեցին մանկիկը տալ։ Ա՛հ այն առեն կրակ մը բացին...։ Մ՛ըխ, տեսայ որ երկու զաւակներս արիւնլուայ վիճակի մը մէջ վրանին առջևն իյնան, իսկ չարագործները խոյս տուին։ Ի՞նչ ընէի... ո՞րու դիմէի։ Ամէնքն ալ թշնաւո են, ամէնքն ալ իրենց ցաւն ունին։ Սրտէն երկու հարուրը յափշտակած են և ուր տարած ըլլալնին չեմ գիտեր։ Կինս սրտին ցաւէն մեռաւ երեկ և ես ձեռքովս սա աւազին մէջ թաղեցի։ Այս է վիճակս, պէյ էֆէ՛նտի, այս է կեանքս, հանըմ էֆէ՛նտի։

Ծերուկը սկսաւ լալ։

Զօրավար Պէթմանն յուզուած էր։ Անոր ասպետական կերպարանքին վրայ կը պատկերուէր հոգւոյն փոթորկալից խռովք մը։ Մօտեցաւ ծերուկին ու ջանաց հանդարտեցնել զինքը։ Յետոյ յառաջացաւ դէպի վրանին այն անկիւնն, ուր երկու վիրաւորները փաթթուած էին ծուէն ծուէն եղած, պատառատուն կապերտի փուրջերու մէջ և մահամերձ վիճակ մը ունէին։

— Հապա մանկիկն ո՞ւր է, հարցուց զօրավար Պէթման, դառնալով ծերուկին մօտ։

— Ո՛հ, պէյ էֆէնտի՛, չի պիտի ծածկեմ ձենէ, դողդողաց ծերուկը, սա աւազակոյտը զոր կը տեսնէք, անիկա փոքրիկ իրճիթի նմանող թաքստոց մըն է, ուր կը մնայ մանկիկը։ Երբ առաւ ըլլայ,

անմիջապէս հոն կը տանիմ։ Այնքան վարժուած է որ բնաւ ձայն չի հաներ և այդ որջէն դուրս չի համարձակիր ելլել։ Վախը կարծես ազդած է իր բնազդումին վրայ և կը հասկնայ թէ վտանգէ մը ազատելու համար է որ ինքը հոն կը մնայ։ Այդ թաքստոցը թաղուած է աւազին մէջ, միայն փոքրիկ ճեղք մը ունի չունչ առնելու համար։

Դքսուհի Վիլհելմինա և զօրավարը չուտով մը այդ որջին նմանող թաքստոցին քովը գացին ու ծերուկին ըսին որ բանայ այն ճեղքը ուսկից մանկիկը հներս կը մտցուէր։

Ծերուկը մէկդի ըրաւ ճեղքին չորջը պատող աւազները, բացաւ որջին բերանն ու դուրս հանեց մանկիկը։

— Այս Թոռնիկդ կը տանիմ իմ քովս, ըսաւ դքսուհի Վիլհելմինա։ Չես մերժեր այնպէս չէ։

— Ի՞նչպէս պիտի մերժեմ, ուրախացաւ ծերուկը։ Չէ՞ որ քրիստոնեայի մը պաշտպանութիւնը պիտի վայելէ։ Ո՛հ, Աբրահամայ սիրոյն ըլլա, գոնէ մանկիկը փրկեցէք գազաններու ձեռքէն։

Մանկիկը կեցած էր կառքին քով և ապուշ ապուշ կը նայէր։ Դքսուհի Վիլհելմինա զրկեց զանի ու կառքին մէջ դրաւ։ Յետոյ ծերուկին դառնալով ըսաւ.

— Երբ քաղաքը գաս, հոլանտական հիւանդանոցը հարցուր և ինձի նկատ։ Թոռնիկդ հոն պիտի ըլլայ։

— «Մայրիկ» ին ապաստանարանը, չէ՞մ, հարցուց ծերունին առանց գիտնալու թէ «Մայրիկ» կոչուած տիկինը՝ դքսուհի Վիլհելմինան էր և ան ալ իր հետը կը խօսէր։

— Այ՛ո, մայրիկին ապաստանարանը, ժպտեցաւ դքսուհի Վիլհելմինա ու զօրավար Պէթմանին հետ մեկնեցաւ։

— Երկու վիրաւորներէն յոյս չի կայ, նկատել տուաւ զօրավար Պէթման՝ ճամբան կառքով գացած ատեն, մինչև երեկոյ չեն կրնար ապրիլ. գոնէ ծերուկը չի թողուիք երեսի ջրայ։

— Ես ապաստանարանը բերել պիտի տամ զինքը, խոստացաւ

ԳԼՈՒԽ Ը.

ՖԱՔԻՐԸ...

Դքսուհի Վիլհելմինա մասամբ մը իր նպատակին հասած էր։ Ան յաջողած էր գերման զօրաց ընդհ. հրամանատարին միջոցաւ Տէր-Զօրի տարագրեալներուն վրայ ի գործ գրուած անլուր խժդժութեանց առաջքն առնել և խստիւ արգիլել տալ պէտերային յարձակումներ և բռնի առևանգումներ։

«Կարմիր Անապատ»ի խրճիթներն ու վրանները հանդարտ վճակ մը ստացած էին։ Տարագրեալները մոռցած, չարաչար աշխատութիւններ կատարելով կրնային չորեակ հաց մը ճարել և երեկոները հոն վերադառնալով հանգչիլ։

Օր մը, երբ դքսուհի Վիլհելմինան այդ խրճիթներէն կը վերադառնար, ճամբուն վրայ դէմ ելաւ չարքաշ ասակ, կմախք կարած, մռայլ գոյն առած կերպարանքով, ճաղատ ճակատով, ալեխառն մօրուքով ու խորշոմոտ նայուածքով մուրացիկ մը։ Անոր հագուստը կեղտոտ ու մաշուած չափիկ մը, կարկատած ու կարճլիկ տափատ մըն էր։ Ոտքերը մերկ էին. իսկ գլուխը լաթ կապած գլակ մը դրած էր։

— Հանը՛մ, վարկեան մը պիտի ուզե՞ս խօսիլ ինծի պէս Թըւառի մը հետ, քանի մուրացիկը պազատելու ձեւով մը։

— Ի՞նչու չէ, պատասխանեց դքսուհի Վիլհելմինա։ Ըս՛է, ի՞նչ է խօսելիքդ։

— Ես, հանը՛մ, այս անապատի ֆաքիրն եմ, մրմնջեց մուրացիկը։ Գիտե՞ս ի՛նչ ըսել է անապատի ֆաքիրը։ Մարդ մը չէ ան, արարած մը չէ և ո՛չ ալ անասուն մը։ Կը զարմանաս, այնպէս չէ՞, խօսքերուս վրայ։ Բայց այս՝ այսպէս է։ Եւ դուն, բարի ու առաքինի հանըմս, այդ ֆաքիրն է որ մտիկ պիտի ընես։

Մուրացիկը — կամ իր բառով ֆաքիրը — պահ մը իր աչքերը դէպի իր երկինքը յառեց, թևերը վեր բարձրացուց, ալօթքի կեցուոմոդի մը պէս չարժում մը ըրաւ և մրմնջեց.

— Ես հաւատացած եմ թէ դուն կնոջ մը կերպարանքով հրեշտակ մըն ես, հանըմը՛ս, ու քու հոգիդ չքնաղ է ինչպէս սուրբի մը հոգին, քու սիրտդ գթութեամբ լեցուն է, ինչպէս երկնառաք էակի մը սիրտը։ Հաւատացած եմ, որովհետև տեսայ քեզ թշուառներու մէջ, գտայ քեզ այն զարհուրելի վայրերուն մէջ, ուր մարդ-զազանը մտած էր. հանդիպեցայ քեզ հոն, ուր արիւն կար, ոճիր կար, գազանութիւն կար։ Դուն քուն չունիս, դադար չունիս։ Քու գլուխդ բարձի մը վրայ չես դներ հանգչեցնելու համար։ Ձեմ չափազանցեր. այս բոլորը տեսայ աչքովս։ Հանը՛մ, հանը՛մ... այս անապատի թշուառութիւնը զարհուրելի թշուառութիւն մըն է։ Կուզեմ քեզի հետ քալել, կուզեմ օգտակար ըլլալ քեզի, որովհետև չատ ծանր չատ կսկծալի պարտականութիւն մը կը ծանրանայ իմ ձեռքս վրայ։ Պիտի հանձնեմ այն տեղ, ուր դուն չես մտած ու մտնելու չես համարձակիր։ Պիտի ջանամ վերկարար գիր մը կատարել ու քու աշխատութիւնդ դիւրացնել։ Ըս՛է, յայտնի՛է, պիտի վստահի՞ս ինծի։ Պիտի հաւատա՞ս թէ ֆաքիրը քու ճանչցած մարդը չէ, այլ անկիւ խիղճ մըն է, գթութիւն մըն է ինքնիր մէջ...։

— Պիտի հաւատամ... պատասխանեց դքսուհի Վիլհելմինա և չափազանց ուրախ եմ որ կուզէք օգտակար ըլլալ ինծի։ Անշուշտ է որ քու մտած վայրերդ աւելի խաւարային վայրեր են և ես չեմ կըրնար իմ ոտքս դնել հոն։ Դուք որ խիղճ ու գթութիւն էք և մարդ գազանի էութիւն չունիք, կարող էք այդ վայրերուն մէջ տեսայդ թշուառները գտնել և անոնց օգնութեան հասնիլ։

— Այդ է... այդ պիտի ըլլայ պարտականութիւնս. չէ՞ւտեց ֆաքիրն այնպիսի ձայնով մը, որուն մէջ կը կարդացուէր անձնուիրութեան ու կոչումի մը բավանդակ պատկառելի։ Բա՛ է, հանըմս, տակէ լինձի ուրեմն։ Այսօր անապատի արհաւիրքը պիտի տեսնեն, այսօր այնպիսի տեսարան մը պիտի պարզուի մեր աչքին հանդէպ, որ դուն երեւակայած անգամ պիտի չըլլաս։ Մէկ խօսքով ըսեմ, այդ անմեղ էակներու ողջակէզը պիտի տեսնեն։

— Ողջակէ՞զ... ողջակէզը՝ ըսի՛ր, գոչեց դքսուհի Վիլհելմինա դաչեկ նայուածք մը արձակելով ֆաքիրին վրայ։ Ո՞ւր տեղ պիտի տեսնեմ այդ տեսարանը։

— Այնտե՛ղ ուր պիտի կատարուի այդ զարհուրելի չարագործութիւնը չարչ ֆաքիրը, չատ հեռու տեղ մը չէ։ Աւազակոյտերէն մէ ժամ հեռու խոր ձոր մը կայ, ուակից կանդնի մամռոտ ու ճախճխուտով լեցուած գետակ մը, այդ ձորին մէջ ընդարձակ փոս մը կայ որ երկրաչարժի զօրաւոր ցնցումէ մը յառաջ եկած է։ Այդ բե-

բան մը ունի այդ փոսն ու աւելի խոր վիրապի մը կը նմանի։ Հոն պիտի գտնենք Թշուառներու խումբ մը։ Կիներ են, աղջիկներ են, մանուկներ են ամէնքն ալ։ Հեռաւոր վայրերէ քշուած կարաւաններու մէջէն յափշտակուած ու պիչերանց հոն բերուած են։ Բաիըշտակիչները կը պատկանին ցեղի մը որ Թուրք ժողովուրդի հոգին կը մարմնացնէ իր բռնադակ գործունէութեանց մէջ։ Անոնք աղանդ մը ունին։ Այդ Աղաանդը գաղանային աղանդ մըն է և կը պարտադրէ որ իրեն հետեւողները Թշնամի նկատեն քրիստոնեայ մը և զանի այրելու դատապարտեն։ Ես տեսայ խումբը զոր խոչտանգելով դէպի այդ ձորը կառաջնորդէին։ Ժամանակ չի կորսընցնենք, հանը՛մ, հոն երթանք որ փրկենք զանոնք։ Ես պիտեմ թէ դուն ուժ ունիս և կարող ես այդ գազանները պատժել տալ։

Դքսուհի Վիլհելմինա կառքը արնթացօրէն ուղղեց դէպի պահականոցը։ Ֆաքիրը ճամբուն վրայ անոր ապաւեց։

Քառորդէ մը վերջն զօրաց ջոկատ մը ընկերացած դքսուհի Վիլհելմինային ու Ֆաքիրին, հասաւ այն ձորն, ուր տեղի պիտի ունենար զարհուրելի ողջակէզը։

Արդարև, զայն փոսին մէջ, ճիշդ մէջտեղը, փայտակոյտ մը կար, որուն չուրջը հաւաքուած էր վայրենիներու տարազը կրող բայց սպիտակամորթ ցեղին պատկանող խուժան մը, աւելի քան քսան հոգի։ Իսկ փոսին մէկ անկիւնը կծկուած էին հազ չուանները կաչկանդուած քանի մը կիներ ու երիտասարդ աղջիկներ։ Անոնց ձեռքերը դէպի կռնակնին դարձուած՝ այնպէս կապուած էին։

Փայտակոյտին վրայ տակաւին հանուած չէին այդ զոհերը։

— Թշուառականնե՛ր... գոչեց դքսուհի Վիլհելմինա, ի՞նչ է այս փայտակոյտը, ի՞նչու եւ ի՞նչ բանի համար պատրաստած է զայն։ Շո՛ւտ, չուտ ըրէք և քակեցէք այս Թշուառներու Թևերը։

Զարագործները չի կրցին ոեւէ ընդիմութիւն ընել, որովհետեւ հոս կռմիչն ղէնքերու ծայրն իրենց ուղղուած տեսան։ Բակեցին չուաններն ու մէկ կողմ կեցան։

— Ո՞վ է ձեր պարագլուխը, հրամայեց դքսուհի Վիլհելմինա։

— Ան հոս չէ, պատասխանեցին չարագործները։

— Ո՞վ ըսաւ որ դուք այս խեղճերը հոս բերէք ու զանոնք ողջ ողջ այրէք։

— Մեր աղանդը... զողզոջային չարագործները։

Դքսուհի Վիլհելմինա, առանց ապասելու, այդ հրեշները յանձնեց զինուորներուն որ պահականոց տանէին. իսկ ինքը Ֆաքիրին

տարաբաղդ զոհերուն հետ ապաստանարանը դիմեց։

— Ես պիտի երթամ, յայտնեց Ֆաքիրը։ « Կարմիր Անապատ» ի եղեռնագործութիւնը չատ մը տեսարաններ ունի։ Գիշերը, ցորեկը, ըլոր օրը պէտք է թափառիլ որ այդ տեսարանները պարզուին աչքիս։ Դուն պատրաստ եղիր։ Երբ ես պէտք ունենամ քու օգնութեանդ անմիջապէս հոս կուգամ։ Ուրեմն, մնաս բարով։

Ֆաքիրը մեկնեցաւ։

Դքսուհի Վիլհելմինա ապաստանարանի յարկաբաժինները քննելու իջաւ և պէտք եղած կարգադրութիւնն ըրաւ որ « Կարմիր Անապատ» ի ողջակէզին զոհերը մէյմէկ աչխատութեան բաժին ունենան։

ԳԼՈՒԽ Թ.

ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Միջագետքի ճակատին վրայ համախմբուած երկու թշնամի բանակները, ժամանակ մը զգալ առնելէ ետքը, նոր թափով մը, նոր պատրաստութեամբ մը յարձակումներու սկսած էին և մարդկային անթիւ զոհեր կը թողէին անապատներու մէջ։

Տիգրիս ու Եփրատ գետերու լայնատարած հովիտները, Նինուէի, Բաբելոնի պատմական աւերակներէն սկսեալ մինչև դէպի Պարսից ծոցը տանող հողամասը, վերջապէս Ասեանց երկրի մէկ ծայրէն մինչև կրակի և արիւնի մէջ էին։

Բրիտանական և ֆրանսական զօրամասերը սկսած էին գերմանական ու թրքական երկու թեւերը խորտակել ու կատաղի թափով մը յարձակիլ կեդրոնի ուժերուն վրայ։

Թուրք զինուորներն ամէն կողմէ զօսալիք եղած փախուստ կու տային դէպի Անատոլու խորերն ու կը մնար գերմանական բանակէն մնացած զօրաբաժին մը, ա՛յն ալ ստիպուած էր նահանջել։ Իզուր չար տեղ կը փորձէր այս զօրաբաժինը կանգ առնել և ընդդիմութիւն ցոյց տալ. թշնամին ստուարաթիւ ըլլալով հանդերձ, անոր բանակին մէջ բարոյալքում չի կար։ Անգլիացիք ու ֆրանսացիք թարմ ուժերով պատերազմի այս ճակատը համախմբուած էին։

Վերջապէս, գերման զօրաց նահանջի գիծը կարուելուցաւ, երբ դաշնակից տեսութեանց բանակները չորս կողմը պաշարման տակն ու ա՛յսան Միջերկրականի ամէն մէկ կէտէն ղինուոր և ռազմամթերք ցամաք հանել։ Ուրիշ ճարը չի կար, ուրիշ ելք մը չի կար անձնատուութենն անխուսափելի էր։

Բրիտանական բանակն Քութ-էլ-Ամարայէն յառաջանալով մինչև Տէր-Զօրի կարմիր Անապատը կեդրոնացած էր։

Դքսուհի Վիլհելմինա ամէն ջանք թափեց որ ձեռքէ չի հանի գերման զօրքերու այն ջոկատը, որ պահականոցէն հեռանալով Բաղատահարանը կը գտնուէր։ Նոյնպէս չէր թողուցած որ գերի ի նայ պաշարման տակ առնուած գերման զօրաց մէկ կէսաքաժնի ընդ

հանուր հրամանատարը՝ զօրավար Պէթման։ Այդ բարեսիրտ ու ազնիւ անձը պահած էր իր ապաստանարանն ու անոր վստահացուցած էր թէ պիտի կրնայ անվտանգ կերպով գինքը Գերմանիա դրկել։

— Դուք, պարոն զօրավա՛ր, ձեր ձեռքէն եկածն ըրիք որ այս կարմիր Անապատի թշուառները, այսինքն բնաջոմի մատնուած պատմական ազգի մը զաւակները փրկութեան յոյս մը ունենան, նկատել տուաւ դքսուհի Վիլհելմինա՝ երկնատաք հրեչտակի մը քաղցր նայուածք մը արձակելով գերման զօրավարին վրայ։ Սա խրճիթները, սա վրաններըը, սա գետնափոր նկուղները, մէկ խօսքով սա որջերն, ուր չուներ անգամ չեն բնակիր, եթէ այս պահուս ցնծութեան մէջ են, ատոնց բնակիչներն իրենց կեանքը ձեզի կը պարտին։ Պարտականութիւնս է ձեր կեանքը փրկել ամէն գնով և չի թողուլ որ թուրք դասալիք զինուորներու մէջ խառնուիք և թշնամութեան մը զոհ ըլլաք։ Դուք իմ պատուական հիւրս էք ու ես ձեր կեանքը պիտի պահպանեմ։ Չեմ թողուր որ պահականոցէն հաւաքուած զինուորներ ալ հեռանան։ Կը վստահեցնեմ ձեզ թէ անոնց մազին ալ դպչող մը պիտի չըլլայ։

Դքսուհի Վիլհելմինա խօսքը վերջացուցած չէր, ահա ներս մը տաւ զինուորական չքեղ համազգեստ մը հագած ու պատուանշաններով կուրծքը զարդարած զօրավար մը։

Այդ զօրավարը Տիւրքիստանի իշխան Մահիր բեկն էր, այսինքն Թափառական հայուն Թափառական որդին։

Դքսուհի Վիլհելմինա խելայեղ ընդունելութեամբ դէպ ի ընդունելին վերկը։

— Զա՛ակս... գոչեց դքսուհի Վիլհելմինա։

— Մա՛յր իմ... փղձկաց Մահիր բեկ։

— Ձեր որդին... ընդհատեց զօրավար Պէթման բոլորովին այլայլած վիճակով մը։

— Այ՛ո, զօրավա՛ր, այ՛ո, Տիւրքիստանի իշխանն իմ որդիս է և մենք կը պատկանինք այն տարաբաղդ ցեղին, որ կոտորելու համար քշուած է այս կարմիր Անապատին մէջ։ Դուք Հոլանտուհի մը կը կարծէիք զիս, դուք որբեւայրի դքսուհի մը ճանչցած էիք այն կինն, որուն յանձնուած է այս Գիւտութեան Ապաստանարանը. մինչդեռ ազգով հայ եմ և իշխանուհի մայրն եմ Տիւրքիստանի իշխանին որ ձեր զէմը կը գտնուի։ Համաչխարհային արիւնալի պատերազմէն վերադարձիս ալ որ ինքնութիւնս կեղծեմ ու ամէն միջոց յանձն առնել, որբեւայրի դքսուհիի մը պաշտօնական վաւերաթուղթեր ունե-

նալու համար։ Ըրի այս կեղծութիւնն, որ ցեղիս բեկորներն փրկեմ։ Եւ դուք տեսաք թէ իմ ցեղիս բեկորներն ինչպէս արիւնի ու կրակի մատնուած էին։ Ջօրավա՛ր... Թոյլ տուէք ինձի որ որդւոյս ըսեմ թէ դուք վեհ հոգի մը ունիք, և թէ ճշմարիտ մարդն էք՝ ձեր վսեմ զգացումներով ու գաղափարներով։

Այն ատեն Մահիր բեկ մօտեցաւ գերման զօրավարին ու անոր ձեռքը սեղմելով ըսաւ.

— Իշխանուհի մօրս դրուատիքը չափազանց յուզեց զիս։ Սա վրաններուս, սա իշտեակներուս և սա գետնափոր օրջներուս մէջ բնակող թշուառներուն նկատմամբ ձեր կատարած բարիքը պիտի մնայ ինձի համար անմոռանալի և անգնահատելի։ Բրիտանական բանակին ընդհանուր հրամանատարը ձեզ պիտի նկատէ իբրև գերի զօրավար մը, հետևաբար ձեր սուրը կախուած պիտի մնայ ձեր մէջքէն և ձեր պատուանշանները պիտի չառնուին ձեր կուրծքէն։ Դուք հայ ժողովուրդի բարեմաին էք, անոր ազատարարն էք։ Ցեմ գտներ բառ, չեմ գտներ խօսք, չեմ գտներ իմ զգացումներս ձեզ արտայայտելու նախադասութիւն մը, որով երախտագիտութիւնս յայտնեմ։ Ջօրավա՛ր, Տիւրդիստանի իշխանն ու հայ ցեղին թափառական որդին է որ ձեր ձեռքը կը սեղմէ։

Ու Մահիր բեկ զինուորականի մը յատուկ բարեւով մը կրկին իր ձեռքը գերման զօրավարին տուաւ։

❖❖❖

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԱՄՕԹԱԼԻ ՊԱՐՏՈՒԹԵՆԷՆ ԵՏՔ

Համաշխարհային պատերազմը վերջացած էր։ Գերմանիա և իր դինակիցները ստիպուած էին ընդունիլ իրենց ամօթալի պարտութիւնը։

Ու պարտուած բանակներու զինուորները կը վերադառնային դաշտերէն, ուր անյիշատակ գերեզմաններ միայն կային, երեսի վրայ մնացած պատերազմի ռազմանիւթեր կային։

Այդ զինուորներու կարաւանին խառնուած էր նաև տարագրուած հայ ժողովուրդը։

Կարմիր անապատի բնակարանները պարպուած էին։

Դքսուհի Վիլհելմինա, այսինքն Զահրումար իշխանուհին, ազգին յանձնած էր իր գթութեան ապաստանարանին որբերն ու որբուհիները։

— Մեզի հետ պիտի առնինք Զիւլֆի անուն քրդուհի մը որուն ամուսինը վերջին պահուն Կովկասի ճակատը ղրկուած է և բոլոր թուրք կիսաբաժնի մը հետ լինքն ալ հայ կամաւորական գունդի մը ձեռքն գերի ինկած է, նկատել տուաւ Զահրումար իշխանուհին։ Բացի անկէ, մեր պատուական ընկերակիցը պիտի ըլլայ զօրավար Պէթման եթէ դաշնակից բանակներու ընդհանուր հրամանատարը չի թոյլատրեր որ ան ազատօրէն իր հայրենիքը մեկնի։ Ցեմ սղեր որ այդ մարդասէր անձին ոչ պատուանշաններուն զպչին և ոչ ալ անոր սուրը վար առնեն։ Այն, ոչ թէ զրկուելու է իր պատուանշաններէն և սուրէն, այլ անոր կուրծքը կախելու է այնպիսի պատուանշան մը ուսկից արիւն չի կաթիլ։ Այդ պատուանշանը մարդասիրութեան, առաքինութեան

ու բարեբեհան դրոշմանիշը կրելու է։

Զահրումար իշխանուհին խօսքը չէր աւարտած, ապաստանարանին սպասաւորը սկուտեղի մը մէջ դրուած այցաքարդ մը ներկայացուց իրեն։ Այդ այցաքարդը աշնակից բանակներու ընդ. հրամանատարին տյցաքարտն էր։

Իսկոյն զէպի դուռն ուղղուեցան իշխան Մահիր բեկ և իր մայրն ու դիմաւորելին պարթև հասակով, բարեհամբոյր կերպարանքով, լուրջ ու խորաթափանց աչքերով բարձրաստիճան զինուորական մը։ Այդ զինուորականը դաշնակից բանակներու ընդհանուր հրամանատարն էր։

— Պատիւ ունիմ ձեր վսեմութեան ներկայացնելու իշխանուհի մայրս, ըսաւ Մահիր բեկ։

— Ձեր իշխանուհի մա՛յր... զարմացաւ հրամանատարը։

— Այ՛ո պարոն մարաջախտ, այ՛ո, այս գիտութեան ապաստանարանին վարիչ տեսչուհին իմ իշխանուհի մայրս է, բացայայտեց Մահիր բեկ վեհ ու միանգամայն կերկերուն ձայնով մը։ Եթէ ան երկու տարիէ իվեր իր ինքնութիւնը կեղծած է, եթէ հոլանտացի դքսուհիի մը կեղծ անցագրով ու պաշտօնական վաւերաթուղթերով եկած է այս արիւնի ու ոճիրներու երկիրը, պատճառը ձեր վսեմութեան յայտնի էր։ Պարոն մարաջա՛խտ... գիտնալու էք որ Տիւրզիսահանի իշխանը հայ մըն է, այսինքն այն տարաբաղդ ցեղին զաւակն է որ այս անապատին մէջ կոտորուած, ջարդուած ու բնաջինջ եղած է։ Իշխանուհի մայրս այդ թշուառներուն օգնելու համար եկած և ա՛ռ բաղդն է որ մեզ իրար կը միացնէ։

Մարաջախտը յուզուած ու արտակարգ համակրութեամբ լեցուած մօտեցաւ Իշխանուհի Զահրումարին ու անոր ձեռքը համբուրեց. յետոյ մտերմական ձայնով մը ըսաւ.

— Ձեր իշխան որդին մեր զինակիցն է։ Ան՝ այս պատերազմի պատմութեան մէջ, փառաւոր անուն մը պիտի ունենայ։ Դաշնակից բանակին զինուորները չպիտի մոռնան «սև լեռնաշղթա» ներու անառոր անցքին մէջ եղած սոսկալի ճակատամարտը։ Ձեր իշխան որդին էր որ իր փոքրաթիւ ջոկատով ճակատամարտին բաղդը վճռեց ու գերման յարձակողականը կասեցուց։ Ձեր իշխան որդին «սև լեռնաշղթա» ներու հերոսն է մեզի համար։ Գերման զօրավարը պիտի չմոռնայ թէ տիւրզի մը ինչպէս կը պատերազմի իր անկախութեան համար։

— Պարոն մարաջա՛խտ... ընդհատեց Մահիր բեկ, իշխանուհի մայրս պատուական հիւր մը ունի, որ գերման կիսաբաժնի հրամանատար մըն է։ Ան մարդասէր մը եղած է այս անապատին մէջ և ազատարար մը եղած է տարագրուած հայ ժողովուրդին համար։

— Ո՞ւր է այդ գերման զօրավարը, ընդհատեց մարաջախտը թեթև մը յոնքերը պատռելով։

— Իշխանուհի մօրս առանձնասենեակը կը գտնուի։

— Թո՛ղ հոս գայ, խնդրեց մարաջախտը։

Ինչ չետոյ ներկայացաւ զօրավար Պէքմանն, որ ըստ գինուորականն օրէնքի իր սուրը յանձնեց մարաջախտին։

— Ո՛չ, այդ սուրը դուք կրելու արժանի էք, չեչտեց մարաջախտը հանդիսաւոր ձայնով մը, որովհետև բարեբեհան հիւրասիրած եղած էք տարագրեալ ցեղի մը։ Զօրավար Պէքմա՛ն, ձեր քաջութիւնը, գինուորական բարձր կարողութիւնը կը գնահատեմ։ Դուք էիք որ տասնեւրկու օր կուրծք տուիք աստուարաթիւ զօրարանակի մը և ձեր հակայարձակումն էր որ Միջագետքի մէջ գերման գինուորին փառաւոր անուն մը չսհեցուց։ Այ՛ո, դուք դէմ առ դէմ կը գտնուիք իշխան զօրավարի մը, որուն փոքրաթիւ ջոկատին առջին պարտուեցաք։ Այդ իշխան զօրավարը իր ձեռքով այդ սուրը պիտի տայ ձեզի։

Ու մարաջախտը սուրը յանձնեց Մահիր բեկին որ իր ձեռքով գերման զօրավարին մէջքին կախէ։

Մահիր բեկ սուրը կախելէ ետքը՝ ծոցէն պատուանշան մը հանեց ու գերման զօրավարին կուրծքը զարդարեց։

Մահիր բեկի պատուանշանին վրայ առիւծ մը կար, որուն ոտքերուն ներքեւը ջախջախուած սուր մը նետուած էր։ Պատուանշանի չրջանակին բոլորտիքը հետեւեալ նշանաբանը կը կարդացուէր։

Հայրենիքը առիւծ չաւէ վեր

— Զօրավա՛ր, յարեց մարաջախտը, դուք կարող էք վերադառնալ ձեր հայրենիքը. կուզէք Թուրքիայէն անցէք, կուզէք Տիւրզիսահանի ճամբով գացէք։ Ձեր սուրը, ձեր պատուանշանները պիտի մնան ձեր մէջքին ու ձեր կուրծքին վրայ։

Զօրավար Պէքման գինուորական յարգալից բարեւով մը հեռացաւ։

Մարաջախտը կէս օրուան մօտ դէպի Հալէպ մեկնեցաւ, իսկ Մահիր բեկ և գիտութեան ապաստանարանին պաշտօնեանները, հետերնին առնելով զօրավար Պէքմանն, ուղղակի Տիւրզիսահանի մայրաքաղաքը ճամբորդեցին։

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՍԱՓԱ ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՆ ՎՐԷԺԸ

Դաշնակից պետութեանց բանակները չրջապատած էին Տիւրղիստանի իշխանն որ միանայ իրենց։

Մահիր բեկ Սւազանեաց ժողովը գումարելով յայտնած էր դաշնակից բանակներու ընդհ. հրամանատարին առաջարկութիւնը։

Սւազանեաց ժողովը վճռական կերպով որոշած էր մասնակցիլ պատերազմին, քանի որ յանուն ճնչուած ազգերու ազատագրութեան կը մղուէր այդ պատերազմը։

Ուստի Մահիր բեկ ստանձնած էր ընդհ. զօրաց հրամանատարութիւնը։ Բոլոր Տիւրղիստանի մէջ պատերազմական դրութիւն յայտարարուած էր իշխանական հրովարտակով մը։

«Սև լեռնաշղթաները» զինուորական հակողութեան ներքև առնուած էին, որովհետև գերման ու թուրք զօրաժիններուն հոն կեդրոնացած էին իրենց ուժերը։

Հաստատուած էին կարմիր խաչի հիւանդանոցները։

Այդ հիւանդանոցներու ընդհանուր տնօրէնութիւնը յանձնուած էր իշխանուհի Զարմուհիին։

Մէկ խօսքով՝ քսանէն մինչև յիսուն և հինգ տարու տիւրղիները զէնքի տակ առնուած էին։

Զինուորական հիւանդանոցներէն մէկուն մէջ հիւանդապահուհիի պաշտօն ստանձնած էր Սափա իշխանուհին։

Սրդ, երբ տիւրղի բանակը յարձակումի սկսած ու բաւական թուով կորուստ մը տուած էր, ան առին է որ Սափա իշխանուհիին դրնուած հիւանդանոցին մէջ երկու հարիւրէ աւելի վիրաւորներ փոխադրուեցաւ։ Այդ վիրաւորներուն մէջ էր Զաֆիր պէյ, որ պահեստի սպայ մը ըլլալով, զործօն բանակին մէջ առնուած էր և գնդապետութեան պաշտօն մը ունէր։

Սափա իշխանուհին երբ տեսաւ այդ մարդը, պահ մը մոլեգնած նայուածք մը արձակեց անոր վրայ, և իր ժամրալից էութիւնը գալարեց։

Ցիչե՛ց... ինքը վռնտուա՛ծ, լքուա՛ծ ու մոռցուած էր Զաֆիր պէյն այն օրէն ի վեր, ուր իր նենգաղաւ ծրագիրը խորտակուած էր։

Հիմա ահիճն եկած էր իր վրէժը լուծելու։ Զաֆիր պէյ իր ձեռքին մէջ էր... պէտք է լուծուէր իր վրէժն, ինչ գնով որ ըլլար։

Զաֆիր պէյ ծանր կերպով վիրաւորուած, ինկած էր մահճակալի մը մէջ և մօրքինի ազդեցութեան տակ կը քնանար։

Գիշեր էր։ Հիւանդանոցի սպասուհիները քաչուած էին իրենց առանձնարաններն ու միայն գնչերապահ հիւանդապահուհի մը կը մնար այն սրահին մէջ, ուր դէմ առ դէմ չարուած մահճակալներ կային, ամէնքն ալ վիրաւորներով լեցուած։

Սափա իշխանուհին գիտէր թէ գիշերուան այդ պահուն ո՛չ բժիշկ և ո՛չ իշխանուհի Զարմուհին կայցելէին վիրաւոր հիւանդներուն հետևաբար ինքը առանձին պիտի ըլլար իր զոհին հետ, ինքը առանձին պիտի ըլլար իր վրէժին հետ...

Առանձ ոտնաձայն մը հանելու, առանց հիւանդապահուհիներու ուշադրութիւնն իր վրայ հրաւիրելու, մտաւ այն սրահն ու անկից անցաւ այն առանձնասենեակն ուր կը մնար Զաֆիր պէյ։

Գիշերապահ հիւանդապահուհին աթոռի մը վրայ նստած կը քնանար։

Զարագործ կինը կամացուկ մը զոցկ առանձնարանին դուռն ու մօտեցաւ Զաֆիր պէյի մահճակալին։ Ան իրեսը դարձուցած դէպի կտրծքը կիսովին բացած, մէկ թեւը վերմակին վրայ տարածած՝ կը քնանար։ մահճակալին քով փոքր, քառակուսի ձեւով, տախտակէ սեղան մը կար, որուն վրայ կային ջուրի սրուակ մը, գաւաթ մը և դեղի առաններ։ Սափա իշխանուհիէ ծոյէն թուղթի մը մէջ պահուած փոշի մը հանեց ու գաւաթին մէջ թափեց. յետոյ գաւաթը ջուրով լեցնելէն ետքը ձայն տուաւ Զաֆիր պէյին որ արթննայ ու խմէ զայն։

Զաֆիր պէյ խոր ու ճնշիչ քունէ մը արթննալով՝ աչքը սևեռեց իր դէմ կեցող կնոջ վրայ ու բոլոր մարմինը սարսռաց։

— Օ՛ձ, գոչեց Սափա իշխանուհին, Ի՞նչու դեղդ խմած չես։ Առ զայն ու խմէ։ Պարապ տեղ, մի՛ յոռնեցներ հիւանդապահուհիդ։ Ան լինձի գանգատեցաւ որ դեղդ կանոնաւոր չես առներ։

— Դո՛ւն... դո՞ւն հոս... փղձկաց Զաֆիր պէյ, գլուխը բարձին վրայէն բարձրացնելու ճիգ մը ընելով։

— Այ՛ո... ես եմ քու հիւանդապահուհիդ, թշուառակա՛ն, հընչեց Սափա իշխանուհին ձեռքը թոյնի գաւաթը բռնած։ Բաղդն

այնպէս բերաւ որ դուն այս վիճակին մէջ իմ ձեռքս իյնաս։ Ա՛ռ դեղդ և ժամանակ մի՛ կորսնցներ։

Զաֆիր պէյ, որ մօրքինի ազդեցութեան տակ բոլորովին մը-ղընուած ու գիտակցութենէ դուրկ վիճակ մը ստացած էր, դողդողալով Սափա իչխանուհիին ձեռքէն առաւ գաւաթն ու խմելու վրայ էր, երբ յանկարծ իր առանձնարանին դուռը բացուեցաւ ու ներս մտան Զարմուհի իչխանուհին և հիւանդանոցներու ընդհ. քննիչ բժիշկ կալիպ պէյ։

Զաֆիր պէյ չրթունքներուն մօտեցուցած գաւաթը ձեռքին մէջ թողուց ու Զանրումար իչխանուհիին նայեցաւ։

Բժիշկ կալիպ պէյ խորին ուշադրութեամբ գաւաթը դիտեց ու Զաֆիր պէյին ձեռքէն առաւ զայն։

Սափա իչխանուհին ակամայ չարժուած մը ըրաւ և ուզեց հետանալ. բայց բժիշկ կալիպ պէյ հրամայից որ քայլ մը չառնէ։

— Ասար մէջինը զօրաւոր թոյն մըն է, ըսաւ բժիշկ կալիպ պէյ ո՞վ լեցուց զայն։

— Ի՜նքը... ի՜նքը... այդ հրէշն է լեցնողը, հեղձակաց Զաֆիր պէյ։

— Վա՜ւ, պօռաց Զանրումար իչխանուհին, մի՞թէ դու վրէժդ այս նողկալի յարկին տակ պիտի լուծէիր։

— Ինչպէս պիտի թաղնուածել չուզէ անձ մը, վրայ բերաւ Զաֆիր պէյ որ ուշ կամ կանուխ իր ոճրագործութիւնը պիտի յայտնէր։ Այ՜ո, արդարութիւնը կը պարտաւորցնէ զիս որ ըսեմ թէ այդ կինն իմ ձեռքովս սպաննել տուաւ իր ամուսինը։

— Թչուառակա՜ն... ճչեց Սափա իչխանուհին ու ինկաւ աթոռի մը վրայ։

— Թչուառականներ, այ՜ո, գոչեց Զաֆիր պէյ, թչուառականներ ենք երկուքս ալ։ Մեր կախաղանները քովէ քով պէտք է ըլլան։

— Դուք չատ յուզուելու չէք, պատուելից բժիշկ կալիպ պէյ։ Ինչ որ օրէնքին ու անոր արդարութեան կը պատկանի, ատիկա վերջին գործն է։ Իսկ դուն, տիկի՛ն, այս վարկեանէն ձերբակալուած ես։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՍԱՓԱ ԻՉԽԱՆՈՒՀԻՆ ԿԱԽԱՂԱՆԻՆ ՏԱԿ

Մահիր բեկ, Զանրումար իչխանուհին և Գթութեան ապաստանարանին պաշտօնեաները, բաւական դժուար ճամբորդութենէ ետքը Մահիր աւան հասած էին։ Տիւրքիատանի ժողովուրդը խանդավառութեան և անպատում ուրախութեան մէջ վխտար էր գանոնք և տեղ տեղ յաղթական կամարներ կանգնեցուցած էր իչխանուհի մօրն ու իչխանին համար։ Վերցուած էր պատերազմական դրութիւնն ու երկիրը յայտարարուած էր խաղաղ վիճակի մը մէջ առնուած։

Մահիր բեկ իր պաշտօնական թուղթերուն մէջ գտաւ ընդհանուր դատախազի մէկ տեղեկագիրը, յորում մանրամասնօրէն զբրուած էր Սափա իչխանուհիի կատարած ոճրագործութիւնը։ Տեղեկագրին կցուած էր որոշիչագիր մը, որով իրաւունք կը տրուէր իչխանին ներկայ ըլլալու այդ արտակարգ դատավարութեան։

— Ինչպէս... Սափա իչխանուհին իր ամուսնոյ, ոճրագործն ըլլա՜յ... մինախօսեց Մահիր բեկ։ Սխրագէշ ուրբ տարի է որ այս ոճիրը գործուած է և սակայն կարելի եղած չէր անոր հետքը գտնել։

Մահիր բեկ այս տխուր ու միանգամայն սրտակեղեք մտածումներու մէջ էր, ան՛ա իրեն ներկայացաւ ընդհանուր դատախազը Մխոնիր էֆէնտի։

— Իչխա՛ն, ըսաւ Մխոնիր էֆէնտին, այսօր արտասովոր դատ մը տեղի պիտի ունենայ, որուն նախագահութիւնն որոշուած է որ ձեր վսեմութիւնը ստանձնէ։

— Այ՜ո, ձեր տուած տեղեկագիրը կարդացի, պիտի տուաւ իչխանը, պատրաստ եմ երդուելով դատաւորներու առաջնին նախագահութիւնը ստանձնելու։

Ընդհանուր դատախազը խոնարհութիւն մը ըրաւ ու մեկնեցաւ։

Հետևեալ օրը, արտասովոր կերպով պատրաստութիւն տեսնուած էր դատական սրահն ու դատաւորներու յատկացուած տախտակէ բարձրաւանդակն ու իչխանական ամբիոնը զարդարելու։

Ամբիոնին ճիշդ մէջտեղը գրուած էր իչխանական դահ մը,

որուն ճակատը զրուագուած էր ոսկեզօծ թագ մը։ Թագին վրայ Տիւրզիստանի զինանշանը կար, որուն ներքեւը հեւևեալ ոսկեզօծ վերտառութիւնը կը կարդացուէր.

Տիմիայի արքայութիւն

Գահին երկու քովերը չարուած էին ութը հատ թաւիշէ պըսպանակաւոր թիկնաթոռներ, որոնց առջին երկայն սեղան մը դըրուած էր, որ կապոյտ չուխայով ծածկուած էր։ Սեղանին վրայ խոշոր կաղամար մը եւ ոսկեզօծեալ փետուրէ գրիչ մը կային։ Ինչ մը անդին, ամբիոնի մէկ անկիւնը, քիչ մը բարձրիկ տախտակամածի մը վրայ, սեղան մը կը տեսնուէր, և հոն էր ընդհանուր դատախազին աթոռը։ Թէ դատաւորանին և թէ ամբիոնին ձեղունները խոշոր լամբարներ կախուած էին, Գալով դատաւորանին, անոր որմերէն կախուած էին Տիւրզիստանի իշխաններուն, երեւելի անձանց և մեռած հերոսներուն պատկերները։ Բոլոր դատաւորանը Տիւրզիստանի զինանշաններով և իրենց առանձնայատուկ կրօնի խորհրդաւոր նախագաստաթիւններով զարդարուած էր։ Իսկ իշխանական գահին վերեւը կախուած էին իշխանին ու իշխանուհիին լուսանկարները՝ ջնդակազարդուած կապոյտ և վարդագոյն գոյներով կարուած դրօշակներով։

Ամբիոնի վրայ գրուած իշխանական գահին երկու քովերը մէյ մէկ պահակներ կեցած էին։ Անոնց հագուստը վերէն ի վար ոսկեթել ծոպեր ունէին, իսկ գլուխնին գրած էին քրդական քօղով նմանող երկայն ու սրածայր գլխարկ մը, կանանչ փաթթոցով մը շրջապատուած։ Պահակներէն մէկուն ձեռքը իշխանական մականի մը, իսկ միւսին ձեռքը համակ ոսկիէ կիսուած կշիռք մը կային։

Առաւօտեան ժամը տասն էր, երբ զինուորական փող մը հնչեց և իսկոյն տուաւ դատաւորանին գուռը սպասող ժողովուրդին թէ՛ իշխանը դատարանը կուգար։

Պէտք է յիշատակել թէ չատ արտակարգ պարագաներու մէջ միայն եղեռնական աւետարը կը հարկադրուէր իշխանին նախագահութեան ներքեւ տեսնել գատ մը և անոր որոշումովը վճռել գատապարտութիւնը։ Հետեւաբար ժողովուրդը հետաքրքիր էր իշխանի նախագահութեան ներքեւ տեսնուած գատի մը ներկայ գտնուիլ ու լսել անոր վճիռը։

Երբ, երբ զինուորական փողը հնչեց, ժողովուրդն ինքնաբերա-

բար ճամբուն երկու կողմերուն վրայ քաշուեցաւ և լայն անցք մը թողուց որ իշխանն անցնի իր հետեւորդներով։

Իշխանը մտաւ գատաստարանն ու ամբիոնի վրայ դրուած գահին վրայ բազմեցաւ։ Երդուեալ դատաւորներն առջեւէն կը սպասէին։ Անոնք խորին յարգանքով մը ոտքի ելան ու զինուորական բարեւի կեցան։ Իշխանը նոյնպէս զինուորական բարեւ մը տուաւ երդուեալ դատաւորներուն։

Ժողովուրդը լուռ ու անշարժ դատաստան մտաւ։ Ոմանք ոտքի վրայ և ոմանք ալ նստած էին։

Այդ պահուն դատաստարանի քովնտի դռնէն մը ներս առջնորդեցան սեւեր հագած կին մը և ճերմակ կտաւէ պլուզ մը հագած մարդ մը։

Սեւեր հագած կինը Սափա իշխանուհին էր, իսկ կտաւէ պլուզ հագած անձը՝ Զաֆիր պէյ։

Երդուեալ դատաւորները հրաւիրեցին ընդհանուր դատախազին քարտուղարն որ կարդայ հարցաքննիչ դատաւորին տեղեկագիրը։

Հարցաքննիչ դատաւորին քարտուղարը կարդաց տեղեկագիրն ու կարդաց հետեւեալը։

Թոռնականէս ուրը տարի առաջ Զուղրուլ իշխանի դըպրեվանքին ոչ շատ հեռու, ճանապարհի մը վրայ, սպանեցուած էր իշխան Զուղրուլ։ Այս խորհրդաւոր սպիրին հետքը գտնել կարելի եղած չէր, որովհետեւ յայտնուած չէր թէ ի՛նչ պարագաներու ներքեւ իշխանը հետիոտն այդտեղ գացած էր, եւ թէ ի՛նչ բնեղուս կը շրջէր առանձին։

Ո՛չ մէկ կասկած դատական եւ ոստիկանական իշխանութենէն հանած, թէ իշխանին չարաչար խողխողուիլն իր կնոջ Սափա իշխանուհին մերձակցութեամբ կատարուած էր։ Ընդհակառակը՝ դատական եւ ոստիկանական իշխանութիւնները ցաւակից եղած էին Սափա իշխանուհիին՝ իր անմեղութեան ոչ մէկ ապացոյց ունենալուն համար։

Այս այսպէս ըլլալով, այսօր դատական իշխանութիւնը ոտքի հանուած կը տեսնէինք թէ Զուղրուլ իշխանին սպանութեան սպիրը մեր առջեւ կը տեսնէինք Սափա իշխանուհին։

Այդ ռմիրն երեւան կուգայ, ինչպէս լսինք, ութը տարի վերջ, Սափա իշխանուհիին սիրահար Զաֆիր պէյ անուն ալ մը խոստովանուելէն:

Զաֆիր պէյ այդ խոստովանութիւնը կրնէ, որովհետեւ հաւնոգուած է թէ Սափա իշխանուհիին ոչ կամ կանուխ գինքը ապաւինելու որոշած էր:

Այդպէս, այդ դիւային ծրագիրն է գործ դնելու համար, Սափա իշխանուհիին առիթ կը ներկայէ գիւղական հիւանդանոցին մէջ թուելուելու գայն, երբ Զաֆիր պէյ պատերազմի ձակատին վրայ ծանրապէս վիրաւորուած ու հիւանդանոցը փոխադրուած էր: Այդ հիւանդանոցը յանձնուած էր Սափա իշխանուհիին:

Թուելուելու պարագան ստուգուած ու հաստատուած է գիւղական հիւանդանոցներու ընդհանուր բնիկ կալիպ պէյի յայտարարութեամբ եւ Զարմուհի իշխանուհիին վկայութեամբ:

Ընդհանուր դատախազին քարտուղարը վերջացուց ընթերցումն ու իր աթոռին վրայ նստեցաւ:

Պահ մը խոր ու սարսռալի լռութիւն տիրեց դատասրահին մէջ:

Յետոյ իշխան Մահիր բեկ հարցուց.

— Իշխանուհի, ունի՞ս առարկութիւն մը:

— Ո՛չ մէկ առարկութիւն մը, պատասխանեց Սափա իշխանուհին աներկիւղ ձայնով մը:

— Կը խոստովանի՞ս գործած ոճիրդ:

— Այ՛ո կը խոստովանիմ:

— Կրնաս ըսել թէ ի՞նչն էր որ թելադրեց քեզ ամուսինդ սպաննելու:

— Որովհետեւ չէի սիրեր... իսկ ան նախանձոտ էր:

— Կը յայտնե՞ս թէ ինչպէս սպաննուեցաւ ամուսինդ:

— Իմ սիրած անձս ուրիշ մէկն էր, սակայն տեսնելով որ Զաֆիր պէյ բաւն կերպով սիրահարուած էր ինծի, ես զանի գործիք գարձուցի ու անոր ձեռքով սպաննել տուի ամուսինս: Անիկա նոճ. եաց անուանին մէջ սպաննուած չէ: Ոստիկանական իշխանութիւնը սխալ հետքի վրայ տուած է իր տեղեկագիրը: Անիկա սպաննուած է դղեակի պարտէզի մէկ անկիւնին ու գիակը հոն նետուած է:

— Կրնա՞ս ըսել թէ ո՞վ է քու սիրահարդ, եթէ Զաֆիր պէյ չէ:

— Իմ սիրահա՞րս... ո՛չ, ո՛չ, ես անոր անունը պիտի չի կըրնամ տալ:

— Պատճա՞ռը:

— Պատճառն այն է որ ուխտած եմ անոր անունը չի հրապարակելու:

— Իշխանուհի՛ս, գիտե՞ս թէ մեր պատժական օրէնքներն ինչ կը տրամադրեն դատական իշխանութեանց առջեւ եւ մանաւանդ սանկ արտասովոր դատավարութեանց մէջ ճշմարտութիւնը ծածկող յանցապարտի մը համար:

— Այ՛ո... չատ աղէկ գիտեմ: Մեր պատժական օրէնքները կը տրամադրեն որ ճշմարտութիւնը ծածկող յանցապարտի մը լեզուն ծոծրակէն դուրս քաշուի ու այնպէս կառափնատը կամ կախաղանը հանուի:

— Ուրե՞մն:

— Ոչի՛նչ...

— Ի՞նչպէս թէ ոչինչ...

— Այսինքն պատրաստ եմ չարաչար կերպով մահը աչքս առնելու:

— Եթէ երդուեալ դատաւորներու այս առեանը խոստանայ քեզի որ ո՛չ մէկ վտանգի տակ պիտի դնէ քու սիրահարդ, նորէ՞ն անունը պիտի չյայտնես:

— Ո՛չ... յաւիտեան ո՛չ, ճչեց Սափա իշխանուհին ու երեսը մէկդի դարձուց:

Մահիր բեկ լռեց: Բայց անոր չնորհալի կերպարանքին վրայէն մթութեան թանձր ստուեր մը անցաւ. անոր չրթունքը դողդողաց ու աչքերուն մէջ խորհրդաւոր գոլացում մը պատկերուեցաւ:

Մտածե՛ց... այ՛ո, մտածե՛ց... ու հասկցաւ թէ ի՞նչու համար այդ պահուն Սափա իշխանուհին չէր կրնար իր սիրած անձին անունը տալ, ու թէ ի՞նչու յանձն կառնէր, որ դատական առեանը՝ օրէնքի խստորոշ տրամադրութեան համաձայն՝ իր լեզուն ծոծրակէն դուրս հանէր ու դատապարտեն կախաղանի վճռին, բայց չի հարկադրեն գինքը ճշմարտութիւնը խոստովանելու: Հասկցա՛... ու իսկոյն դարձուածը տարուաց:

Սափա իշխանուհին իր անունն էր որ չէր կրնար յայտնել երդուեալ դատաւորներու առջեւ, որովհետեւ իր սէրն եղած էր մոլեգին, իր սէրն եղած էր յիմարական, իր սէրն եղած էր առանց փոխադարձ սիրոյ մը:

Ինչքը... ինքն էր Սափա Իչխանուհիին սիրած ու պաշտած անձն և իրեն համար էր որ սպասնած էր իր ամուսինը։

Հիմա՛կ... ի՞նչ ըսէր, ի՞նչ ընէր։ Ինքն էր որ այդ կնոջ կախաղանի վճիռը պիտի վաւերացնէր. այն կնոջ որուն սէրը սասակ բուռն ու անզուսպ եղած էր իրեն համար և սակայն մերժուած էր։

Մահիր բեկ տանջուեցաւ ինքն իր խղճին հետ, գալարուեցաւ և ահա խրոխտ ու վեհ ձայնով մը յայտարարեց.

— Սափա Իչխանուհի՛, գիտեմ թէ ի՞նչու չես կրնար քու սիրած անձիդ անունը տալ. գիտեմ թէ ի՞նչու պատժական օրէնքին առջեւ քու գլուխդ կը խանարհես, մէկ խօսքով գիտեմ թէ ի՛նչն է որ քեզ կարգիլէ ճշմարտութիւնը ծածկելու, հետեւաբար պիտի պարտաւորուիմ վաւերացնելու քու մահավճիռդ։ Այս գահին վերև կը բարձրանայ երդուեալ դատաւորներու առաջնին նշանաբանը։ Այդ նշանաբանն արդարութիւնն է և այդ արդարութիւնն է որ իմ ձեռքս չի տար ոսկեզօծ փետուրը։

Ու խօսքը դէպի երդուեալ դատաւորներն ու ունկնդիր ժողովուրդին ուղղելով, Մահիր բեկ չարունակեց.

— Բարգելի երդուեալ դատաւորներ և ժողովուրդ, դուք լսեցիք Սափա Իչխանուհիին յայտարարութիւնը։ Ան չուրանար և կը խոստովանի թէ սպանողը ինքն է։ Սպանուած... որովհետև կարծած է թէ իր սիրած անձը այդ եղեռնական արարքը սիրոյ դրաւական մը պիտի նկատէ։ Բայց տեսաք թէ ան չի կրցաւ իր սիրած անձին անունը յայտնել։ Պատճառն այն է որ ի՛նքը խարուած էր ինքը չէր սիրուած այդ անձէն, և մինչև իսկ մերժուած էր իր սէրը։

Ա՛յս, Սափա Իչխանուհին չի կրնար իր սիրած անձին անունը տալ և ես չպիտի կրնամ անոր մահավճիռը վաւերացնել, որովհետև Սափա Իչխանուհիին սիրած անձը ձեր խոնարհ Իչխանն է...։

Պահ մը լռելէ ետք Մահիր բեկ յարեց.

— Բարգելի երդուեալ դատաւորներ և ժողովուրդ, կուզէ՞ք որ ձեր Իչխանն յիմանացած կնոջ մը մահավճիռը վաւերացնէ. կուզէ՞ք որ մոլեգնած սիրոյ մը մէջ սպանած է իր ամուսինն և այդ ոճիրը ծածկելու համար Թուրնաւորելու մտադրած է իր մեղսակիցը։ Սափա Իչխանուհին հասարակ խենդ մը չէ, հասարակ յիմար մը և կամ ցաւագար մը չէ. այլ խենթ մըն է, որուն նմանը քիչ անգամ արձանագրած է մարդկային պատմութիւնը։ Մենք պէտք չէ մոռնանք դատապարտենք խենթ մը։ Այ՛ո, ըսի թէ Սափա Իչխանուհին ձեր խոնարհ Իչխանին սէրը գրաւելու համար սպասնել տուած է իր ամուսինը։ Ճշմարտութիւնը կը պարտաւորցնէ ինձի որ միևնոյն ատեն ըսեմ թէ ան իր ամուսինը սպասնելէ համարձակած է իր մոլեգնած սիրոյ արտայայտութիւնն իսկ առջև ընելու, և երբ մերժուած է, իր այս մեղսակցին ձեռքով պիտ ալ սպասնելու մտադրած է։ Այսօր այս բոլորը պէտք է յայտնուի։ Ես այն ատեն խենթ մը նկատած էի այս կինը։ Ձիմ սխալած։ Բառին իսկական նշանակութեամբ խենթ մը ըլլալը կը հաստատուի։ Հետևաբար, պիտի չի կրնամ արդարութեան նշանաբանը գլխուս վերև ունենալ, արդարութիւնն մչտօքը գահս չուրջը տեսնել, դարձեալ համարձակիլ ակնազօծեալ Իչխանական փետուրը ձեռքի առնել ու ձեր արձակած մահավճիռը վաւերացնել։ Սափա Իչխանուհին խենթ մըն է, և խենթը կախաղանի վրայ բարձրացնելը կը նշանակէ արդարութիւնն ոտնակոխ ընել։

Մահիր բեկ ոտքի ելաւ ու ծանր քայլերով վար իջաւ աթոռակէն։ Երդուեալ դատաւորները յարգանքով մը ոտքի ելան ու խոնարհութիւն մը ըրին Իչխանին ու յետոյ նստեցան տեղերնին։

Ժողովուրդը յուզուած էր։ Ամենուն աչքը դէպի երդուեալ դատաւորներու սեղանը յառած էր։

— Հայրենակիցնե՛ր, ըսաւ երդուեալ դատաւորներէն մին, մեր առաքինի ու բարեսէր Իչխանը, ինչպէս լսեցիք, այս ապաշնորհ կնոջ զոհերէն մեկը պիտէ ըլլայ եղեր։ Շատ ճիշդ է որ այս յանցապարտ կինը խենթ մըն է և մենք ամօթ ու նախատինք մը պիտի պարզևենք մեր գահին ու անոր վերև բարձրացած արդարութեան նշանաբանին հանդէպ երբ գինքը կախաղանը բարձրացնենք։ Մեր պարտքն է խենթը զրկել այն տեղ, ուր խենթեր կան։ Արդ, երդեալ դատաւորներու տեսանը նկատի ունենալով որ այս յանցապարտ կինն իր մոլեգնած սիրոյն համար սպասնել տուած է իր ամուսինը, նկատելով որ մեր Իչխանին սիրոյ համար յայտարարութիւն ըրած ու մերժուած ըլլալուն համար անոր կեանքին դէմ դաւադրութիւն մը նախաձեռնած է, և վերջապէս՝ նկատելով որ իր մեղսակիցը թուրնաւորելու և զանի ալ սպասնելու փորձած է, ցմահ կալմարանոցի մը մէջ անցնելու կը դատապարտէ։

Այս վճռագրին ընթերցումէն ետքը Սափա Իչխանուհին կեցած տեղէն քայլ մըյառաջացաւ և երդուեալ դատաւորներուն ուղղելով իր խօսքերը, գոհաց.

— Պարոն երդուեալ դատաւորնե՛ր, Իչխանին տուած որոշումներն և ձեր արձակած վճռագիրը չատ արդար են ու ճշմարիտ. ես չունիմ առարկութիւն մը ընելիք։ Իչխանը կախաղանի բարձրացուելս

չուզեց. իսկ դուք ալ դատապարտեցիք պիտի ցկեանս այնպիսի թիապարտութեան մը, որուն արժանի էիք: Դուք և բարեսիրտ իշխանը խնդիր անուն տուիք կնոջ մը, որ ոճրագործ մըն է և ձեռքերն արիւնաթաթախ կանգնած սա ժողովուրդին հանդէպ: Պարոն երդուեալ դատաւորնե՛ր, ժողովուրդը կառավարանս տեսնել կուզէր, ժողովուրդը կախաղանս տեսնել կուզէր, ժողովուրդը չարաչար սպասնուիլը կուզէր: Ան չի պիտեր, չի հասկնար, չի կրնար տրամաբանել թէ իշխանին անանուն դատապարտութիւն մը տուաւ ինձի, որ կառավարանին կամ կախաղանի վրայ ունեցած մահէն աւելի ահաւոր ու սոսկալի պիտի ըլլայ մանաւանդ: Հո՛ն ուր պիտի երթամ կառավարան մը չէ, կախաղան մը չէ. բայց թիարան մըն է ուր ես իմ ձեռքովս պիտի վճռեմ իմ մահս:

Սարսափ իշխանուհին լուաց: Մոլորացած աչքերը պտուտցուց դատաւորը խռնուած ունկնդիրներուն վրայ և երկու պահակներուն առաջնորդութեամբ դուրս ելաւ:

— Իսկ դուն, Զաֆիր պէ՛յ, բաւ երդուեալ դատաւորը, կը դատապարտուիս այս երկրի սահմաններուն մէջ չի բնակելու: Դուն պիտի զրկուիս քու քաղաքական բոլոր իրաւունքներէդ և քու կալուածներդ յարգուհիս պիտի գրաւուին:

Դատը վերջացած էր:

❖✱❖

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՄԱՀԻՐ ԲԵԿԵԻ ՄԵԾ ՀԱՅՈՐԴԻՆ

Անցած էին ամիսներ...

Դաշնակից պետութիւնք գերագոյն ժողով մը գումարելու որոշում տուած էին Վերսայլի պալատան մէջ: Այդ ժողովին մէջ պիտի դատապարտուէին Գերմանիա, Թուրքիա, Աւստրիա և Պուլկարիա երբև չարաչար պարտուող պետութիւններ:

Ֆրանսայի մայրաքաղաքին է՛ն հոյակապ արուարձաններէն մէկուն մէջ տեղի ունեցած խաղաղութեան ժողովը փառաւոր հանդիսաւորութեամբ կը բացուէր, որուն յառած էին երկնից աչքերը բոլոր ճնշուած ու զերի ազգերը:

Մեծ Հայորդին և Ազգային պատուիրակութեան բոլոր անդամները խանդավառութեան մէջ էին և հաւատացեր էին թէ Դաշնակից պետութիւնք այլևս վերջ պիտի տան Հայ ցեղի տառապանքին ու անոր ալ իրաւունք պիտի տան որ արևու տակ ապրի ու գերութեան լուծը չի կրէ: Հաւատացեր էին, որովհետև Հայ Ազգն ալ պատերազմած էր իր թշնամիին դէմ, արիւն թափած էր, և ռազմադաշտի կարևոր ճակատներու վրայ մեծ դեր խաղացած էին Հայ կամաւորական գունդերը: Հաւատացեր էին թէ Դաշնակից պետութեանց համար Հայկական Հարցը դիւանագիտական հարց մը չի պիտի ըլլար: Մէկ խօսքով հաւատացեր էին թէ Ուէլսընեան ծրագրով ու սկզբունքով կատարուած իրողութիւն մըն էր Հայկական Անկախութիւնը:

Մեծ Հայորդին և Կովկասի փոքրիկ հողամասին վրայ Ռուսիոյ և Գերմանիոյ հաւանութեամբ յայտարարուած Հայ Հանրապետութեան պատուիրակութեան Նախագահը պատրաստուած էին ներկայանալու Սեվրի մէջ կատարուելիք գերագոյն ժողովի մը, ստորագրելու համար դաշնագիր մը, որ պիտի վաւերացնէր Հայ ժողովուրդի Ազատագրութիւնը:

Անչուշտ է որ յետին մտքերէ հեռու և անեզր պատմագրին պէտք է թողուլ որ հայկական արիւնոտ հարցին համար կազմուած

երկու պատուիրակութեանց երբեմն դիրար հակասող գործունէութեանց պատճառները ճշդիւր կերպով պատկերացնէ։ Այդ պատմագիրն է որ իւր ու արդարադատ ուսումնասիրութենէ մը ետք, պիտի ասէ իր վճիռը և պիտի բսէ թէ ի՛նչ ուժ, ի՛նչ իրաւական հիմունք և ի՛նչ իրական վաստակութիւն կրնար ունենալ այն պատուիրակութիւնն, որուն ապագան ու պահանջքը Ռուսական Պետութեան բարեացակամութենէն կախում ունէին և ի՛նչ արդարացի ու անուրանալի պահանջք մը ներկայացնելու կոչուած էր այն պատուիրակութիւնն, որ համօրէն Հայ ժողովուրդի կամքով ու անոր ձայնով կազմուած էր։

Այդ, Վերսայլի չորսերու գերագոյն ժողովը Գերմանիոյ ստորագրել տալէ ետքը դաշնագիր մը, որ ձուլածոյ երկաթէ ծանր օղակի մը պէս անցաւ անոր վզէն, այն միևնոյն ժողովը դատարկուեցաւ Սեւրի մէջ։

Սեւրի գերագոյն ժողովը պարտուած Թուրքիոյ համար էր, հետեւաբար հրաւիրուած էին Հայ Պատուիրակութեան երկու բաժանումներն ալ որ ներկայացնեն իրենց արդարացի ու միանգամայն իրական ու իրաւական պահանջումները։

Ռուսական հողին վրայ կազմուած Հայ Հանրապետութեան կողմէ պիտի ներկայանար Պարոն Աւետիս Ահարոնեան, իրրև անոր նախագահը, իսկ Թուրքիոյ Հայոց Պատուիրակութեան կողմէ Մեծ Հայորդին։

Առաւօտ էր։ Գեղաճիճաղ արշալոյս մը նոր բարձրացած էր հորիզոնին վրայէն։ Օդը ջինջ ու աքանչելի էր։

Մեծ Հայորդին պատրաստուած էր ժողովին երթալու, ահա իր դրանիկներէն մին ներս մտաւ ու այցեքարտ մը յանձնեց։

— Ո՞նչպէս... Տիւրդիւտանի իշխանը հո՞... գալեց Մեծ Հայորդին ինքնիրեն ու հրամայեց դրանիկին որ իր քովը առաջնորդէ։

Դրանիկը մեկնեցաւ և քիչ յետոյ ներս առաջնորդեց երկայն ու ոսկեթելերով զարդարուած վերարկուով, ճերմակ ատրճական գլխարկով, կարմրագոյն լուսաւորին մառճակներով, բարձրահասակ ու քաղցրաբարոյ կերպարանքով անձ մը։

Տիւրդիւտանի իշխանը Մահիր բեկն էր։

— Մեծ բաղդ մը կը համարեմ ինծի ձեր վսեմութեան տեսութիւնը վայելելս, բսաւ Մահիր բեկ՝ իր երկու ձեռքերուն մէջ առնելով Մեծ Հայորդիին դողդոջուն ձեռքերը։

— Այդ միևնոյն բաղդը ես կունենամ, հնչեց Մեծ Հայորդին, որուն աչքերուն մէջ ուրախութեան անպատում ճառագայթ մը կը չողար։ Համաշխարհային արիւնալի պատերազմը հարկադրած էր ինծի որ ձեր իշխանական մօրմէդն չի կարենամ տեղեկութիւններ առնել։ կը յուսամ թէ նա իր միսիան կատարած ու ողջամբ ձեր կողը վերադարձած է։

— Այ՛ո, իշխանական մայրս աւելի քան երբեք երեք տարուան չարաչար զոհողութիւններէ ու անձնուրութիւններէ ետքը վերադարձաւ այն երկիրն, որուն ժողովուրդը մեծ անհամբերութեամբ կըսպասէր։ Իր բազձանքն էր անձամբ ձեր վսեմութիւնն տեսնել, սակայն թէ իր յառաջացած տարիքը և թէ չափազանց յոգնութիւնները պատճառ եղան որ ժամանակ մը հանգիստ կեանք մը ունենայ։ Անոր տեղ ես փափաքեցայ Փարիզ գալ և ձեր վսեմութիւնը տեսնել։ կարծեմ թէ՝ Սեւրի գերագոյն ժողովին օրն է և դուք ալ ներկայ պիտի գտնուիք, այնպէս չ՞է։

— Ճիշդ է... այսօր Սեւրի մէջ տեղ պիտի ունենայ այն գերագոյն ժողովն, ուր դէմ առ դէմ պիտի գտնուինք Թուրք պատուիրակութեան պետերուն և անոնց ստորագրել պիտի տանք Հայ ժողովուրդին անկախութիւնը։

— Ձեր մեծութիւնն առանձի՞ն պիտի ներկայանայ...

— Ո՛չ... խղդուեցաւ Մեծ Հայորդին և պահ մը դառն ու կըսկծալի դէպքեր մը արձակեց Մահիր բեկին վրայ։

— Ուրիշ ա՞ի մըն ալ ունի Հայ Պատուիրակութիւնը, վրայ բերաւ Մահիր բեկ, բոլորովին չի հասկնալ ձևացնելով։

— Պատուիրակութիւններն երկուք ըլլալուն համար, անոնք երկուք են, բացայայտեց Մեծ Հայորդին։

— Դարձեալ չեմ հասկնար։ Ձեր վսեմութիւնը ըսել կուզէ թէ Հայ Ազգը երկու բաժանումներ ունի, այնպէս չ՞է։

— Մահիկ բէյ՛ք, իշխա՛ն, իրաւ է որ Հայ Ազգը դարերէ իվեր միակամ ու մէկ սիրտ եղած է իր ազատագրութեան վեհ գաղափարն իրագործելու համար, սակայն վերջերս կատակլեան նկատումներով ազդային այդ նուիրական միութիւնը քայքայուեցաւ։ Իրաւ է որ Հայ Պատուիրակութիւնը պէտք է ըլլար մէկ մարմին, անոր նախագահը պէտք է ըլլար մէկ անձ և Հայ ժողովուրդին դառը պիտի դրուէր պէտք է ըլլար մէկ անձ և Հայ ժողովուրդին դառը պիտի դրուէր երդուեալ գատաւորներու առջև մէկ ծրագրով և մէկ հիմունքով։ Սակայն այսօր պատուիրակութիւններն երկուք են, որովհետև մին ռուսական հողին վրայ կազմուած Հայ Հանրապետութեան ձայնովն ընտրուած ու այդ փոքրիկ հողամասին վրայ ապաստանած հայերու կողմէն կը ներկայանայ, իսկ միւսը բովանդակ հայ ժողովուրդին կամքն կը ներկայանայ այս ժողովին մէջ գտնուող թուրք քով ընտրուած է և կը ներկայանայ այս ժողովին մէջ գտնուող թուրք պատուիրակներուն՝ ստորագրել տալու Տաճիկ-Հայաստանի ազատա-

գրութիւնը։

— Զարմանալի չէ... ընդհատեց Մահիր բեկ, երբ հայկական դատ ըսելը Թուրքիոյ հայոց դատ ըսել է և երբեք կապ չունի Ռուսիոյ մէջ ապրող և ռուսական հովանաւորութեան տակ գտնուած Հայ Հանրապետութեան դատին հետ, այսօր Սէվրի կերագոյն ժողովին մէջ կը միացուի Հայ Հանրապետութեան ունեցած բաղձանքներուն և այդպէս կը ներկայացուի։ Ըստ ինքս, այս կարգի ընթացք մը օգտակար արդիւնք մը չի տար և ընդհակառակն ըլլալով, պիտի հաւատամ թէ Հայկական արդար դատը վտանգելու պիտի ծառայէ։ Ձեր վեհմութիւնը լաւ գիտէ թէ ի՛նչ է եւրոպական դիւանագիտութիւնը և ան ինչ առիթներու մէջ իր ճակատը կը պարզէ՝ ճնշուած ազգերու իրաւունքը ոտնակոխ ընելու համար։ Հայ պատուիրակութեանց երկու մարմինները թող աչքի առջև ունենան այն դժոխային մեքենան, որ լարուած է դիւանագիտութեան ձեռքով։ Այդ դժոխային մեքենան պիտի պայթի օր մը։ Բայց իմիւ թէ զգայ ըլլալինք, որ անոր կրակէն չի վնասուէինք դարձեալ։ Մի՞թէ դժուար է հասկնալ որ օր մը այդ դիւանագիտութիւնը դիւային ժպիտով մը պիտի ըսէ մեզի. Սէվրի դաշնագիրը ստորագրած է Հայ Հանրապետութեան կողմէ կարգուած ղիւազօր պատուիրակ մը։ Բայց ոչ իրական եւ ոչ ալ իրաւական հանգամանքով՝ այդ պատուիրակը չի կրնար ստորագրել դաշնագրութիւն մը, որ ուղղակի պարտուած Թուրքիոյ պատուիրակներուն պարտադրուած դաշնագրութիւն մըն է։ Հայկական Հարցը միայն Թուրք Պետութեան վրայ ծանրացած հարց մըն է, չի կրնար Ռուսիոյ հովանաւորութեան ներքեւ նոր կազմուած Հայ Հանրապետութեան պատուիրակը տեր կանգնիլ այդ հարցին։ Ի՞նչ կը մտածէ ձեր վեհմութիւնը սիսա՞լ է դատողութիւնս։

— Ո՛չ... յաւիտեան ո՛չ... հաստատեց Մեծ Հայորդին այն ճշմարիտ պատճառաբանութիւնները զոր Տիւրլիտանի իշխանը, այսինքն թափառական հայուն թափառական որդին, խորին դառնութեամբ մը կը յայտնէր։

— Ուրի՞մն... բացագանչեց Մահիր բեկ։

— Պարագան այնպէս բերած է որ Թուրքիոյ Հայոց դատին տէր կանգնած Ազգային Պատուիրակութիւնն երկու չարեաց փոքրագոյնն ընտրէ ու ճակատագրական այս հարկադրանքէն չի հրաժարի։ Ազգային պատուիրակութիւնն, իշխա՛ն, օրերով չարաթներով մտածած տրամաբանած և այդ մասին դիմումներ կատարած է Հայ Հանրապետութեան պատուիրակին որ նկատի առնէ ազգային դատին իրական

ու իրաւական հանգամանքը, սակայն կարելի եղած չէ որոշ համոզումի մը յանգիլ տալ անոր։ Հայաստան մը կայ, կը գոյէ Հայ Հանրապետութեան պատուիրակը. ունի իր խորհրդարանն եւ իր ներքին անկախութիւնը։ Այդ ազատագրուած Հայաստանը կազմուած է Պրեսթ Լիթովսքիի դաշնագրով զոր ստորագրած է Թուրքիան ամենայն հանդիսաւորութեամբ։ Մեր իրաւատուիրանն է տեր կանգնիլ ազգային դատին եւ ստորագրել Սեւրի դաշնագիրը պաշտօնապես։ Ոչինչ կարելի է ըսել...։ Հակառակութիւնը՝ պիտի ըլլար ծանրակշիռ վիժուած մը մեր դատին։

Մահիր բեկ իսկ հառաչանք մը հանեց սրտէն ու ձեռքն իր ճակատին տանելով սկսաւ մտածել։ Յայտնի կերեւար որ հոգին կը զալարուէր ու Մեծ Հայորդին խոստովանութիւնը կահաբեկէր զինքը։

Տիւրլիտանի իշխանը մեծ հաւատքով ու յոյսով եկած էր Ցըրանապայի մայրաքաղաքը. եկած էր աչքով տեսնելու հայկական հարցին վերջնական լուծումն, այն եղերական դատին՝ որ տարիներով մարդկութեան խիղճը վրդոված էր և դիւանագիտական պաշտօնատանց կանանչ սեղանէն չպրտուած ու փոշիներու մէջ մնալու դատապարտուած էր։

Արդեօ՞ք պիտի խորտակուէր իր հաւատքն ու հոգւոյն մէջ ճառագայթող յոյսը։ Արդեօ՞ք դիւանագիտութիւնը մոլեխանձ մտադրութեամբ իր խազերուն մէջ պիտի առնէր հայ դատը։ Վերջապէս զարձեա՞լ հայը գերի պիտի մնար և Թուրքիա անոր գլխին վրայէն պիտի չի հեռացնէր արիւնախմխմա նմխաղանը։

— Ըսէք իմիկ, յայտարարեցէ՛ք իմիկ, դիտել տուաւ Մահիր բեկ, որ մեքենաբար ոտքի կանգնելով մօտեցած էր Մեծ Հայորդիին ու տարէն անոր երկու ձեռքերն իր ձեռքերուն մէջ առած էր, ի՞նչ է ձեր հաւատքը Սէվրի մէջ գումարուած այս օրուան ժողովին վրայ և ի՞նչ յոյս կրնանք տածել այն դաշնագրի մասին զոր պիտի ստորագրէ Թուրքիոյ պատուիրակը։

— Աստուա՛ծ... հեղձակոյց Մեծ Հայորդին։ Հայ ժողովուրդին եթէ վերապահուած է դեռ եղերական ճակատագիր մը, եթէ երկինքը բան չի համարեր անոր գարաւոր զերութիւնը. մեր հաւատքը կրնայ մէկ օրէն միւսը խորտակուիլ և մեր յոյսը յաւիտենապէս կորսուիլ։ Ո՛չ ոք կարող է գուշակել թէ Դաշնակից բանակներու փառաւոր յաղթանակները պիտի տնա՞ն յաղթական կամարներու ճակատը։ Քաղաքականութիւնը կարող է քայքայել զայ յաղթական կամարներն ու

սրբել անոնց նչանաբանը։ Մեր աչքին առջևն է պալքանեան պատերազմին ողբերգութիւնը։ Միթէ քաղաքական չահերու բախումը չէր որ այդ պատերազմը վերածաւ պատմական տռամ մը։ Ցետոյ, ո՞վ կրնայ այսօր տարակուսիլ թէ պալքանեան հրաբուխը չէր որ ցնցեց ամբողջ Եւրոպան և համաչխարհային պատերազմին պատճառը եղաւ։ Այսպէս է սիրելի իչխանս, այսպէս է քաղաքականութիւնը։ Միայն մեր պարտականութիւնն է զգոյշ ըլլալ, չըջահայեաց ըլլալ և սթափ յոյսերով չօրօրուիլ։ Ա՛խ, եթէ Հայաստանի աչխարհագրական գիրքը Տիւրքիատանի նման անջատ ու թչնամիներէ չրջապատուած չըլլար այսօր հայ ժողովուրդը մօտ մէկ ու կէս միլիոնի կորուստ մը պիտի չունենար և մատակարարման բնաջնջումի չպիտի մատնուէր։ Ռուսիոյ լայնատարած մէկ հողամասին մէկ անկիւնը կազմուած Հայկական Հանրապետութիւնը չի կրնար իր մէջ ամփոփել աչխարհի վրայ ցիր ու ցան եղած հայ ցեղին բնակորնները։ Կովկասը՝ Կովկաս էր արդէն և նոյնը պիտի մնայ Ռուսիոյ հովանաւորութեան ներքև։ Ան ոչ քաղաքանապէս և ոչ ալ ռազմական տեսակէտով Ռուսիոյ հողին կցուած հողամասիկ մըն է և անոր ճակատագիրը չի կրնար վարդագոյն ըլլալ եթէ անջատման ձգտում մը ունենայ մէկ օրէն մնւսը։ Մեր հարցը Թուրքիոյ մէջ է։ Թուրքիան է որ չի կրնար հաչտութիւն հայ ժողովուրդին հետ։ Ան իչխելու, մեր ժողովուրդը հովանաւորելու երաչխիքը կորնցուցած է և չի կրնար արդարութեան անուհով ու մաքուր խղճով մեր երեսը նայելու։

Մահիր բեկ մտիկ կընէր։ Անոր կերպարանքը կը մթնար երթալով և ճակատը տաք պաղ քրտինք մը կը պատէր։ Հոգին ընկճըւած էր և յայտնի կերևար որ լուսախոր երևոյթ մը կը պատկերէր անոր աչքերուն մէջ։

— Ժամանակը հասած է անչուչտ, նկատել տուաւ իչխանն ու ոտքի ելաւ։ Ա՛ռ այժմ ցտեսութի՛ւն։

— Ցտեսութի՛ւն, իչխա՛ն, ըսաւ Մեծ Հայորդին։

✪✪✪

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԱՂՎԻՒ ԳԵՐԱԳՈՑՆ ԺՈՂՈՎԸ

Ժամը տասն էր, երբ Մեծ Հայորդին մտաւ այն պալատը, որ շրեղ ու հրաչալի կերպով կահաւորուած էր։

— Ներսը, կանանչ չուխայով տասկուած սեղանի մը շուրջ նստած էին Աչգիխոյ, Ցրանապետի, Խոտաիոյ եւ Ձարբոնի լիազօր պատուիրակները։ Անոնց կենսպարանքը շուրջ ու խորհրդաւոր երեույթ մը ուներ։ Անոնց աչքերուն մէջ կը ձառագայթէր աչխոյժ պլպլուն մը, որ չէր բացատրուեր։ Անոնք արտարուեան անուհով, մարդկային վրդովուած խղճմտանքի անուհով բազմած էին։ Իրենց առջեւ թղթատարներ, ձիշատակագիրներ եւ համակ ոսկեձոյլ կաղամար մը ու գրիչ մը դրուած էին։

Գլաւորը մը ետքը ներկայացաւ Թուրքիոյ պատուիրակը։ Ան դէմ առ դէմ կանգնեցաւ Մեծ Հայորդիին ու պահ մը ապատեաց բորոտ մարմինովը։

Գարաւոր տէրը, դարաւոր կեղեքիչը, դարաւոր բռնակալութեան ներկայացուցիչը նայեցա՞ւ... ահարեկ նայուածքով մը դիտեց իր դարաւոր ստրուհին, որ փոխանակ «վրէժ» ագաղակելու, խաղաղութիւն ու իրաւունք կը պահանչէր։

— Հայ ժողովուրդն շատ բան ունի այս գերագոյն ժողովին ըսելու, բացագանչեց Մեծ Հայորդին Տանէր, անխռով բաց յուզմունքէ ձայնով մը։ Եւսթաղանէն մտաց արիւնը ձեր աչքին պատկերացներու հարկ չեմ տեսներ, որովհետեւ դուք տեսաք, դուք այդ արեան լերդացած հեղեղներուն մէջէն անցաք։ Դուք ըսեցիք աւերակներու կրտներու ներքեւէն ազազակող ձայները։ Ձիշատակագիրներով, փաստաթուղթերով, վկայութիւն-

ներով չէ որ ձեր գերագոյն ժողովը պիտի հաստատէ Թուրքիոյ կառավարած եղեռնագործութիւնները: Դարաւոր ստրկի ու դարաւոր բռնակալը ձեր առջեւ կանգնած են: Միմ՝ յանուն ազատութեան, յանուն արդարութեան ձեր բանակներուն թէ ու թիկունք հանդիսացած է արեան դաշտերուն վէջ, իսկ միշտ յանուն գազանութեան, յանուն վայրագ ոճրագործութեան կողջած է եւ այսօր պարտեալ վիճակի մը վէջ գթութիւն կը հայցէ: Դուք, խաղաղութեան եւ արդարութեան ներկայացուցիչներ ձեռքը ձեր խղճին վրայ դրէք եւ խօսք տուէք դարաւոր ստրկին ու իր դարաւոր բանակալին: Չգիտեմ թէ դարաւոր բռնակալը այդքան իրաւունք ունի՞ իր դարաւոր ստրկը կեղեքելու եւ անոր անմեղ արեան վէջ իր ձեռքը թաթխելու: Կա՞յ եւ կրնա՞ց մարդկային խղճմտանք մը, որ հանդգնէր պատմութեան վէջ չարձանագրուած անմեղներ սպանողի մը Թող ինքը տրամաբանի. թող Թուրքիոյ ներկայացուցիչը յայտնէ: Ես հայ ժողովրդեան վրէժի ազդակը չէ. որ կարձանագրեմ, այլ ինչպէս ըսի, խաղաղութեան եւ արդարութեան անուններով կը խօսիմ:

Թուրքիոյ պատուիրակը լուռ էր, ինչպէս վիճի մը վեր բարձրացած ու խաչաքաշին կերպարանքով մը պատկերուած մարդկային ոգուն առջեւ կը: Լո՜ւռ էր. ինչպէս ամենի ժայռ մը, որ երկրաշարժէ մը ցնցուի մը կոտնկնուայ: Մէկ խօսքով լուռ էր ան, ինչպէս միկը՝ որ յանկարծ դաշոյն մը կը տեսնի. իր սրտին ուղղուած ու չի կրնար ձիչ մը հանել:

— Արդար ու ձշմարիտ է հայ ժողովրդեան պահանջը, խօսք առած գերագոյն ժողովին ներկայացուցիչը: Հաւաքխաբնաշին արիւնոտի պատերազմին վէջ ամենեկն աշխի գոներ տուող եւ կոտորեալ մանուկներն ան եղած է: Ոչ որ առարկութիւն մը կարող է բերել: Տեսա՞ք... այ՛ո, տեսանք հայ ժողովուրդի թշուառութիւնը: Մեր բանակներուն միացան անոր կատաղութեան գոհերուն, միլիչ անոնցի անգթօրէն ոչնչակոչը դարձան մեզի հանդար այդ գոհերուն ազգակիցները:

Գերագոյն ժողովին ներկայացուցչ իր կտրուկ ու միանգամայն անվերապահ յայտարարութեան որ Թուրքիոյ ներկայացուցիչը ստորագրէ դաշնագիրը:

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀԱՅԸ ԼՐՏԵՄՈՒԱԾ

Թափառական հայը — այսինքն Մահիր բեկ — պէտք է ըսել թէ ծպտեալ վիճակով մը Տիւրդիստանէն մնկնած էր։ Ֆրանսական գերատման բանակը չկրցաւ հասնիլ Լիբանանի լեռնաշղթաները, մնծ հակոզութիւն կը կատարէր որ Տիւրդիստանէն մէկը չանցնէր։

Այս այսպէս ըլլալով հանդերձ, Մահիր բեկ իր քաջարի Տիւրզիներուն առաջնորդութեամբ, լեռնաշղթաներու մէկ անցքէն դէպի միջագետքի հողամասը մտած ու անկից մինչեւ Փարիզ եկած էր։

Ֆրանսայի ոստիկանութիւնը կարծած էր թէ ուրս գաղթականներու հետ Փարիզ ապաստանած իշխաններէն մին էր անիկա, թէեւ անոր ամէն մէկ քայլ, ամէն մէկ չարժուած աչքէ վրիպեցուցած չէր սակայն ո և է կասկածելի նշան գտած չէր։

Եւ որովհետեւ գաղտնի կերպով տեղեկութիւն տրուած էր թէ Տիւրզիստանի իշխանը երկրէն մեկնած ու դէպի Եւրոպա մեկնած էր, Ֆրանսական կառավարութիւնը հրահանգած էր ոստիկանութեան որ անոր հետքը գտնելու աշխատի։

Ֆրանսական կառավարութիւնը չատ հաչտ աչքով չէր դիտեր Տիւրզիներու անկախութիւնն, որովհետեւ անոր հողամասին վրայ գտնուող ջոկատներու հրամանատարները չարունակ ըմբոստութեան մը դէմ կը գտնուէին և չէին կրնար այդ լեռնականները հանդարտեցընել։ Այդ հրամանատարները բացարձակօրէն տեղեկացրած էին թէ Տիւրզի ժողովուրդը օր մը չէ օր մը պիտի ապստամբի և ան գաղտնի կերպով Բրիտանական հովանաւորութեան ներքեւ պիտի ուզէ մտնել։

Արդ, հազիւ չարաթ մը անցած էր այն օրէն, ուր Տիւրզիստանի իշխանը ոստիկանութիւն մը ունեցած էր Մեծ Հայոցդիւնի հետ, երկուքն ալ երկուղ մը ստացած։ Անա այդ գրութիւնը.

«Իշխանիս առանց յապաղելու, այս գիշեր թող գայ Մօնմարթր փողոց, թիւ 18 բնակարանը։

— Տարօրինակ գրութիւն, մտնախօսեց իշխանն ինքնիրեն։ Ո՛չ

ստորագրութիւն կայ, և ո՛չ ալ ղրկողն այս գրաբերիս յայտնած է իր ինքնութիւնը։ Մօնմարթր փողոց, թ՛ւ 18 արդեօ՞ք Փարիզի որ կողմ կը գտնուի այս արուարձանը։ Նայեցաւ Փարիզ քաղաքին արուարձաններն ու թաղերը ցոյց տուող քարտէզի մը վրայ և հասկցաւ թէ այնքան ստորին ու գեհենիկ դասակարգի մը պատկանող արուարձան մը չէր։ Ուստի կառք մը նստեցաւ և գնչերուան ժամը տասնի տասնհինգ Մօնմարթր փողոց դիմեց։ 18 թիւ տունը լաւական չքեղատեսիլ ու երկու հարկի վրայ չհնուած վիլլայի մը կը նմանէր և առջեւը փոքրիկ պարտէզ մը կար, որ երկաթէ վանդակոցմով մը պատապարուած էր։ Մահիր բեկ պարտէզը մտաւ և դուռին չջակին մօտեցած չէր, ահա ստուերներու խորէն մէկը թեւէն բռնեց, ցած ու կամացուկ ձայնով ըսաւ.

— Իշխա՛ն, հոս մտնելու հարկ չի կայ։ Ես Զիւլֆին եմ։ Մ՛ի կասկածիր։ Ձեզ կանչեցի որ ըսեմ թէ մատնուած ես ու Ֆրանսական կառավարութիւնը կեանքդ վտանգի տակ առնելու կաչխատի։ Վարձուած են մէկ երկու անոգայ չարագործներ։ Ատոնք ոստիկանութեան գաղտնի լրտեսներուն հետ մտնելու են։ Երբ ոստիկանութեան յայտնի ըլլայ ձեր հետքը, պիտի ծրագրուի գաւադրութիւն մը ձեր անձ՛ն դէմ։

— Բայց դուն ո՞ւ... գոչեց Մահիր բեկ, որ յայլայլմէ եղած մէկէն լմէկ չի կրցաւ խօսք մը ընել։

— Ատոնց պիրոյն ըլլա՛... ուրիշ հարցում մ՛ի ընէք։ Դուք ապահովեցէք ձեր անձը, յետոյ կիմանաք թէ ինչպէս եղած է որ հոս կը գտնուիմ և ուսկից իմացած եմ ձեր անձին չուրջը կատարուած գաւադրութիւնը։

— Ո՞ւր կուգես որ երթամ, Զիւլֆի, նկատել տուաւ Մահիր բեկ, քիչ մը չուարած եղանակով մը։

— Եթէ տեղդ ապահով չէ, այն տեղն միւսային տուն մը պիտի երթանք որուն տէրը պղտավաճառ գաղթական հայ մըն է։ Ես պիտի մնամ այս չէնքին մէջ, որովհետեւ հանրային ապահովութեան պետը հոս կը բնակի և իր սպասուհին եղած եմ։ Այս ծառայութեանը մասայ, որպէսզի ձեր կեանքը փրկեմ։ Բոլոր գաւադրութիւններն այս չէնքին մէջ և այս մարդուն գիտակցութեամբ կը կատարուին։ Այն սասանականներ, որոնք ձեր կեանքին չուրջը կը գտնուին, այս սեմին կը մտնեն կ՛ելլեն։ Ես՛ս. չըսպասենք, կրնայ ըլլալ որ հանրութեան ապահովութեան պետը պաշտօնատունէն վերադարձած է։ Սահմանափակ կապակցութիւն մը թէ ձեր կեանքին և թէ իմ կեանքիս համար չանթի հարուած մը պիտի ըլլայ։

Մահիր բեկ, Զիւլֆիին առաջնորդութեամբ, ուղղակի Մօնմարթր փողոցին մէկ անկիւնը գտնուող բնակարանը գնաց։ Տան տէրը, կարնեցի գաղթական հայ մը, մօտ տասը տարիներ առաջ եկած հաստատուած էր հոն և ունէր կին մը ու երկու անչափահաս զաւակներ։ Տունին մէջ յատուկ կահաւորուած սենեակ մը ունէր զոր վարձու կուտար։ Զիւլֆի առաջին անգամ այդ չէնքին մէջ բնակած էր և ինքզինք իբր հայուն հետ ծանօթացուցած էր։

— Ձեզի աղնուական հիւր մը, բաւ Զիւլֆի։ Նոր եկած է Ռուսիայէն։ Կը յուսամ թէ դուն պիտի մնաս։ Վարձքի մասին խօսք մը չենք դներ անգամ առջորդ է։

Մահուկ ապա — այս էր կարնեցի պաղտատցւոյն անունը — խորին ուշադրութեամբ իջաւ իր հիւրը, ապահովեցաւ իր նոր վարձակալին, ու առաջնորդեց զանի կահաւորուած սենեակը։

— Վաղը լոյսը չի ծագած, ես կրնամ գալ, դիտել տուա Զիւլֆի, Այն ատեն կրնանք երկարօրէն խօսիլ։ Գիշեր բարի։

Մահիր բեկ առանձին, ինկաւ բազմոցին մէկ անկիւնն ու ժամերով խոր և յուզումնալից մտածումներու մէջ թաղուեցաւ։ Այն անձնուիրութիւնը զոր ցոյց կուտար Զիւլֆի, ան՛ն վտանգաւոր գործունէութիւնը զոր կատարելու կը ձեռնարկէր քրտնի մը, կը զգացնէր իր հոգին ու կարծէր թէ ան ուրիշ մէկը չէր, եթէ ո՛չ երկնաւոր հրեշտակ մը։

— Ի՞նչպէս, ի՞նչպէս յանդգնած է այս կինը մինչև հոս գալու մեծահռչակ Տիւրկիատանի իշխանին, երբ ճամբաներն այնքան վտանգներով լեցուն էին և թշնամին անդամ անցնելու չէր համարձակեր։ Ո՞ւակից ու... Աստուա՛ծ իմ։

Ամբողջ գիշեր մը անքուն անցուց։ Առտուան դէմ, գեռ արեւը չի ծագած Զիւլֆի կամաց մը իր սենեակին դուռը զարկաւ։ Մահիր բեկ բացաւ դուռն ու հրաւիրեց որ ներս։

— Այս առտուն ամենէն ապահով թաքստոցը պիտի ըլլայ ձեզի համար, նկատեց տուա Զիւլֆի։ Ֆրանսական ատիկանութիւնը չի պիտի հաւատայ որ Տիւրկիատանի իշխան մը պիտի գիշխանի աստիճան անհնչեան բնակարանի մը մէջ ապաստանիլ։ Միայն թէ զգուշացէք այս բարեմիտ մարդուն կնոջմէն։ Անիկա ֆրանսուհի մըն է և բաւական կռկիկ հայերէն կը խօսի։ Չի նայելով որ ամուսինը յիւսնի մօտաւարիք մը ունի, ինքը համակերպած է անոր հետ ամուսնանալու։ Հազիւ երեսուն տարու է։ Այս՝ այսպէս։ Գալով այն խորհրդաւոր իրագարձութեանց, որոնց մասին հետաքրքիր էք տեղեկութիւններ

ունենալու, հաւատացած պիտի պատմեմ։ Ձեր վախճութեան մեկնումէն չորեք մը ետքը՝ Զարմուհի իշխանուհին, ձեր մայր իշխանուհին և ես նոտներ խմբագրակցութիւններ կընէինք թէ՝ ինչ կերպով կարելի էր գիւրութիւն գտնել նամակ մը յղկլու ձեզ, ան՛ա յիմարանոցէն մին գրութիւն մը յանձնեց։ Այդ գրութիւնը չատ տեղ անընդհանուր բառեր ունէր և գրած էր Սափա իշխանուհին։ Երկար բարակ չարչարանքէ մը ետքը, հետևեալ յայտնութիւնը գտանք այդ գրուածքին մէջ։

« Իշխանին կեանքը վտանգ է։ Տիւրկիատանի մէջ հաստատուած Ֆրանսական գաղտնի ատիկանութիւնը տեղեկացած է որ ան փարիզ կը գտնուի։ Երկու ռնրագործներ ղրկուած են գինքը սպաննելու համար։ Հաղորդեցէք իրեն որ իսկոյն թաքստոց մը գտնէ ու ժամանակ մը այդ թաքստոցին մէջ ապրատանելէ ետքը գաղտնի ու նպատակ վիճակով մը Ֆերնանիա անցնի։ Գանձնակից պետութեանց երկիրներէն դուրս մնայ։ »

ՍՍ.ՓՍ.

« Յ. Գ. Պատուհանի մեխիրա հանելը դուռ ինձի գալ, որ առելի որոշ մանրամասնութիւններ հաղորդեմ։ Ես վաղը պարտէզը կելեմ։ Հոն կրնանք տեսնուիլ, ցտեսութեան ժամը 8--9։ »

ՆՈՒՆ

— Սափա իշխանուհին... խղդուեցաւ Մահիր բեկ։ Բայց ան ո՞ւակից իմացած էր այդ գաղտնիքը։

— Ան իմացած էր յիմարանոցին մէջ ծառայող ֆրանսացի ոստիկանի մը։ Այս ոստիկանը պաշտօնազուրկ եղած վիճակի մը մէջ նետուած է յիմարանոցը։ Հոն, ինչպէս կըլլայ, կը սիրահարի Սափա իշխանուհիին և անոր կը պատմէ եղած դաւադրութիւնը։ « Այդ իշխան չըլլալիք անձը ճգի պիտ խնդացի. հանճարեղ ու գեղանի իշխանուհի մը յիրարանոցը նետած է, այնպիտ չ՚ե — ըսած է շնորհագուրկ ոստիկանը — բայց նայիմ թի Յորանան ալ անոր յօշոտուած գուրկ ոստիկանը — բայց նայիմ թի Յորանան ալ անոր յօշոտուած գրտիան ո՞ւր պիտի նետե։ » Այս ցինիկ ու ապերասան յայտնութեան վրայ՝ Սափա իշխանուհին ահագին սիրային խօսքեր կընէ և ոստիկանէն կը հաղորդայ թէ երկու հոգի պիտի երթան Փարիզ ու Հանրային Ապահովութեան պետին կարգադրութեամբ պիտի սպաննեն ձեզ։ Եր-

կու չարագործներէն մին, այդ ոստիկանն է եղեր, որուն խոստացած է եղեր պաշտօնին վերահաստատումը։ «Ես ինչ վրէժդ ի որ պիտի ղուծեմ։ Ցետոյ կը յուսամ թէ՝ կազատեմ ձեզ ասկէց եւ կինս կրնամ։» Սափա իչխանուհին կը պատմէ այս բոլորը պատասխանելով Մելիքա հանըմին ու կիմացնէ մեզի որ ժամանակ չի կորնցնենք և այս ոստիկանին ետևէն վստահելի մէկը ղրկենք մինչև Փարիզ։ Մտածեցէ՛ք իչխան, մտածեցէ՛ք թէ ո՞վ կրնայ յանձն առնել այս զարհուրելի պարտականութիւնը։ Ձեր վսեմութեան թիկնապահներ կայնին, բայց անոնց իրեւմը Փարիզի ոստիկանութեան կասկածը պիտի արթնցնէր։ Ուրիչ ճար չի կար։ Անմիջապէս ծպտուեցայ ու Ֆրանսական զօրաց հրամանատարին գացի և յայտնեցի թէ՝ Պէլվիզացի մըն էի ու ուրիշ մը խաբուած անոր հետ ամուսնացեր և մինչև Տիլըխատան երկիր էին։ «Այդ վատը խոյս տուած այսօր, ըսի՛ կեղծ հնձկլտանիմ մը հանելով բերնիս. եւ ես երեսի վրայ մնացած եմ։ Պիտի ի որ իմ հայրենիքս վերադառնամ։» Հրամանատարը, համոզուեցաւ և անմիջապէս ճամբայ դրաւ զիս։ Ես ընկերացայ այն կարաւանին, որուն մէջ էին ձեր վսեմութեան կանանցին դէմ դաս նիթող երկու չարագործներն ու զաղտնի գործակալ մը։ Պէտք է ըսեմ թէ՝ այս չարագործներն խիստ ազնիւ ու փափկանկատ ընթացք մը ունեցան ինծի հանդէպ։ Փարիզ գալուս պէս անմիջապէս ուղղակի Հանրային Ապահովութեան պետին պաշտօնատունը գացին։ Անմիջապէս մէկուն հանդիպեցայ և խնդրեցի որ ապահովութեան պաշտօն մը գտնէ, որովհետև ծնողքս Պելճիքա չեն գտնուիր։ Անոնք Գերմանիա հաստատուած են ու ես այդ անվնաս երկիրը ոտքս դնել չեմ ուզեր։ Ամենէն առաջին է եղեր այդ իմ տեսած անձը։ Մաքէն բաներ մը անցնելով ըրաւ չըրաւ պաշտօնի դրաւ Հանրային Ապահովութեան պետին ապարանքին մէջ։ Ա՛ն այդ առաջին է որ ձեռքս մէջ է, և անոր միջոցաւ է որ պիտի յաջողիմ ձեր կեանքը փրկել և ձեզ Գերմանիա ղրկելու միջոցներ գտնել։ Եթէ պարագաները յիմնուին, եթէ Անգլիոյ քաղաքականութիւնը փոքրիկ չեղում մը ունենայ և Դաշնակից պետութեանց այսօրուան առանձնական համաձայնութեան մէջ ձեզի մը բացուի, այն ատեն ձեր վսեմութիւնը փոխանակ Գերմանիա ապաստանելու, Անգլիա պիտի երթայ և պիտի կատարէ այն մեծագործութիւնը, որ կըսպասէ Տիւրքի ժողովուրդը։ Հոն եղած ատենս, ձեր ազգականները յուսահատ վիճակ մը ունէին։ Շատեր ձերբակալուեցան։ Երկրին մէջ անկարգութիւնը ծայր տուած է արդէն։ Ֆրանսական զրաման բանակը ստուարացուցած ըլլալով իր զինուորներու թիւը,

անարգել կերպով ճնշումի ներքև առնելու յաջողած է։ Մէկ խօսքով ձեր երկրէն հեռացումը բաղդ մը եղաւ, որովհետև ո՛չ Ֆրանսական բանակին հրամանատարն և ո՛չ ալ զաղտնի կերպով կազմուած ոստիկանութեան պետերը հանդարտ պիտի ձգէին ձեզ։

Զիւլֆիի այս ընդարձակ ու մանրամասն տեղեկութիւնները զառնացուցին Մաիէր բեկի հոգին։ Ան խոր հառաչանք մը հանեց սրտէն ու չի կրցաւ իր երախտապիտութիւնը յայտնելու համար բառ գտնել։

Զիւլֆիի չի մոռցաւ պատուիրելու Մաիէր բեկին թէ՝ քանի մը օր պատուհաններուն անդամ պէտք չէ մօտենար։ Ցետոյ մեկնեցաւ։

Ժամի մը չափ առանձին մնաց Մաիէր բեկ։ Անոր լուանդակ մտածումն եղաւ իր իչխանուհի մօրը, պաշտելի կնոջ ու սիրասուն զաւկին ունեցած վիճակը։ Կը կասկածէր որ Ֆրանսացիները կարող էին նեղութիւններ պատճառել անոնց։ Այսպէս, զան ու կսկծալի մտածումներու մէջ էր, երբ նեղս մտաւ սան ոէրը, այսինքն կարնեցի պղպեղավաճառ Մանուկ աղան։

— Բարի լոյս զայ վրադ, պարո՛ն, մրմնջեց պղպեղավաճառ Մանուկ աղա՝ համակրական ձայնով մը։

— Բարի տեսութիւ՛ն, պատասխանեց Մաիէր բեկ։

— Կը յուսամ թէ չատ հանդիստ անցուցիք այս գիշերը։

— Շատ հանդիստ...

— Բարիզ եկա՞ծ էիք ուրիշ անգամներ, պարո՛ն։

— Մ՛չ, զժբաղդաբար։

— Չ՛ա... այս քաղաքը մէկ հատիկ է։ «Ոսկի քաղաք» անուն տուած են անոր։ Գիտնալու էք թէ ի՛նչ փողոցներ, ի՛նչ հրապարակներ և Սէն գետի վրայ կառուցուած ի՛նչ պալատներ կան։ Դուք Ռուսի՞ա միայն ապրած էք։

— Այ՛ո։

— Ռուսիոյ քաղաքները տեսած եմ։ Ան Օտեսան ու երկու նըշանաւոր քաղաքներ, Մոսկաւևները մեր Տաճկաստանի քաղաքներուն կը նմանին։ Եթէ կը փափաքիք, այսօր Շանզ-Էլիզէի պալատան կողմերը և կամ Պուլոնի անտառին մէջ պտոյտ մը կրնանք կատարել։ Այս առտու կինս այդ փափաքը յայտնեց։ Ես բազմամարդ ընտանիք մը չեմ կազմեր։ Կինս ու երկու զաւակներս կապրին այս չէնքին մէջ։

— Ան չէ, հարցնելս ամօթ չըլլայ, դուք Հայաստան գացա՞ծ էք մօտերս։ Բայց Հայաստան ըսելով դուք չի կարծէք թէ Ռուսիոյ հոդամասէն անջատուած փոքրիկ Հայաստանին համար է խօսքս։ Ես

անոր Հայաստան չեմ ըսեր։ Եւ ով կուզէ թող պնդէ, ես այն կարծիքին ունիմ թէ այդ հոզամասին վրայ Հայ ցեղը չի կրնար իր գոյութիւնը պահել։ Թերեւս պիտի խնդան այս համոզումիս վրայ և Մանուկ աղային խելքը չի հասնիր պիտի ըսեն, հա՛զս չէ, ինձի համար ճշմարտութիւն է իմ դատողութիւնս։ Չ՚ա, կը հարցնէի թէ Հայաստան գացած ունի՞ք, այնպէս չ՚է։

— Դժբաղդաբար գացած չեմ։

— Ռուսաստանի ո՞ր քաղաքը կապրէիք։

— Օտեսայէն բաւական հեռու գտնուող քաղաք մը, նկատել տուաւ Մահիր բեկ, որ կսահնց թէ Մանուկ աղան չսուտխօս ու քիչ մըն ալ պարապ գլուխ անձերէն մին էր։

— Այդ կողմերը պատած չեմ։ Անպատճառ Քիչնէվի մօտեր գըտնուած քաղաք մը ըլլալու է բսածդ։ Դուք ինձի այպէս մի դիտնաք։ Ժամանակին վաճառական մըն էի և առևտրական մեծ գործերով կը չըշէի Ռուսիոյ մէկ ծայրէն միւսը։ Պոզավաճառութիւնն ո՞ր, կարծեցի Մանուկ աղան ո՛ր...։ Բաղդը չի ժպտեցաւ ինձի։ Կոտորածները տակն ու վրայ ըրին իմ ճակատագիրս։ Ցրտնաս գալս չատ տարի չէ. սակն նանկ հազիւ տասը տարի կըլլայ։ Տունս չինեցի ու, փառք Աստուծոյ, փոքրիկ դրամագլուխ մը ունիմ։ Թէև բաղդը չի ժպտեցաւ ինձի, բայց ևամարտին դուռը չի թողուց դիս։ Ան չէ, կրնա՞մ հարցնել թէ ամուսնացած էք, պարոն։ Օրիորդ Սիրային հարցնելու ժամանակ չունեցանք։

Մահիր բեկ, որ լուռ կը կենար և անհամբեր կըսպասէր որ Մանուկ աղան իր խօսքը վերջացնէ ու մեկնի, պարտաւորուեցաւ իր լռութիւնը խզել ու պատասխանել։ Բայց ինչ ըսէր, ամուսնացած ըլլալը հաճելի էր իր տանտիրոջ, եթէ ո՛չ ամուրի ըլլալը փափաքելի էր։ Ուստի պահ մը մտածեց։

— Կարծեմ թէ ամուրի էք, պարո՛ն, և չատ լաւ կընէք, վրայ բերաւ Մանուկ աղան չար ու բռնապետական ժպիտ մը պատկերացնելով իր ցորենագոյն դիմագծերուն վրայ։ Ցրտնաս, մանաւանդ այս փարիզ քաղաքը, ամուրիներու տեղ է. կրնամ ըսել թէ ամուրիներու դրախտն է։ Ամուսնացածները մեծ յարդ ու պատիւ չեն վայելեր։ Ես կը յուսամ թէ դուք ալ ամուրի էք, այնպէս չ՚է։

Այ՛ո, պարո՛ն, ժպրաղդաբար ամուրի եմ, պատասխանեց Մահիր բեկ։

— Աւելի աղէկ։ Աշխարհը ձերն է, պարո՛ն։

Մանուկ աղայի երկարապատում խօսքը աւարտած չէր, այ՛ն

ներս մտաբարձրանալով, վայելչատես ու գեղանի կին մը։

— Կինս է, պարո՛ն, ներկայացուց Մանուկ աղա՝ հպարտ ձեւով մը։

— Պատռնը ձեր երկրէն ըլլալու, այնպէս չ՚է, հարցուց Մանուկ աղայի կինը բաւական կոկիկ հայերէնով և մաքուր արտասանութեամբ մը։

— Մօտ են։ Անիկա Օտեսայէն քիչ մը հեռու գտնուող քաղաքէն է, իսկ ես կարնեցի եմ։ Մեր ճամբաները մէկ են ու իրիկուն առաջ կրնանք միրար տեսնել։ Գիտե՞ս, ժօզէֆի՛ն, մեր պատուական հիւրը դեռ կարգուած չէ եղեր։

— Չ՚ա... ի՛նչ աղէկ բան, ժպտեցաւ Մանուկ աղայի կինը հոգեզմայլ երեւոյթ մը տալով իր կերպարանքին։ Բաղդաւորութիւն մըն է ասիկա... որովհետև ամուրի մարդն է որ կրնայ գիտնալ թէ ի՛նչ հաճոյքներ ունի Ցրտնաս և ի՛նչ անուշութիւններ անոր մայրաքաղաքը։ Ամուսնացած մէկը, ըստ ինքնին, բերանը սահձ ունեցող անասունի կը նմանի. ազատօրէն չի կրնար ուզած վայրը մտնել և ուզած կողմը չարժիլ։ Զրո՞ք որ Ցրտնաս տեսնելու համար չէ որ եկած էք, այլ Ցրտնասի գեղեցկութիւնները վայելելու համար եկած էք։

ՄԱՍՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ Չ.

Երբ կինը կը խօսէր, Մանուկ աղան բերանաբաց անոր երեսը կը նայէր և կարծես թէ կըզմայլէր։

— Այդպէս է... մէջը մտա պզտլաճառ Մանուկ աղան։ Կինս չատ ճնշդ կը մտածէ։ Դուք փարիզի հրաչալիքները պիտի վայելէք և երբեք չպիտի փափաքիք անկէ հեռանալու։ Անո՛ւկ լմնաո՞ն է, պերլիո՞ն է, Վիէննա՞ է և վերջապէս Նիւ-Եօրք է, ատոնք ամէնքն ալ բան մը չեն արժեր։ Փարիզ քաղաք մը չէ, այլ երկնային դրախտ մը։ Տեսէ՛ք, ի՞նչու մեծ ու գերազոյն ժողովները, գեղանախորհուրդները, ու արքայական տեսակցութիւնները Փարիզէն զատ ուրիշ մայրաքաղաքի մը մէջ տեղի չեն ունենար։

— Մանո՛ւկ, ձայնդ կինը քիչ մը ձանրացածի եղանակով, ի՞նչու պարապ տեղ կը յուզեցնէք մեր վարձակալը։ Հարկաւ ինքը հոս է, աչքով կրնայ տեսնել։ Գովելո՞վ պիտի պանծացնենք այս անուրման մայրաքաղաքը։ Հիմայ Նախաճաշիկի ժամանակ է, պարոնը կաթո՞վ սուրճ կը փափաքի, եթէ ոչ կաթով թէյ։ Մենք քիչ մը ազատարար ենք. սուրճը չատ կը սիրենք. մինչդեռ ոտտիացիները թէյ։

— Կաթով սուրճն ատելի համեմի պիտի ըլլայ ինծի, դիտել ըսաւ Մաիէր բեկ, որ կարծես խոր քունէ մը արթնցածի պէս անոնց երեսը նայեցաւ։

— Ուրեմն, Մանո՛ւկ, դո՛ւ ոտտիհիին պատուիրէ որ թէյը չի պատրաստէ։ Մենք, ըսես, ոտտիացի է, մտածելիք ու թէյը պատրաստել տանք։ Ի՛նչ լաւ եղաւ որ հարցուցիք։

Մանուկ աղան անմիջապէս սենեակէն դուրս ելաւ և կինն ու Մաիէր բեկ առանձին մնացին։

— Եթէ ես չի մտածեմ, ամուսինս բնաւ այդ տեղատանդը չէ, որովհետև Մանուկ աղայի գեղանի կինը, որուն ժօզէֆին անունը

տուած էր Մանուկ աղան։ Ջեմ գիտեր, տասը տարիէ որ ամուսնացած եմ այս մարդուն հետ, բայց բնաւորութիւնը չի հասկցայ։ Բարի է, սիրտը մաքուր է և հիւրը չատ կը սիրէ. մինակ թէ քիչ մը զաքալարութենէ զերծ է։ Նայեցէք, պարո՛ն, ի՞նչ հարկ կար առտուն կանուխ ննջարանդ զալ ու ժամերով ձեր գլուխն ուտեցնել։ Աւանդ բաներ չի մտածեր։ Այնպէս չէ՞, չի ձանրացա՞ծ ձեզ։

— Ձանրացնելու բան կը չի կա՛ր... տեսակցութիւն մը ունենանք միայն, նկատել տուաւ Մաիէր բեկ։

— Սիրան ձեր ի՞նչն է, պարո՛ն, հարցուց տիկին ժօզէֆին, այս անգամ խօսքը փոխելով։

Ջիւլիի ընդվզինք հայուհի մը ներկայացուցած էր և անունն ալ Սիրա դրած էր. հետևաբար տիկին ժօզէֆին կուզէր իմանալ թէ՝ ի՞նչ կերպ յարաբերութեան մէջ էին անոնք։

— Ազգականուհա է, պատասխանեց Մաիէր բեկ։

— Մօտի՞կ ազգականուհի մըն է։

— Այ՛ո, եղբօրս աղջիկն է։

— Կերևի որ որբուհի մըն է... մրմնջեց տիկին ժօզէֆին, եթէ ո՛չ սպասուհի մը չէր ըլլար։ Բայց թերևս չի թողուցած այդ ողորմելի ծառայութեան մէջ, այնպէս չէ՞։

— Նպատակս այդ է... դողդողաց Մաիէր բեկ, որ կռահեց թէ՝ հակասական խօսք մը ըրած էր։

— Ջ'է, չիտակն ըսելով, մենք այդ աղջիկն սիրեցինք։ Ջափաղնց քաղաքավար, ճարպիկ ու գործունեայ մէկն էր։ Շարաթի մը չափ քովերնիս մնաց, բայց կարծես թէ տարիներով մեր ընտանիքին մէջ ապրած ըլլար։ Երկու աղջիկները կը խենթենան երբ տեսնեն գինքը։ Աւելինան, ըսես, ժամերով բաժնուիլ չուզեր անկէ։ Գալով Ֆրանսինիա, անիկա կը կարծէ թէ Սիրան իր մօրաքոյրն է։

Այս խօսքերը վերջ գտան, որովհետև նախաճաշիկը ներս բերուեցաւ։ Տիկին ժօզէֆին տաքի եղաւ ու մինչտեռ տանը չի մոռցաւ ըսելու թէ իրիկուան դէմ կը փափաքին միասին հանրային պարտէզն երթալ ու կեսց ռուսական կեանքէ տուած սինեմայի մը նոր չարժապահերը տեսնել։

Մաիէր բեկ լուռ մնաց ու պատրաստուեցաւ նախաճաշիկն ընելու։ Երբ նախաճաշիկը վերջացուց, առաջին մտածումն եղաւ Ջիւլիին տեսնել։ Տիկին ժօզէֆինի փափաքը չի պիտի կրնար կատարել, որովհետև Ջիւլիի խնդրած էր իրմէն որ մինչև անգամ ննջարանի լուսամուտներուն չի մօտենայ։ Ի՞նչ ընէր ուրեմն, ի՞նչպէս մերժէր այդ կնոջ առաջարկութիւնը։

Իրիկուան դէմ էր, ան՛ա Ջիւլիին եկաւ։

— Երբի՛ք չի կասկածիք, իչխա՛ն, բաւ Ջիւլիին ուրախ ու սրտագին ձայնով մը. Ֆրանսական ոստիկանութիւնը ձեզ ո՛չ թէ Փարիզի մէջ կը փնտռէ, այլ Հալը ու Շէրպուրկ քաղաքներու փողոցները պաշարելու զացած է։ Ոստիկանութեան ոճիրը զործադրող ոստահակներն ալ միասին են։ Երկու օր եղաւ անոնց մեկնումը։ Կը յուսամ թէ կարելի պիտի ըլլայ նոյն իսկ վաղը ճամբորդել դէպի Գերմանիա։ Ա՛խ, իչխա՛ն, եթէ ամուսինս չի զանեմ, զոնէ զաւկիս ողջ առողջ ըլլալը կը հաւկնամ։ Կարօտցա՛յ, չատ կարօտցայ։

— Ինձի նայի՛է, Ջիւլի՛ի, այս մարդը չատախօսին մէկն է ու կինն ալ բարեծաղիկ արարածի մը նմանիր, ընդհատեց Մաիր բեկ։ Ձեր երթալէն յետոյ, մարդն եկաւ ժամերով գլուխս ուտեցուց։ Կինն լսես, կարգ մը հարցումներ ըրաւ և քու իմ կնոջս ըլլալը հաւկնալ ուզեց։ Ըսի թէ եղբօրս ապրիլին ևս ու քիչ առնէն պիտի ազատուիս ծառայութիւնէ։ Այդ կինը հրաւիրեց որ հանրային պարտէզն երթանք ու անկէ յետոյ սինեմա մտնենք։ Ի՞նչ ընելու է...

— Դուք ի՞նչ պատասխան տուիք։

— Զայն մը չի հանեցի։

— Այն առեն մնասին դուրս կելլենք և անդանօթ արուարձան պտտելու կերթանք։ Պէտք չէ հանրային պարտէզը գտնուիք. հոն աչքի կրնաք զարնուիլ։ Ոստիկանութիւն ըսածդ սուր հոտառութիւն ունեցող չունի մը կը նմանի. անգամ մը որ հոտը քիթերնուն հասնի, այլ ևս հետքը չեն թողուր։

— Ջիւլիի և Մաիր բեկ անմիջապէս պատրաստուեցան որ դուրս պիտի ելլէին սենեակէն, ան՛ա դուռը բացուեցաւ և ներս մբտաւ տիկին Ժօզէֆին։

— Կարծեմ թէ տեղ մը երթալու կը պատրաստուիք, նկատել տուաւ տիկին Ժօզէֆին քիչ մը թթուած ու ցուրտ կերպարանք մը ցոյց տալով։

— Այ՛ո, բարեկամ մը ունինք, փափաքեցանք անոր տեսակցութեան երթալու, պատասխանեց Ջիւլիի։

— Հեռո՞ւ է այդ բարեկամիդ։

— Բաւական հեռու...

— Եթէ հեռու տեղ մը բնակած չըլլար ըսի, ես ան՝ պատճառ պիտի պահանջի անոր ո՞վ ըլլալը։ Ծանօթ անձնաւորութի՞ւն մըն է, եթէ ո՛չ հասարակ դասակարգի պատկանող մըն է։

— Է՛հ, արհեստաւոր մըն է...

— Չ՛ա... ան առեն չի պիտի կրնամ ճանչնալ։ Մեր դիրքը միշտ կը պարտաւորեցնէ մեզ, որ աւելի միջին դասակարգի պատկանող անձերուն ու ընտանիքներուն հետ տեսնուինք։ Բայց Ֆրանսիոն ու Ամերիկան չի տեսած պիտի մեկնիս։ Անոնք հիմա դուրս ելան։

— Վերադարձիս կը տեսնեմ. Մնա՛ս-բարով, տիկի՛ն։

— Երթա՛ք-բարով, մրմնջաց տիկին Ժօզէֆին ու մինչև դուռը հետևեցաւ Մաիր բեկին ու Ջիւլիին։

Մաիր բեկ հագած էր պարզ տարատ մը, սև բաճկոն մը, իսկ գլուխը դրած էր հասարակ քաչքէթ մը։

Երկուքը կառք մը նստեցան ու փարիզի ամենէն աննչան արուարձաններէն մին զացին։ Հոն վաքրիկ զրօսավայր պարտէզ մը մտան և սեղանի մը քով նստեցան։

— Տեսնե՛նք, վաղը պիտի այխատիմ Պելճիզական անցագիր մը ձեռք բերելու, բաւ Ջիւլիի։ Այդ անցագիրը կէս մը յաջողուած է ինձի, մինակ թէ՝ ձեզ ցուցուցած եմ իբր իմ ամուսինս և հաւաստացուցած եմ թէ՝ դուք հիւանդութեան մը պատճառով համր մնացած էք։ Եւ որովհետև ձեր համր հաստատող բժշկական վկայագիր մը պէտք էր, այդ ալ ձեռք բերի։ Անգամ մը որ Պրիւքսել հասնինք, ալ դիւարութիւն չի մնար մեզի Գերմանիա անցնելու։

Գիշերուան ժամը տասն էր, երբ վերադարձան տունը։

ԳԼՈՒԽ Լ.

ՈՒՐ ԴԱՐՁԵԱԼ ՍԱՓԱ ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՆ ԿԵՐԵՒԻ

Ինչպէս տեսանք, Սափա իշխանուհին դատապարտուած էր ցկեանս յիմարանոցի վճռին։ Ան պիտի ապրէր յիմարներու մէջ, յիմարներու հետ եւ իբրեւ յիմար մը։ Հոն պիտի զղջար ան, պիտի հասկընար իր գործած ոճիրներուն գարշելիութիւնը, աչքի առջեւ պիտի ունենար ամուսինը զոր դաշնահար ըրած ու նոճեայ անտառին մէկ անկիւնը նետած էր, պիտի մտաբերէր, պիտի յիշէր, որ ինքը մոլեգնած սիրոյ գերին եղած՝ սիրային յայտնութիւն մը ըրած էր Տիւրղիատանի երիտասարդ իշխանին ու մերժուած էր. մէկ խօսքով այդ չէնքին մէջ կեանք մը քաշկռտելու դատապարտուած էր, որ աւելի զարհուրելի էր իրեն համար, քան թէ մօտիկար կատարինարանին, եւ կամ վիզն անցնէր կախաղանին իւզուտուած լարծուն չուանը։

Անցած էին ամիսներ...։

Սափա իշխանուհին սկսած էր սիրել դիւերային առանձնութիւնն ու անոր աղջամուղջը։ Կատէր աղամարդը։ կը փախչէր երիտասարդներէ։ Ցիմարանոցը գերեզման մըն էր իրեն համար ու ինքը կենդանի մեռեալ մը, աւելի ճիշդն ըսելով կնոջ կերպարանքով ուրուական մը։

Այդ միջոցներուն էր որ Տիւրղիատանի ճակատագիրը կը փախչէր։ Դարերով ազատ, անկախ ու ինքնավար ժողովուրդ մը քաղաքակրթի աշխարհին ծուղակը կիյնար, եւ կը վտանգուէր անոր ներքին անդորրութիւնը։

Դաշնակից բանակները տակաւ առ տակաւ մտած էին Միջագետքի խորերն եւ անցած էին Տիւրղիատանի Սեւ լեռնաշղթաներէն մինչեւ անոր մայրաքաղաքը։

Տիւրղիատանի իշխանութեան Աւազանեայց Գերագոյն խորհուրդը սոսկացած էր խորհիլ։ Անմիջապէս որոշում առած էր որ իր իշխանը փարիզ մեկնի ու ներկայանայ այն ժողովին, որուն յառած էին իրենց անկախութիւնը պահանջող ազգերը։ Բայց դժբաղդաբար

այդ Խաղաղութեան ժողովը չէր ուզած Տիւրղիատանի ժողովուրդին ճակատագրով զբաղիլ։ Հետեւաբար Ֆրանսան իրաւունք կունենար իր պինուրական գօտիին մէջ պահել Տիւրղիատանի հողամասն ալ։ Եւ երբ Ֆրանսական իշխանութիւնները հրաման ստացան Տիւրղիատանի իշխանը ձերբակալելու եւ Աւազանեայց ժողովը ցրուելու, Տիւրղիատանի իշխանը միջոց գտած ու հեռացած էր երկրէն։

Ուստի, Մահիր բեկի հեռացումէն ետքն էր, որ Ֆրանսա սկսաւ կասկածիլ, եւ այդ հողամասը ձեռքէ չի հանելու համար պինուրական մեծ ուժ համախմբեց։

Աւազանեայց Գերագոյն խորհուրդը լուծուած հռչակեց ու երկրին վարչութիւնը յանձնեց պինուրական իշխանութեանց։

Արդ, մինչեւ այս վարկեանը, Սափա իշխանուհին յիմարանոցը կը գտնուէր։

Ֆրանսական զօրաց ընդհանուր հրամանատարը տեղեկացած ըլլալով որ Սափա իշխանուհին չատ հանճարեղ, արուոստ ու միանգամայն ճարպիկ կին մըն էր, ջանաց զանի զործիք գարձնել եւ անոր ձեռքով կազմել ուրիշ գատապրութիւն մը Մահիր բեկի կանքին դէմ, որովհետեւ հաղորդագրուած էր իրեն թէ ռուիկանութեան լաւ ջանքերն ապարդիւն մնացած էին Ֆրանսայի մէջ։

Ցիմարանոցէն հանել տալով իր պաշտօնատունը կանչեց։

— Դուք, իշխանուհի, կարծեմ թէ չատանց է որ յիւրարանոցը նետուած էք, իսրոխատ Ֆրանսայի զօրավարը, այնպէս չ՞է։

— Է՛հ... մրմնջեց Սափա իշխանուհին։

— Եւ այդ ալ անիրաւ տեղ, վրայ բերաւ զօրավարը կեղծ ցաւակցութիւն մը պատկերացնելով իր կերպարանքին վրայ։

— Ո՛վ գիտէ... թերեւս արդար էր այդ վճիռը։

— Ի՞նչպէս թէ արդար էր այդ վճիռը։ Ո՛ր երկրի պատժական օրինագրքին մէջ ատանկ անհեթեթ ու ամբարտաւան յօդուած մը կարելի է գտնել։ Ո՛րքան գաղտնապահ ու վայրագ ըլլալու է մարդկային խղճմտանքը, որ մէկը գատապարտէ ցկեանս յիմարանոցի վճիռի մը։ Պատիժի համար կայ բանտը, կայ գնտանը, կայ կատաֆնարանը, կայ նաեւ կախաղանը։ Զարպորթի մը տեղը հոն է եւ ոչ թէ յիմարներու մէջ։ Ինչ էր. ձեռնէ ճշմարտութիւն մը հանկնալ կուգիմ. իրա՞ւ է որ այս երկրին իշխանը փախուստ տուած է եւ փախնակ եւրոպա ապաստանելու, հոս, Տիւրղիատանի լեռնաշղթաներու մէջ պահուած է։

— Ես ուրի՞ց կարող եմ իմանալ, պարոն զօրավար։ Ես յարա-

բերութենէ կարուած կապրիմ ու գրեթէ մարդու երես չեմ տեսներ։

— Ճի՛շդ է։ Դուք չէք կրնար գիտնալ։ Բայց ես հաւատացած եմ որ ան Եւրոպա մնկնած է։ Զըլլա՞ր որ դուք Եւրոպա երթաք ու մեր ոստիկանութեան գաղտնի գործակալներուն հետ աշխատիք զանի-երեան հանելու և ձեր վրէժը ձեռքովնիդ լուծելու։

Սոխա իշխանուհին ակամայ սոսկում մը զգաց։ Անոր գեղեցիկ ու հմայիչ աչքերու խորը մթին ու անհնարագրելի չար մը պլպլաց և ցնցեց իր էութիւնը։ Հասկցաւ թէ Ֆրանսացի զօրավարին պէտք էր մեկը, որ մահտութեան ու լրտեսութեան անարդ գերը ստանձնէր։ Հասկցաւ թէ իր ազատութիւնը պարզ միջոց մըն էր, զոր չահագործել կուզէր Ֆրանսացի զօրավարը։ Հասկցա՜ւ... այ՛ո, հասկցաւ և ճիշդ այդ պատճառով էր որ չի կրցաւ մեկէն լմնկ բան մը հանել իր բերնէն։

— Կը լսե՞ք... վրայ՛ երեսս հնդամիա զօրավարը։ Ընդհակառակն, ես հաւատացեր էի, որ դուք Տիւրկի իշխանի մը աղջիկը և տիւրկի մըն ալ կինն ըլլալով, պիտի չի հանդուրժէիք որ հասարակ և թերևս չատ գեղեցիկ դասակարգի մը պատկանող թափառական հայ մը Տիւրկիատանի իշխանութեան գահը չափչփակէ, տիւրկի ժողովուրդին տարիներով կախարդուած պահէ և յետոյ աստիճ ամբարտաւան վճիռ արձակէ։ Դուք ի՞նչպէս հաներեցաք էք, իշխանուհի՛, ի՞նչպէս զրաւած էք ձեր երակներէն հոսած արիւնը։ Բայց ես չեմ հաւատար որ ո՛չ թէ դուք, այլ ամենէն խոնարհ տիւրկի մը անգամ այս բռնակալութենէն սիրով տանիլ փափաքած է։ Միայն թէ, ինչպէս քննեցիք, այդ թշուառականը չաջողած է կարգ մը համախոհներ իր կողմը գալել և երբեւ իշխան ձայնը լսելի ընել։ Ըհ՛, իշխանուհի՛, ժամանակ է որ այդ օտարականը գահէն մեկզի չպրտուի և երկրին օրինաւոր տէրը յանձնուի իր օրինաւոր տիրոջ։ Ֆրանսա այս պարտականութիւնը կատարելու համար այսօր զրաւած է ամբողջ Տիւրկիատանը։ Մահիր բեկ անուն առնող թափառաշրջիկ հայը չի կրնար այլեւս ո՛չ ձեր գահին մօտենալ և ո՛չ ալ տիւրկիատան գնել իր ոտքը։

— Թանի որ այդպէս է, պարո՛ն զօրավար, ի՞նչ ւ պիտի մատնուիմ որ այդ թափառաշրջիկ հայը կարող է վտանգաւոր գեր մը խաղալ։ Ան այեւս իշխան չէ, այնպէս չ՞է։

— Անտարակոյս։ Ան իշխան մը չէ ոչ մեզի և ոչ ալ Տիւրկիատանի ժողովուրդին համար։

— Ուրեմն... ի՞նչու հալածենք գինքը, ի՞նչու անոր արիւնը մանելու միջոցներ ձեռք առնենք։ Անիկա պարզ հասարակ մարդ մըն է, թող երթայ գործ մը գտնէ ու ապրի։

— Հը՛մ... թէև այդ այդպէս է, սակայն մենք տեղեկութիւններ ունինք որ այդ թշուառական հայը գագրած չէ գաւեր լարելէ և ջանք չի խնայեր գաղտնի կերպով մեր Դաշնակից պետութեանց ահաւոր ու աչքառու անձերուն դէմ հնել և Տիւրկիատանի անունով յիշատակութիւններ տալու։ Գիտէ՞ք, իշխանուհի՛, որչափ որ Անգլիա իւրաքանչիւր տեղ աշխարհի կը յայտարարէ թէ՝ իր չահերը մեր չահերուն միացած են և իրեր ջանք չի խնայեր մեր կրած վէրքերը դարմանելու դարձեալ մենք հաւաքաբ չունինք անոր յայտարարութիւններուն վրայ և վստահ ենք որ ան չարունակ խորամանկներ կը պակէ և օր մը չէ օր մը գէնքը մեր կուրծքին պիտի ուղղէ։ Ա՛ս մէջտեղն է Միջերկրական հարցը։ Նոյնը կրնայ ըլլալ Տիւրկիատանիրը ճակատագիր։ Հետևաբար, թափառական հայու մը Տիւրկիատանի իշխան անունն առնել ու այդ անունով հովանաւորութեան մը խոստումը պաշտօնապէս տարազրելը կարող է ապագայ չարիքի մը դուռը բանալ։ Մեր առաջ առոյգ տեղեկութիւններն ալ այդ չարիքն է որ կը մատնանշեն։ Դուք այդ չարիքը բառնալու պիտի կոչուիք, և ձեզ է որ Ֆրանսան պիտի ճանչնայ իբրև իշխանուհի Տիւրկիատանի։

Արդեօք ըմբռնեցիք միտքս...

Սոխա իշխանուհին եղած է ոճրագործ մը, եղած էր չարագի պարարած, եղած էր էակ մը, որուն մէջ մարդկային կիրքը, կնասէական անզուսպ տափանքը սոսկալի գալարում մը գործած էր, սակայն այդ պահուն գժոխային ոգին իր մէջ զգաց տարրեր խլրտում մը, տարրեր ցնցում մը, տարրեր պոռթկացող ձգտում մը։ Անոր հրակներէն արիւն մը խուժեց դէպի սիրտը. անոր աչքերուն մէջէն մռնգին փայլակ մը անցաւ. անոր բռնադակ կերպարանքը մթին հրեղէն մը տուաւ։

Հասկցա՜ւ...։ Այլեւս ոչ մէկ տարակոյս, ո՛չ մէկ նկատողութիւն. ո՛չ մէկ ներթագրութիւն կրնար ունենալ թէ Ֆրանսացի զօրավարը մտագրած էր գինքը մատնիչուհի մը, դաւաճանուհի մը, հրահանգի մը ընել։ Բայց ո՞րու դէմ պիտի ըլլար մատնիչուհի մը, ո՞րու արիւնը մանելու համար պիտի ըլլար դաւաճանուհի մը, մէկ խօսքով՝ ո՞րու անձին ու գոյութեան հանդէպ ուղղուած պիտի ըլլար իր լրտեսութիւնը։

Մտածե՛ց...։ Անոր գանկին տակէն խաւարային չիշողութիւն մը անցաւ չանթի մը արագութեամբ։

Այ՛ո, այդ բոլորը Մահիր բեկի անձին դէմ ուղղուած պիտի

ըլլար, այդ բոլորը թափառաշրջիկ ու խարեբայ հայու մը արիւնը մտնելու համար պիտի ըլլար, այդ բոլորը գանազանելու, թափառական իշխան մը Տիւրլիտանի հողէն հեռացնելու մտադրութեամբ պիտի ըլլար։ Ֆրանսացի զօրավարին խօսքերուն արտաքին իմաստն այս էր։ Սակայն... Ֆրանսացի զօրավարին խօսքերը ներքին իմաստ մը մթին բայց հասկնալի նշանակութիւն մը ունէին։ Այդ իմաստը, այդ մթին բայց և նոյնպէս հասկնալի նշանակութիւնը Տիւրլիի մը համար նոյնը պիտի ըլլար։

— Այ՛ս, տրամաբանեց Սափա իշխանուհին մտովի, այ՛ս, մատնիչի մը, գաւաճանուհի մը, լրտեսուհի մը կոչեն որ ըլլա՛ս մատնելու, գաւաճանելու, լրտեսելու իմ ազգս, իմ հայրենիքս, իմ անկախութիւնս։ Իմ դէմս Տիւրլիտանի իշխան անուն կրող օտարական մը չի պիտի գտնեմ, որ անկէ վրէժս լուծեմ, իմ դէմս Մահիր բեկ մը չէ, որուն ուղղուած պիտի ըլլայ իմ սարին ու նենգ գաւադրութիւնս, այլ իմ դէմս իմ հայրենիքս, իմ ազգս ու իմ ազգային անկախութիւնս պիտի գտնեմ և անոնց պիտի ուղղեմ իմ նենգ գաւադրութիւնս։

Մինչ Սափա իշխանուհին այս գաղտնի, այս հոգեցունց և միանգամայն այս զարհուրելի մտածումներուն մէջ թաղուած էր և ինչ պատահիլն այս գիշեր չէր գիտեր, Ֆրանսացի զօրավարը մնդմիկ ու քաղաքավարութեամբ անոր ձեռքը բռնեց ու հարցուց։

— Ընէ՛ք լուծել, իշխանուհի՛, կա՞յ ձեր սրտին մէջ արժանապատուութեան կայծ մը, կա՞յ ձեր մէջ մարդկային զգացումներու էն սրբազան խառնուրդը, որուն վրէժխնդրութիւն կըսեն։ Ես որովհետև կը հաւատամ թէ արժանապատուութեան կայծն ալ կայ ձեր մէջ մարդկային զգացումներու էն նուիրական խառնուրդն ալ կայ, այդ պատճառաւ կուգամ որ դուք ձեր վրէժը լուծէք և իշխանուհիի մը պատիւը բարձրացնէք։

— Մեքենաբար ու փոթորկալից վիճակով մը առաջ նետուեցաւ Սափա իշխանուհին և գոչեց։

— Այ՛ս, կուգամ որ լուծուի իմ վրէժս։

— Եւ այդ կը պահանջէ ձեր արժանապատուութենն, այնպէս չէ, վրայ բերաւ Ֆրանսացի զօրավարը ցինիկ ու նենգ հոգեբանութեամբ մը։

— Կը խոստովանի՛մ..., հեղձկաց Սափա իշխանուհին վրդովուած նայուածք մը արձակելով այն զօրավարին վրայ, որ իր ձեռքէն բռնած դէպի անաւոր ճախճախուտ մը կը քաշկռտէր։ կը խոստովանի՛մ որ պէտք է արժանապատուութենս ճանչնամ և իշխանուհիի մը անունը բարձր պահելու համար ամէն վտանգ աչքս առնեմ, Պարոն զօրավա՛ր, ահա ձեռքս կուտամ Ֆրանսային ու կերդնում Աստուծոյ ու խղճիս վրայ որ պիտի ջանամ գլուխ հանել այն գործունէութենը զոր կը թելադրէ ինծի իմ խիղճս, իմ Աստուածս ու իմ պատիւս։

Դիւային ճառագայթ մը չոլաց Ֆրանսացի զօրավարին պժգուտած բայց նենգ աչքերուն մէջ։

— Ուրախ եմ, բացագանչեց Ֆրանսացի զօրավարը։ Անչուշտ է որ դուք այս պահուն ձեր ձեռքը Ֆրանսային է որ կուտաք և անոր հովանաւորութիւնն է որ կը չարիք։ Այդ վատոզի օտարականը կը յիշեմ, դեռ աչքի օրէն ցոյց տուաւ իր նենգամտութիւնը։ Սեւ լեռնաշղթաներուն մէջ գտնուող Բրիտանական ուժերուն դնաց միացաւ, իսկ մեր բանակը, որ աւելի մօտ էր Տիւրլիտանին, մնաց Թուրք և գերման զօրաց երկու թիկունքներէն յարձակման սկսող ուժերուն միջև և բաւական մեծ կորուստ մը ունեցաւ։ Ցետոյ պիտի չի կրնամ մոռնալ այդ վատին ուրիշ մէկ արարքն ալ։ Միջագետքի գերման կիսարաժնի մը հրամանատարը կապաստանի Հոլանտական կառավարութեան կողմէ հաստատուած Գթութեան ապաստանարանը։ Բաղդին բերմամբ այդ հաստատութեան վարիչ տեսչուհին հայ կին մըն է եղեր, որ կեղծ անունով, կեղծ վկայաթուղթերով ու կեղծ անցագրով եկած էր Թուրքիոյ հողամասին վրայ պաշտօն մը առնելու։ Գերման զօրավարը փոխանակ իբրև գերի մեր բանակին յանձնելու, ազատ արձակուեցաւ ու անոր ո՛չ սուրն առնուեցան։ Աւոր պատճառն այն է եղեր որ, իբր թէ այդ գերման զօրավարը հայ տարագրեալներուն մեծ և անդնահատելի ծառայութիւններ ըրած է։ կը տեսնէ՞ք, այդ օրէն սկսեալ աչքառած է որ Ֆրանսա և Տիւրլիտան իրարու թշնամի ըլլան ու գէշ աչքով դիտեն իրարու ընթացքը։ Եւ այս պարագան է որ ստիպել տուաւ մեզ անմիջապէս գրաւումը սեղմ շրջանակի մը մէջ առնելու և միևնոյն առեն հարկադրելու որ կարգ մը անձերու դէմ միջոցներ իզործ դրուին և անոնց չարամիտ ընթացքը կասեցնելու աշխատուի։ Եթէ այսօր երկրէն դուրս արտաքսուեցան այդ թշուառական խարեբայ հայուն համախոհները, եթէ հսկողութեան տակ առնուած են անոր կիներ ու

մայրն, որոնք անամօթաբար իրենք իրենց իշխանուհի տիտղոս տըւած են, վերջապէս եթէ ամէն ջանք պիտի չի խնայենք անհարազատ սերունդ մը փճացնելու համար, ատիկա մխիթարն Տիւրզիստանը մեր ձեռքը պահելու դիտումով է։

— Այդ բոլորը կը հասկնամ, պարոն զօրավա՛ր. ըսել կուզէք թէ իշխանուհի մայրն ու իշխանուհի Զարմուհին խիստ հակոդութեան տակ առնուած են, այնպէս չ՚է, ընդհատեց Սափա իշխանուհին։

— Այդպէ՛ս... հնչեց ֆրանսացի զօրավարը։ Տարբեր ընթացք մը կարելի չէր որ ունենայինք։

— Ո՞ւր են անոնք... կրնա՞մ տեսնել։

— Թէև ամէն յարաբերութենէ զրկուած են անոնք, սակայն դուք պիտի կրնաք տեսնել, եթէ կը փափաքիք։

— Այ՛ո, կը փափաքիմ։

— Ուրեմն, այսօր ժամը չորսին կրնաք երթալ։ Ես հեռաձայնով կիմացնեմ զինուորական պահականոցի պետին, որ հարկ եղած ջակցութիւնն ընէ։ Այդ խնդրանքդ կատարուած նկատեցէք։

Սափա իշխանուհին նորէն իր ձեռքը ֆրանսացի զօրավարին տուաւ զոր խորին յարգանքով մը համբուրեց։

Այսպէս, երկուքն ալ իրարմէ բաժնուեցան։

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀԱՑՈՒՆ ԸՆՏԱՆԻՔԸ

Մահիր բեկին մեկնումէն չաբաթ մը ետքը, ֆրանսացի զօրաց պահակախումբ մը Տիւրզիստանի իշխանութեան պալատը պաշարման տակ առաւ և Զահրումար ու Զարմուհի իշխանուհիները, դրանիկները, սննեկապանները, սպասուհիներն ու պալատական բոլոր ծառաները հանելով, քաղքէն բաւական հեռու գտնուող ատանի մը մէկ անչուք չէնքին մէջ փոխադրեց։

Իրիկուան դէմ էր, երբ դրանիկներէն մին ներկայացաւ Զահրումար իշխանուհիին և յայտնեց թէ սեւեր հագած, բարձրահասակ ու մանկամարդ կին մը եկած էր ու զիրենք տեսնել կը փափաքէր։

— Թո՛ղ գայ... պատուիրեց Զահրումար իշխանուհին, որ միևնոյն ատեն, զարմացաւ թէ ինչպէս կըլլայ եղեր որ, առանց պահակախումբի պետին թոյլտուութեան, ներս մտած է այդ կինը։

Անչուք, կան կարասիներէ զուրկ, միայարկ չէնքի մը մէջ էր այն սենեակը, ուր կը բնակէին Տիւրզիստանի իշխանին կինն ու մայրը։

Ինչ յետոյ ներս մտաւ սեւեր հագած կինն, որ ուրիշ մէկը չէր, եթէ ոչ մեր ծանօթ Սափա իշխանուհին։

Երբ անոնք դէմ առ դէմ եկան, երբ անոնց նայուածքը չորաց իրենց աչքերուն մէջ, երկուքն ալ սարսուռ մը զգացին. Բայց այդ սարսուռը Սափա իշխանուհիին հոգւոյն մէջ գառն ու կարեկցութեամբ խառն սարսուռ մըն էր, իսկ Զահրումար իշխանուհիի էութիւնը գալարող նողկանք մըն էր։

— Ներեցէ՛ք, իշխանուհի մայր, գոչեցաւ Սափա իշխանուհին, որ մօտենալու անգամ չէր համարձակեր, ներեցէք որ անհանգիստ կըլնեմ ձեզ։

— Կը խնդրե՛մ... այդ անունը մի՛ տաք մեզի, առարկեց Զահրումար իշխանուհին։

— Ո՞ր անունը... հարցուց Սափա իշխանուհին՝ չի հասկնալ ձևացնելով։

— Իչխանուհի անուն կուտաք մեղի։ Բայց իչխանուհի չենք։ Իչխանուհի մը սահնակ քնակարանի մը մէջ կապրի։ Կը տեսնէ՞ք մեր վիճակը։

— Կը տեսնե՛մ, իչխանուհի՛ս, կը տեսնեմ, հառաչեց Սափա իչխանուհին այնպիսի զառնութեամբ մը, որ պատկերացաւ անոր վհանգն ու զղտրիկ դիմագծերուն վրայ։ Բայց ասիկա ճակատագիր մըն է... միչտ սահնակ չի մնար ձեր վիճակը։

— Ի՞նչ կարելի է սպասել։ Մեր թչնամիները չատ են։ Ես յուսահատող մէկը չեմ թէև, սակայն...

— Ձեր թչնամիները չատ են՝ ըսի՛ք։ Մէկն ալ ես պիտի ըլլամ այնպէս չէ՞...

— Չեմ գիտեր... Դուք ալ թչնամի էք հարկաւ։

— Այ՛ո, իչխանուհիս, այ՛ո, ամենէն վատնզաւոր թչնամիդդ ես եմ, որովհետև ձեր իչխանուհի որդին իմ արդար պատիժս չի տըւաւ։ Ան թողուց որ ոճրագործ մը ապրի։ Ան բարի եղաւ, վհանգէն եղաւ կնոջ մը դէմ որ սպաննել կուզէր զինքը։ Եւ այսօր իր ըրած սխալին արդիւնքը պիտի տեսնէ։

— Ո՛հ սպաննե՛լ պիտի ուզես զինքը։

— Պիտի սպաննէ զինքը, եթէ իր անձն ըլլար իմ վրէժիս միակ առարկան, պիտի սպաննէի զինքը, կը խոստովանիմ, եթէ ձեր որդին իմ հասարակ թչնամիս ըլլար...

— Ուրե՞մն... խղդուեցաւ Ջահրումար իչխանուհին։

— Եւ որովհետև ձեր իչխան որդին սպաննելը՝ կը նշանակէ Տիւրղիատանի բարոյական անձնաւորութիւնը սպաննել, որովհետև անոր անձին դէմ գործած ոևէ չարիք մը Տիւրղիատանի անկախութիւնը պիտի վտանգէ, այդ պատճառաւ ոչ թէ պիտի ուզեմ ձեր իչխան որդին սպաննել, այլ ձեռքէս եկածը պիտի ընեմ որ ան ապրի ու Տիւրղիատանի փառքն ըլլայ։ Դուք այս խօսքերուս իմաստը պիտի հասկնաք, երբ երդում ընէք ձեր խղճին, ձեր պատուին և ձեր Սատըծոյն վրայ որ զաղնիքն ոչ մէկու պիտի յայտնէք, և միևնոյն ժամանակ, կատարեալ վստահութիւն պիտի ունենաք որ չեմ դաւեր ոչ ձեր կեանքին դէմ և ոչ ալ ձեր որդւոյն։

Դարձեալ իրարու երես նայեցան այս երկու կիները. մին իր ոճրագործի տեսիլքով ուրուացած, իսկ միւսը՝ հրեչտակային զմայլելի կերպարանքով մը արձանացած։

Երկուքն ալ լուռ մնացին։ Երկուքն ալ կը տառապէին։ Մին կը տառապէր ինքնիր մէջ, որովհետև չէր կրնար հաւատալ թէ

խօսողը Սափա իչխանուհին էր. իսկ միւսը կը տառապէր որովհետև կը վախնար թէ Ջահրումար իչխանուհին պիտի վստահէր իրեն։

— Գիտե՛մ, իչխանուհի՛ս, գիտեմ թէ ի՞նչու համար է ձեր լռութիւնն, ընդհատեց Սափա իչխանուհին։ Բայց արդար է ձեր մտածումը, մինակ թէ ես տիւրղի մըն եմ. իմ երակներէս հոսած արիւնը սոսկալ տուած է որ ես ձեր որդւոյն փրկութեան աչխատիմ։ Անիկա ուր կուզէ ըլլայ, անպատճառ պիտի գտնեմ։ Ըսէ՛ք, պիտի վստահի՞ք խօսքերուս։

— Պատե՞ոյս վրայ, խղճի՞ս վրայ, Սատըծո՞յս վրայ կերդնուիմ, հնչեց Ջահրումի իչխանուհին։

— Ուրեմն, մտիկ ըրէ՛ք։ Ես ֆրանսական ընդհանուր զօրաց հրամանատարին լրտեսուհին եմ։ Ան ինծի պաչտօն տուած է որ ձեր իչխան որդին գտնեմ Եւրոպայի մէջ և անոր անմեղ արիւնը մտնեմ։ Ես այս անարգ ու քաոնեցուցիչ պաչտօնն առի ոչ թէ ձեր որդին սպաննելու, այլ ֆրանսացիներուն ձեռքէն ազատելու զինքը։ Չեմ ուզեր որ ձեր որդւոյն մէկ մազին դպչին ֆրանսացիները, որովհետև ինչպէս ըսի, ձեր որդին սպաննելը՝ Տիւրղիատանի անկախութիւնը թաղել կը նշանակէ ինծի համար։

— Ո՛հ, իչխանուհի՛, քու խոստումներուդ վրայ կասկած մը չունիմ, որովհետև դուք էիք որ յիմարանոցի չէնքէն նամակ մը ղրկեցիք ու որդւոյս կեանքին դէմ լարուած դաւադրութիւնն իմացուցիք։ Դուք էիք, կը յիչե՞մ...

— Ո՞ւր է Ջարմուհին։ Ան ալ տեսնել կը փափաքիմ։

— Ան խոյս տուած է Տիւրղիատանէն։

— Շատո՞նց է...։

— Ո՛չ, երեկ գիչեր, ժամը տասներկուքի ատենները էր, որ յաչողեցաւ ազատարդու հագուստով ծպտուած այս չէնքէն հեռանալ։

— Հապո՞ա թոռնիկը։

— Ան ալ մի՛ասին։

— Կարելի՞ է պետնալ թէ դէպի ո՞ւր մտադիր էր երթալու։

— Մի՛ջոցը գտնելու ըլլար, նպատակն էր Պարսկաստանի ճամբով դէպի Կովկաս մեկնելու։

— Ինչպէս կարողացաւ ինքզինքը ծածկել։

— Ֆաքիր մը կար, որ փողոցներու մէջ ման կուգար։ Այդ ֆաքիրին ձեռքով փախաւ։ Բայց թէ ի՛նչ տեսակ ծպտուեցաւ զարմանալի, ատիկա չի կրցի տեսնել։ Գալով ֆաքիրին, անիկա ախոռապանին հետ համաձայնեցաւ և իբրև կենդանիի աղբ, այս չէնքէն դուրս նետուեցաւ։

— Փաքիրը ծանօ՞թ էր ձեղի։

— Այ՛ո, այդ թշուառ մարդը տեսած ու ճանչցած էի Տէր-Զօրի անապատին մէջ։ Ան հոգուով ու բոլոր էութեամբ թշուառները փրկելու նուիրուած անձ մըն է։ Ո՛չ կերածը գիտես և ոչ ալ բնակարանին ուր ըլլալը յայտնի է։ Մարդկային թշուառութեան մէջ նետուած խլեակ մըն է։ Կը չրջի, կը քալէ, ոչ քուն ունի և ոչ դադար։ Ամբողջ օրերով մեր չէնքին քովերը թափառելէն ետքը, յաջողած է ներս մտնել։ Ժամանակ չունեցաւ պատմելու թէ՛ ինչպէս իր վրայ Ֆրանսացիներու ուշադրութիւնը ընել չէր տուած։ Բնակարանիս չուրջը պահակ զինուորներով և լրտեսական ցանցով մը ծածկըւած է։ Դուք պիտի չի կրնայիք ազատ համարձակ ներս մտնել եթէ նախապէս ձեր ով ըլլալը զեկուցուած չըլլար պահակախումբի պետին։

— Այ՛ո... ձեռքս լրտեսական վկայագիր մը կայ... ատիկա տեսնելէ ետքը կրցի ձեր պարտէզը մտնել։ Հիմակ կը մեկնիմ. իշխանուհի, ըսաւ Սափա Իչխանուհին։ Մնա՛ք բարով...։

❖✻❖

ՄԱՍՆ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ Ա։

ԳԱՂՏՆԻ ԴԱՇՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Քաղաքական պարագաները բերած առ տակաւ նոր երեսոյթ մը, նոր կերպարանափոխութիւն մը, մէկ խօսքով նոր փուլի մը մէջ սկսած էին մտնել։ Պարտուած Գերմանիան ջախջախուած ու ճզմուած մարմնովը չարժում մը կընէր և իր աչքը կը յառէր դէպի այն կողմը, ուր կարեկցութեան ճառագայթ մը կը նշմարէր։ Անդամահուած Աւստրիա ինքնիր մէջ կամփոփուէր ու պատառ մը չորաբեկ հացով կը զոհանար։ Միւնհոյնը վիճակուած էր փոքրիկն Պուլկարիայի։ Կը մնար Թուրքիա։ Պահ մը այնպէս կարծուած էր որ ան պիտի չի կանգնի, անոր կմախքին վրայ մսի ու ջիղի մանրիկ մը անգամ պիտի չըլլայ։

Այս պահանջած էր մարդկային վրդովուած խղճմտանքը։

Սակայն դէպքերն այնպէս բերին որ դաշնակիցները ժողով ժողովի վրայ դումարեն. մէկ մայրաքաղաքէն միւսը վազեն պետութեանց վարչապետները. խորհրդաժողովներ, դեսպանաժողովներ տեղի ունենան։ Եւ այս բոլորը ոչ թէ արդարութեան համար, ո՛չ թէ իրաւունքի և խաղաղութեան, այլ գնուած, մոլեխանձ ու ցինիկ չահու մը համար։

Մեծն Բրիտանիա, որ համաչխարհային պատերազմին մէջ մտած էր ամենէն իւղոտ ու մեծկակ պատառը յափշտակելու համար, չէր կրնար հաշտ աչքով դիտել որ իր դաշնակից Ֆրանսա Լիբանանի հրաչալի երկրամասն իւրացնելէ ետքը, Տիւրզիստանի լեռնաշղթաներուն վրայ ալ իր ոտքը դնէ։

Մեծն Բրիտանիա առիթը կը փնտռէր որ Տիւրզիստանի ափ մը ժողովուրդը վազ կամ անագան ըմբոստանար և իր անկախութիւնը չի խոզոբ որ վտանգուէր։

Ա՛ա այդ միջոցներուն էր որ Մահիր բեկ և Զիւլֆի կաչխատէին Փարիզի Պելճիգական դեսպանատունէն անցագիր մը ստանալ ու մինչև Պրիւքսել ճամբորդել։

— Դուք ձեր ամուսինը համր ու հիւանդկախ վիճակի մը դատապարտուած անձ մը կը ներկայացնէք ադերասգրով մը, տիկին, բայց առով չէք կրնար հաւատացնել մեզ թէ՝ ձեր ամուսինը համր է ու միանգամայն հիւանդկախ վիճակ մը ունի։

— Ո՛հ, պարոն դեսպա՛ն, կը խնդրեմ, չ՚է որ իմ ադերսագրիս կցուած է բժշկական վկայագիր, առարկեց Զիւլֆի։

— Օ՛, Օ՛, տիկի՛ն, մենք բժշկական վկայագիրներ չատ տեսած ենք։ Անոնք ո՞վ կըսէ թէ կեղծուած չեն։ Ինծի թիւնը պէտք է կատարուի մեր դեսպանատան մէջ և մեր բժշկին ձեռքով։

Զիւլֆի հասկցաւ որ ընտրած միջոցը պիտի չի կրնար օգտակար ըլլալ իրեն, ստիպուեցաւ ճշմարտութիւնը յայտնել։

Ի՞նչ հարկ կայ ուրիշն ծածկելու, նկատել տուաւ դեսպանը։ Գիտենք թէ Ֆրանսան ի՞նչու կը հալածէ Տիւրքիստանի իշխանն և ի՞նչու համար այսքան խիստ հոկողութիւն ձեռք առած է որ ան խոյս չի տայ։ Ամենայն սիրով, տիկին, ամենայն սիրով կատամ ձեզ անցագիր մը և յանձնարարագիր մը, զոր պիտի տանիք մեր Հանրային Ապահովութեան պետին, որպէսզի հարկ եղած ջակցութիւնը գտնէք։

Զիւլֆի չնորհակալ եղաւ և ուղղակի տունը գալով իմացուց Մահիր բեկին որ պատրաստ ըլլայ մնկնելու։

Զիւլֆի և Մահիր բեկ խօսակցութեան մէջ էին, ահա ներս մըտաւ տանտիրուհին, տիկին Ժօզէֆին։

— Ի՞նչ... պատրաստութեան մէջ է՞ք, հարցուց տիկին Ժօզէֆին։

— Այ՛օ, մտադիր ենք մինչև Նանսի ճամբորդելու, պատասխանեց Զիւլֆի։

— Հարցումս պարոնին, քեզի չէ, օրիորդ Սիրա, առարկեց տիկին Ժօզէֆ. դուն մէջը մի՛ մտներ։

— Տիկի՛ն... ի՞նչու համար կը վիրաւորուիք, դիտել տուաւ Զիւլֆի, ան ո՞վ է, ես ո՞վ եմ։

— «Ան և դուն» չեմ հասկնար։ Իմ պիտացածս այն է էր դուն ստորին վիճակի մը եկած սպասուհի մըն ես և չպիտի ես այս տունիս անձը ճանկդ ձգելու։ Այս է ճշմարտութիւնը։ Բայց լաւ չէ քու այս ընթացքդ։ Ըմ՛է, մեր տունէն առնելով ո՞ւր փախչելու կը

փափաքիք։ Արդեօ՞ք մեր տունին չի հաւնեցաւ, եթէ ոչ ամօթ կը համարես խմացնելու որ այս մարդուն եղբօր աղջիկը չէիր, այլ պարզապէս անոր հոմանուհին։

— Աւելորդ խօսքեր ընելու տեղը չէ, տիկին մէջ մտաւ Մահիր բեկ։

— Ի՞նչպէս թէ աւելորդ են խօսքերս, պարո՛ն։ Միթէ դուք չըսիք որ Սիրան իմ եղբօրս աղջիկն է։

— Ըսի, և այնպէս է։

— Ո՛չ, այնպէս չէ։ Շիտակը խոստովանեցէք, Սիրան ձեր հոմանուհին չ՚է միթէ։

— Պարտաւոր չեմ ձեզի հաշիւ տալու, սաստեց Մահիր բեկ։

— Ինչ որ է. դուք բարի մարդ մըն էք, եթէ ոչ թաղին ոստիկանապետին պիտի դիմեմ որ գայ ձեր վկայագիրներն ու ինքնութեան պաշտօնաթուղթերը պահանջէ։

— Ոստիկանութիւնը տեսած է մեր ինքնութեան թուղթերը, նկատել տուաւ Մահիր բեկ։ Դուք պարապ յոգնութիւն մը պիտի ընէք, տիկի՛ն։ Ցետոյ ի՞նչու համար կը բարկանաք։ Մենք ճամբորդ մարդիկ ենք, կրնա՞ք տեղ մը մնալ։ Իսկ թէ կը կասկածիք որ ձեր տունին չի հաւնելուս համար է որ կելլենք, ատոր մէջ չատ կը սխալիք։ Եթէ չէք հաւատար, կարող էք մինչև կայարանը գալ և տեսնել մեր տոմսակները։

— Ինչերնուս պէտք... հո՛գս է հատեր, որ մինչև կայարանը գամ և ձեր տոմսակները դիտեմ։ Ո՞ւր կուզէք գացէք, Փարիզ չատ տեղ ունի անծանօթներուն համար։

Այս ըսելով տիկին Ժօզէֆին ինքնիրեն մռլտաց ու առանց մնաք բարով մը ընելու սենեակէն դուրս ելաւ։

Մահիր բեկ և Զիւլֆի առին պայուսակները և ուղղակի Պելճիգայի դեսպանատունը գացին։

Դեսպանը յարգանքով մը դիմաւորեց այս երկու ճամբորդներն ու անոնց յանձնեց անցագիր մը ու յանձնարարական գրութիւն մը։

— Ձեզ Պելճիգական հպատակ արձանագրեմ, որ Ֆրանսական իշխանութիւնները դժուարութիւն չի յարուցանեն սահմանագլուխէն դէպի Պելճիգա անցած առեններդ, յայտնեց աղնուաբարոյ կերպարանքով դեսպանը։

Այդ պահուն ներս մտաւ ոստիկան մը, որուն կընկերանար կարնեցի պտղավաճառ Մանուկ աղան։

— Ի՞նչ կայ... ի՞նչ կուզէք, հարցուց դեսպանը քիչ մը զր-

ժըմնած կերպարանք մը ցուցնելով:

— Սա՞նք են ձեր ըսած անձերը, հարցուց ոստիկանը Մանուկ աղային:

— Սա՛նք են, դողդղայ Մանուկ աղա:

— Ի՛հ, ի՞նչ է եղեր, բարկացաւ դեսպանը:

— Իբր թէ կասկածելի անձեր են այս մարդիկը, պարոն դեսպան, ըսաւ ոստիկանը խղդուած ձայնով մը:

— Կասկածելի՞ անձեր...

— Այ՛ո:

— Բայց ո՞վ ըսաւ որ սոսկալի անձեր են:

— Այս մարդը կը հաստատէ, պարոն դեսպան:

— Ո՛չ կասկածելի ըլլալնին չեմ կրնար հաստատել, մինակ թէ իմ տունս կը մնային, հիմակ պարապ տեղ իմ տունէս կելլեն:

— Տխմար մա՛րդ, ի՞նչ ընենք. վարձակալ չէի՞ն, այսօր տունդը կը նայեն, վաղն ալ տունէդ կելլեն. ատով կասկածելի մարդիկ կը նկատուին: Գացէ՛ք բաներնուդ:

Մանուկ աղա և ոստիկանը հեռացան. իսկ Զիւլֆի և Մահիր բեկ կրկին չնորհակալութիւն յայտնեցին և մեկնեցան դէպի Պէշիքթաշի մայրաքաղաքը:

Ճամբան ոչ մէկ դժուարութեան հանդիպելով մտան Պրիւքսել և երկու օրէն յետոյ անցան Գերմանիա:

Մահիր բեկ գերմաներէն չէր գիտեր: Եւ որովհետև գերմանները չափազանց կատէին օտարական մը, որ ֆրանսերէն խօսիլ գիտէր, բայց գերմաներէն չէր գիտեր, այդ պատճառաւ Զիւլֆին անոր թարգմանուհին եղաւ:

Բաղդին բերմամբ տեղեկութիւն առնուելաւ որ Գերմանիոյ Սրտաբին Գործոց Նախարարի պաշտօնը ստանձնած էր զօրավար մը, որ ուրիշ մէկը չէր, եթէ ոչ մեր ծանօթ զօրավար Պէթման:

— Աստուած մեր քայլերը կառաջնորդէ, ըսաւ Զիւլֆի ուրախութեամբ. գացի որ զաւակս գիմաւորեմ, ան՛ա պաշտօնական յայտարարութիւն մը կարդացի, որով կը հաղորդուէր որ ձեր բարեկամ զօրավար Պէթման Սրտաբին Գործոց Նախարարի բարձր պաշտօնին կոչուած է: Ալ ուրախութենէս զաւակս մոռցայ և եկայ որ ձեզի ալ իմացնեմ:

— Այ՛ո, ատիկա բաղդաւորութիւն մըն է, ցնծայ Մահիր բեկ: Պէթման զօրավարը կարող է օգտակար ըլլալ մեզի: Ան մաքուր Քըրանսերէն կը խօսի: Վաղը պիտի ներկայանամ իրեն:

Հետևեալ օրը առտուան ժամը տասնի ատենները, Մահիր բեկ Սրտաբին Գործոց պաշտօնատունը գնաց:

Զօրավար Պէթման ինքնիրմէ ելած վիճակ մը ունեցաւ, երբ իր դէմը կանգնած տեսաւ անձ մը, որ իր ազատարարն եղած էր և Բրիտանական բանակին հրամանատարէն խնդրած էր ու ան մնկնի գըրաւման չրջանակէն, առանց իր սուրն ու պատուանշանները յանձնելու:

— Դուք իմ պաշտօնատո՞ւն մէջ, գոչեց զօրավար Պէթման. աս ի՛նչ մեծ բաղդաւորութիւն մըն է ինծի:

— Ձակատագրական դիպուած մըն է որ մեզ իրարու դէմ կը հանէ, բացայայտեց Մահիր բեկ: Եկայ որ առաջնորդէք վիս մինչև այն հանդրուանն, ուր պիտի վճռուի բռնագրաւուած երկրին հարցը: Թաիհաական իշխան մըն եմ, պարոն զօրավար, կուզեմ որ դաշինք ու իշխանութեան թշնամին յայտնեմ քաղաքակիրթ Եւրոպային:

— Քաղաքակիրթ Եւրոպա՞, ըսիք...: Մնա՞ց այդ անունը: Ո՞ւր է այդ քաղաքակիրթ Եւրոպան: Ո՞ր ժողովուրդ, ո՞ր ազգ, ո՞ր ցեղ կազմած է այդ քաղաքակիրթ Եւրոպան: Ցրանա՞ց արդեօք, որ գերման ազգի վիզը երկաթէ չղթայ մը անցնելու յաջողեցաւ և չի խղճահարիր այդ չղթան սեղմելու, գալարելու, աւելի ու աւելի ճընշելու. Իտալի՞ա, որ ստրկօրէն ո՛չ իր խօսքը և ո՛չ ալ իր պատիւը նկատի առաւ: Ո՞վ... սա Մեծն Բրիտանիա՞ն արդեօք, որ չհոս կըշիռքը ձեռքը բռնած մէկ կողմէն միւսը կանցնի: Ջ՛է, իշխա՛նս, չէ դուք արդարութիւն ու քաղաքակրթութիւն մ՛ի փնտռէք Եւրոպայի մէջ: Ինկա՞ւ ազգ մը, տապալեցաւ անոր իշխանութիւնը, ալ անոր վրայ նայող մը չըլլար: Ես գիտեմ թէ Ցրանսա ի՛նչ չարիքներ կը կրե թէ Տիւրղիստանի մէջ: Շատ լաւ ըրած էք որ չուտով հեռացած էք այդ երկրէն:

— Նպատակ է Անգլիա երթալ, ի՞նչ է ձեր կարծիքը. Անգլիա կարո՞ղ է օգտակար դեր մը կատարել:

— Անգլի՛ա... ի՞նչ կըսէք, իշխա՛ն, ի՞նչ կը կարծէք. եթէ Անգլիա ուզէ, ո՛չ Տիւրղիստանի մը և կամ Գերմանիայի մը կարող է օգնել, այլ աշխարհիս կրնայ ընծայել այնպիսի տեւական իշխանութիւն մը զոր պատմութիւնն արձանագրած չէ: Բայց, ինչպէս ըսի, եթէ ուզէ...

— Տիւրղի ժողովուրդը նախնտրած է Անգլիոյ հովանաւորութիւնը:

— կը հասկնամ. այսինքն երկու չարեաց փոքրագոյնը: Տիւրքի ժողովուրդը լաւ կընէ, եթէ Ֆրանսայի բռնակալութեան տեղ, Անգլիոյ հովանաւորութեանը փարի: Թէև հովանաւորութիւնն ուրիշ բան ըսել չէ, եթէ ո՛չ օտար տիրապետութեան ներքև մտնելու ստիպողականութիւն մը, սակայն գերութեան լուծը չի նշանակեր:

— Կարելի է անարգել ճամբորդել, այնպէս չ՞է:

— Անհասկած: Վաղը կը մեկնիք Հոլանտա և անկից կանցնիք Անգլիա: Մինակ թէ՝ կուզէի իմանալ թէ ֆրանսական ոստիկանութիւնը մինչև ո՞ւր հետևեցաւ ձեր ուղևորութեան:

— Տեղեկութիւն չունիմ:

— Այն աեն պիտի ընկերանան ձեզի երկու զաղտնի գործակալներս, որ ձեր անձին դէմ դաւ մը չի կարենայ լարել այդ ստորնա քարշ ոստիկանութիւնը:

Արդարև, Մահիր բեկ հետևեալ օրը մեկնելու պատրաստուեցաւ: Զիւլֆի իր զաւկին հետ տեսակցութեան եկած էին:

— Ա՛ռ սիրասուն զաւակս, ըսաւ Զիւլֆի: Ան արիւնով, զգացումով, բոլոր էութեամբ քիւրտ պիտի մնայ, որովհետև իմ ջամբած կաթիս մէջ իմ ազգային կեանքը դրած էի: Եթէ կայ ցաւ մը ինձի տիկա այն է որ զաւակս իր մայրենի լեզուն չի գիտեր: Ես պիտի ջանամ որ ան քրդերէն սորվի:

— Անունն ի՞նչ է մինիկիդ, հարցուց Մահիր բեկ:

— Մենք կը կանչեմ ենք, իսկ մեծ մայրիկը Հանրի անունն տըւած է անոր:

— Մե՞ր...

— Այ՛ո:

— Մենք ալ այդ անունը կուտանք մեր նորածիններուն:

— Ճիշդ է: Հայրս Մենր անունով հայ բարեկամ մը ունէր: Անոր մահուընէն ետքը՝ չարունակ կըսէր թէ չի պիտի մոռնայ զանի և եթէ թոռնիկ մը ունենայ, այդ անունով պիտի մեծցնէ: Ես հօրս փափաքը կատարելու համար զաւկիս անունը Մենր դրի:

Մահիր բեկ սիրեց ու համբուրեց այդ տղեկն ու ժպտելով ըսաւ.

— Արդէն, սիրելի Զիւլֆի՛ս, թէ պատմական, թէ ազգագրական և աշխարհագրական տեսակետներով, չատ մօտ ենք ձեզի ու մեր չատ մը անուններդ ձենէ առնուած են, նոյնպէս զուք ալ մեր անուններդ կը գործածէք: Բայց իմիւ թէ օր մը գերութեան լուծը թօթափէինք և եղբայրական սիրով մը ապրէինք իրարու հետ:

Տիւրքիատանի Թափառական իշխանը մէկ օր վերջը զաղտնի

ճարայով Լոնտոն ուղևորեցաւ:

Գեղեցիկ ու հոյակապ պանդոկ մը իջաւ: Պանդոկին տէրը կը-ռանած ըլլալով որ ան իշխան մը կամ բարձրաստիճան անձնաւորութիւն մըն է, ամէն ջանք չի խնայեց հարկ եղած ծառայութիւնը մատուցանելու:

Այսպէս թէ այնպէս, Մահիր բեկ միշտ կը մտածէր թէ՝ ի՛նչ կերպով Անգլիոյ վարչապետին դիմել պէտք էր, որովհետև այդ միջոցներուն ժողով մը տեղի կունենար, որուն նպատակն էր Ֆրանսայի և Անգլիոյ միջև առևտրական մրցում մը խնդիրներ աչքի առջև ունենալ և զանոնք որոշ լուծման մը յանգեցնել:

— Հաւանական է, մենախօսեց իշխանը, կարծես ինքզինքը համոզելու ջանալով, հաւանական է որ Անգլիոյ և Ֆրանսայի միջև առևտրական խնդիրներէն մին ալ Տիւրքիատանի անկախութեան հարցն ըլլայ. որովհետև Միջագետքի կողքին զօրաւոր Ֆրանսա մը տեսնելը պարզապէս Միջագետքի դոյութեան սպառնալիք մը տեսնել է:

Ուստի, առտու մը, ժամը տասնի տասնհինգ, պանդոկէն ուղղակի Ուէնամինիսթըրի պալատը գնաց: Իր անձնական քառթը ոսկեճամուկ պզետով զարդարուած գրանիկի մը յանձնեց ու ինքը հիւրերու սրահին յատկացած սրահը մտաւ:

Ինչ յետոյ գրանիկը վերադարձաւ ու սկուտեղի մը վրայ քառթը Մահիր պէկին ներկայացուց խորին ու պատկառոտ խոնարհութիւն մը ընելով:

Այդ քառթը Մեծն Բրիտանիոյ վարչապետ Լօյտ Ճօրճինն էր:

Մահիր բեկ սպասման սրահէն առաջնորդուելով մտաւ այն հրաշալի ու գեղեցկատեսիլ դահլիճն, որուն պատմական չինուածքը՝ միակ ու եզական պիտի մնայ իր տեսակին մէջ:

— Պատմական պալատ, մենախօսեց թափառական հայը սրսկ աչքերէն դառն մտմտուքումով մը, արդեօ՞ք այս անգամ ալ քու սուտերնիդ մէջ պիտի խնդրել գիրի ու ճնշուած ազգերու արձագանքը այս անգամ ալ քու կամարներուդ ներքև մարդկային խճմռանքը պիտի գալարուի: Ըմ՛է, ձայն տո՛ւր, լեզու ա՛ռ և պատասխանէ վըտարանդի իշխանի մը հարցումներուն:

Այս սրտակեղեք ու միանգամայն հակադէմ մտախոհութեանց մէջ էր Մահիր բեկ, ահա ներս մտաւ Անգլիոյ վարչապետ պարոն Լօյտ Ճորճ:

Երկուքն ալ իրարու ձեռք սեղմեցին ու զպանակաւոր թաւիչ հայ գահաւորակներուն մէջ թաղուեցան:

— Ձեր վեհամեծ քաջած բոլոր դժուարութիւնները հաղորդակցած են մեզի, խօսք առաւ պարոն Լոյտ Ճորճ հանդիսաւոր ու միանգամայն ցաւակցութեամբ լի ձայնով մը։ Բայց անչուշտ է որ ամէն չարիքէ բարիք բարիք կարող է ծնիլ։ Մեր դաշնակից Ֆրանսա աչքի առջև ունենալու է թէ Մեծն Բրիտանիա չուզեր որ անկախ ու ինքնավար ժողովուրդները գերի դառնան։ Այս պատերազմին տակ միայն այդ սկզբունքն է որ կը տիրապետէ։

— Բոլոր գերի ու ճնշուած ազգերն ալ այդպէս հաւատացեր են, պարոն Լոյտ Ճո՛րճ, հնչեց Մահիր բեկ։ Ես այդ հաւատքովը ձեր պատմական պալատին սեմերէն ներս մտայ և այդ հաւատքովս է որ կը ներկայանամ Անգլիոյ վարչապետին։ Համաչխարհային պատերազմէն առաջ Տիւրկիստան կուսակցութիւններ ունէր, տարբերութիւն չկար որ թրքական բռնակալութիւնը չի ճանրանայ իր վզին վրայ, այնպէս չ՞է։

— Ճիշդ է։

— Բայց այսօր բռնակալ մը չէ որ կը յանդգնի այդ ծանր ու անարդ լուծը Տիւրկիստանի ժողովրդեան վիզէն անցնելու, այլ յանուն ազատագրութեան, յանուն խաղաղութեան արեան դաշտը նետուղ քաղաքակրթեալ Ֆրանսա մը, մի՞թէ այս էր քաղաքակիրթ Ֆրանսայի գերը։

— Գիտենք... բոլորը նկատի ունինք, ընդհատեց պարոն Լոյտ կարուկ ու անվերապահ բացատրութեամբ մը։ Բայց համբերելու է. քաղաքականութեան անիւը չուտով կը դառնայ։ Ժողովուրդներու դերութիւնն ու ազատագրութիւնը միշտ բազդախաղի սեղանի մը վրայ կը գտնուին։ Մէկ օրէն միւսը, մէկ ժամէն միւս ժամը, նոյնիսկ մէկ վարկեանէն միւս վարկեանը կարող է փոխուիլ և անյուսութեան մատնուած բաղդ մը կարող է իրականութիւն դառնալ։ Տիւրկիստան, յարգելի իշխանս, կը հնձէ, կը տուայտի կը տառապի այս պահուս մեր դաշնակից Ֆրանսայի զինուորական թևարկութեան ներքև, բայց երկար չի պիտի տևէ այդ ճնշողական միջոցը։

— Ի՞նչպէս... ի՞նչպէս կարելի է այդ, ընդմիջեց Մահիր բեկ որ չի կրցաւ իր հոգւոյն պոռկացումը զսպել։

— Տիւրկիստանի ժողովուրդը չի կրնար լուծի ներքև մնալ։ Անիկա ուշ կամ կանուխ պիտի ապստամբի և Ֆրանսայի սրտին պիտի ուղղէ իր զէնքը։ Ֆրանսա պիտի կռուի, պիտի ուժեղացնէ իր իր զօրքերը, զապոզական ամէն միջոցներու պիտի դիմէ։ Սակայն իր կռիւը պիտի ըլլայ ապարդիւն, իր զօրքերու ուժեղացումը պիտի

ըլլայ անիմաստ ու նիւթական անապին կորստեան պատճառ մը զբաղողական միջոցները դիտի դառնան ծաղրելի։ Ա՛ս բոլոր ըլլալիքը։ Գիտնալու էք որ ժամանակը կը քալէ ու պատմութիւնն է որ ժամանակին դէմ կը կանգնի չատ անգամ իր անողոք վճիռներով։ Հիմակ, ինչպէս ըսի, Տիւրկիստանի ժողովուրդը պատրաստուելու և պատրաստելու վարկեանին սպասելու է։ Եթէ Ֆրանսա իր բռնակալութիւնը պիտի հարուածէ ձեզ, Մեծն Բրիտանիա իր ձեռքը չի պիտի մեկնէ...

— Ահա այդ զօրաւոր ձեռքն է զոր խնդրելու եկած եմ, փըղձկաց Մահիր բեկ։

— Այ՛ո, իշխա՛ն, այ՛ո, այդ զօրաւոր ձեռքը պիտի տայ ձեզի Մեծն Բրիտանիա, կրկնեց պարոն Լոյտ Ճորճ, Անգլիոյ ազատական կուսակցութեան լիտրը։ Անգլիա պատրաստ է ամէն միջոց ընձեռել այդ քաջարի ժողովուրդին։ Անգլիա դաշնակից է Տիւրկիստանի։

— Անգլիա դաշնակի՞ց է Տիւրկիստանի։

— Անչո՛ւշտ, որովհետև Միջագետքի ոգնահարն է Լիբրանան։

— Ուրե՞մն...

— Պատրաստ պիտի ըլլայ դաշնագիրը, և դուք պիտի ստորագրէք Տիւրկիստանի անունով։ Այդ դաշնագիրը գաղտնի կը պահուի, և ի հարկին, զօրնագրութեան պիտի դրուի։ Այս է Անգլիոյ խոստումին ու յանձնառութիւնը։ Վստահ եղէ՛ք։ Այս պատմական պալատին մէջ ստորագրուած գաղտնի դաշնագրութիւնները փոչիներու ներքև չեն մնար և մեռեալ տառ չեն ըլլար։

Մահիր բեկի կերպարանքը, զոր մթին ստուեր մը պատած էր, յանկարծ ճառագայթի մը մէջ չողաց։ Մեքենաբար ոտքի ելաւ ու պարոն Լոյտ Ճորճին երկու ձեռքերը բռնելով, բացագանչեց.

— Դո՛ւք, Անգլիոյ վարչապետ և Ազատական կուսակցութեան լիտր, դուք ըսէք ինծի. ի՞նչ բառերով, ինչ բացատրութիւններով յայտնելու իմ երախտագիտութիւնս։

— Բազաքական չահերու միացման համար եղած համաձայնութեան մէջ երախտագիտութիւն յայտնելու հարկագրանք մը չի կայ, յարգելի իշխան, նկատել տուաւ պարոն Լոյտ Ճորճ գլուխը չարժելով։ Անգլիա պէտք ունի Տիւրկիստանի մը, նոյնպէս Տիւրկիստան պէտք ունի Անգլիոյ։ Ուրեմն, ո՛չ մէկը և ո՛չ միւսը հարկագրուած պիտի ըլլան երախտագիտութեան բառեր գտնել իրենց լեզուին տակ։

— Բաւական տեսակցեցէ՛ք հաքը՝ պարոն Լոյտ Ճորճ խնդրեց որ Մահիր բեկ թագաւորին ալ ներկայանայ։

— Դաշնագիրը ստորագրելէ վերջ, բաւ պարոն Լոյտ Ճորճ, ես կը փափաքէի որ թագաւորին ներկայանայիք։

— Ես գահազուրկ իշխան մըն եմ, պարոն վարչապետ, մրմնջեց Մահիր բեկ. ի՞նչպէս կրնամ ներկայանալ Մեծն Բրիտան[ա]ոյ թագաւոր- կայսրին։

— Անշուշտ և անոր թագաւոր-կայսրին համար չէք կրնար գահազուրկ ըլլալ, քանի որ Տիւրքի ժողովուրդը ձեր սուրը, ձեր պատուանշանները, մէկ խօսքով ձեր տիտղոսը կը ճանչնայ և անոնց ո՛չ մին ձեռնէ առնուած է։ Դուք Ֆրանսայի ձայնով, Ֆրանսայի տուած տիտղոսով իշխան մը չէք. հետևաբար Ֆրանսա կարող է չի ճանչնալ ձեզ իբր Տիւրքիոստանի իշխան, բայց միւս պետութիւնները օրինական չեն նկատեր Ֆրանսայի ընթացքը։ Դուք մեզի համար իշխան մըն էք և ձեր ստորագրութիւնը տիւրքի ժողովուրդին ստորագրութիւնն է։

Մահիր բեկ ոևէ առարկութիւն մը չի կրցաւ ընել։

❖

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՄԵԾ ՀԱՅՈՐԴԻՆ ԵՒ ՏԻՐՋԻՍՏԱՆԻ ԻՇԽԱՆԸ

Արդարեւ, Անգլիոյ եւ Տիւրքիստանի միչեւ կնքուած գաղտնի դաշնագրութիւնը ստորագրուելէ երկու օր յետոյ, Մահիր բեկ մեծ պատուով մը ընդունուած էր Ճորճ թագաւոր-կայսեր կողմէ։ Միևնոյն թէ ընդունելութեան բոլոր կարգադրութիւնն եղած էր գաղտնի. որպէսզի Անգլիա շփոթութիւններու նոր դուռ մը չի բանար իր դաշնակիցներու առջեւ։ Նոյնպէս խիստ տհաճոյ ոչ դրեթէ գաղտագողի կը կատարուէին այն տեսակցութիւնները, որոնք տեղի ունեցան Անգլիոյ պետական ու խորհրդարանական անձնաւորութիւններուն հետ։

Հրաման էր Մահիր բեկի։ Իր Միսիան յայտնութեամբ գրեթէ հանուած կը կարծէր եւ կը դիտուար թէ բիչ մանաւանդ ֆրանսական թերագրութիւնը պիտի վերնար Տիւրքիստանի վրայէն։

Իր շրջող ոչ վաճառատեսիլ պանդոկին մէջ նստած էր եւ խրիմուան վերջապոյտի կը նայէր, ան՝ որ իրեն իմաց տրուեցաւ թէ բիչ մը կրթացած ոտներով, բաւական յառաջացեալ տարիքով անձ մը եկած էր եւ զինքն տեսնել կը փափաքէր։ Ու ըսիուտեղիի մը մէջ դրուած այցքարտը մին ալ յանձնուեցաւ։

Մահիր բեկ նայեցա՞ւ... կարդաց այցքարտը.

ՊՕՂՈՍ ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ

Հրապարակագիտութեան խեղճ՝ դէպի դուռը իյնացաւ եւ դիմադրեց իր ականջին, իր մեծամտութեան, իր անցեալ բարեկամին՝ Մեծ Հայորդիին։

Անոնք առեղի ողջագուրուեցան բան մը իրարու ձեռք սեղ,

ունեցին. Անոնք իրարու նայեցան խորհրդաւոր ու արթնիոն նայուածքով մը. Անոնց հոգին լեցուեցաւ ու մէկէն ի մէկ չի կրցան բառ մը արտաբերել:

— Դո՞ւք հոս... հեղձակաց Մահիր բեկ:

— Չո՛ւն ոչ դուք պիտի ըլլաք, հեչեց Մեհ Հայորդին, հոն պիտի ըլլայ նաեւ հայ ժողովուրդի արդար դատին նուիրուած Ազգային Պատուիրակութեան նախագահը: Ձեր վերնոչիւնը կը պահանջէ. որ ազատ ու անկախ պետութիւն մը ունեցող ազգ մը գերութեան լուծին տակ չի մտնէ, իսկ ես եկած եմ աղերսելու որ դաշնակից պետութիւնները բառ հանարեն մեր տառապանքը եւ վերջնական մեր վրայէն թրքական եսասդանը: Ա՛խ, սիրելի իշխանս, չ՚էի ըսեր թէ քաղաքական-ներկայացուցչութեան մը կախուած ունի մեր ազգային հարցը. Ա՛ինչ ապրպէս եղած: Այսօր գրեթէ բոլորչի կտոր դառնալու վիճակին մէջ է Անգլիոյ դաշնագիրը, զոր ամենէն հանդիսաւորութեամբ ստորագրած էր Թուրքիա: Այնպիսի Տանը դէպքեր իրարու յաջորդեցին որ տակնուվրայ եղած մեր յոյսը:

— Տեղեկութիւն ունիմ... լրագիրները շատ յոռի կերպով կը նկարագրեն Հնդկական բանակին վիճակը:

— Այդ բաւական չէ: Դուր առնուած ստոյգ տեղեկութեանց հանդարտ Մուսթաֆա Քեմալի ուժերը սկսած են բուռն դիմադրութեան եւ յաջողած են կատեցնել Հնդկական բանակին արշաւանքը, որ ուղղուած էր դէպի Լենինգրատ, այսինքն դէպի այն քաղաքը զոր Մուստաֆա Քեմալ իր մայրաքաղաքն ըրած է եւ կ. Պոլիսը բոլորովին անչատ կը նկատէ:

— Եր հասկնա՞մ... դադրած Մահիր բեկ. այդ բոլը ապատաի լուր մըն է: Ձոնը նորին հայ ժողովուրդը պիտի ըլլայ:

— Անկասկած, զոնը հայ ժողովուրդը պիտի ըլլայ, կրկնեց Մեհ Հայորդին, եւ այս անգամ աշխի եղերական ու աշխի թատերեցուցիչ պարագաներու տակ: Կուգամ Անգլիոյ վարչապետին ներկայանալու եւ խնդրել որ գոնէ մնատաշական կոտրածի մը առջեւն առնէ:

— Անգլիոյ վարչապետը խոստացաւ ինձի որ ժամը 9-ին պանդոկս գար: Հիմա ժամը 9-ն է: Կրնանք այդ մասին տեսնիլ:

Մեհ Հայորդին ուրախ եղաւ որ կը յաջողէր Անգլիոյ վարչապետը մտերմական շրջանակի մը մէջ տեսնել ու անոր ձեռ խօսիլ: Ան կզգուշանար պաշտօնական ձեւ տալէ այն բոլոր դիմումներուն, որոնք կը կատարուէին Հայ Ազգային պատուիրակութեան կողմէն:

Ժամը 9-ն էր: Դրանիկ մը խնացուց թէ պարոն Լոյտ Ճորճ կը փափաքի ներս գալ:

Մահիր բեկ եւ Մեհ Հայորդին ոտքի ելան ու դիմաւորելու պատրաստուեցան այդ բանկագին ու մեծանուն հիւրը:

Պարոն Լոյտ Ճորճ կը ձանչնար Մեհ Հայորդին, ուստի բարգանալով մը իր ձեռքը անոր տուաւ ու ըսաւ.

— Դո՛ւք ազ, բարի ու առաքինի Տերուհիդ, հանդարտ որ մը չըսիք՝ կը տեսնեմ: Եշխատակի մէկ բաղաքին միտքը կը վազէ:

— Ի՞նչ ընեմ, ցաւս մեծ է. անկուշտ դարմանն մը ձեռք ձգելու պիտի աշխատիմ, բացագանչեց Մեհ Հայորդին, այնպէս մեղմ բայց կերկերուն ձայնով մը, որ հանճակ կսկիծ ու ոչ դառնութիւն կը թրթռացնէր իր մէջ: Ի՞նչ ընենք, երբ այսօր աղետաւոր դրութեան մէջ ինկած է հայ ժողովուրդը. օգնուչ Հաղարապե՞նք:

— Արդարեւ, այդ դրութիւնը զարհուրելի է, եւ մենք չենք ապատեր ատոր: Հիմնակ հարցազրոյցին մը կայ, որ կը հատատէ. թէ հեղեղն բանակը նահանջելու սկսած է եւ Անատոլուի հայ բնակչութիւնը խոյս կուտայ դէպի Յունաստան եւ Պուլկարիա: Մեր Տովանիին հրամանատարութիւնը չանձն առած ամէն ապահովութիւն ընել եւ այդ փախստականները տեղափոխելու փոքրաք: Որքիչ կերպ չենք կրնար ընել, որովհետեւ Գերմանիա որոշած է Գիլիկիոյ հողամասն ալ թաղել իր զինուորներէն: Յաւատի է, շատ ցաւալի է որ հայ ժողովուրդը պի-

տի չի կրնանք պէտք եղած կերպով պաշտպանել. բայց կը յուսանք թէ Ֆրանսա ձեռքերը լուալով մեկդի չի պիտի թաշի:

— Ո՞րի՞ն միջոց...

— Անգլիա ձեռքին եկամէտը պիտի լմնի, բայց վտանգաւոր խաղ մը խաղալու չի պիտի պարտաւորուի: Անոր մեծ պատերազմը շատ բան տրմեցուց մեզի: Մենք ինչ որ ակնկալեցինք, այդ չեղաւ եւ այդպէս ընթացք մը չառին ո՛չ մեր բարեբախտութիւնն եւ ո՛չ ալ մեր դիւանագիտութիւնը: Հիմա ձեզի կը մնայ Ռուսիոյ հողանմսին վրայ կազմուած պետութիւն մը — եթէ առ այժմ ատոր ալ պետութիւն կարելի է ըսել: Դուք ինչ ձեր տակ ըլլայ անոր գոյութիւնը, չանապուր էք պահպանել: Մխայն թէ անոր գոյութիւնը չի կրնար երաշխաւորել ո՛չ մէկ եւրոպական պետութիւն, բայց Ռուսաստան: Ձեր գոյութեան հարցը, կը կրկնեմ, միմիայն Ռուսիոյ բարեացակամութենէն կախում ունի: Ձեր աչքը դարձուցէ՛ք անոր, ձեր յոյսը դի՛ք անոր վրայ:

— Հապ՞ա Տաճկա-Հայաստանի հարցը:

Մ՚իմն ու մխանգամայն արտատուր երեսոյթ մը պատկերուեցաւ Անգլիոյ վարչապետին կերպարանքին վրայ: Գլուխ մը գլուխը շարժեց ու շրթունքը Տանեսոնեց: Յետոյ կցկտուր բայց յստակ ձայնով մը ըսաւ.

— Փա՛ռ, ո՛չ միայն բարեկամն եմ ձեր վեհապետեան, այլ գիտէք թէ բարեկամն եմ նաեւ հայ ժողովուրդին: Հետեւաբար վատան կրնար ըլլալ որ ձեռքս եկամէտը պիտի չի խնայեմ: Մխայն թէ բաղաքական դէպքերուն պիտի հետեւինք անշուշտ. մի մեզի վիճակուած թող ըլլայ մոխիրին տակէն չազանակներ հանելու հարկադրանքը. Գացէ՛ք եւ դուք չանք մի՛ խնայէք փախստականն հայերու օգնութեան գոհին գլուխը կանգնելու: Ձողը ձեզի հարկաւոր չէ: Ձողը կարելի է ձեռք բերել մէկ վարկեանէն միւսը: Կորուսեալ հայ բեկորները պաշտպանելէ զուրկ պահելուն մէջն է: Մի՛ հարցնէք թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ Տաճկա-Հայաստանի հարցը: Մի՞թէ Պիզանդը իշխանը կրցաւ գուշակել թէ ի՞նչ պիտի ըլլար Անգլա-Հօռէնի հարցը:

Անդադար խօսեցաւ պարոն Լոյտ Ճորճ, անդադար տրտնջաբանեց Անգլիոյ վարչապետը, անդադար պատասխանեց Անգլիոյ Անգամալան Կուսակցութեան ներկայացուցիչը:

Մանիր բեկ, որ ըսին ու մտածող վիճակի մը մէջ բազմոցին մէկ անկիւնը քաղուեր էր եւ մտիկ կընէր երկու դիւանագէտներու խօսակցութիւնը, արտայոյզ ձայնով մը հարցուց.

— Պարոն Լոյտ Ճորճ, ան մինչեւ ե՞րբ ձնշուեր ու գերի ազգերը խաղալիք պիտի դառնան բռնակալներու ձեռքը:

— Քանի՞ կայ դիւանագիտութիւն, պատասխանեց պարոն Լոյտ Ճորճ, կայ նաեւ ազգերու գերութիւնը: Ցնծութեր է մէկը, որ ցնծութ աշխարհին երեսէն եւ միշտ: Չի կրնար գոյութիւն ունենալ դիւանագիտութիւնը, երբ արդարութիւն կայ, երբ խաղաղութիւն կայ - Մի՞թէ այդպէս չէ սիրելի իշխա՛նս:

— Անդադ՛ա է...: հառաչեց Մանիր բեկ:

Տեսակցութիւնը վերջացեր էր: Մեծ Հայրերին եւ Անգլիոյ վարչապետը մեկնելուն գիշեր բարի՞ ըսելով:

ԳԼՈՒԽ Է։

ԼՐՏԵՄՈՒՀԻՆ...։

Մահիր բեկ հարկ տեսած էր կրկին Գերմանիա դառնալու։ Կը յուսար թէ հոն պիտի կարենար իր ընտանիքէն տեղեկութիւն մը առնալ։ Այդ մասին չափազանց մտահոգ էր։

Արդ, ուղղակի այն փոքրիկ բայց սիրուն քաղաքը դնաց, ուր կը բնակէր Զիւլֆի իր սիրասուն զաւկին հետ։

Զիւլֆի չատ ուրախացաւ. և միևնոյն ատեն, յայտնեց թէ Զահրումար իշխանուհիէն գոցուած ու կնքուած նամակ մը ունէր ան։

— Նամա՞կ մը... հեղձկաց Մահիր բեկ։

— Այ՛ո։

— Ո՞վ յանձնեց... որո՞ւ ձեռքով ղրկուած է։

— Նամակաբերը նոյն ինքն Սափա իշխանուհին է։

— Տէր Աստո՛ւած... ի՞նչ կըսէք, Զիւլֆի՛, չեմ հաւկնար։

— Ի՞նչպէս թէ չէք հաւկնար. կըսեմ թէ նամակ մը ունիք և այդ նամակ բերողը նոյն ինքը Սափա իշխանուհին է։ Անտասիկ նամակը։

Մահիր բեկ բացաւ նամակը. կարդաց ծայրէ ի ծայր ու տեղի կացաւ թէ իր իշխանուհի մայրն ու կինն արգելափակուած էին իր մինուճարին տաքը. յետոյ ֆաքիրի մը ձեռքով կինը խոյս տուած էր մանչ զաւկին հետ։

Սրտմտութիւնը չի կրցաւ զսպել ու գառնացած լացաւ։

— Սափա իշխանուհին ամէն բան պատմեց ինծի, նկատեց տուաւ Զիւլֆի, որուն խոչոր աղուոր աչքերուն մէջ արցունքը կը շողար, ինչպէս ցօղի մը յատակ կաթիլը վարդի տերեւի մը կախուած։

— Ո՞ւր է ինքը... ո՞ւր տեսաք այդ կինը, հարցուց Մահիր բեկ անհամբեր ձայնով մը։

— Անիկա վարձուած լրտեսուհի մըն է։

— Ո՞րու կողմէ... ո՞րու անձին դէմ։

— Վարձուած է Ֆրանսական ոստիկանութենէն և ուղղակի ձեր

անձին դէմ է իր դատապրութիւնը։

— Բայց այս նամա՞կը... ի՞նչպէս կըլլայ որ մայրս այս նամակը կը վստահի իրմէն և ի՞նչպէս իմացած է որ դուն հոս ես։

— Իմ հոս ըլլալս պիտի գիտնար, որովհետև տեղեակ էր թէ իմ ամուսինս գերմանացի էր։ Իսկ մեր տեսակցութիւնն եղաւ պատահական։ Ես Պերլին գացած էի ու փողոցէ մը կանցնէի, երբ ան իմ դէմս ելաւ ու խնդրեց որ զաղտնի տեսակցութիւն մը ունենամ իրեն հետ։ Այդ տեսակցութիւնը տեղի ունեցաւ անհնարին պանդոկի մը մէջ։ Հոնտեղ յայտնեց թէ ինքը լրտեսութեան պաշտօնով անցած էր Եւրոպա և նպատակն էր Ֆրանսական կառավարութեան տեղեկացնել ձեր կատարելիք գործունէութիւնները ու ձեր դիմումները։ Բայց խնդրեց որ անպատճառ ձեզ տեսնէ։ Եթէ կուզէք, հետաձայնով իմաց տանք։

— Այ՛ո, Զիւլֆի՛, այ՛ո, հետաքրքիր եմ ամէն բան իմանալու, դիտել տուաւ Մահիր բեկ։ Թո՛ղ հոս գայ։ Թո՛ղ ան ըլլայ իմ կեանքս դատապրողը։ Եթէ վիճակուած է ինծի չարաչար մահ մը, թո՛ղ անոր ձեռքովը կատարուի։ Միևնակ թէ, ի՞նչպէս վստահեցաւ քեզի ու այս կարևոր նամակը յանձնեց։

— Ես ալ չեմ գիտեր։ բայց հնարակ կարելի է հասկնալ։

Զիւլֆի անմիջապէս անցաւ հետաձայնի գլուխն ու ձայնեց։

— Ալ՛օ, ալ՛օ... կը խնդրեմ, տուէք ինծի թիւը 365։

— Պատրաստ է, պատասխանեց հետաձայնի պաշտօնեան։

Քիչ յետոյ հետաձայնը հնչեցուց զանգ մը։

— Ալ՛օ, ալ՛օ գոչեց Զիւլֆի, ո՞վ կայ հոն։

— Ես եմ... Սափա իշխանուհին եմ։

— Աղէկ։ Եթէ միջոցներդ կը ներէ մեր բնակարանն եկէք, որովհետև իշխանը կը փափաքի ձեզ տեսնել։

— Հիմա՛կ, հիմա՛կ... հնչեցուցաւ հետաձայնով։

Կէս ժամ մը չէր անցած, ներս մտաւ Սափա իշխանուհին և մօտենալով իշխան Մահիր բիկին, խռովայոյզ ու ընկճուած ձայնով մը ըսաւ.

— Իշխա՛ն, ձեռքս չեմ կրնար ձեզի տալ, որովհետև ան պարտադրուած է ձեր արիւնը թափելու։ Այդ մասին ներողամիտ եղէք։ Շատ չի պիտի կրնամ մնալ։ Մեր տեսակցութիւնն այսօր չատ կարճ պիտի ըլլայ։ Հարկ չի կայ իշխանուհի մօրդ մասին, իշխանուհի կնոջդ մասին և մանաւանդ սիրասուն զաւկիդ մասին խօսիլ. ես կը հաւատամ թէ տիկին Վինտրթ պատմած է բոլոր մանրամասնութիւնները։ Իմ յայտնելիքս ձեզի այն է թէ ասկից վերջ, զգոյշ պիտի ըլ-

լաք և ձեր անձը վերահաս վտանգէ մը զերծ պահելու համար հանապարակաց պարտէզներ, թատրոններ, սինեմաներ և զբօսավայրեր պիտի չերթաք։ Ես ձեր կեանքը ստահակի մը յանձնելու համար լրտեսի մը եղած եմ։ Դուք պէտք է մեռնիք. ասիկա կը պահանջէ Ֆրանսայի չահը. ասիկա կը պահանջէ իմ վրէժխնդրութիւնս։ Անվերապահ խոստովանութիւն մըն է իմ ըրածս. բայց երբ մեռնիք, երբ չարագործի մը դաչոյնը ձեր սիրտը մխուի, մէկ խօսքով երբ դուք իյնաք արեան ճապաղիքներու մէջ, ես պիտի ընդունիմ որ Տիւբղիսաանն է այդ մեռնողը, այդ լինկողը, այդ արեան ճապաղիքներու մէջ ապրելկողը, և ես, որ եկած եմ ձեր սրտին մէջ մխելու դաչոյնս, պիտի հանգամ թէ դուք ուրիշ մէկը չէք, եթէ ոչ Տիւբղիսաանի անկախութեան մարմնացումը, և իմ դաչոյնս ուրիշ մէկու մը սրտին մէջ չէ որ մխած եմ, այլ ուղղակի իմ ազգի, իմ հայրենիքիս սիրտն է զոր ճեղքած, բզիկ-բզիկ. ըրած եմ։ Սո՛ւտ, իշխա՛ն, ա՛խ այս մտածումով է որ մինչև Փարիզ եկայ, այս մտածումով է որ Ֆրանսական գաղտնի ոստիկանութեան բոլոր ցանցերուն մէջ մտայ և այս մտածումով Գերմանիա եկած եմ, գիտնալով որ դուք մէկ քանի օր առաջ հոս էիք ու անկէ յետոյ Լոնտոն ուղեւորեցաք ձեր միսիան կատարելու համար։ Ո՛չ. կըսպաննէի քեզ, եթէ դուք թափառական հայ մը ըլլայիք և միայն հասարակ թշնամի մը նկատէիք աչքիս։ Կը՞պահնէ՛ք... եթէ Մաֆիր բեկ չի՛մարմնացներ իմ բռնազրաւուած հայրենիքիս անկախութիւնը։ Իշխա՛ն... կընդունիք որ ես չարագործ կլլո՛ մըն եմ, ես ոճիրներով ապականուած հոգի մը ունիմ և վատ եղած եմ իմ բոլոր սրտովս ու բոլոր հոգիովս, սակայն պէտք է ընդունիք որ իմ ժպտին ու չարախանձ էութեանս մէջ զգացում մը կայ, որ անզուսպ է, բուռն է, կատաղի է, ասիկա իմ հայրենիքիս զգայունն է, ասիկա իմ աղջիս հանդէպ ունեցած սէրս, ասիկա Տիւբղիսաանի անկախութեան ձգտումն է։ Ատոնք են որ աչքիս կը պատկերուին և ատոնք որ իմ դաչոյնս միսել կատան այն վատերուն սիրտը զոր ձեռքիս մէջ սեղմած եմ այս պահուս։ Դուք ասիկա լաւ կընէք հոս բնակելու։ Պերլին և կամ Գերմանիոյ նշանաւոր քաղաքներուն մէջ մի՛ երեւիք։ Ես քիչ առնէն ոտքերուս տակ պիտի քաշկռտեմ Ֆրանսայի գաղտնի ոստիկանութեան պատն, որ Տիւբղիսաանէն ընկերացաւ լինի ու այս պահուս Պերլին կը գտնուի։ Մ՛ւ մնաք բարով. կը տեսնուինք։

Սաֆա Իշխանուհին մնկնեցաւ։

Մաֆիր բեկ, ինչպէս պատուիրած էր Սաֆա Իշխանուհին,

տանէն դուրս չելաւ ամբողջ ամիս մը։

Առաւ մը, թերթի մը մէջ, հետեւեալ զգայացունց հաղորդագրութիւնը կարդաց.

Այս գիշերը, ժամը մէկի առեներ, Պերլինի Մբռանտիտ Բաշատ պանդոկին մէկ սպասեւուհուհ է. ֆրանսացի գնդապետ մը, Մարտուս անուամբ։

« Այս գնդապետը ժամանակէ մը ի վեր կարծեցեալ ռուս իշխանուհիի մը հետ կը կեանգի։ Իշխանուհին հազիւ երեսուն ուրքը տարեկան կար, բայց չափազանց գեղանի ու գրաւիչ դիմագիծ մը ունէր. իսկ գնդապետ Մարտուս քառասունն անցած թատրոնէն միւս թատրոնը, մէկ սրճեւնայէն միւս սրճեւնան կը մտնէին եւ միշտ կը պատէին։

Պերլինի ոստիկանութիւնը թէեւ հետեւած էր այս երկու անձնաւորութիւններուն, սակայն ոեւէ կասկածելի նպատակ մը ոչնչեցուցած չէին։

Ահա այս գիշերը հրազէնի երեք գնդակներով կը պատուի գնդապետ Մարտուսն եւ ուրագործը, որ իր հոսանուհին է եղեր կը փախչի։

Կը հաստատուի որ հոսանուհիին ու սպասեւուհուհ գնդապետին միչեւ ժամանակ մը ի վեր ցնոութիւն մը կար։

Ոստիկանութիւնը խստիւ կը փնտռէ ուրագործ կինն, որ կը կասկածուի թէ ռուս իշխանուհիի մը չէ եղեր։

Մաֆիր բեկ խոկաց կառեց որ ոճիր գործողը Սաֆա Իշխանուհին էր, իսկ սպանուած գնդապետը Ֆրանսական ոստիկանութեան գաղտնի ոստիկանապետներէն մին էր։

— *Տիկին Վինե՛րթ... ձայնեց Մաֆիր բեկ որ սկսած է Զիւլֆիին տիկին Վինեռթի անունը տալ քաղաքավարական ու ընկերային ձեւը պահելու համար,*

— *Ի՞նչ, կայ իշխա՛ն, ի՞նչ գտաք լրագրին մէջ, հարցուց տիկին Վինեռթ, որ խոհանոցը կը գտնուէր։*

— *Եկէ՛ք... հնչեց Մաֆիր բեկ։*

Տիկին Վինեռթ աճապարանքով մը Մաֆիր բեկի քովն եկաւ և

կարդաց լրագրին յայտարարութիւնը։

— Այ՛օ, ան, ա՛ն է, ա՛ն է... Սափա իշխանուհին է, հաստատեց տիկին Վիներթ։ Բայց արդեօք ինքը ո՞ւր պահուած է։ Երանի չի ձերբակալուի։

Իրիկուան դէմ հրատարակուած ուրիշ պաշտօնական հաղորդագրութիւն մը հետեւեալ լուրը կուտար.

«Պերլինի ոստիկանութիւնը յաջողեցաւ ձերբակալելու Սբրշանտիտ պանդոկին մէջ գործուած սպիրին հեղինակը։ Ստիկա իր հոմանուհին է եղեր, որ ոչ թէ դուս իշխանուհի մըն, այլ տիւրգի իշխանուհի մըն է եղեր եւ կը կոչուի Սափա իշխանուհի։

Ոճրագործ իշխանուհին խոստովանած է իր եղեռնագործութիւնը։»

— Կակծալի է այդ, գոչեց Մաներ բնկ։

— Անհոգ եղէ՛ք... ես կը յուսամ թէ Պերլինի մէջ ալ դատաւորներ կան նկատել տուաւ տիկին Վիներթ։

— Կը հաւատա՞ս որ Գերմանիա արդարութեան սիրոյն համար Ֆրանսական կառավարութեան դէմ հակառակ ընթացք մը ունենայ։

— Ըսի թէ «Պերլինի մէջ ալ դատաւորներ կան։»։ Այս խօսքը դուք կատակի մի առնէք։ Աչքովնիծ պիտի տեսնենք։ Իմիւ թէ դատավարութիւնը չուտով տեղի ունենայ։

ԳԼՈՒԽ Դ։

ՍԱՓԱ ԻՇԽԱՆՈՒՀԻՆ ԲԱՆՏԻՆ ՄԷՋ

Պերլինի կեդրոնական բանտին կանանց յատկացուած բարձրադիր ու բաւական օդասուն յարկաբաժնի մը առանձնարանին մէջ բանտարկուած էր Սափա իշխանուհին։

Ան ընկճուած ու յուսահատ կերպարանք մը չունէր։ Բոլոր այն թղթակիցներն, որոնք տեղեկութիւններ քաղելու կուգային իրմէ, կը հիանային անոր առնական խօսուածքին ու անվհներ չարժուձեւերուն վրայ։

— Պատրա՛ստ եմ, պարոննե՛ր, պատրաստ եմ Պերլինի պատասխանատուն առջեւ խոստովանելու գործած ոճիրս, յետոյ պաշտպանելու ինքզինքս, կը յայտարարէր Սափա իշխանուհին։ Թո՛ղ գայ այդ հանդիսաւոր օրը։ Թո՛ղ գայ որ մարդկային խղճմտանքը վրդովեմ անգամ մը, ճշմեմ ձեւքերուս մէջ... Թո՛ղ բացուի ինձի դատասրահին դուռը, մտնեմ ներսը, մօտենամ կանանչ չուխայով ծածկուած սեղանին եւ յայտնեմ թէ ինչու գործեցի այս ոճիրը, ինչն էր որ թելադրեց ինձ որ սպաննեմ բաձրաստիճան գնդապետ մը... մէկ խօսքով անվերապահ կերպով ըսեմ թէ ինչու պատիւս այդ մարդուն ծախեցի եւ թէ ինչու անոր արիւնը մտայ։ Այս բոլորը չեմ կրնար յայտնել թերթերուն։ Եղածը վէպ մը չէ։ Զգայացունց ոճիր մըն ալ չէ։ Ընդհակառակն չատ պարզ, չատ բնական, չատ արդարացի արարք մըն է ղոր մարդկային արժանապատուութիւնը գործադրել կուտայ։

Այս էր Սափա իշխանուհիին յայտարարութիւնը։ Բան մը ո՛չ աւելի եւ ոչ ալ բան մը պակաս կը թողուր այս խօսքերէն։

Շաբաթներ անցած էին, առտու մը Սափա իշխանուհիին առանձնարանն անծանօթ մարդ մը կը մտնէր։ Ան հագած էր կապոյտ կերտաէ բաճկոնակ մը, սեւ գոյն չապիկ մը եւ նոյնպէս կտաէ տափատ մը։ Գլուխը դրած էր պարզ ու քիչ մը հինցած գլխարկ մը։ Ան աւելի գործարանի մը մէջ աշխատող մարդու մը հագուստով էր։ Երբ անծանօթ մարդը ներս մտաւ, տեսաւ որ Սափա իշխանուհին ցածուկ ու

անչուք մահճակալի մը վրայ ընկողմանած կը քնարար։ Պահ մը կեցաւ, դիտեց ու սրտէն դառն հառաչանք մը հանեց։

Այս անծանօթ մարդը, որ բաւական լաւ ծպտուած էր, ուրիշ մէկը չէր, եթէ ո՛չ իշխան Մահիր բեկ։

— Իշխանուհի՛, իշխանուհի՛, ձայնեց Մահիր բեկ։

Սափա իշխանուհին ընդոստ տեղէն վեր ցատկեց և աչքերը սևեռեց իր դէմը կեցող մարդուն վրայ։

Ճանչցա՛...

— Բայց դո՛ւք հոս... գոչեց Սափա իշխանուհին։

Եկայ որ Տիւրլիատանի հրեշտակը տեսնեմ, ըսաւ Մահիր բեկ։

— Չափազանցութիւն է ըսածդ։

— Ամենևին,

— Ինչպէս թէ «ամենևին»։ Չէ՞ որ ձեր չարագործ կինն եմ ես, որ ձեր արիւնը մտնող մոլեգնած էակն եմ ես. կը մոռնաք զոհած ոճիրներս ու լինի հրեշտա՞կ անուն կուտաք։

— Կը պաղատի՛մ, թողէ՛ք այդ խօսքերը։ Վաղը կարեւոր ձեր դատավարութեան օրն է։ Դատական իշխանութեանց յայտարարութիւնը կար թերթերուն մէջ։ Արդեօք տեղեկութիւն ունի՞ք։

— Անշո՛ւշտ։

— Ի՞նչ պատճառի վրայ հիմնուելով պիտի պարզէք ձեր գործած արարքը։

— Հասկնա՞լ կուզէք։

— Եթէ կարելի է։

— Ամէն բան իր խոհութեամբ պիտի պարզեմ։

— Չէ՞ք յուսար որ Ֆրանսայի Դշնամութիւնն ալ գլուխ պիտի ըլլանք ու Տիւրլիատանի մէջ ձերբակալուած մեր պաշտօնական անձերը հալածանքի պիտի ենթարկէք։

— Է՜հ, իշխա՛ն, թո՛ղ բավանդակ աշխարհին առջև վարկաբեկուի Ֆրանսա, թո՛ղ անոր ամօթապարտ ճակատը խարանուի ստորնութեան ու չհամոզութեան նոզկալի դրոշմը, հոգ չէ, թո՛ղ անդին ալ մեր աղգակիցները նեղուին, չարչարուին, հալածուին։

Այս խօսքերը վերջացուցած չէր Սափա իշխանուհին, ահա ոտիկան մը եկաւ ներս և հրամայեց որ միասին հարցաքննել դատաւորին երթային։

Երբ Սափա իշխանուհին գլուխը խոնարհած հետևեցաւ ոտիկանին, Մահիր բեկ բանտէն ելլելով տիկին Վինեբրթին տունը գնաց։

Առաւօտեան լրագիրը նոր լուր մը կը հաղորդէր։

Երեկ երբ ոտիկանի մը հսկողութեան տակ փրանսացի գնդապետ Սարտոհիի ապաւինիչը՝ Տիւրկի Սափա իշխանուհին՝ հարցաքննիչ դատաւորին ներկայացնելու կառապնորդէր, երկու անծանօթ անձեր կը շրջանակին ոտիկանին վրայ, կրպակաւինեն զանի ոչ կը փախցնեն ոձրագործ կինը։

Ոտիկանական ամէն միջոցներ ապարդիւն անցած են ու ցարդ ձեռք անցուցած չեն ոձրագործները.

— Տարօրինա՛կ բան... մտածեց Մահիր բեկ։ Անպատճառ Տիւրքիոյ գաղտնի կազմակերպութիւն մը կայ Եւրոպայի մէջ և Սափա իշխանուհին այդ կազմակերպութեան անաբեկիչ մարմնոյն պաշտպանութեան ներքև կը գտնուի։

— Ի՞նչ կայ նորէն... խնդալով հարցուց տիկին Վինեբրթ։

— Մորթրպաւոր և միանգամայն խելքէ մտքէ չանցնելիք արարք մը տեղի ունեցած է։ Երեկ ոտիկանի մը հակողութեան տակ Սափա իշխանուհին հարցաքննիչ դատաւորին գացած ատեն, անծանօթ անձերու կողմէ կը յարձակուի։ Այդ անծանօթ անձերը կրպականնեն ոտիկանն ու այնպիսի թաքստոց մը կապատանին որ մինչև այս պահուս գտնուած չէ։ Ի՞նչ կը մտածէք։ Որո՞նք կրնան ըլլալ այս անծանօթ անձերը։ Եթէ գերմանացիներ են՝ ըսենք, ատիկա պարզապէս մտածում մըն է, գերմանացիներուն հոգը կտրած չէ Սափա իշխանուհիի մը ազատելու համար ելլեն իրենց ոտիկանը սպաննեն։

— Հապա ի՞նչ է ձեր մտածումը, ընդհատեց տիկին Վինեբրթ։

— Ես կը հաւատամ թէ քաղաքական այս յեղաշրջումը, որ բռնակալ Ֆրանսայի կողմէ ձեռքով կատարուեցաւ, անպատճառ հարկադրեց Տիւրքի ժողովուրդը, որ Եւրոպայի մէջ ազգային գաղտնի կազմակերպութիւն մը ունենայ և կազմակերպութիւնը պահէ իր ձեռքին տակ անարեկիչ մարմին մը։ Ա՛ս այս գործն ալ այդ կազմակերպութեան գործն է։

— Թերևս... բայց այնքան ալ հաւատալու բան չէ։ քանի՛ մը օրէն յայտնի կըլլայ։

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԳԱՂՏՆԻ ՆԱՄԱԿԸ.

Հաղիւ երկու օր անցած էր, ահա գիշերուան 9-ի սահմանները սիկին Վինեբրթին գոռաց զարհուրեցաւ։ Տիկին Վինեբրթ բացաւ դուռն ու մութին մէջ կեցող անձին հարցուց թէ ի՞նչ կուզէր։

— Այս նամակը յանձնեցէք սիրոջ, մրմնջեց գրարերն ու անյայտ եղաւ։

Տիկին Վինեբրթ պահարանին մէկ անկիւնը կարդաց հետեւեալ բառերը, որոնք իր հասցէին նեղբեւ կը մնային.

«Բացարձակ գաղտնի.» իշխանին յանձնուի։

Ածապարանքով մը Մաիր բեկին սեղեակը մտաւ ու նամակը յանձնեց անոր

Մաիր բեկ բացաւ նամակը ահա ինչ որ կարդաց.

ԴԱՏԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ՏԻՒՐՔԻՍՏԱՆԻ

Թիւ 7

Բացարձակ գաղտնի

Իշխան՛ն.

«Պատիւն ունիմ ձեր վսեմութեան տեղեկացնելու թէ Տիւրքիստանի անկախութիւնը թռնուակալ յոյն մը ազատելու համար կալուած է գաղտնի կոմիտէ մը, որ պիտի պաշտպանէ ձեզ եւ վրէժը պիտի յոյն աւանցուէ, որոնք մեր հայրենիքին ու մեր ազգութեան թշնամի են։

«Այս առթիւ, փառաւոր յաղթանակ կը նաւարկենք յայտնելու թէ Սափա իշխանուհին ազատողը մեր անաչառելիչ մահ-

մինն էր։

«Երբ քաղաքակիրթ Եւրոպայի իշխանաւորներն աչք կը տնկեն մեր անկախութեան, մեզի ոչինչ բան չի մնար ընելու, եթէ ոչ զանոնք մեկիկ-մեկիկ փողոցներու մէջ ձգել։

«Աստուած պահէ ձեզ, իշխա՛ն։

ՏԻՒՐՔԻՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ

ԴՕՄԻԹԷ

Մաիր բեկ կարդա՛ց... տասն անգամ ըլլալով կարդաց եւ յետոյ չբմնեռուն տանելով գորովախանձ ցնցումով մը համբուրեց։

— Զգա՛ծ, տիկին Վինեբրթ, զգացի որ Սափա իշխանուհիին փախուստը տիւրզիներու ձեռքով պէտք է կատարուած ըլլայ, հնչեց Մաիր բեկ։ Տեսա՞ք որ չէի սխալեր։

— Արդարեւ, չէիք սխալեր, հաստատեց տիկին Վինեբրթ։ Ուրեմն, այս կազմակերպութիւնն իմ մեկնումէս յետոյ եղած է։ Հիմակ կը հաւատամ թէ Սափա իշխանուհիին կեանքը փրկուած է։

Մաիր բեկ բոլոր գիշերը մտածեց։ «Տիւրզիստանի կազմակերպութիւն կոչուած քօմիթէին ի՞նչ ուժ կրնար ներկայացնել, ո՞ւր էր իր կեդրոնն ու ի՞նչպիսի ծրագրով կընթանար. ատոնք ժամերով աչքի առջեւ ունեցաւ եւ գրեթէ անքուն վիճակի մը մէջ գիշերը լուսցուց։

Ածապարանքով մը առտուան փոստներէն լեզուով հրատարակուած թերթ մը առաւ։ Հոն մանրամասնօրէն գրուած գտաւ Սափա իշխանուհիին գործած ոճիրը։ Բայց ոճիրին քաղաքական գոյն չէր տրուած, այլ նկատուած էր սիրային առամ մը։ Հակառակ անոր որ Սափա իշխանուհին բանտն եղած ժամանակ խոստովանած էր թէ այդ ոճիրը գործած էր, որովհետեւ այդ գնդապետը պարզ լրտես մըն էր եւ պաշտօն ստացած էր Տիւրզիստանի իշխանը սպաննելու, գարձեալ հաւատաք ընծայուած չէր։ Եւ նոյն իսկ անոր փախուստն ալ վերագրուած էր սիրային նախանձէ մը մղուած անձի մը արկածախնդրութիւնը։

— Զարմանալի են սա գերմանացիները, մռնչաձոնց Մաիր բեկ իւրովի ամէն գործուած ոճիր, ամէն չարագործութիւնն պատճառը կը նկատէն սիրային արկածախնդրութիւն։ Կնոջ մը ձեռքով գործուած ոճիրին քաղաքական գոյն տալը բնաւ չեն ուզեր։ Գերմանացին կը հաւատայ թէ կինը կարող է սպաննել անձ մը, մխիթարն մո-

լեզնած սիրոյ մը թելադրութեամբ։ Բոլոր թերթերը կզբաղին Սափա իշխանուհիին գործած ոճիրով, կը նկարագրեն կարգ մը պրուպտներ անոր կեանքէն և չատ պարագաներու մէջ վեր կը հանեն անոր մեծութիւնը. սակայն այդ թերթերը Սափա իշխանուհին հետու կը պահեն քաղաքականութեան հետ կապ ունեցող ոճրագործէ մը։ Մանաւանդ, թերթերը սկսած են աւելի համոզիչ փաստերով հաստատել թէ տիւրզի իշխանուհի մը սիրային տուամի մը մէջ ապրած է և գաղտնի յարաբերութիւններ ունի եղեր այն անձերուն հետ, որոնք ոսոխականն սպանուած ու դինքն ալ ազատած էին։ Այս հաւաքը բոլոր թերթերուն մէջ չէզոտւած է և չարունակ այդ ուղղութեամբ հետապնդուած է Սափա իշխանուհիին գործած ոճիրը։

Այսպէս, քանի մը օր թերթերու մէջ հրատարակուած տեղեկութիւններ կարդալով անցուց Մահիր բեկ։

Օր մը, ճաչէն ժամ մը վերջը, տիկին Վինեռթ ուրախութեամբ ներս մտաւ և յայտնեց թէ իր ամուսինէն նամակ մը ստացեր է։ Այդ նամակը յղուած է Թուրքիայէն։

— Ի՞նչ... ամուսինդ Թուրքի՞ա գտնուած է... հարցուց Մահիր բեկ։

— Այ՛ո, և այս պահուս էնկիւրի կը գտնուի։ Անա իր գրածը, դիտել տուաւ տիկին Վինեռթ։

Մահիր բեկ կարդաց Վինե՞ռթի նամակը, որ թուրքերէն լեզուով գրուած էր՝ գաղտնութենէ ազատ պահելու համար։ Վինեռթ երկար ու մանրամասն տեղեկութիւններ տուած էր այն աղետալի անցքերու մասին, որոնք տեղի ունեցած էին Հելլէն բանակի պարտութեանը։ Նկարագրած էր թէ իրչպէս կհանք և ուժ առած էին թուրքերն իրենց յաղթական յառաջխաղացումով, իրնչպէս հպարտ էին որ Մեծն Բրիտանիա սպրդուած էր տեղի տալ, ինչպէս կ. Պոլսոյ գերատման բանակին ընդհանուր հրամանատար զօրավար Հարինկթըն հարկադրուած է Մուտթաֆա Քեմալ փաչային ամբարտաւան պահանջումներն ընդունելու և թէ ինչ յաջողութիւններ ձեռք բերած է նոր Թուրքիան՝ Մուտանիայ առժամանակեայ դաշնագրով։ Գետայ խնդրած էր որ որ կինը մինչև էնկիւրի գայ։

— Զեղ էնկիւրի՞ երթալ կը հրաւիրէ ամուսինդ, խնդաց Մահիր բեկ։

— Արդէն կը փափաքէի։ Բայց եթէ դուք ալ կը փափաքիք, այն ատեն միասին կերթանք, նկատել տուաւ տիկին Վինեռթ։

— Գետայ չէ՞ք ուզեր ծնողքիդ քով երթալ։

— Այդ մասին բան մը չեմ կրնար որոշել։ Մինակ թէ պիտի ջանամ ուսումնասիրել Քիւրտիսթանի անկախութեան գօմիթէի լինչ վիճակի մէջ ըլլալը։ Վաղուց է որ գօմիթէն ոևէ գործունէութիւն ցոյց չէ տուած։ կարծեմ թէ ներքին կազմակերպութիւն մը եղած է, որ բոլորովին հակառակ է արտասահմանի մէջ հաստատուած գօմիթէի ուղղութեան ու ծրագրին։ Ասիկա չատոնց իմացեր էի, սակայն որ աստիճան ատոյգ ըլլալը պիտի տեղեկանամ, երբ երկիրը մտնեմ։

— Ե՞րբ մտադիր էք երթալ։

— Շատ ուշանալ չեմ ուզեր. ամենէն ուշ, պէտք է չաբաթէ մը ճամբայ ելլեմ։ Դուք ալ պիտի ընկերանա՞ք։

— Պիտի ընկերանամ, թերևս անկից ալ կարենամ Ռուսական հողամասին վրայ կազմուած Հայաստան մտկնել։

— Ո՜հ, այ՛ո, իշխա՛ն, այ՛ո... չատ յուսալի է որ Զարմոհի իշխանուհին ու սիրասուն զաւակը ալ հոն են։

ՄԱՍՆ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՈԳԻՆ ՎՐԱՑ

Իրիկուան վերջալոյսի ցոլքերը սկսած էին հեռաւոր հորիզոններու վրայէն մարմրիլ։ Կապուտակ երկինքը ամոյն ու մշուշային բաւերով մը կը պատէր ու բնութեան հրաշագեղ տեսարանները գլխաւոր երեւոյթ մը կառնէին։

Այդ պահուն չոգեկառքը կանգ կառնէր փոքրիկ բայց քիչ չատ ճաշակաւոր ու սիրուն կայարան մը։ Ջայն մը, որ անչուշտ լեռնէ լեռ արձագանգուեցաւ, հնչեց.

Հայաստան՛ի սահմանն ենք։

Շոգեկառքի վակոնին պատուհանէն ուզեւոր մը խելայեղ ու խղդութեամբ լեցուած, գլուխը դուրս հանեց և կարծես աչքերուն չի հաւատալու ձեւով մը չորս դին նայեցաւ։

Տեսա՜... այ՛ո, տեսա՜, կայարանին ճակատը հայերէն լեզուով նշանաւոր տախտակ մը կար։ Տեսա՜... Հայաստանի սահմանագլուխքն էր։

Այս ուզեւորը Թաւրուական հայուն որդին Մահիր բեկն էր։

Մահիր բեկ վերջին պահուն տեղեկացած էր թէ Զարմուհի իշխանուհին ու իր սիրակցորդ զաւակը կը մնային Երեւան, այնինքն Հայաստան՛ի մայրաքաղաքը։ Նոյնպէս տեղեկացած էր որ երկրին վարչաձեւը Համայնավար Կուսակցութեան ձեռքը գտնուելուն պատճառաւ, անոնք արտասահման մը գնելու կարելիութիւն չունէին։

Արդ, երբ ան աչքերուն պատկերուած տեսաւ երազած աշխարհը, երբ ան ինքզինքը Հայաստանի հողին վրայ գտաւ, մէկ խօսքով երբ ան շնչեց օդը, խմեց ջուրը, լսեց դայլայլիկը թռչուններուն, չի կրցաւ իր հոգւոյն խռովքը զսպել, լացաւ, արցունքներ թափեց հեղգի պէս

Եւ երբ չոգեկառքը նորէն սուլեց ու վայրաշարժը սկսաւ ֆշ-

լով կարկ լեռնաշղթաներու կանանչազեղ ու անտառուտ կողքերը, երբ յայտնուած հովիտէ մը անցնելով մօտեցաւ կայարանի մը, որ բաւական խոշոր ու գեղեցկատեսիլ չինուածք մը ունէր, ան՛ա լսեց նոյն քաղցրանուագ ձայնը.

— ԵՐԵՒԱՆ։

Մահիր բեկ հասկցաւ որ Հայաստանի մայրաքաղաքը հասած էր։

Ուստի, վար իջաւ վակոնէն և ուզեւորի պայուսակը բեռնակիր մը տալով պանդոկ մը ուղեց երթալ։

— Ո՞ր պանդոկը ուզած էք, առաջնորդեմ ձեզ, պարո՛ն, հարցուց բեռնակիրը բարեկիրթ ձեւով մը։

— Ես պանդոկ մը չեմ գիտեր. անծանօթ եմ այս քաղաքին, պատասխանեց Մահիր բեկ։

— Այդպէ՞ս, հա՜... ուրեմն ես մի լաւագոյն պանդոկ կառաջնորդեմ ձեզ, պարո՛ն, դուք անհոգ եղէք։ Հրապարակում կայ մի պանդո՛կ. դրա անունը «Վասպուրական» է։ Ամենից մաքուր պանդոկն է և չատ էլ սուղ չէ։

Բեռնակիրը խօսելով ու պատմելով հասած էր «Վասպուրական» պանդոկին առջեւ։

— Այս է պանդոկը, պարո՛ն, ըսաւ բեռնակիրն ու իր վարձքը առնելէ ետքը մեկնեցաւ։

Մահիր բեկ սենեակ մը առաջնորդուեցաւ։ Կոկիկ, սիրուն ու ճաշակով կահաւորուած սենեակ մըն էր։

Քիչ յետոյ պանդոկապետը ձեռքը տետրակ մը առած՝ ներս մտաւ ու Մահիր բեկին անունը, մականունը, ծննդավայրը, արհեստը, տարիքն ու ուսկից գալը կէտ առ կէտ արձանագրեց։

Մահիր բեկ ստիպուած էր կեղծ անցագրով ճամբորդել։ Գերմանիոյ Արտաքին Գործոց Նախարարը տուած էր անոր այնպիսի անցագիր մը, որ Թուրքիոյ և Ռուսիոյ համար չէր կրնար կասկածելի ըլլալ, միայն թէ այդ անցագրին մէջ Մահիր բեկին անունը Մելիք-Շահնազար կոչուած էր, բնիկ Պարակաստանցի, զբաղումը հոգի նեղթեզնելու վրայ վաճառականութիւն։

Պանդոկապետը — վանեցի վաչխատու մը, յիսուն տարեկանի մօտ, կոնտրիկ հասակով, պեհին ու մօրուքն ածիլուած, կիզծաւոր կերպարանքով, հաց կատակ անձի մը կատարեալ տիպար մը — կռահած որ հիւրը բաւական լուրջ պատառ մըն էր, չուարեցաւ որ ինչ կերպ ձեւեր, ծառայութիւններ ու յարգանքներ ցուցնէ, միմիայն անոր քսակը պարպելու համար։ Այս մարդը վանի վերջին անգամ

Թուրքիոյ զօրքերու կողմէն վերապրաւումէն յետոյ Երեւանի արուարձաններէն մէկուն անկիւնը հնավաճառի կրպակ մը բացած էր։ Երբ ոտա զինուորները նահանջելով և այլ ևս դասալիք վիճակի մը մէջ դէպի Իրենց ծննդավայրը կը դիմէին, հետերնին գողցած կը բերէին զօրքերու յատկացուած տաբատներ, բաճկոններ, չալմիկներ, վարտիկներ և հիւանդանոցներուն մահճակալներուն յատկացուած ծածկոցներ վերմակներ և հատ կտաւէ պատրաստուած սաւաններ։ Անոնք կը տանէին հնավաճառներուն և չատ աժան գիներով կը ծախէին։ Վաճառանցի պանդոկապետը այն առեն մեծիկ գրաւիներ դիզած ու յետոյ քաղաքին հրապարակին վրայ պանդոկ մը չինած էր։ Եւ որովհետև իրենէ չահամոզ ու գեռէ մէկին էր, այդ պատճառաւ ամէն առտուն թիւն չանձն կառնէր որ պանդոկին եկող չաճախորդը կարենայ կողոպտել։ Ահա այս մարդուն հետ էր որ կը խօսէր Մահիր բեկ։

— Ասել է թէ դուք պարակասանից չէք գար, նկատեց տուաւ Մահիր բեկ, որուն «Մելիք-Շահնազար» անունը պիտի տանք։

— Ո՛չ. ուղղակի Գերմանիայէն կուգամ, յայտնեց Մելիք Շահնազար։

— Միայն հո՞ւմ նկատմամբ վրայ է ձեր վաճառականութիւնը։

— Առ այժմ այդ գործով զբաղելու համար եկած եմ։ Տեսնե՛նք։

— Իրաւունք ունիք։ Հայաստանի դրութիւնը յայտնի է։ Մինչ ստիպուած ենք աւերակ երկիր մը մոխրակոյտերու տակից դուրս հանել։ Էնպէս որ ժամանակի կարօտ է ամէն բան Հայաստանից լրացնելու։ Հում նիւթեր ունինք. կրնամ ասել թէ չատ հում նիւթեր ունինք, այդ մասին բնաւ մի մտածէք։ Մինակ թէ ուչադիր եղէք որ չի խաբեն ձեզ։ Դուք աճապարանքով գործի մի սկսիք։ Ես ձեզ կը ներկայացնեմ պետական մի քանի ձեռնհաս անձերուն, որ առնչութիւնքներ անէք թէ յանձնառութիւններն և թէ պայմանագրութիւնները։ Ձեմ զովեր, բայց բաւարարակ սկզբունք է արել չահագործութեան դէմ կռուիլ ու առևտրական կեանքը հաստատ հիմի վրայ դնել։ Էնպէս կաչառք, դրամական խոստո՞ւմ տալով կարելի չէ յաջողութիւն գտնել։

— Շա՛տ, լաւ, չնորհակալ եմ։

— Ի՞նչպէս, Հայաստան մտնելուդ պէս, ձեր սիրտը չի տրփե՞ց։

— Ան որ հայ է և հայու արիւն կը կրէ իր երակներուն մէջ, հարկաւ պիտի զգայ որ սիրտը կը տրփէ։

— Երևան եւրոպական քաղաքներուն չի նմանիր. բայց աւազ

կատաւած, քիչ առեն էն եւրոպական քաղաք մը պիտի անենք։ Հիմակ առաջին գործերնիս է երկրին ճախճախուտ տեղերը մչակելի նախկելի ու բերրի դարձնել։ Սատր ալ փող հարկաւոր է։ Այդ փողը պիտի գտնենք, պիտի ճարենք։ Չ՞է որ Եւրոպայի մէջ հարուստներ կան։ չ՞է որ պատմական գերդաստաններ են Պողոս Նուպարեան փաշաներ, Կիւլպէնկեաններ, Կիամիլչերատաններ, Մատթէոսեաններ. Ի՞նչ է անոնց խղճմտանքը քար պիտի դառնա՞յ Հայաստանի վերաշինութեան առեն։

Ամենևի՛ն...

— Շատ ճիշդ է. ես ալ այն հաւատքն ունիմ թէ առնք հայ մտաւոր չեն ուրանար և իրենց եղբայրներուն օգնութեան պիտի փութան անպատճառ։ Է՛հ, եթէ անոնք քիչով կօգնեն և իրենց քսակը լայն չեն բանար, պատճառը յայտնի է։ Բայց այս այսպէս չի նար։ Օր մը այդ մարդիկ պիտի տեսնեն թէ Հայաստան վերականգնած է, ինչպէս հրաչագեղ պարտէզ մը, իր անուշաբոյր գարունով ինչպէս երազուած եդեմ մը՝ իր երկնային հրաչալիքներով։ Պիտի տեսնեն այդ մարդիկ ու պիտի փափաքին հոն թռչիլ. անոր լեռնաշխանները վրայից սաւառնիլ ու անոր բնութեան գեղեցկութիւնը դայելել։

— Այդպէս պիտի ըլլայ, մրմնջեց Մելիք Շահնազար, որ չէր զեր մտիկ ընել պանդոկապետի երկարապատում գովեստները։

— Է՛հ, պարո՛ն, ի՛նչեր կերազենք, ինչեր մեր աչքին առջև կենդինք, չարուճակեց պանդոկապետը, բայց քաղաքական դէպքերու բերմամբ ինչ ձախողանքներու մէջ ինկանք։ Տաճկաստանի հարութիւնն եթէ ոչ ամբողջովին, կրնանք ասել թէ մէկ երրորդը բնաջնջուեցաւ. իսկ Շապին-Գարահիսարի հայ բնակչութեան հարիւրին մէկը չի մնաց։ Ես բարեբաղդաբար Ռուսական վերջին նահանջը չի կրած անմիջապէս առի կինս ու երկու չափահաս աղջիկներս կովկասն անցայ։ Եթէ մտիկ անէի վանի կառավարիչ Արամ փաչային, ան վերջինս ալ եղբօրս վիճակին պիտի նմանէր։ Ինձ եղբայրս իր երս զաւակներով ճամբան կուտրուեցաւ։ Շա՜տ չատ դառն ժամանակներ անցուցինք։

Ու պանդոկապետը լալակթնած ձև մը ըրաւ և իր կերպարանքին վրայ բռնազբօսիկ տրտմութիւն մը պատկերեց։

Քեսուց ներս կանչեց ծերունի մը, որ պանդոկին մէջ ծառայութիւն կընէր, անոր պատուիրեց։

— Ինձի նայ՛է, Խաչօ ախպէր, այս պատուական հիւր/ս պէտք չաձ ծառայութիւնդ մի՛ խնայեր։

— Պարտականութիւնս ի՛նչ է, ատիկա պիտի ընեմ, վարդան ախպէր, դիտել տուա՛ ծերուկը, որ վաթսունն անցած, կմախք կըտրած կազմուածքով, փոս ընկած ու չարաւուտած աչքերով, ժանդոտ գոյն առած դիմագծերով, ճերմակ եղած ու խտնձածի երեսյթ առած մազերով մարդ մըն էր։

— Ան իր պարտականութիւնը պիտի ընէ՝ ըսաւ Մելիք Շահնազար։

Պանդոկապետը դուրս ելաւ։

— Դուք ո՞ր երկրացի էք, բարի ծերուկս, հարցուց Մելիք Շահնազար։

— Ո՞ր երկրացի ըլլալս ես ալ չեմ գիտեր, մրմնջեց ծերուկը տխրագին ձայնով մը։

— Ինչի վրա՞ եղել կամ կարմեցի ըլլալու էք։

— Ո՛չ, պարոն, ինչի Շապին Գարահիսարցի՞ եմ։ Այսինքն այն գաւառէն, որ պատմութեան մէջ փառաւոր անուն մը և եղերաբաղդ վախճան մը ունեցաւ։ Չեմ գիտե՛ր... պիտի գտնո՞ւի գրող մը, որ մեր գաւառին պատմութիւնը կէտ առ կէտ նկարագրէ։

Դուք հո՞ն էիք, երբ կռուեցաւ անոր ժողովուրդը։

— Հոն էի։ Կռուեցա՛ւ, քաջաբար, հերոսաբար կռուեցաւ, կարծէք բացած իրմէ տասնապատիկ ուժ ունեցող, զէնքը ձեռքին վազող հարյանններուն դէմ. յաղթեց ու ճակատագայ ինքզինքը հարազատ հայութեան զաւակը ցոյց տուաւ։ Բայց ա՜ւ՜ղ, անիկա չի յաջողեցաւ իր հերոսական կռիւը չարունակելու, երբ վրայ հասան, Երզնկայի ու Սերաստիոյ զինուորական սատարութիւնը ջոկանները։ Պաշարուեցաւ չորս կողմէն։ Ուրիշ ելք, ուրիշ մէջոց չի գտաւ, եթէ ոչ թանկ ծախել իր կեանքը։ Բե՛րդը... Պոմպէոսի, Լուկուլլոսի օրով չինուած պատմական բերդը կար. ժողովուրդը, կին, աղջիկ, տղայ հոն ապաստանեցան։ Այն առեն կռիւն եղաւ զարհուրելի, կըռիւն կատաղի ու վրէժխնդրական։ Զէնք ունեցողը՝ զէնքով կռուեցաւ, զէնք չունեցողը քարով, ապառաժներէ փրցուած ամբարտակներով և պարապին ժեռցած ոլներով կռուեցաւ։ Հասկցա՛ծ, հասկցած էինք թէ մեր դիակները բերդին չարչը պիտի փուէին, առոր համար ուզեցինք որ թնտրքերու արեան հեղեղներուն մէջ իյնան մեր մարմինները։ Պարո՛ն, ճշմարիտ կ՚սեմ, ես չեմ հաւատար որ հայը արձանագրած ըլլայ այսպիսի հերոսական կռիւ մը, ուր բոլոր կըռուողները մահը հարմնիք մը համարէին։ Այ՛ո, մեր երիտասարդներուն համար մահը՝ հարմնիք մըն էր, իսկ մեր աղջիկներուն ու կիներուն

համար պատուով մեռնիլը՝ փառք մը։ Ու այդպէս եղաւ։ Մեռան կըտրիճները ճակատ ճակատի գալով, մեռան կիներն ու աղջիկները իրենք իրենց ձեռքով խեղճ թոռներով։ Առաջինները մեր պատմութեան փառքը պիտի պահպանեն, իսկ վերջինները անոր պատիւը։

— Դուք ի՞նչ կերպով ազատուեցաք։

— Ինկած, արեան ճապաղիքներու մէջ տապլտկած դիակներու հետ գիս ալ փոս մը նետած էին։ Կէս գիշերուան մօտ զգացի որ ծանր բան մը դրուած է կուրծքիս վրայ։ Շարժում մը ըրի, գերմարդկային ճիգ մը ըրի ու գլուխս վեր բարձրացուցի, Տեսա՛յ... լուսնի արիւնաթոյր շողերուն ներքեւ լուսավը տեսայ որ անթիւ դիակներու մէջ կը գտնուիմ։ Սոսկումը պահ մը պատեց զիս ու աչքերս մթնցան։ Բայց նորէն չարժում մը ըրի ու այս անգամ ոտքի ելայ։ Դիակները կոխտտելով ինքզինքս մացառուտ դաշտի մը մէջ դնեցի։ Վիրաւորուած էի թէև, թէև այդ վէրքս թեթև էր, սակայն հասկըցայ որ գլխուս հարուած մը իջեցուցած ըլլալուն համար էր մարիր մնացեր էի։

— Տարաբաղդ ծերուկ՛ի, երբ որ պատմութիւնդ եղերգական է, ընդհատեց Մելիք Շահնազար, չի կրնալով ինքզինք զսպել։ Ցե՜ս՛ո՛յ...

— Ցեսոյ ի՞նչ կրնայի ընել։ Գիւղերը, աւաններն, չորսդին ցանուցիր եղած ապարանները կրակի տրուած ու հրդեհուած էին։ Սոխոլուեցայ էյրի Պէլի լեռնաշղթաներու մէջէն անցնելով դէպի Կիրասոն և կամ Սամսոն քաղաքները յաջողանալ։ Ճամբորդութիւնս տևեց տասն և վեց օր, որովհետև յաճ ճամբորդէ մը տեղեկացայ որ տասկական զինուորները կտրած էին Կիրասոնի և Սամսոնի ճամբաները և թափառումն անգամ չէին թողուր որ անկէ անցնի։ Այ օր մը խոտ ուտելով, օր մը անօթի մնալով, վերջապէս դէմս ելլող լաւերէն պատառ մը չոր հաց մուրալով ինքզինքս կարնոյ սանճաքը հասցի։ Բարեբաղդաբար Ռուսական բանակին յաջողութեամբ պատճառ եղած էր, որ Թրքական բանակը քայքայման դառապարտուի ու անոր զինուորները սկսին փախուստ տալ ամէն կողմէ։ Եթէ՛ հանդիպողներ ալ ըլլային նիձի, երեսս անգամ չէին նայեր։ Ա՛խ, պարո՛ն, անկէ իվեր հոս եմ։ Անկէ իվեր աչքս առջևէն չի հեռանար Բէլ Հասան անուն ոճրագործը, որուն չարիքները մարզկային պատմութեան մէջ գոն ուրիք արձանագրուած ըլլան։ Աչքիս առջեւ է մեր հոգևկցորդ եկեղեցականներն, որոնցմէ մին Տէր Կիւրեղ անուամբ առիւծասիրտ քահանայ մը, իսկ միւսը՝ Տէր Նաթան, որ ողջակիզուե-

ցաւ բերդի պարիսպներուն տակ իր չորս կղզը ընկերներուն հետ, եւ երբ առանք աչքիս կը պատկերանան, միշտ ես ինքզինքիս կը հարցնեմ. «Ո՞վ կրսէ թէ մեր ազատագրութեան հարկաւոր կղզերը մնաց անսխրտ ու fարագած: Միթէ Տէր կիրեղ խնամեան չէր որ զ'Ազնուրեան բարձրասլաձան զօրավարի մը պես պատերազմական խորհուրդ մը կազմեց իր անմոռաց ընկերներուն Վահանիկի, Դուկասի Շապուհի, Գարեգինի, Հովհաննէսի, Գասպարի եւ տակաւին շատ շատերու հետ, ռազմական գիծերը նշանակեց ու կռուին հրամանատարութիւնը ստանձնեց, եւ ան չէր որ իր կտրիճներով ձեղքեց տանկական բանակին պաշարման շրջան եւ շաբաթներով կռուելէ ետքը բացաթար ինկաւ:»

Ծերուկը լռեց: Անոր լեռնած ու փոս ինկած կոպերուն տակ արցունք մը պռթկաց, Գլուխը չարժեց ու յարեց.

— Ներեցէ՛ք պարոն որ ձեզ անհանգիստ կընեմ իմ ցաւերովս ու վիշտերովս: Մեր պատմութիւնը վերջ չունի,

Թշուառ մարդը չի կրնալով ինքզինք զսպել, սկսաւ դառնապէս արտասուել:

— Դուք միշտ այս պանդոկի՞ն մէջ կը մնաք, հարցուց Մելիք Շահնազար:

— Տեղս յայտնի չէ, երբեմն հոս, երբեմն բարեսիրտ հայու մը եւ երբեմն ալ՝ ազնուական կին մը կապրի մեր թաղին մէջ՝ անոր գործերը կընեմ: Շատ չըներ անոր գալը: Աստուած սիրէ, փոքրիկ մը ունի զոր երկինքէն իջած հրեշտակի մը հետ չես փոխեր: Մէկը չունի այդ երիտասարդ կինը: Ծնողքը, բարեկամը, բոլորին տեղ հրեշտակն ունի: Ինչպէս կերևի, ամուսինը կամ մեռած և կամ սպանուած է, իսկ ինքը չի գիտեր, որովհետև տեղէ մը նամակ չըստանար, քիչ շատ բարեկեցիկ կեանք մը կը վարէ և բնաւ կարգ մը ջղկիդ կիներու պէս ամէն տեղ չերթար:

— Ո՞րկից եկած ըլլալը չէ յայտնած:

— Ինչ մնդքն առնեմ, երբէք չեմ խնայեր, իրը թէ Պարակատասանէն եկած է: Առաջ ափրիկէ մը կերթար կուգար իրեն: Այդ ափրիկէը աւելի ճիշդն ըսելով, ֆաքիրը, կէդտա հագուստով, մազերը ձգած մինչեւ ուսերը, կմախացած կերպարանքով մէկն էր, Բայց բանական առնն է որ չեմ սեռնար: Մինակ այս բանին զարմացեր էի և խելքս չէր հասներ թէ ինչպէս այդ բարձր ու ազնուական դասի պատկանող կինը կը միջանկէր մըլոտած ու ապականուած վիճակ մը ունեցող ֆաքիրի մը առջեւ իր գուռը բանալու...

Մելիք Շահնազար խնդութեամբ լեցուած հարցուց.

— Բնակարանը մո՞տ է այդ կնոջ:

— Պանդոկին եռւս փողոց մը կայ, այդ փողոցին մէջն է անոր բնակարանը, պատասխանեց ծերուկը:

— Կրնա՞ք իրեն լաւ տալ որ հոս գայ, որովհետև իր ամուսինէն նամակ մը ունիմ քովս: Շատ լաւ եղաւ որ այդ կնոջ խօսքն ըրիք. ես գրեթէ մոռցեր էի:

— Գլխուս վրայ, պարո՛ն. հիմա կերթամ: Որքա՜ն պիտի ուրախանայ:

Ու ծերուկը մեծ ուրախութեամբ սենեակէն դուրս ելաւ:

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀԱՑՈՐԴԻՆ ԵՒ ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀԱՑՈՒՀԻՆ

Զարմուհի իչխանուհին յաջողած էր Տիւրլիտանէն Միջագետքի սահմանին անցնիլ և անկից ալ պարակաստանի ճամբով մտած էր Հայաստան։ Իր առաջնորդն էր ֆաքիր մը, այսինքն Տէր-Զօրի Կարմիր Աստապատի մարզարէն։

Ֆաքիրը հետևած էր Զահրումար իչխանուհիին ու իր որդւոյն, երբ անոնք Գիւմբեհան Ապաստանարանի բոլոր պաշտօնեաներով Տէր-Զօրէն ուղղակի Տիւրլիտան կը վերադառնային։ Ան ապրած էր բերդովին մեկուսացած կեանքով մը։ Շատ անգամ Մահիր բեկի պալատին առջևէն անցած, անոր լուսամուտներուն նայած ու հեռացած էր։

Երբ ֆրանսական դրաւումը տարածուեցաւ ամբողջ երկրին մէջ երբ Տիւրլիտանի անկախութիւնը ջնջուեցաւ և անոր պետական անձնաւորութիւնները սկսան ձերբակալուիլ, վերջապէս երբ իչխան Մահիր բեկ հեռացաւ ու ընտանիքը պատանդի մը պէս անիչան գիւղի մը մէջ արգելափակուեցաւ, այն ատեն էր որ ֆաքիրը բարեբար հրեչտակ մը եղաւ ու ամէն ջանք թափեց որ Մահիր բեկի կինն ու զաւակը պահպանէ և եթէ կարելիութիւն գտնէր, զանոնք փախցնէր ազատ երկիր մը։

Արդ, ֆաքիրը նախ ջանաց իչխանուհի Զահրումարին բնական չէնքի ախոռապանը համոզել, որ օխտրվի մըն էր.

Առտու մը, դեռ արեւը չի ծագած, ֆաքիրը մտաւ այդ չէնքին ախոռը։ Հոն էր ախոռապանը։

— Ի՞նչ կայ... ի՞նչ կուզես, մարդո՛վս, հարցուց ախոռապանը կարեկիր նայուածք մը արձակելով ֆաքիրի ողորմելի վիճակին վրայ։

— Կը փափաքի՛ք քեզի հետ տեսնուիլ, պատասխանեց ֆաքիրը,

— Վա՞յ... ի՞նչ է ուզածդ, ըսէ նայիմ։

— Դուն օխտրվի մըն ես, անանկ չէ՞։

— Տիւրվի մըն եմ... ի՞նչ կայ որ...

— Այս չէնքը որո՞ւ ձեռքն է։

— ֆրանսական զօրաց պետին ձեռքն է, ի՞նչու կը հարցնես, մարդ Աստուծոյ, քու ի՞նչուդ պէտքն է։

— Մտիկ ըրէ. հոս վերը՝ Աստուած, վարը՝ մենք ենք. ես գաղտնիք մը պիտի հաղորդեմ քեզ. կերդնո՞ւս որ պիտի օգնես ինծի։

— Նախ հասկնանք եմ թէ ի՞նչ է մտքդ։ Եթէ համոզեմ որ օգտակար բան մը կընես, անպատճառ պիտի օգնեմ քեզի։ Գիտե՞ս որ օխտրվի մը խօսքը՝ խօսք է։

— Գիտեմ...

— Գիտե՞ս որ անոր երդումը «այո կամ ոչն» է։

— Հաւատքիս պէս պիտեմ։

— Ուրեմն ըսէ նայիմ, ի՞նչ գործ կուզես ընել որ իմ աջակցութեանս պէտք պիտի ունենաս։

— Ձեր իչխանի ընտանիքը բանտարկուած է, այնպէս չէ՞։

— Այ՛ո, բանտարկուած է այս չէնքին մէջ։

— Իչխանը ձեր ամենամեծ պաշտելի անձնաւորութիւնն էր, այնպէս չէ՞։

— Անտարակոյս. Տիւրլիտանի մէջ չի կայ մէկը որ անոր անունն չի պարծենայ։ Մ՛իա, բարի է ան, երկնաւոր հրեչտակ մըն է։ Նոյն չի պարծենայ։

— Ազէկ. ի՞նչ է անոր ընտանիքին յանցանքը, որ ֆրանսական զօրաց ընդհանուր հրամանատարը բանտարկած կը պահէ և ամէն յարաբերութենէ զրկած է։

— Մ՛իա, հոգի՛ս, աւելիկա մի՛ հարցներ, ընդհատեց ախոռապանն, որ պահ մը չորցուին պատուցուց իր աչքը՝ մէկը չիմանալու համար իրենց խօսակցութիւնը։

— Մտիկ ըրէ. եթէ կը ցաւիս, եթէ արդար գործ մը կուզես ընել, պիտի օգնես ինծի որ ես այդ ընտանիքն այս չէնքէն փախցնեմ

— Այս ընտանիքը փախցնե՞ս։

— Այ՛ո... նոյն իսկ այս պիչերը։

— Ի՞նչպէս կարելի է այդ։

— Ինչ որ պիտի պատուիրեմ, աւելիկա աներկիւղ կատարէ, աս՛ա այն ատեն յաջողած ենք։ Չ՛է որ ձիերուդ յարդ կը տանիս դուրսէն։

— Այ՛ո, միչտ կը տանիմ

— Կողովիդ մէջ դի՛ր դիս, յարդ ու խոտ լեցուր վրաս ու այսպէսով մենչս ներս մտցուր ֆաքիրը։

— Ճետո՞յ...

— Այդ ձեւով ես պիտի յաջողիմ մէկիկ մէկիկ չէնքէն փախցնել բոլոր իչխանական ընտանիքին անդամները։

— Բաւական խելքիս մօտ է ըսածդ։ կը փորձենք. բայց իչխա-

նուհիները կը ճանչնա՞ն քեզ...վստահութիւն պիտի ունենա՞ն վրադ։ Ամենէն կարեւորն այդ է, Ֆաքիր լաբեկամս։

— Այդ մասին կասկածելու հարկ չի կայ. անոնք կը ճանչնան զիս,

— Այն ատեն սկսինք գործել։

Ախոռապանը կողովի մը մէջ դրաւ Ֆաքիրը, վրան խոտ ու յարդ լեցուց և չէնքին ներքնամասը մտաւ։ Հո՛ն, առանձքին մի-ջանցքի մը մէջ վար դրաւ կողովն ու Ֆաքիրը դուրս հանեց։

— Հիմակ ես անոնց հետ կը խօսիմ, ըսաւ Ֆաքիրը. դուն սպասէ։

Արդարև, քառորդ մը չանցած, Զարմուհի իշխանուհին իր սենեակէն դուրս եկաւ ու ժպտուն կերպարանքով մը կողովին մէջ մտաւ։ Ախոռապանն ու Ֆաքիրը լեցուցին անոր վրայ խոտն ու յարդը. լաւ մը ծածկեցին։ Կողովը կռնակն առաւ ախոռապանն ու ծանր քայլերով իջաւ ներքնայարկը, ուսկից դիւրութեամբ մտաւ ախոռին։

Ախոռէն քիչ մը հեռու, ցածուկ ու փլփլած վիճակի մը մէջ բնակարան մը կար. այդ խրճիթը ախոռապանին էր, կողովը մինչեւ հոն տարաւ ախոռապանն ու մէջէն հանեց Զարմուհի իշխանուհին։

— Հազա զա՞ակս, գոչեց Զարմուհի իշխանուհին։

— Անհոգ եղէ՛ք, իշխանուհի՛ն, հիմա ան ալ հոս պիտի ըլլայ։

Ու աճապարանքով մը կողովն առաւ չալակն ու բանտարկուած-ներուն բնակարանը մտաւ։

Ամենէն դժուար միջոցն էր տղեկը կողովին մէջ դնելէն առքը վրան յարդ ու խոտ լեցնելու յանգիլը։ Տղեկը պիտի վախնար։ Անի՞կա պիտի պօռար անշուշտ։

— Ի՞նչ ընելու է, ըսաւ ախոռապանը, աս առանկ չըլլար։

— Ոչինչ. քանի որ Զանրումար իշխանուհին տակաւին պատճառաւ չուզեր մնալ հնաւելի, դուն քիչ մը պիտի յուշիս և այս անգամ կողովիդ մէջ երկու հոգի դրած դուրս պիտի ելլես։

— Երկու հո՞գի... խնդաց ախոռապանը. քեզի պէս հոս մըն ալ, հազիւ մէկ մարդու ծանրութիւն պիտի ունենայ։ Հայա՛ է, հայտ ժամանակ չանցնինք։

Ֆաքիրը կողովին մէջ մտաւ և իր գրկին մէջ առաւ տղեկը, որ վախէն ու երկիւղէն սառնած վիճակ մը ստացած էր։

Ու այսպէս, առանց ոևէ վտանգի մը, ազատուած էին Զարմուհի իշխանուհին ու իր միակ հաւիկ հոգեակը։

Այս փոքրիկ մէջազէպը, ասելի ճիշդն ըսելով անձնուիրութեան դրուագը, պատմեցինք, որպէսզի ցոյց տանք այն ազեատալի ու ողբերգական դրութիւնը զոր կանաց ստեղծել Թրանսա Տիւբզիստանի էջմ

Մօտ տարի մըն էր, յորմէ հետց Զարմուհի իշխանուհին կը բնակէր Երեւան քաղաքին մէջ։ Մասամբ մը երջանիկ էր որ գոնէ իր սիրատուն զաւակը կրցած էր ազատել։ Ֆաքիրը մինչեւ հոն առաջնորդած էր զիրենք։ Քանի մը անդամ գացած եկած էր իր բնակարանը. սակայն բաւական ժամանակ եղած էր որ չէր երեւար։

Կէս օրուան մօտ էր, Զարմուհի իշխանուհին պատրաստուած էր իր զաւակը վարժարան տանելու, ահա ներս կը մտնէր Մաչօ ախբերն ու կաւեահէր թէ մեծ պարոն մը եկած էր և իրեն նամակ մը բերած։

— Ուսկի՞ց, ուսկի՞ց եկած է այդ մարդը, Մաչօ ախբեր, բացագանչեց Զարմուհի իշխանուհին. չըսա՞ւ քեզի։

— Չէ, տիկի՛ն, չի հարցուցի, ի՞նչու սուտ խօսիմ, նկատել տուաւ ծերուկ Մաչօ ախպերը։

— Երթանք ուրեմն, մրմնջեց Զարմուհի իշխանուհին ու զաւկին ձեռքը բռնելով հետեւեցաւ բարի ծերուկին։

Երբ պանդոկը հասան ու մտան այն սենեակն, ուր սրտատրոփ վիճակով մը կը սպասէր Մելիք Շահնազար, երբ այդ սենեակին մէջ դէմ առ դէմ եկան երկու թափառական սիրակցորդները, անբացատրելի, աննկարագրելի տեսարան մը տեղի ունեցաւ։

Անոնք չի կրցան իրարու բան մը արտայայտել։ Անոնք լացի՛ն... միայն դառնապէս լացին։

— Հայկա՛կս... ո՛հ, իմ անուշիկ Հայկակս, հեծկլտաց Մելիք Շահնազար։ Զա՛ւակս, զա՛ւակս... վերջապէս դո՛ն ալ ձեռքդ տուիր թափառական հայուն ցուպը, քեզի՛ ալ վիճակուեցաւ ճակատագիր մը որ անգութ եղաւ, անողոք եղաւ, անողորմ եղաւ։ Բեզի՛ ալ երկինքը կը զոչէ. «Բա՛ւ է, բա՛ւ է, թափառական հայրդ թափառական որդիդ, բա՛ւ է... դեռ չի վերջացար իւր ձարհարդ, դեռ անհատոր անդունդին եզերին հետացած չես. դեռ անճպարտութիւր անարգանք մը կայ իւր ուրիդ, ուսկից անցնիդդ անխուսափելի է։ Բա՛ւ է, բանի պարտաւած չես, բա՛ւ է, բանի կեանքիդ գարունը նոր կրակն ու խանչհլիր պիտի չի ծաղրանայ վրադ։» Այ՛ս, Հայկակս, այդ եղաւ հօրս ճակատագիրը այդ եղաւ իմ ճակատագիրս և այդ պիտի ըլլայ քու ճակատագիրդ։

Ու գրկեց իր հոգեկցորդ զաւակը, արցունքներով ողողեց անոր նուագուն այտերը, համբուրե՛ց, համբուրե՛ց, համբուրե՛ց...։

— Զարմուհի՛... պիտեմ քու քաչաճներդ, պիտեմ քու կրած բոլոր տառապանքներդ, փղձկաց Մելիք Շահնազար՝ պաչելէ ետոջ ձեռքերն իր դողդոջուն ձեռքերուն մէջ առնելով, Սակայ իշխանու-

հին ամէն բան պատմած է Լինժի։

— Սափա իչխանուհին՝ ըսիք... զողզոյց Զարմուհի իչխանուհին. ո՞ւր տնաք գինքը... ի՞նչպէս եղած է ատիկա։

— Սափա իչխանուհին Եւրոպա կը գտնուի։ Ան զրկուած էր Ֆրանսական կառավարութեան կողմէ, որ հետքս փնտռէ և չարագործներու հետ մէկ եղած ապտնէ գիս։

— Աստո՜ւած իմ... յետո՞յ...

— Բայց Սափա իչխանուհին իր գինքը Ֆրանսայի կարծքին ուղղեց...

— Ի՞նչպէս...

— Ան գաղտնի ատիկանապետը՝ որ Սափա իչխանուհիին կընկերանար, ամրոյ մոլուցքէ մը կը բռնուի և իչխանուհին կը դարձնէ իր հոմանուհին։ Այս արարքը Սափա իչխանուհիին համար միջոց մը կը դառնայ, որ ան իր հայրենասիրական գործունէին դրդուած, գինքերով իր անկողնին մէջ կը խաղցնէ զանի՝ գնդակահար ընելէ առքը։

— Հիմա՞կ...

Թէև ձերբակալուեցաւ ու Պերլինի բանտը գրուեցաւ, սակայն նոր կազմակերպուած ամբոխներու գաղտնի ընկերութեան մը ձեռքով ազատուեցաւ, և կարծեմ թէ Զուիցերիա անցաւ։ Ան ևկաւ գաւգիս։ Յայտնեց թէ կրնար ազատնել գիս, և այդ եղեռնագործութիւնը կրնար կատարել չատ անտրոք կերպով, եթէ իմ արիւնը մատնելով ուղղակի Տիւրգիսատանի գործիչները վատնել չի նչանակէր։ Ան ըսաւ ինծի. «Ի չատ, ոչ մէկ կերպով պիտի ազատիր ձեռքէս, ոչ մէկ կերպով պիտի խոյանիլ քու կանքիդ, եթէ գիս գրկող Ֆրանսական ատիկանութեան նպատակը Թափառաշրջիկ իչխան մը ապտնելն էր։ Մինչդեռ համոզուած ըլլալով որ Ֆրանսական ատիկանութիւնը Տիւրգիսատանի արտին է ուղղած իր գէնքը, համոզուած ըլլալով որ ոչ թէ քու կեանքդ, այլ բոլոր ամբոխի պետական անձերու կեանքը փճացնելու կախուած, իմ երակներուս հարազատ արիւնը կը տիպէ գիս որ պաշտպանեմ քեզ և գաչոյս գործածեմ անոնց դէմ, որոնք այդ չարախնդ գործիքը ձեռքս տուին։ Իր խօսքերն են ատոնք, Զարմուհի. Սափա իչխանուհիին խոստովանութիւններն են բան առ բան։ Ան աւելցուց. «Գիտեմ որ ամբոխի մը արիւնը չունիս քու երակներուդ մէջ, գիտեմ որ քու հայրդ իչխան եղած է իր անձնուիրութեան ու ազատասիրի համբաւով, գիտեմ որ իչխան մը չէր քու հայրդ և իչխան մը չէիր կրնար ըլլալ դուն. սակայն մեր ազգը կը սիրէ քեզ, մեր ժողովուրդը քու անունդով կերդնու, որովհետև անոր

բարօրութեան, անոր զարգացման, անոր յառաջդիմութեան համար բոլոր հոգիովդ, բոլոր սրտովդ կաչխատիս։ Մանաւանդ՝ բարի ես առաքինի ես, մարդուս ես նկարագրովդ ու ձգտումներովդ։» Ժամերով, ժամերով խօսած է ան, ու կատարեց ինչ որ յայտնեց ինծի։ Աներկիւղ, անվերապահ ու կտրուկ էին իր յայտարարութիւնները։

Երբ Մելիք Շահնազար լռեց, Զարմուհի իչխանուհին հարցուց.

— Հիմակ ո՞ւր երթալու դիտաւորութիւն ունիս. ո՞ւր պիտի տանիս մեզ։

— Մինչ հանգիստ չե՞ս, առարկեց Մելիք Շահնազար։

— Ո՛չ, չատ հանգիստ եմ։ Հայաստանի օդը կը չնչեմ, Հայաստանի ջուրը կը խմեմ, Հայաստանի պեղեցկութիւնները կը վայելեմ. ի՞նչ կայ հանգիստ չըլլալու։ Հապա Հայկակդ, ան ալ վարժարանը գրած եմ որ ուսման հետևի։

— Այն ատեն ժամանակ մըն ալ հանգիստ պիտի ապրիս։ Ես պարտաւորուած եմ Զուիցերիա երթալու։ Հոն, Լօզան քաղաքին մէջ այս պահուս տեղի կունենայ գերագոյն ժողով մը։ Այդ ժողովին պիտի ներկայանայ Թուրքիան։ Պէտք է լսեմ թէ այդ ժողովն ինչ ընթացք պիտի բռնէ Թուրքիոյ գէմ, երբ ան իր յանձնառութիւնները չի կատարէ։ Ցետոյ միջոցներ պիտի մտածենք որ Տիւրգիսատան չի տուայտի Ֆրանսայի ղօրքերուն ճանկին մէջ։

— Ոչինչ ունիմ առարկելիք, ըսաւ Զարմուհի պատն ու կըսկըծալի ձևով մը։

— Այ՛ո, Զարմուհի, հիմակուհիմա սիրասուն զաւկիս հետ վայելեցէք Հայաստանի գեղաջիգաղ բնութիւնը։ Կը տեսնեմ որ աչխատանք մը, մեզուական աչխատանք մը կայ աւերակները վերաչինելու, կազմակերպելու պետական փոքրիկ բայց զօրաւոր մեքենան, միակամ, միախորհուրդ յառաջանալու համար մը, որուն աչքերնին չատած են մեծ պետութիւնները։ Կը տեսնեմ այս բոլորը։ Համոզուած եմ թէ այս կերպով բարօրութեան և զարգացման չրջանի մը մէջ պիտի մտնէ Հայ ցեղն ու ինքզինքն թօթափած կըլլայ գերութեան չղթան։

Երկու չաբաթէ չափ մնալէ առքը, Մելիք Շահնազար, այրինքն Մահիր բեկ, ազգակից Զուիցերիա մեկնեցաւ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԼՕԶԱՆԻ ԴԱՇՆԱԳԻՐԸ

Հաւանաբարեալ արիւնահեղ պատերազմէն ետքը. բոլոր ազգերը, բոլոր ցեղերը, բոլոր ժողովուրդները մէկ գաղափարի մէկ նպատակի, մէկ ձգտումի հետեւելու պարտաւորուեցան, այն է ազգային ոգին զօրացնել եւ անով պահել իրենց գոյութիւնը:

Լօզանի գերագոյն ժողովն ալ ուրիշ նպատակ, ուրիշ գաղափար, ուրիշ ձգտում չունեցաւ, եթէ ոչ նուիրագործելու ազգային ոգին ու զայն պահպանելու միջոցներ ձեռք առնել:

Այդ, քաղաքական դէպքերը բոլորովին յեղաշրջուած ըլլալով, Թուրքիա Լօզանի Գերագոյն ժողովը առջեւ կանգ չէր առներ այն ձեւով, այն տարրուացած վիճակով, ինչպէս կանգ առած էր Սեւրի գերագոյն ժողովին մէջ: Թուրքիա այս անգամ իր պատուիրակները կը ղրկէր որպէս յաղթական պետութեան մը պատուիրակներ, եւ անոնց կը պարտադրէր որ զիջող չըլլան եւ վճռական պահանջքներ միայն ներկայացնեն:

Թուրքիոյ հաւատար պարտուած էին մեծ պետութիւնները բարոյապէս, իսկ Յունաստան՝ գիւղորայապէս. հետեւաբար իր պատուիրակները կարող էին անվեհեր, խիզախ ոգի ըլլալ ամբարտաւանի դիրք մը բռնել գերագոյն ժողովին մէջ:

Մեծն Բրիտանիա, Ֆրանսա, Իտալիա այն երեսս իրարու մէջ հաւանաձայնած ոչ այնպէս եկած էին այդ ժողովին, զոր պարտադրած էր իրենց յաղթական Թուրքիան:

Նոյնպէս՝ միջազգեր էին այդ ժողովին ներկայ գտնուելու Պալքանեան բոլոր պետութիւնները՝ «Փոքր Հաւանաձայնութիւն» անունով:

Հոն էր Հայ Ազգային պատուիրակութեան կողմէ նշանաւոր միազօր պատուիրակ մը:—

Մահիր բեկ, առաջին առթիւ, միտքերնէն տեսակցութիւն մը ունենալու Հայ Ազգային պատուիրակութեան ներկայացուցիչին հետ, խնդացաւ թէ այդ ներկայացուցիչը կը գտնուէր «փափիզ կոչուած» պանդոկը, իսկոյն հոն գնաց:

— Այս օրուան ժողովին Մեծ Հայորդին չի կրցաւ ներկայ գտնուիլ, յայտնեց Հայ Ազգային պատուիրակութեան ներկայացուցիչը, բայց յուսալի է որ գայ: Այսու հանդերձ ինչպէս կերեւի, այս ժողովին ոչինչ կարելի է ապահովել: Այս ժողովը մեր յոյսը պիտի չըլլայ, Դաշնակիցները այն ընթացքը, այն կորովի խօսքը չունին, ինչ որ ունէին վերջալոյսի պատերազմի տարիներուն տակ եւ ինչ որ կարտայայտէին Սեւրի եւ Լօզանի ժողովներուն մէջ: Հոս Թուրքիան է որ ապահովագիրի կողմէ մը առջեւ կանգնած է եւ պարտադրած Յունաստանի մը կամ, որ գիշերուան առեւտրատնտեսական հարցերն ալ պիտի առնէ, միմիայն իր օձիքն ազատելու համար: Իսկ ինչ պիտի ընենք ձնշուած ազգերուս ներկայացուցիչին վատին, ատոնք մեզմէ է: Թուրքիա կամած է որ պատուէ Սեւրի դաշնագիրը: Դաշնակիցները պիտի չկրնան հակառակիլ, դաշնակիցները պիտի չի կրնան իրենց ուժը ցուցնել, որովհետեւ այդ ուժը քայքայուած է իրենց մէջ, այդ ուժը չի կայ, այդ ուժն իրարու դէմ բլլուելնէ մը պարտած է:

Մահիր բեկ խորին կսկիծովը մը գոհար ջարժեց ու ըսաւ.

— Այդ բոլորը յայտնի էր: Երբ պատերազմը վերջացաւ, Եզրոպայի ներ եւ ամերիկայի պատերազմը դիւանագիտութիւնը պիտի բանային: Յունական ձախողութիւններ, պարտութիւններն ու նահանջումներն, ամէնքն ալ Եզրոպայի դիւանագի-

տոհբեան գործն է: Ա. յատ մոգական գաշտագանն անոր ձեռքն է. կը դարձնէ բարեբախտութիւնն ինչպէս որ ուզէ: Տեսնուեցա՞ք առանձին կերպով Աստղ անան ներկայացուցչին հետ:

— Պատուական հանդիսական, ցաշտակցութիւն ու կարեկցութիւն... ան՛ա Աստղիական ներկայացուցչին վերաբերմունքն ու արտայայտութիւնը, նկատել տուաւ Հայ Աստգային պատուիրակութեան ներկայացուցիչը, Գարով Ամերիկեան« Գիտող « ին անիկա հանդցուց թէ ինքը պարզ հանդիսատես պիտի ըլլար եւ կոյր, խուզ ու հանր ձեռնաւար գործունեան հանդէպ:

Երկու ձնչուան ազգերու ներկայացուցիչները ժամերով խօսեցան ու իրենց ցաւերը իրարու պատմեցին:

Ժամը առաւոտուան 9-ն էր: Ասոնք փուքացին ժողովին ներքաշուն:

Ժողովատարահը շայն ու շքեղատեսիլ էր: Թուշշապատ աթոռները ակնախտիղ տեսարան մը կը պարգեւին:

Ժողովը բացուան էր ու բեմին վրայ կերեւէր Թուրքիոյ Աստգային Մեծ ժողովին լիազօր ներկայացուցիչը՝ Ըմմէթ փաշա:

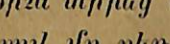
Ա՛ա այն պատուական ձառը զոր Ըմմէթ փաշա ամբարտաւան ժեստով մը արտասանեց խաղաղութեան եւ արդարութեան անուշով հաշարուան ազգերու ներկայացուցիչներուն առջին. « Պարոնին՛ր, Թուրքիոյ Աստգ. Մեծ ժողովը պարտք կը դնէ վրաս որ ըսեմ ձեզ թէ ան պատճառ, ինկրի ներուան ու չեղեալ ներուան է Սեվրի Դաշնագիրը: Հոս անոր խօսքն անգամ ուշերով է: Թուրքիոյ հանդար նոր հանգամանքներ ստեղծուեցան, հետեւաբար անոր գոյութեան հարցը նոր պայմաններուն տակ պէտք է դրուի: Աստգ. Մեծ ժողովին որոշումովը չնչուան է « վենուաշնորհներուն » հրոմարտակները, առշրանական յանձնառութիւնները եւ կարգ մը հանգանարդկային պարտաղդրութիւններ: Թուրքիա անկախ է իր բոլոր ներքին գործերուն մէջ: Թուրքիոյ մէջ չի կայ ազգային հարց. Մեզի հանդար ցնորք մըն է Հայկական Օձախ անուն տակ այն հողամասին, որ Թուրքիոյ տանհանգներուն մէջ պիտի ըլլար: Մեր գիները փար չեն կրնար դնել, մինչեւ որ դուք ալ չի պատռեք այն դաշնագիրը, որով կը հարկադրուէիք ցնորքն՝ իրականութեան ընդունելի: Չի կայ Հայաստան, չի կայ Քիւրտիստան, չի կայ նոյնպէս Յունական տռանձնաշնորհում: Մեր տէրը չնչեց զանոնք եւ մեր արիւնը արբեց ամբողջովին: Մենք կանգ չենք առներ: Մեր բանակը հանդարտ թուրք ժողովուրդն է: Պիտի կռուինք, պիտի բաժնենք մեր արիւնը, մինչեւ որ կատարուի մեր « Աստգային Ոչխար: » Պարոնին՛ր, ես դիւանագէտ մը չեմ, ես զօրավար մըն եմ. իմ հանդուցեալ այն է թէ դիւանագիտութիւնը գերօ է եթէ գինուորական ոյժ չունի իր ետին: Թուրքիան իր ետին պատկառելի ոյժ մը ունի եւ այդ ոյժն է զոր դուք պիտի չարհամարհէք. այդ ոյժին առչեւ է որ ձեր որոշումները պիտի տար: Պարոնին՛ր, նոր, վերակենդանացած ոչ յաղթական Թուրքիոյ խօսքը դիւանագիտութեան չի պատկանիր, այլ գինքին ու անոր ժողովուրդի կամքին. »

Ան այդ չորս դին պտտցնելէ յետոյ նստեցաւ իր աթոռին վրայ: Ներկաները քրտինքներուն մէջ էր ու կերպարանքը դիւային հրճուանքով մը պատած էր:

Պահ մը խոր լռութիւն տիրեց ժողովատարահին մէջ: Կարծես թէ խուզ արձագանգով մը դէռ կը հնչէր Ըմմէթ փաշային ձայնն ու տեղ չէր գտներ անհետանալու:

Մահիր բէկ եւ Հայ Աստգային Պատուիրակութեան ներկայացուցիչը նստած տեղերնին ցնցուեցան: Անոնց ներսերնին այնպէս ատաղձկացուէ մը դուրս կուգէր գալ, որ պօռալին, գոչէին, աղաղակէին սրահին մէջ եւ իրենց ձայնն ալ հնչեցնել տային, ձայն մը՝ որ անէծք ըլլար, վրէժ ըլլար, մարդկային բարացած խղճմտանքին դէմ նախատինք ըլլար. ձայն մը. մէկ խօսքով, որ շանթի մը հարուածին պէս միուէր չանհամարուածութեան, անպարտուածութեան մէջ մոլեգնած ժողովուրդներուն ներկայացուցիչներուն սրտին մէջ:

Պատուուան էր Սեվրի դաշնագիրը:

ԳԼՈՒԽ Դ.

ԱՆԾԱՆՕԹ ԿԻՆԸ...

Կէս օրուան մօտ էր։

Լօզանի օդասուն ու զեղեցկատեսիլ արուարձաններէն մէկուն մէջ սրնթաց կառք մը կանգ կառնէր։

Այդ կառքին մէջէն բարձրահասակ, ժժգուհած կերպարանքով, սևեր հագած ու քառասունի մօտ տարիք մը ունեցող կին մը դուրս կելլէր ու պարտէզի մը դուռը բանալով անոր վրայ չքեղ և հոյակապ կերպով կառուցուած չէնք մը կը մտնէր։

Այդ կինը, որ բաւական ատենէ մը իվեր կը բնակէր այդ չէնքին մէջ, բոլոր թաղեցիներուն անծանօթ մնացած էր, և ո՛չ մէկը գիտէր թէ անիկա ամէն օր ո՞ւր կերթար, ո՞ւր կը չրջէր, ո՞վ էր, և ո՞ւրկից եկած էր, ուրիշ մէկը չէր, եթէ ոչ մեր ծանօթ Սափա իշխանուհին։

Սափա իշխանուհին յաջողած էր Զուլցերիա անցնիլ տիւրըիներու գաղտնի ընկերութեան ձեռքով և հաստատուած էր Լօզան քաղաքին մէջ։

Իմացած ըլլալով որ Մահիր բեկ Լօզան կը գտնուի, անմիջապէս ուզեց տեսնել զինքը։

Լօզանի զերադոյն ժողովի փակումէն վերջը, երբ Մահիր բեկ հոգեկան դառն մտածումներու մէջ թաղուած կը նստէր հանրային պարտէզի մը նստարանին վրայ, Սափա իշխանուհին մօտեցաւ իրեն ու մեղմանոյշ ձայնով մը ըսաւ.

Ի՞նչու այդքան դառն մտածումներու մէջ թաղուած էք, իշխա՛ն։ Ի՞նչ յուսահատութիւն է ձեր կերպարանքին վրայ կը տեսնեմ։

Մահիր բեկ աչքերուն չի հաւատար։ Մտքէն չէր անցներ թէ յանկարծ Սափա իշխանուհին իր դէմը պիտի ելլէր։

— Դո՞ւն այս քաղաքը կը բնակիս, հարցուց Մահիր բեկ։

— Այ՛ո, բաւական ատեն եղաւ, պատասխանեց Սափա իշխանուհին։

— Երկրէն տեղեկութիւն մը ունի՞ս։

— Տեղեկութիւնները չատ ցաւալի են։ Ֆրանսացիները տակաւ

առ տակաւ կամրացնեն իրենց դիրքերը։ Բովանդակ երկիրը ճնշումի և անարեկումի տակ առնուած է։ Չեմ գիտե՛ր թէ...

Բայց Սափա իշխանուհին չի չարունակեց իր խօսքը։ Դառնութեամբ մը Մահիր բեկին երեսը նայեցաւ։

— Ի՞նչ կայ... ի՞նչու խօսքդ չի չարունակեցիր, հարցուց Մահիր բեկ։

— Իշխանուհի մօրմէդ տեղեկութիւն ունի՞ս, նկատել տուաւ Սափա իշխանուհին։

— Շատոնցէ տեղեկութիւն առած չեմ։

— Ո՜հ, դժբաղդաբար ստիպուած եմ յայտնելու թէ Զարմուհի իշխանուհիին վախճանին պատճառաւ յանցաւոր նկատուած և հրացանի բռնուած է...

— Աստո՜ւած իմ։։ ի՞նչ կը լսեմ...։ Ո՜հ, տարաբաղդ մայրս...

— Արտասուելու չէ, իշխա՛ն, արտասուելու չէ։ Այդ անմեղ արիւններու մէջէն բարձրացող ձայնը «վրէժ» կաղաղակէ։ Հիմակ ատենն է։ Իշխանուհի մօրդ մահավճիռը ստորագրած է զօրավար մը, որ փարիզ եկած է և հետն ալ բերած է տիւրգի աղջիկ իր սպասուհի։ Մեր կազմակերպութեան գաղտնի քօմիթէն որոշած է մահուան դատապարտել այդ զօրավարը։ Սակայն չի թողուն անոր. մենք մեր ձեռքով լուծենք մեր վրէժը։ համաձա՞յն էք։

— Ամենայն սիրով, իշխանուհի՛, ամենայն սիրով։ Պատրաստ եմ մօրս վրէժը լուծելու համար արեանս վերջին կաթիլը չի խնայելու։ կը վստահիմ քու քայլերուդ։ Բա՛ է, պիտի հետևիմ քեզի։

Սափա իշխանուհին և Մահիր բեկ նոյն գիշերը Փարիզ մեկնեցան և անննչան պանդոկ մը մտան։

Հետևեալ օրը, Սափա իշխանուհին սպասուհիներու յատուկ հագուստ մը հագած, կառք մը նստեցաւ և կառապանին պատուիրեց որ զինքը «Նօթրը տամ տը փարի» կոչուած փողոցը տանի։ Կառապանը հարցուց թէ փողոցին ո՞ր տունը կուզէր երթալ։ Սափա իշխանուհին յայտնեց թէ միայն թաղը իրեն պէտք էր։

Քառորդ մը կառապանը կառքը կեցուց և Սափա իշխանուհիին յայտնեց թէ «Նօթրը տամ տը փարի» կոչուած փողոցը հասած է։

Սափա իշխանուհին վար իջաւ կառքէն ու գրպանէն թուղթի մը կտորը հանեց, որուն վրայ գրուած էր հետևեալը.

ՋՕՐԱՎԱՐ ՊԵՐԹԼՕ

հրամանատար ֆրանսական բանակին

Նօթրը տամ տը Փարի
Թիւ 21

Ինչ մը յառաջացաւ, ուշադրութեամբ տուներու թիւին նայեցաւ եւ ան կանգ առաւ հոյակապ, մարմարիոնէ սիւներով զարդարուած դուռի մը առջեւ։ կամացուկ մը դուռին չզակը քաշեց ու սպասեց սիւներու ստորին մասին վրայ քանդակուած խոյակներու եղին։ Դուռը բացուեցաւ եւ դուռին վրայ երեւցաւ տասնը ութը տարու բարձրահասակ, լեցուն գիսաւորով, խարտեաշ դուռզ մազերով, գեղանի ու գրաւիչ կերպարանքով աղջիկ մը։

— Ի՞նչ կայ, տիկի՛ն, ո՞վ կուզէք հարցուց մանկամարդ աղջիկը կրճատեալ ու աղաւաղեալ ֆրանսերէնով մը։

— Հոս եկո՛ր, քեզ է որ տեսնել կուզեմ, չընչաց Սափա իշխանուհին։

Մանկամարդ աղջիկը երկիւղալի նայուածք մը արձակեց անծանօթ կնոջ վրայ ու քիչ մը մօտենալու ձեւ մը միայն ըրաւ։

— Դուն տիւրզի մը չ՞ես միթէ, հեգնկաց Սափա իշխանուհին անոր երկու ձեռքերն ամուր մը իր ձեռքերուն մէջ առնելով։

— Այ՛ո. տիւրզի մըն եմ։

— Ուրեմն ի՞նչ գործ ունիս մարդու մը պալատի նման ապարանքին մէջ։ չե՞ս գիտեր թէ այս գաղտնն ամէն օր մեր եղբայրներուն, մեր քոյրերուն արիւնով կը ոռնայի, չ՞ես գիտեր թէ մեր հայրուն, մեր քոյրերուն արիւնով կը ոռնայի, չ՞ես գիտեր թէ մեր հայրենիքը սուգի, կրակի մէջ ձգող այս չարագործն է։ Դուն անոր հացն է զոր կուտես. անո՞ր է որ ծառայութիւն կընես։

— Ի՞նչ կուզես որ ընեմ,

— Օգնես ինծի որ վրէժս լուծեմ։

— Ջե՞ր վրէժը։

— Ո՛չ, մեր հայրենիքին վրէժը։

— Եթէ պէտք ունիք իմ օգնութեանս, ես պատրաստ եմ։ Անշուշտ իմ երակներուս մէջ ալ արիւն կայ, որ տիւրքի մը հարազատ արիւնն է, տիկի՛ն։

— Գիտեմ. և ձիւղ այդ մտածումով, այդ համոզումով է որ դուռզ զարկիր։ Ըա՛է, չարագործը ո՞ր ժամանակ պատկելու կուգայ. ժամը քանիին քլիւպէն կը վերադառնայ։

— Յայտնի չէ։ Ան համանուհի մը ունի, անոր հետ միասին կուգան։

— Ուրեմն քեզի կը մնայ անոր գալուն հետաձգելով իմացնես ինծի։ Եւ որպէսզի հետաձգով իմացնելդ գաղտնի մնայ, ես « բաոօլա » մը կուտամ քեզի։

— Լա՛ւ, լա՛ւ, զոհից մանկամարդ աղջիկն ու դուռը կամաց մը

գոցելով քաշուեցաւ ներս։

— Սափա իշխանուհին վերադարձաւ պանդոկն, ուր կըսպասէր Մահիր բեկ։

— Աստուած պիտի առաջնորդէ ձեր քայլերը, իշխա՛նս։ Տիւրզի աղջիկը ձեռքիս մէջ է։ Մենք այս գիշերը պիտի վերջացնենք գործերնիս, որովհետեւ զօրավար Պէրթլօ նոր հրամաններով կը մեկնի Սուրիա և Տիւրզիստան։ Գուցէ վաղը ճամբայ ելլէ և մենք չի կարենանք մեր նպատակին հասնիլ։ Ասիկա իմացայ սպասուհիէն, որովհետեւ աղջիկը յայտնեց թէ զօրավարը պատրաստութիւն կը տեսնէ վերադառնալու։

— Ըսի, իշխանուհի՛, ըսի թէ պիտի հետեւիմ քայլերուդ, յայտնեց Մահիր բեկ։ Վրէժը միայն իշխանուհի մօրս վրէժը չէ այլ բոլոր վանդակ Տիւրզիստանի վրէժն է որ պիտի լուծուի։

Արդարեւ, գիշերուան ժամը տասն անցած էր, երբ Սափա իշխանուհին ու Մահիր բեկ, առանց կառք մը նստելու, հետիոտն քալելով մտան « Նօթրը տամ մը Փառի » փողոցն և կանգ առին երկու յարկի վրայ չինուած վիլլայի մը առջեւ, որ կը բարձրանար քիչ մը անմշակ մնացած պարտէզի մը ետին։

Դուռին չատ կամացուկ բաղխուեցաւ սպասուհին — տիւրզի աղջիկը — հասկցած էր թէ եկողները Սափա իշխանուհին ու Մահիր բեկն էին, հետեւաբար բացաւ զայն ու առաջնորդեց մթին ու նեղուղի մը նմանող ներքնայարկ մը։

— Դուք հոս սպասեցէք, մինչեւ որ վառը ննջարանն երթայ, պատուիրեց Տիւրզի աղջիկն, որուն Տիւրզինա անուն տուած էր զօրավարը։ Հիմակ անոր քով երկու բարձրաստիճան գինուորականներ և իր համանուհին եկած են։ Անոնք մէկ երկու ժամէն կը մեկնին։ Շէնքին մէջ առանձին ենք, որովհետեւ վարի յարկի վարձակալները նոր ելան և դեռ ուրիշ վարձակալ մը չեկաւ։

— Շատ աղէկ, չատ աղէկ, ըսաւ Սափա իշխանուհին, մենք հոս կրնանք սպասել։ Դուն նայէ որ այդ արիւնախում զօրավարը ննջարանին դուռը չի գոցէ, եթէ ոչ ինչպէս պիտի մտնենք ներսը։

— Անհոգ եղէ՛ք. ննջարանի մէջանցքին վրայ լուսամուտ մը կայ, նկատեց տուաւ Տիւրզինա, ես անոր ապակիները բաց կը թողում, անկէ ներս մտնելը չատ դիւրին պիտի ըլլայ, եթէ նոյն իսկ դուռը զոց գտնենք։

Տիւրզինա վեր ելաւ։

— Ժամ մը, երկու ժամ, երեք անցաւ...

Տիւրզինա չէր վերադառնար։ Սափա իշխանուհին և մահիր բեկ լամբարի աղօտ լոյսով մը լուսաւորուած նկուղին մէկ անկիւնը կը սպասէին անհամբեր։

Վերջապէս... գիշերուան ժամը մէկն էր։

Տիւրզինա կամաց կամաց քարէ սանդուխէ մը վեր առաջնոր՛ դեց Սափա իշխանուհին ու Մահիր բեկը և մտաւ այն միջանցքը, որուն վրայ կը բացուէր զօրավարի ննջասենեակին յատակոցմի լուսամուտներէն մին։

— Եթէ դուռը ներսէն կապուած չէ, այն ատեն դուռնէն կը մտնենք, ըսաւ Տիւրզինա։

Եւ կամացուկ մը դուռին կղպանքը չօչափեց ու սղնակը դարձուց։ Դուռը բացուեցաւ, առանց չշուկ մը հանելու։

Սափա իշխանուհին առաջ անցաւ։ Անոր ձեռքը լամբար մը կար որ կանանչ լոյս մը կարձակէր։

Հո՛ն, մահճակալի մը մէջ, կռնակին վրայ փռուած կը քնանար զօրավար Պէրթլօ։ Մեռաքսնայ վերմակին մէկ մասը կուրծքին վրայէն կէս մը բացած և մերկ թեւը դուրս թողած էր։

— Ասո՛ւած... հեղձկաց Սափա իշխանուհին ու իր դաշոյնը մխեց զօրավարի կուրծքը։

— Մահիր բեկ բոլոր ուժովը ձեռքերուն մէջ առած էր զօրավարին կոկորդն ու գլուխը. իսկ Տիւրզինա կանանչ լոյս արձակող լամբարը բռնած էր։

Մէկ քանի վարկեանի մէջ զօրավար Պէրթլօ դալարուեցաւ ինքն իր մէջ, ցնցուեցաւ և օրէն խուժած արեան ճապաղիք մը պոռթկացուց մահճակալին վրայ։

— Բոլոր անոնք որ ճնշուած ազգերու ազատագրութիւնը ոտնակոխ ընել կը ջանան, բոլոր անոնք որ անկախ ցեղերը ճնշելու և անոնց իրաւունքները բռնաբարելու կը համարձակին, այնպէս պիտի իյնան մէկիկ մէկիկ, ըսաւ Սափա իշխանուհին ու զաղտնի սանդուխէ մը հետևեցաւ Տիւրզինային և Մահիր բեկին։

Կէս գիշերը երկու ժամ անցած էր։

Սափա իշխանուհին, Մահիր բեկ և Տիւրզինա յաջողեցան առտուան չոգեկառքով Լօզան վերադառնալ։

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՄԱՏՆԻԶԸ

Սուրիոյ ֆրանսական զբաւման բանակին ընդհանուր հրամանատար զօրավար Պէրթլօյի չարաչար յօչոտուիլը սարսափ ազդած էր զաղտնի ոստիկանութեան և հանրային ապահովութեան բոլոր չրջանակներուն մէջ։

Ինչ ժամանակ առաջ նոյն ձևով, նոյն եղերական միջոցներով սպանուած էր գնդապետ Սարտուն, որ Ֆրանսայի զաղտնի ոստիկանութեան պետերէն մին է։ Ան սպանուած էր Պերլինի մէջ, հետևաբար չատ կասկածելի չէր որ ոճիրը զործուած էր զերմանները մեղադրելու մտքով։ Սակայն հիմա՛կ... ո՞չ ապաքէն զօրավար Պէրթլօ կը յօչոտուի Փարիզի մէջ։ Ֆրանսայի զաղտնի ոստիկանութեան և հանրային ապահովութեան խիստ հակոզութեան ներքև։

Ի՞նչ մտածել պէտք էր... ի՞նչ ընել պէտք էր որ ո՛չ միայն հանրութեան կեանքն ապահովուէր, այլ բարձրաստիճան զօրավարները մահուան չի դատապարտուէին։

Ոչի՛նչ... բացարձակապէս ոչինչ կրցին ընել այդ զաղտնի ոստիկանութիւնն ու հանրային ապահովութեան զործակալները, մինչև որ իրենց ձեռքը չանցաւ սոսկալիօրէն ու վատասիրտ անձ մը, որ իր անբարոյական, խարդախ ու չահամոլական գործ բնաւորութեան ու նկարագրին պատճառաւ, արտաքսուած էր սիւրզիներու զաղտնի ընկերութեան կազմակերպութեան մէջէն։

Այս անձը քառասունն անցած միջահասակ, գօսացած ու գրեթէ կմախք կտրած կազմուածքով, լորձնոտած ու լիսկելու աստիճան վտած չրթունքներով, ցաւագար նայուածքով մը, ակօսացած ու ճաղատ ճակատով, խոշոր ու զեղնոտած ականջներով, կեղծաւոր ու չարագի մէկն էր։

Տիւրզի մըն էր ազգով։ Բաւական տարիներ ոստիկանի պաշտօն վարած էր, և երբեք խղճի մտօք կատարած չէր իր սոսկալի զործունէութիւնը։ Մաքսանենգներու հետ մէկ եղած ամէն ոստրին միջոց լգործ կը դնէր կողոպուտներէն օգտուելու համար։ Այնպէս որ

չատ անգամ իր արարքն աչքի զարնուած ըլլալով, պաչտօնէ դադրեցուած էր։

Ան մտածում մը ունէր ձգտում մը ունէր, միակ ջանք մը ունէր որ կարենայ դրամ չահիլ, կարենայ հարուստ ըլլալ...

Ահա այս չարագի արարածն էր, որ Փարիզի գաղտնի ոստիկանութեան կը ներկայանար և կը խոստանար ծառայութիւն մը կատարել՝ «արեան գին» մը ստանալու պայմանով։

Ոստիկանութեան պետը, պարոն Ալֆրէտ, գաղտնի տեսակցութիւն մը ունեցաւ այս մարդուն հետ, որ կը կոչուէր Նետիմ պէյ։

— Դուք, պարո՛ն ըսաւ ոստիկանութեան պետը, կը խոստանաք հետքը գտնել այն չարագործներուն, որոնք սպաննելին զինադադարի Սարտուն և զօրավար Պէրթըլոն։ Մենք վստահ ենք որ դուք պիտի յաջողիք, որովհետև ձեր ուժը պիտի ըլլան մեր ոստիկանութեան գործակալներն ու հանրային ապահովութեան պաշտօնեաները։ Մինակ թէ պիտի պարտադրէի ձեզ որ կարելին ի գործ դնէիք այս չարագործները չուտով ձեռք ձգելու։

— Պիտի աշխատիմ, պարոն ոստիկանապե՛տ, ձեռքէս եկածը պիտի չի խնայեմ, պատասխանեց Նետիմ պէյ։ Առաջ Աստուած, ինչ գործ որ ստանձնելու ըլլամ, ոտիկա կրնամ չուտով գլուխ հանել։ Պարոն ոստիկանապե՛տ, գիտնալու էք որ ինծի Նետիմ պէյ կըսեն։ Ես գիշերս ցորեկին խառնելով պիտի հետեւիմ այս աշխատանքին։ Թո՛ղ ծածկուին չարագործները. թո՛ղ գիտնան թէ իրենց ոճիրը կատարուած ու վերջացած է։ Ես չուտով անոնց օձիքը ձեռք պիտի առնեմ։ Արդեօ՞ք այդ երկու ոճիրներէն հաքը՝ գաղտնի ոստիկանութիւնը փոքրիկ նշան մը կրցա՞ծ է գտնել։

— Զօրավար Պէրթըլոյի անհետանալեն մահճակալին վրայ գտնուեցաւ համակ ոսկեկոթ դաշոյն մը, յայտնեց ոստիկանապետը։

— Ո՞ւր է է այդ դաշոյնը... կրնա՞մ տեսնել։

— Հո՛ս է, յարեց ոստիկանապետն ու գզրոցէ մը դուրս հանեց համակ ոսկեձոյլ կոթով դաշոյն մը և յանձնեց Նետիմ պէյին։

Նետիմ պէյ կոթը գլուխ՝ գնահ՝ ատղին անդին դարձուց դաշոյնն ու յանկարծ գիւտային ժպիտ մը պատկերացուց իր չրթանց վրայ։

— Պարոն ոստիկանապե՛տ... գոչեց Նետիմ պէյ՝ ոռնալու պէս ձայն մը պոռթկացնելով իր կոկորդէն դուրս։ Պարոն ոստիկանապետ ոճիրին հետքը գտնուեցաւ...,

— Ի՞նչպէս, ընդհատեց ոստիկանապետը խռովայոյզ ձայնով մը։

— Այս դաշոյնը մեր իշխան Մաշիր բեկինն է։

— Ուսկի՞ց գիտցար... ի՞նչ ապացոյցներ ունիս, Նետիմ պէյ, որ այդ դաշոյնը ձեր իշխանինն է։

— Ան գաղտնիք մը ունի ու դուք չէք կրցեր գուշակել։ Տեսէ՛ք, ասիկա կոթին է, այնպէս չ՚է։ Բայց անոր վարի մասին վրայ փոքրիկ օրթ մը կայ, որ սառաւիլ գոյն ու բոլոլակ գամի մը իրեւդմն ունի։ Այդ բիծը գաղտնի կէտ մըն է, որուն վրայ ճնշելով կոթէն մաս մը կը բացուի և ահա մէջը գրուած՝ը կը ցուցնէ։

Արդարեւ, Նետիմ պէյ մասը գրաւ այդ բոլորակ սառաւիլ կէտին վրայ, ուժով մը ճնշեց ու բացաւ կոթին այն մասն, որուն խորքը քանդակուած էր՝

ՄԱՇԻՐ ՌԱՖԻ

Իշխան Տիարգիւսանի

վերտառութիւնը։

— Հիմակ հաւատացի՞ք, պարոն ոստիկանապե՛տ, թէ՝ գործուած ոճիրներուն թելը գտայ և պիտի կրնամ չուտով ներեւան հանել եղեռնագործ մը, որ Տիւրդիստանի թագաւորական իշխանն է։

Ոստիկանապետը պրն. Ալֆրէտ, ապուշ կրծնած կը նայէր և կարծես թէ աչքերուն չէր հաւատար՝ այդ խորհրդաւոր գաղտնիքը տեսած ըլլալուն համար։

— Մինակ թէ, պրն. ոստիկանապե՛տ, մէկ բան կասկած կուտայ լինծի, վրայ բերաւ Նետիմ պէյ, ձեռքերը չփելով։

— Ի՞նչ բանի վրայ է կասկածիդ, հարցուց ոստիկանապետը։

— Կասկածս այն է թէ իշխանը մեռնած չըլլայ Տիւրդիստան։

— Կարելի չէ այդ։

— Ի՞նչու համար կարելի չըլլար, պրն. ոստիկանապե՛տ։

— Որովհետև ճամբայ պիտի չի գտնէ։

— Մի՞թ ազատքի ծովեզե՞րքն ալ չղթայի տակ առնուած է։

— Հարկաւ։ Հոն չ՚է որ Անգլիական իշխանութիւններ կան։

— Չէ՞ք հաւատար որ անգլիական իշխանութիւնները ոչ թէ մեռաքը պիտի արգիլին իշխանին, այլ ռազմանաւերք ու զինուորակաղ պատուանելի ուժ մըն ալ պիտի տրամադրեն անոր։

— Չ՚է, չ՚է, այդ անարգ դրութիւնը տեղի չպիտի տանդզնի մեր դաշնակիցը։ Մենք վստահ ենք այդ մասին։ Իշխանը հոս է, Փարիզի մէջ, պէտք չէ յապաղիլ։

Նետիմ պէյ չի կրցաւ առարկել։ Երբ պատրաստուեցաւ մեկնելու, հեռաձայնի զանգակը հնչեց։

Ոստիկանապետը ձեռքն առաւ հեռաձայնին, ու ահա ինչ որ իմացաւ պատերազմական պաշտօնատան իրեն եղած զեկոյցէն.

» Տիւրզիստան ապստամբած է: Ստուար թուով տիւրզի զինուորներուն միացած են կաւաշտրական գունդերը: Մեր պահակազօրքը շատ կէտերու եւ շատ ձակատներու վրայ ստիպուած է նահանջել: Լիբանանին հասած զօրքերը լեռնաշղթաներու անցքը չանցած տակալի յարձակումի կենթարկուին եւ կը չարդուին:

" Ապստամբներուն գլուխը կը գտնուի երկրին թափառաշրջիկ իշխանն, որ Եւրոպայէն նոր յայտնած է վերադառնալ:

" Միջագետքի կառավարչութիւնն ալ երեսս չեզոք դիրք մը ցոյց կուտայ, սակայն տեղեկութիւններ ու ապացոյցներ ունինք որոնք կը հաստատեն թէ ռազմամթերքը Միջագետքէն կը բերուի եւ պատերազմիկներուն միացած են Միջագետքի կառավարներ ալ:

— Դուք չատ լաւ գուշակեցիք թէ այդ չարագործ իշխանը մեր ձեռքէն փախուստ տուած ըլլալու է, պոռթկաց ոստիկանապետը վրէժխնդրական ձայնով մը: Ձեր կանխազգացումը ճիշդ է եղեր: Չարագործ իշխանը Տիւրզիստան անցած է անարգել կերպով ու երկիրը կրակի մատնելու հարկադրած է, պատերազմական պաշտօնատան զեկոյցն այդ էր ինծի հեռաձայնով:

— Ես միայն իմ մեռնելուս օրը պիտի չի կրնամ գուշակել, ըսաւ Նեմիմ պէյ գլուխը չարժելով: Երբ դաշոյնը տեսայ որ իշխանին էր, իսկոյն կռահեցի թէ դիտմամբ հոն ձգուած էր, որպէսզի դուք դիտնայիք թէ սպանութիւնը կատարուած է անոր ձեռքով:

— Հիմա՞կ... ընդհատեց ոստիկանապետը:

— Հիմակ պէտք է ծրագիրնիս փոխենք: Պէտք փութանք հոն ուր այդ չարագործն իր ոտքը դրած է: Ես այն գուշակութիւնն ունիմ որ ապստամբութիւնը խղդուելու պարագային, այդ վաստ խոյս պիտի տայ: Եւ որպէսզի ան չի կարենայ այդ յաջողութիւնն ունենալ, իմ ջանքս պիտի ըլլայ հետևիլ անոր քայլերուն, և այնպիսի առիթ մը ձեռք բերել որ կարենամ զանի կամ ողջ վիճակի մէջ ձեզ յանձնել և կամ սպաննել ու ըլուխը բերել:

— Այդպէ՛ս, այդպէ՛ս... բացագանչեց ոստիկանապետը և մեքենաբար ոտքի ելլելով Նեմիմ պէյի յանձնեց նչան մը, զոր կը կրէին գաղտնի ոստիկանութեան գործակալները:

ԳԼՈՒԽ Չ.

ՄԱՏՆԻՉԸ ԻՐ ԴԵՐԻՆ ՄԷՋ

Տիւրզիստան ապստամբած էր և ամէնուրէք իվեր կռիւ կը մղէր Ֆրանսացիներուն դէմ, որոնք ինչպէս ըսինք, չի կրնալով դիմադրել ստիպուած էին շատ մը ձակատներու վրայ պարտուիլ ու դէպի Լիբանանի դաշտերը նահանջել:

Ռազմիկներու գլուխը կը գտնուէր Մահիր բեկ, այսինքն թափառական հայորդին:

Ամբողջ երկու օրուան անդադար ճակատամարտէ մը ետքը, Մահիր բեկ իր բանակատեղին հաստատած էր Սև լեռնաշղթաներու ամէնէն ամրացած դիրքերուն վրայ, ուսկից միայն Թշնամին կրնար դէպի Տիւրզիստանի ներսերը յառաջանալ:

Գիշեր էր: Գեղեցիկ լիալուսին մը բարձրացած էր երկնակամարին երեսն և արծաթափայլ լոյս մը կը սիրէր լեռնաշղթային բոլոր անցքերուն վրայ: Վտակ մը, որ կանցնէր քիչ մը հեռուէն, անուշ կարկաչ մը կը հանէր և իր արձագանքը կը խառնէր ծառերու սօսափիւնիներուն, որոնք մեղմիկ հովէ մը չառաջ կուգային:

Մահիր բեկի վրան ապառաժի մը ներքև, ամուր դիրքի մը վրայ չինուած էր: Երկու չաղթակազմ պահակներ, որոնք ոտից ցգլուխ զինուած էին, կը կենային վրանին դուռն ու պահպանութիւն կընէին:

Յանկարծ ոտնաձայն մը լսուեցաւ: Պահակները դէպի ոտնաձայնին կողմը դարձուցին աչքերնին և տեսան որ երկու չառաջապահ զինուորներ և կռնաձած հասակով մարդ կը կուգային:

— Ո՞վ է... ո՞ւր կուզէք երթալ, պոռաց պահակներէն մին:

— Եթէ իշխանը քնացած չէ, ըսաւ չառաջապահ զինուորներէն մին, այս մարդը իշխանին ներկայանալ կուզէ, կարևոր գաղտնիք մը ունի յայտնելու:

— Ազգով ի՞նչ է:

— Ազգով տիւրզի մըն է:

Այս հարցումներէն ետքը, պահակ զինուորը վրանին դուռը բացաւ և իշխանին հաղորդեց թէ ներքսակալուած անձ մը կայ դուրսը.

կը փափաքի ներկայանալ. որովհետև կարևոր գաղտնիք մը պիտի յայտնէ։

Մահիր բեկ չէր քնանար։ Իր փոքրիկ սեղանին գլուխն անցած կռնաւոն սիրէր այն ռազմավարական յառակագիծը զոր գրկած էր պատերազմական խորհուրդը։

Ուստի, պահակ զինուորին հրամայեց որ նեբա բերուի կարևոր գաղտնիք հաղորդել փափաքող մարդը։

Պահակ զինուորը դուրս եկաւ վրանէն և նկոզ մարդը առաջնորդեց իշխանին քով։

Երբ լամպարի մը ոսկի ու ազօտ լոյսը նեբա մտնող մարդուն երեսը զարկաւ, իսկոյն յայտնի եղաւ որ ան ուրիշ մէկը չէր եթէ ոչ Նեսիմ պէյ։

— Իշխա՛ն, բաւ Նեսիմ պէյ, ֆրանսացիներուն ձեռքը գերի ինկած սիւրմի մըն եմ։ Անոնք լրտես կարծելով զիս մինչև ընդհանուր զօրաց հրամանատարին վրանը տարին։ Հոն առաջարկեցայ ինձ որ լրտեսութեան պաշտօն մը ստանձնեմ և ուղղակի Տիւրքիատանի զօրաց չարժումներն անոնց իմացնելու ջանամ։ Անձս փրկելու համար խոստացայ։ Անա լրտեսութեան պաշտօնիս հանդամանքը ներկայացնող նշանը։ Իշխա՛ն, վստահ եմ որ խօսքերուս պիտի հաւատաք։ Ես չի պիտի կրնամ մատնիչ մը ըլլալ իմ ազգիս ու հայրենիքիս դաւաճանութեան դէմ։ Բայց լրտեսութիւն կընդունիմ, եթէ զուտ զայն առաջարկէք ինծի ֆրանսացիներու զինուորական չարժումները տեղեկացնելու համար։

— Ֆրանսական բանակը սեսաք, չէ՞։

— Տեսայ...

— Աւելի ո՞ր դիրքերուն վրայ կրնան զօրաւոր ճակատ մը ունենալ

— Ես ոչ մէկ դիրքի վրայ... բաւական է որ զուտ չըսպասէք և նոյն իսկ այս գիշերը յարձակողականի սկսիք։ Ես կը հաւատամ թէ այս գիշերուան յարձակողականը պիտի վճռէ Տիւրքիատանի բաղդն և մեր զինուորները կարող են անարգել կերպով մտնել Դամասկոսի դիրքերուն ու ամրութեանց։

Մահիր բեկ, որ ինքզինքը Տիւրքի մը արիւն ունեցող մարդ մը չէ, ուրի եւս հատած տեղէն ու կրնձած և զօսացած կազմուածքով ճակտին ձեռքը բռնեց ու բաւ.

— Դուն իրրեւ ճշտարիտ սիւրմի մը կը յայտնես այդ գաղտնիքը, այնպէս չէ՞։

— Այ՛ո, ես իրրեւ ճշմարիտ սիւրմի մը կը յայտնեմ ձեզ այս գաղտնիքը...

Մահիր բեկ իսկոյն բանակը չարժման ու յառաջխաղացման մէջ [illegible] զօր վաղեր հնչեցուց և ժամ մը չի տևած զայն դէպի Սև լեռնա[illegible]չթաներու անցքը ուղղեց։

Առտուան լուսոյ առտը չի ծագած՝ Մահիր բեկի բանակը կա[illegible]ղի յարձակողականի մը սկսաւ։

Ֆրանսական զօրքը ճակատ ճակատի չի գալու համար սկսաւ [illegible]։ Անոնք, [illegible]. սակայն Մահիր բեկ, բարձր ապառաժի ներքև կանգնած, [illegible]յ, իշխանին վաղը չի թողուց որ հնչեցնէ պաղրի, և ոչ ալ խարուիլ ուզեց [illegible] ֆրանսացի զօրաց կողմէ բացուած անձնատուութեան ճերմակ դրօշակները տեսնելով։

Բա՛յց... այդ պահուն գնդակ մը մխուեցաւ Մահիր բեկի կուրծքը և զանի գետին տապալեց։

Թէև ապառաժի մը ետևէն գաղտագողի վեր բարձրացող և ստուերի մը մէջ թաղնուած անձը կը ջանար երկրորդ հարուած մըն ալ ուղղել, բայց ահա երկու կարիճ զինուորներ վրայ հասան և ձերբակալեցին զինքը։

Այս չարագործը Նեսիմ պէյն էր, որուն վրայէն գտնուեցան մատնութեան թուղթեր։

Մահիր բեկ ծանրապէս վիրաւորուած՝ իսկոյն ապահով վայր մը փոխադրուեցաւ, ուր կը գտնուէր «Կարմիր Մահչ»ի զինուորական հիւանդանոցը։ Գնդակը մնացած էր կուրծքին մէջ։ Բժշկական խորհուրդը պիտի կրնա՞ր այդ գնդակը հանելու համար գործողութիւն մը կատարել, պիտի կրնա՞ր իշխանին կեանքը փրկել. ա՛ն այս էր բանակին ու իր հրամանատարներուն մտածումը։

Որքան որ Տիւրքիատանի բանակը պարզած էր իր գրոչա՛ը մէկ լեռնաշղթայէն մինչև միւս լեռնաշղթան, որքան որ յաղթութեան լուրն արձագանգուած էր սարէ սար, քաղաքէ քաղաք և ամէն ուրեք, զարձեալ հոգեկան դառնութիւն մը պատած էր կուռի քաջերուն և իրենց ծնողքներուն կերպարանքը։ Այդ կսկիծը, այդ ցաւը իշխանի վիճակին էր։ Ամէն րոպէ, ամէն վարկեան, ամէն ժամ կուռի լուրերով չէր զբաղեր ժողովուրդը, այլ միայն այն բժշկական զեկոյցներով, որոնք կը հրատարակուէին յաջորդաբար։

Զինուորական հիւանդանոցը ուր փոխադրուած էր Մահիր բեկ, երկրին ամենէն բարձր դասակարգին պատկանող տիկիններու և մանկամարդ աղջիկներու ձեռքով կը կառավարուէր։

Բաղդին բարեդէպ բերմամբ՝ Սափա իշխանուհին յանձն առած էր որ այդ հիւանդանոցին վերին հսկողութիւնն իրեն թողուի։

Սափա իշխանուհին, զօրավար Պէրթլոյի ոճիրէն ետքը, Մահիր բեկին հետ Տիւրզիստան անցած ու ինքզինքը պատերազմիկ, Տիւրքիներու ծառայութեանը նուիրած էր։

— Արդ, սրտի ու հոգիի զառն մորմոքումով մը Սափա իշխանուհին մօտեցաւ Մահիր բեկի մահճակալին ու անոր հրաւառ աչքերուն մէջ անհուն խանդաղատանքի նայուածք մը արձակեց։

— Դո՞ւն հոս, մրմնջեց Մահիր բեկ, եղբօր մը պէս որ կարծ իր տառապանքին մէջ զորավարութ քոյրը կը գտնէ։ Այդ նայուածքը կը դիտէ։

— Այ՛ո. իշխա՛ն, ճակատագրական դիպուած մըն է ասիկա, հեղձակաց Սափա իշխանուհին, որ դողդղալով նստեցաւ իշխանի մահճին վերևն ու հալանի թևը կամաց մը ու քնքշօրէն տարածեց անոր բարձին մէկ անկիւնը։ Գիտե՛մ... դուք չէք յուսահատիր որ գնդակ մը ձեր կուրծքը ծակած է։ Սակայն մըն էք դուք և ձեր արիութիւնն անպէտ է։ Ինչ որ կը դառնացնէ ձեր հոգին, ինչ որ կը դառնացնէ մեր հոգին, ասիկա այն կսկիծանքն է թէ ինչու այս գնդակը նենգութեան, մատնութեան, դաւաճանութեան գնդակն էլլար, ինչու ձեր թշնամին ըլլար այն ժողովուրդէն, որուն ազատագրութեան, որուն բարօրութեան, որուն անկախութեան համար արեան դաշտը նետուած էք։ Իշխա՛ն... ձեր գնդակը միայն ձեր սրտին մէջ խրուած չէ. ձեր գնդակը խրուած է սա գիւղերուն սրտին մէջ, որոնք յաղթական դիրքերու վրայ, փառապանծ դրօշներու ներքև կեցած ձեր կեանքին համար կաղօթեն. վերջապէս ձեր գնդակը միսուած է բովանդակ Տիւրքիոյ ժողովրդեան սրտին խորն, որուն անէծքի ձայնը լսուիլ լեռ. սարէ սար կարձագանգուի։

Մահիր բեկ գլուխը վեր բարձրացուց ու ձգեց Սափա իշխանուհիի հոյանի բազուկներուն վրայ. նայեցաւ անոր երեսն ու դառնութեամբ մը բսաւ.

— Իշխանուհի՛, չի պիտի կրնամ մոռնալ որ դուն մօրս վրէժը լուծել տալիր ինձի, որուն ուրուականը պիտի ծանրանար գերեզմանիս ցուրտ հողին վրայ, և անոր անէծքին ձայնը պիտի չի գադրէր հնչելէ։ Չի պիտի մոռնա՛մ... որ դուն կին մը չէիր այն օրը, դուն տակաւ ուժին չէիր պատկաներ։ Դուն առաջնորդեցիր զիս ոճիրներով

նած զօրավարի մը մահճակալին մօտ. և դուն էիր որ առնական ուխտեցիր քու դաշոյնս անոր կուրծքը մխեցիր։ Հիմակ, իշխանուհի, եթէ պիտի մնանիմ, եթէ այս գնդակը մահացու գնդակ մըն է, անոր հոգ չեմ ըներ։ Ես թափառական հայուն թափառական որդին եմ։ Իմ ճակատագիրս չէր կրնար տարբեր ճակատագիր մը ըլլալ։ Երկինքը գէռ չի պիտի գթայ այն ժողովուրդին, որուն զաւակն եմ ես։ Անոր գծած ճակատագիրը գէռ անողոք է, անգութ է, սեւ է։ Այ՛ո, իշխանուհի՛, այ՛ո, թափառական հայուն թափառական որդին դարձեալ ուրախ պիտի ըլլայ որ իր սիրած երկրին մէջ, իր սիրած ժողովուրդին գիրկը կը մեռնի։

Մահիր բեկ խռովայոյզ խօսքերը վերջացուցած չէր, ահա հեւ ու բոլորովին այլագունած կերպարանքով մը ներս մտան պատերազմական նախարարը և սպայակոյտի գլխի մը բարձրաստիճան զօրավարներ։

Պատերազմական նախարարը, Ջինան Հազզը փաշա, մօտեցաւ Մահիր բեկի մահճակալին ու խորին խոնարհութեամբ մը հարցուց.

— Իշխա՛ն, հանգի՞ստ էք։

— Է՜հ.. մրմնջեց Մահիր բեկ։ Բայց եթէ հանգիստ չեմ վերջին պատճառած ցաւէն, հանգիստ եմ որ վիրաւորներս յաղթական դիրքերու վրայ կը գտնուին, յաղթական զօրավարներ պարգած են, հանգիստ եմ որ մեր թշնամիները մղոններով հեռու կը փախչին և անոնք կը ճանչնան թէ ինչ ուժ, ինչ սիրտ, ինչ զգայուն ունի Տիւրքիոյ ժողովուրդը. Դուք, Ջինան Հազզը փաշա, մի մոռնաք յայտնելու իմ սիրական ժողովուրդիս թէ թափառական հայուն թափառական որդին անոր հոգը, անոր ջուրը, անոր օդը, համբուրելով մեռած է. մի մոռնաք յայտնելու թէ անոր վերջին խօսքն եղաւ «Կուսիլ մինչև արեան վերջին կաթիլը՝ պահելու համար այն նուիրական անկախութիւնն որ արիւնով ձեռք բերուած է։»

Ջինան Հազզը փաշա գլուխը մէկդի դարձուց և իր աչքերու արցունքը սրբեց։ Հեծկլտուքը խղդած էր բոլոր զօրավարները, որոնք դողդոջուն կեցուածքով մը կեցեր մոխիկ կընէին։

Մենք յայտնենք որ բժշկական գործողութիւն մը կատարելով պիտի կարենանք ձեր վնասութեան կեանքը ազատել, ընդհատեց Ջինան Հազզը փաշա։ Այս պահուս բժշկական գերազոյն խորհուրդը այդ մասին կը մտածէ։

— Ըսի թէ չեմ հոգար մեռնելուս համար, ժպտեցաւ Մահիր բեկ դժնդակի ժպիտով մը, որ պղպջաց անոր տժգունած բայց վեհ դիրքա-

բանքին վրայ ու չող մը ցայտեցուց անոր խորն ինկած ու նուաղկոտ աչքերուէ մէջ։ Չեմ հոգա՛ր... որովհետեւ բաղդը գոնէ վիճակակից ինծի որ իմ գերեզմանս իշխան հօրս եւ իշխանուհի մօրս գերեզմաններուն քովն ըլլայ։ Անոնց չերմինեւրուն վրայ գրուածին նման իմ չերմիս վրայ պիտի գրէք.

« Ատո հանգչի թափառական հայուհի թափառական որդին, որ Տիւրզիստանի ապստամբութեան ու անոր յաղթական օրերուն ինկաւ արեան դաշտը։ »

Մահիր բեկ՝ այս դառն խօսքերով իր կսկիծը էր որ կը հնչէր պատերազմական նախարարին ու զօրավարներուն առջեւ։ Ան կզգար թէ մահացու գնդակն իր սրտին մէջ երթալով հրդեհ մը կը դառնար եւ իր էութիւնը մթագնել կուտար։ Կը հասկնար թէ բժշկական դեղրագոյն խորհուրդը պիտի մօտենար իր մահճակալին, երբ ինքը վերջին բառ մը խօսք մը, վերջին մտածմունքը պիտի արտայայտէր։

— Ձիհան Հագգը փա՛չա, մտիկ ըրէ՛ք. ես կզգամ թէ կեանքը կը հեռանայ ինէ, խղդուեցաւ Մահիր բեկ, որ խօսելու համար սկսած էր գերազոյն ճիգ մը ընել. կզգամ թէ քիչ ժամանակէն պիտի բաժնուիմ իմ սիրելի ժողովուրդէս, իմ երկրէս եւ իմ կարիճ զօրավարներէս։ Միեւնոյն ժամանակ ձեր իշխանը սիրասուն զաւակ մը ունի. դուք մի մոռնաք զինքը. մի մոռնաք, թէ թափառական իշխանուհի մը ունիք։ Երբ Աստուած ձեր քայլերը առաջնորդէ, երբ այս երկրին անկախութիւնը նուիրագործէք, մէկ խօսքով՝ երբ ազատութեան գեղածիծաղ արշալոյսը կը տեսնէք, աչքի առջեւ ունեցէք այդ երկու թշուառներն ու օր մը բերել տուէք որ մեր գերեզմանները տեսնեն ու իրենց արցունքովը ծրջեն։ Անոնք թափառական հայուն հայրենիքէն մէջ կապրին։ Մի, մի մոռնաք զանոնք։

— Իշխա՛ն... փղձկաց Ձիհան Հագգը փաչա հանդիսաւոր ձայնով մը, իշխա՛ն, ո՛չ միայն պիտի մոռնանք իշխանուհին ու սիրասուն զաւակները, այլ անոնք պիտի նկատուին իշխանուհի եւ գահաժառանգ իշխան Տիւրզիստանի։ Անոնք փառքով, մեծ հանդիսաւորութեամբ պիտի գան այս երկիրը, երբ թշնամին հեռացած է այլեւս եւ տիւրզի ժողովուրդը իր ճակատագրին տէրն է։ Այ՛ո, ձեր նուիրակն կտակն է որ մենք կատարենք մինչեւ մեր արեան վերջին կաթիլը։ Այդ կտակը մեր սրտերուն մէջ լայն տեղ մը բացած է։ Իշխա՛ն,... սաստիկ ցաւ է մեզ որ ձեր սիրտը ծակող գնդակը տիւրզիի մը գընդակն է։ Ո՛հ պատմութիւնն արձանագրած չէր ասանկ դաւաճանութիւն մը։ Ներէ՛, իշխա՛ն, ներէ...։

Մահիր բեկի ճակատը սկսած էր աւելի դեղնիլ, իբրեւ աչեան տերեւ մը։ Անոր կերպարանքը պատած էր քրտինք մը եւ չրթունքները կապոյտ գոյն մը առած էին։ Աչքերը մթնցած ու ձայնը մարած էր։

Նոյն պահուն ներս մտաւ բժշկապետը։ Բնազդեց իշխանին բազկերակը։

— Իշխանը մահամերձ է... հեծկլտաց բժշկապետը։

Մահիր բեկ չարժուեմ մը ըրաւ, ձիգ մը ըրաւ, գլուխը բարձէն վեր բարձրացնել ուզեց, թեւերը վար կախել ուզեց... ո՛հ, չի կըրցաւ... միայն վերջին անգամ ըլլալով չրթունքները թրթռացուց, աչքերը բացաւ...

Ան մեռա՞ծ էր...։

— Տիւրզիստանի իշխանը մեռա՛ւ... հեղձկաց Ձիհան Հագգը փաչա։

Ու ահա սարէ սար, լեռնէ լեռ, քաղաքէ քաղաք այդ ձայնն արձագանգ տուաւ.

— Մեռա՛ւ Տիւրզիստանի իշխանը, մեռա՛ւ թափառական հայուն թափառական որդին...։

Լսեցի՛ն... իմացան այս ձայնն անոնք որ յաղթական դիրքերու վրայ կանգնած էին, անոնք որ յաղթական դրօշակներ պարզած էին, անոնք որ Անկախութեան եւ Ազատութեան արշալոյսը կը տեսնէին։

ԳԼՈՒԽ Է.

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀԱՅՈՐԴՈՅՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԵՐՋԻՆ ՅԱՐԳԱՆՔԸ

Աչունը մօտեցած էր։ Ծառերու տերևները դեղնած, կամ անչքութիւնը խանձած երևոյթ մը առած էին։ Դադրած էր թռչուններու գեղգեղանքը, դադրած է անոտաւին՝ ներդաշնակ սօսափիւնը։ Կարկաչոտ վտակներու ձայ՛ը նուազկոտ ու դառն հեւքի մը կը նմանէր։ Սմպերը ծուէն ծուէն եղած՝ խաւարային թանձրութիւն մը կըստանային ու իրենց մէջ կը խզդէին արևու ջերմիկ ճառագայթները։

Սմայութիւ՛ն... սմայութիւ՛ն էր ամէն կողմ։

Տիւրխեմեանի լեռնաշղթաներուն մէջ, ապառաժներու ներքև, խոր ձորերու երկայնքը միայն գիւղական ամրացած գիրքեր կային որոնց վրայ կը ծածանէին յաղթական դրօշակներ։

Սրիւնահեղ ճակատամարտ մը եռքն էր. Ֆրանսական բանակը քաշուած էր Լիբանանի ներսերն, և կըպահէր որ օգնութեան հասնէին այն զէնքի տակ առնուած գիւղորներն, որոնք զրահաւորներով ճամբայ ելած էին։

Տիւրխաստանի մէջ չի կար ֆրանսական իշխանութիւն։ Բոլանդակ երկրին վարչութիւնն անցած է տիւրքի ժողովրդեան ձեռքն։

Արդ, երբ Մահիր բեկի մահազոյժը տարածուեցաւ Տիւրխաստանէն կոմ, թէ գիւղորական և թէ քաղաքային իշխանութիւնները սպառ դրօշակներ կախեցին և պատրաստուեցան վերջին յարձակմը ընծայելու իրենց իշխանին, ու յաղթականութիւնը կատարել այնպիսի չքով մը և հանդիսաւորութեամբ, զոր պատմութեան մէջ ոսկի տառերով կարելի է արձանագրել։

Աչնան առտու մըն էր։ Օդը հանդարտ, երկինքը ջինջ ու արևը տխրադոյր լոյս մը կը պլպլացնէր։

Մահիր-Աւանի արուարձանները, փողոցները, մէկ ծայրէն միւսը խռնուած էր երկաւոր բազմութիւնով մը։

Ցուցարկաւորներ էին անոնք իրենց պաշտելի իշխանին, որոնք

մէյ մէկ ծաղկեփունջեր ձեռքերնին կեցած էին ժամերով ու կըսպասէին դադալին։ Տղամարդիկ սև ժապաւէն մը կապած էին թևերնուն, իսկ կիներն ու աղջիկները սև երկայն շղարշով մը ծածկած էին գլուխնին։

Լայն ու քիչ չատ ճաշակաւոր կերպով յարդարուած հրապարակի մը վրայ ամբիոն մը կառուցուած էր զոր ծածկած էին սև դրոշակներով։

Լոյսը չի ճեղքուած՝ արդէն քաղքին ամէն կողմ մուեռիկներ չրջած էին, որոնք փողով ու սրինգի նմանող նուագներով յայտարարութիւններ կընէին։

Կէս օրուան մօտ, քաղաքին հրապարակին վրայ բացուած լայն ու չքեղ պողոտային մէկ անկիւնէն, երեւցան զինուորական նուագածուներն, որոնք դանդաղ ու ծանր քայլերով կը յառաջանային։ Նուագածուներու ետևէն սևերով ծածկուած վաշտ մը հեծելազօրք և ոտքը ձիերու լծուած մեռելակառք մը սեպնուեցան։ Մեռելակառքին կը հետևէին զօրավարներ, բարձրաստիճան սպաներ և նախարարներ։

Երբ հրապարակը մտան այս յուղարկաւորներն, իսկոյն կանգ առին. մեռելակառքին մէջէն ոսկեքանդակ դրուագներով և անգին սատափներով ու քարերով յեղուած գագաղն չորս զօրավարներ իրենց ուսերուն վրայ բարձրացուցին և այնպէս մինչև ամբիոնը բերին։

Կուլայի՛ն... կուլային ամէնքն ալ։ Դպրոցականները ծաղիկներով, նոճիներու, դափնիներու տերևներով ծածկած էին գետինը։

Դագաղը դրուեցաւ բարձր ամբիոնին վրայ։

Մահիր բեկի երեսը բաց թողուեցաւ որ ժողովուրդը տեսնէ։

Այն առեն պատերազմական նախարարը — Զօրավար Ճիհան Հաջիզը փաչա — բարձրացաւ ամբիոնին ջրայ, կեցաւ իշխանի դագաղին քովիկը, պահ մը չորս դին նայեցաւ և յետոյ խռովայոյզ ու ազեխարշ ձայնով մը հետևեալ դամբանականը խօսեցաւ.

"Մեր աւանդուած պաշտօնի իշխանին է ասիկա։ Ան մեռած չէ... ան կապրի մեր սրտին մէջ։ մեր հոգիին մէջ. մեր էութեանը մէջ։ Անոր բարութիւնն, անոր առաքինութիւնը պիտի մնան անչնջելի։

"Զօրավարներ. գիւղորականներ եւ ժողովո՛ւրդ, չի մոռնանք որ թափառական հայուն թափառական որդին էր մեր երկիրը։ Մեր անկախութեան համար համար կռուեցաւ եւ անոր սի-

րոյն է որ իվկաւ արեան դաշտը: Հո՛ն, մեր ապառաժներուն մեր լեռներուն, մեր վիթխարի լեռնաշղթաներուն մէջ տատանող յաղթական դրօշակներն, յաղթական դիրքերը, աւերն ալ, անոր կը պարտինք: Ան տուրը ձեռքին յառաչագաւ եւ բլուրի գլուխն արհամարհեց: Ան է որ մեր արիւնարբու բլուրին զոհաբար Պերդզոն փարիզի փողոցներուն մէջ կտոր կտոր ըրաւ:

Իվկաւ... իվկաւ ան: Իվկաւ պատուով, իվկաւ վառնրով...:

Բայց բլուրին գնդակը չիվկաւ: Անոր կուրծքը տակող գնդակը ևեթ, անիմաստարար ոչ վատ դաշնակի մը գնդակն էր:

Ան է՛ն... ան է՛ն այդ դաշնակին:

Թնդանօթի հարիւր մէկ հարուածներ արձակուեցան եւ օդը թընդացուցին: Ապա զինուորական փողն ու չեփորը հնչեցուցին եւ ժողովրդեան ազազակին հետ այդ անէծքին արձագանգն ալ դէպի լեռները, դէպի ամայացած հովիտները տարին:

Ու զօրավար Ձիւան Հայդը վաչա խոնարհեցաւ Մահիր բեկի դագաղին վրայ, երեք անգամ համբուրելէ ետքը, խռովատանջ ձայնով մը ըսաւ.

«Զօրավարներո՛ւ, գինուորականնե՛ր եւ ժողովո՛ւրդ, միաձայն գոչենք այս անունի եւ յաւէտ անմոռանալի դագաղին առջեւ.

Օրհնեա՛ղ եւ անուան ըլլայ մեր իշխանին յիշատակը: Հանգիստ անոր ոսկորներուն:

Կեցցէ՛ անոր սիրասուն զաւակը: Կեցցէ՛ մեր գահաժառանգը:»

Կրկին փողը հնչեցաւ, կրկին ժողովուրդը միաբերան գոչեց.

«Օրհնեա՛ղ եւ անուան ըլլայ մեր իշխանին յիշատակը: Կեցցէ՛ իշխանին սիրասուն զաւակը: Կեցցէ՛ Տիրգիստանի թագաժառանգը:

Եւտոյ դագաղը վար առնուեցաւ ամբիոնէն եւ դարձեալ չորս զօրավարներ իրենց ուսերուն վրայ կրելով մինչեւ այն դամբարանը տարին, ուր Թաղուած էին իշխան հայրն ու իշխանուհի մայրը: Մարձանին վրայ գրուեցաւ. «Սուս հանգչի թագաւորական հայորդին, Տիրգ'ստանի իշխանն, որ Տիրգիստանի անկախութեան համար իվկաւ արեան դաշտը»:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԵՐԿՈՒ ԳԵՐԵԶՄԱՆՆՈՑՆԵՐԸ

Ամպամած ու ցուրտ գիշեր մըն էր: Լուսինը մերթ ընդ մերթ ամպերու տակէն երեւալով աղօտ ու տմոյն լոյս մը կը սփռէր ընդարձակ ու մացառուտ գերեզմանոցի մը վրայ, որ Մահիր-Աւանէն կանջատուէր լայն ու խորացած հեղեղատով մը:

Ժամը 12-ը անցած էր: Լուսինն կը սիրէր ամէն կողմ, մինչ հեռաւոր հեռաւոր թաղերէն չոլներու հաչիւնը կը լսուէր երբեմն, և հովը կը խշրտացնէր տերեւաթափ ծառերը:

Այդ պահուն բարձրահասակ ու գրեթէ կմախացած կազմուածքով անծանօթ անձ մը հեղհեղատին վրայ նետուած խարխուլ կամուրջէն անցնելով ուղղակի գերեզմանոցին մօտեցաւ: Գերեզմանոցը ցանկապատով մը չրջապատուած էր և միակ անցք մը ունէր տախտակէն դուռ մը:

Այդ անծանօթ անձը պահ մը կեցաւ: Երկիւղալի նայուածք մը պտուտցուց չորս դին: Ականջ դրաւ որ ձայն մը կա՞ր գերեզմանոցին չուրջը: Երբ վստահ եղաւ որ մէկը չի կար իր քայլերուն հետեւող արագ արագ յառաջացաւ դէպի գերեզմանոցին դուռն ու կանգ առաւ այս անգամ փչապատ հողակոյտի մը առջեւ, որուն վրայ չորցած գօսացած ծառ մը բարձրացած էր: Կեցա՛ւ... ու ականջ դրաւ գերեզմանոցին, որ այդ գօսացած ծառին մէկ ճեղքուածքին մէջ պահուըտած չարաչար քամին կարձագանգէր: Ձայն մը, որ ոչ ողբի և ոչ ալ ազետաւոր գոյժի մը կը նմանէր, այլ աւելի անէծքի մը պոռթկացումն էր, անէծքի խառնուրդ մըն էր...

Այդ լսեց այդ աղեկիզիչ ու միանգամայն եղերական ձայնն ու երբ հեռանալ ուզեց, անա իրեն այնպէս թուեցաւ թէ հողակոյտը չարժիլ սկսաւ և անոր վրայ նետուած արհամարհանքի քարերը մէկիկ մէկիկ սկսան գլորուիլ փուչերուն և մացառներուն մէջ:

Այն, առանց սարսափով մը գիտենալ: Հողակոյտին ներքեւէն մերկացած, միսերը լիակատ լիրդ-լիրդ արիւնի մը մէջ, որդնոտած ու գարշացած մարմին մը պատկերուեցաւ իր աչքին հանդէպ: Անոր գլուխը լերկ ու ջախջախուած էր, անոր չրթունքը կաչի կտրած ու մչլոտած կզակի ոսկորներուն վրայ էր: Իսկ անոր աչքերը կանաչագոյն բոց մը ունէին.

— Մ՛ի... է՛ն եմ, մղկտաց հողակոյտին վրայ արձանացած մարմինն որ աւելի կմախքի մը կը նմանէր: Ես Բուգան եմ, ես մատնիչն եմ: Լա՛ւ ինձի:

— Դո՞ւն Բուգան ես, գո՞ւն մատնիչն ես, գոչեց անծանօթ անձը՝ սարսափի ճիչ մը արձակելով:

— Բուդա՜ն եմ, մահնի՛չն եմ, կը խոստովանիմ, կրկնեց ուրւականը։ Անիծ՛է ըլա.. անիծ՛է ըլա ու թո՛ղ հոզակոյտիս վրայ... Ինչ փոսը գժոխք մըն է...։

Անծանօթ անձը սիրտ առաւ և քիչ մըն ալ մօտեցաւ։

Դիտե՛ց.., և ճանչցա՛։ Այ՛ս ա՛ն էր, արեան գաչտին մէջ իշխանը նենգութեամբ գետին տապալող ճլուազն էր, որ գերեզմանոցէն դուրս թաղուած էր, որպէսզի անցնողը քարի մը վրայ թքէ ու զայն անոր հոզակոյտին մէկ անկիւնը նետէ։ Ճանչցա՛... մահնիչն էր ան, Բուդան էր ան... Տիւրզիստանի անկախութեան համար իր անձը նուիրով թափառական հայորդւոյն արիւնը մտնող Նեապ պէյն էր, որ զինուորական օրէնքով մահուան դատապարտուած ու հոն թաղուած էր։

Ու ինքն ալ գետնէն քար մը առաւ, թքեց վրան ու նետեց հոզակոյտին մէկ անկիւնը։

Ուրուականը ա՛յլևս եղաւ և հողը չարժելէ դադրեցաւ։

Անծանօթ անձը մտաւ գերեզմանոցը։

Չո՛ն, նռնխի, սօսիի և եղևնիի ծառերով, ծաղկի խոշոր թանձր դրնջով և երկաթէ ցանկապատով չրջապատուած դամբարանի մը առջև խոնարհեցաւ ու ծունկի եկաւ։ Ձեռքը բռնած ծաղկեպսակը մէկ կողմ դրաւ ու պահ մը դէպի երկինքը նայեցաւ։

Այդ ժամանակն էր որ ամպերը փարատած էին ու ոսկեփայլ լուսնի ճառագայթը կը ցուցնէր որ ներսը մէջ ծածկուած անծանօթ անձր, ուրիշ մէկը չէր, եթէ ոչ Սափա իշխանուհին։

Սափա իշխանուհին ազօթեց ու յետոյ համբուրեց այն մահարձաններն, որոնք քով քովի կանգնած էին և փառաւոր տեսք մը ունէին։

Այդ մահարձանները թափառական հայուն, թափառական հայուհիին ու թափառական հայորդւոյն էին։

Դրաւ իր ծաղկեպսակն այդ պաշտելի չերիմներուն վրայ և գոտտափոզի կերպով հեռացաւ։

Տեսա՞ծ էր գերեզման մը, որ Բուդայինն էր, մահնիչին էր, որ կը մնար փոս երթ, տատասկներու մէջ և կը գալարուէր չարագուշակ բուի մը վայրենութեան տակ։ Տեսա՞ծ էր գերեզման մըն ալ, որ համակ ճառագայթներու, համակ համբոյրներու և համակ երախտապարտական արցունքներու մէջ մնացած էր և անմահութիւն մը կը թևածէր վրան։ Ասիկա թափառական հայորդւոյն էր։

Երկու գերեզմաններ...

Մին յաւիտենական անէծք մը, իսկ միւսը՝ յաւիտենական օրհնանք մը։

* * *

Գուցէ շատ ժամանակներ պիտի չանցնին այն երջանկաբեր օրերուն Տիրգիսեան հոգին կրնայ ծագիլ ի ազատ ազգութիւն, ի լուսաւոր քաղաքակրթութիւն վրայ, և ապա իշխանական գահին վրայ բարձրացած ի թափառական հայորդւոյն գառակը։

ՀԱՅԿ

2013

